mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

Táborlakók, diaszpórák, politikák

TÁBORLAKÓK, DIASZPÓRÁK, POLITIKÁK

MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995

Táborlakók, diaszpórák, politikák

Budapest, 1996

Sorozatszerkesztő: Sik Endre

A kötetet szerkesztette:
Sik Endre és Tóth Judit

A kötet megjelentetését
a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala,
az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Budapesti Irodája,
a Határon Túli Magyarok Hivatala
önzetlen támogatása segítette

Copyright © Berencsi Zsuzsa, Horváth Lajos, Hablicsek László, V. Huseby-Darvas Éva, Jungbert Béla, Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor, Nagy Boldizsár, Nyíri Pál, Örszigethy Erzsébet,Szakáts Mária Erzsébet, Tóth Judit, Tóth Pál Péter, 1996

Hungarian translation © Boross Anna, 1996

A kiadásért felel az MTA Politikai Tudományok Intézetének igazgatója, Budapest, 1996
1068 Budapest, Benczúr u. 33.
Tel.: 321-4830, 342-9372
Fax: 322-1843

ISSN 1216-027X

Felelős szerkesztő: Rátz Miklós
Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia
A borítót tervezte: Pap Klára

Tartalom

Előszó 7

Táborlakók

V. Huseby-Darvas Éva: A biztonság és az erőszak kettőssége a magyarországi menekülttáborokban az 1990-es években 11

Berencsi Zsuzsa: Gazdasági stratégiák, belső hatalmi viszonyok egy menekülttáborban és hatásaik a tábor belső életére, külső kapcsolataira 21

Horváth Lajos: Menedékesek Nagyatádon (a befogadók szemével) 30

Berencsi Zsuzsa: A menekülés útvonala: Bosznia–Csongrád és tovább... (A csongrádi menekülttábor lakói a tábor bezárásakor és utána) 38

Őrszigethy Erzsébet: Magyar fabula a déli végekről, budapesti végállomással 50

Diaszpórák

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: Kultúrák találkozása – kultúraváltás 67

Szakáts Mária Erzsébet: Az Erdélyből áttelepült magyarok otthonképe 91

Nyíri Pál: Egyén és közösség: kínai társadalmi szervezetek Magyarországon, 1989–1995 119

Nyíri Pál: Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban 130

Tóth Judit: Kína és a kínaiak a magyar sajtóban 139

Politikák

Hablicsek László–Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására 1994–2010 között 161

Nagy Boldizsár: Lehetséges-e belső határok nélküli Európai Unió közép- és kelet-európai államokkal való kibővülés után? 180

Jungbert Béla: Az embercsempészet mint az illegális migráció egy fajtája 195

Jegyzőkönyv az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 1995. szeptember 20-án, szerdán 14 órai kezdettel az Országgyűlés delegációs termében megtartott üléséről 208

Függelék

Migrációval foglalkozó hazai kutatók 245

Abstracts 247

Előszó

Az MTA Politikatudományi Intézetében működő, laza szerveződésű Nemzetközi Migráció Kutatócsoport ötödik „tarisznyás" kötetét tartja kezében az olvasó. Az 1995. évi évkönyv tanulmányai a címadó három fő téma köré rendeződnek.

Az elmúlt években a hazai migrációs színtéren a délszlávok, a kínaiak és az erdélyi magyarok vándorcsoportjai voltak a főszereplők. A menekülttáborokat elsősorban a délszlávok töltötték meg, a kínaiak és az erdélyiek esetében az eltérő kulturális háttérből fakadó beilleszkedés/befogadás kérdései izgalmasak, nemkülönben a kül- és belpolitikai mező jó szándékú, de eltérő értékrendet valló, eltérő érdekeket képviselő szereplőinek vélekedései mindezek kezeléséről.

1995-ben előbb elcsendesedett, majd felerősödött, végül formálisan véget ért a háború Boszniában. Magyarországon előbb bezártak egy kisebb menekülttábort, majd megnyitották a legnagyobbat, amit eddig nem működtettek. A menekültek száma a statisztikai adatsorok szerint lassan csökkent az év során, annak ellenére, hogy volt egy nagyobb menekülthullám (sok jel szerint a szerbiai hatóságok aktív támogatásával). Sőt: a háború végével sem szűnt meg a menekültek érkezése, miközben repatriálásuk kérdése is felmerült a nemzetközi és hazai szervezetek előjegyzési naptáraiban. A táborlakók maradtak vagy költözködtek (másik táborba vagy azon kívülre, itthon vagy más országba). Hétköznapjaikról, átélt megrázkódtatásaikról, döntési nehézségeikről, egymás közti viszonyaikról és a táboron kívüli világgal alakuló kapcsolataikról adnak képet a kötet első részének tanulmányai, legyenek azok tudományos igényű elemzések vagy élménybeszámolók.

A diaszpóra kultúráját elemző tanulmányok alkotják a kötet második részét, két migráns csoportot a középpontba állítva. Az erdélyi magyarok diaszpórája viszonylag hosszabb ideje (1988–89 óta) él Magyarországon, nyelvi akadályok és kulturális távolság gyakorlatilag nem akadályozta beilleszkedésüket, a politikai klíma is kedvező volt a számukra (bár ők ezt nem feltétlenül érezték és érzik így). A legutóbbi változások azonban fokozatosan nehezítik meggyökerezésüket, munkához jutásukat, ami óhatatlanul alakítja az önmagukról és a befogadó közegről alkotott képüket. Ezzel szemben a Magyarországon élő kínaiak többsége ma sem nagyon beszél magyarul, kiskereskedőként vagy vállalkozóként mégis „sikeresek". Igaz ez annak ellenére, hogy egyfelől az eltérő kulturális tradíciók okán ők maguk sem akarnak (tudnak) beolvadni a magyar társadalomba, másfelől a magyar társadalom is inkább idegenkedést, mintsem befogadókészséget mutatott a kínai diaszpóra felé. A sajtó kezdettől fogva a hűvös fogadtatás irányába hajlott, erősítve a ve-

lük szembeni gyanakvást és előítéletes képet, a hivatalos politika pedig adminisztratív akadályokat gördített beilleszkedésük, letelepedésük útjába.

A kötet harmadik részében kutatók és politikusok szólnak menekültügyről és migrációs politikáról. A záró politikai dokumentum, a benne szereplő hivatalos, illetve politikusi vélekedések kordokumentumok, és más metszetben világítják meg a migrációt, másféle tanulságok levonását teszik lehetővé, mint a szakavatott tanulmányírók által felkínáltak.

Budapest, 1996. január 10.

Sik Endre és Tóth Judit

Táborlakók

V. Huseby-Darvas Éva

A biztonság és az erőszak kettőssége a magyarországi menekülttáborokban az 1990-es években[1]

BEVEZETÉS

A búcsúlevélben, amelyet az ötvenegy éves menekült asszony egy rozsdás fűtőtesten hagyott, a következő állt: *Bocsásál* [sic] *meg nekem, kedves fiam, de én Baranya nélkül élni továb* [sic] *nem tudok.* Boriska nem az egyetlen, és nem is az első olyan jugoszláviai menekült, aki megölte magát annak a sok tábornak valamelyikében, amely azért jött létre, hogy a Magyarországra érkező menekültáradatnak szállást adjon. Menekülttársai, akikkel a harmincöt darab emeletes ággyal megtömött, hatalmas szobában együtt lakott, félkörben állták körül a holttestét. Néhány asszony sírt, mások rózsafüzérüket morzsolgatva imádkoztak. A menekültek többségének azonban száraz volt a szeme, és nyugodtan beszélgetett társaival. Az egyik asszony – aki szüntelenül bólogatott – olyasmit mondott nekem, amit 1991 óta már sokféle megfogalmazásban hallottam ezekben a táborokban:

> Biztos, hogy amióta elmenekültünk (otthonról), ki ekkor, ki akkor, de már mindannyian meg akartunk halni... Senkinek sem kellünk, és ki tudja, mit hoz a holnap. Nincs hova mennünk, ki tudja, miben reménykedhetünk. Lehet, hogy a halál nem a legjobb megoldás, de számunkra most ez a legkevésbé fájdalmas. Már mindannyian foglalkoztunk a gondolatával. Tudom. Én már háromszor akartam megölni magam.

Mi volt a különös Boriska menekültkénti életében és halálában? A volt Jugoszláviából érkezettek közül a magyar nemzetiségűekhez, tehát a legelőnyösebb helyzetű menekültcsoporthoz tartozott. Boriska folyékonyan beszélt magyarul. Legközelebbi családtagjai, illetve kiterjedt rokonságának zöme vagy vele egy táborban volt, vagy Németországban dolgozott. Jól ismerte az egész dél-magyarországi vidéket, ahol az általa megjárt három

---

[1] Nagy hálával tartozom barátaimnak és kollégáimnak, Csepeli Györgynek, Norma Diamondnak és Lynne Schepartznek az ösztönző vitákért, továbbá rendkívül elszánt, kiváló tanítványomnak, Amy Greernek, aki a jelen dolgozat egy korábbi változatának szerkesztésében jelentős segítséget nyújtott. Hálámat szeretném kifejezni Berencsi Zsuzsának is, aki a menekülttáborokkal kapcsolatban naprakész adatokat bocsátott rendelkezésemre az 1995. szeptember vége és november közepe között eltelt időszakra vonatkozóan. Jelen munkámnak egy korábbi, rövidebb változata előadásként elhangzott az American Anthropological Association (Washington) 1994-es éves találkozóján, egy, az Association for Political and Legal Anthropology által 1995 novemberében „Refugee Camps: Complex Communities of Security and Violence" (Menekülttáborok: a biztonság és az erőszak komplex közösségei) címmel összehívott ülésen.

tábor közül kettő található.[2] Menekültként, úgy tűnt, szerves részét képezte az őt közvetlenül körülvevő közösségnek. Szülőfaluja nemcsak közel volt a határhoz, de kivételes helyzetben is volt, mivel lakosságának zöme a polgármesterrel együtt még a háború legelején elmenekült, amikor a közelben fekvő várost a környező vidéki településekkel együtt ágyútűz alá vették és lerombolták. Ezt követően a falubeliek többsége, Boriskát is beleértve, szoros közelségben élt az egyes táborokban.[3]

Ezeket és az ehhez hasonló tényezőket átgondolva – kezdetben legalábbis – meg voltam győződve arról, hogy földijei körében, a szülőfalujától alig negyven kilométernyire fekvő táborban Boriska mindennapi élete lényegesen megszokottabb mederben folyt és kevésbé volt traumatikus, mint a menekültek többségéé, akikkel találkoztam. Hiszen olyan sok menekült került messze az otthonától úgy, hogy még a befogadó közösség és régió nyelvét sem ismerte, sokan pedig – szülőhelyüktől elszakítva – egészen egyedül voltak.[4] Az általam megismert menekültek többsége ráadásul nemrég meggyilkolt, megcsonkított vagy megerőszakolt családtagjait siratta, illetve azokért aggódott, akiknek a háborúban vagy az azzal együtt járó etnikai tisztogatások során nyoma veszett.

Miért találta hát Boriska olyan elkeserítőnek a helyzetét, hogy öngyilkosságot kövessen el?

A következőkben azt igyekszem bemutatni, hogy a tábor a legtöbb menekült számára biztos rév és csatatér egyszerre, ahol a többiek rájuk kényszerített és nem kívánt közelségében gyakoriak a veszekedések a menekültek között, a menekültek és a táborvezetőség tagjai között, illetve olykor a menekültek és a helybeli lakosság között is. A legtöbb esetben úgy tűnik, hogy a kényszerű fizikai és szociális közelség kihangsúlyozza és elmélyíti a kulturális és lélektani távolságot.

BIZTOS RÉV – CSATAJELENETEKKEL

A tábori élet a legtöbb menekült számára tehát egyszerre jelent biztos révet, illetve csatateret. A magyar menekülttáborok valóban betöltik a biztos rév szerepét, ahol a menekülteket rögtön forró teával, étellel, takaróval, ruhanemüvel fogadják, és ahol további tartózkodásuk idején napi többszöri étkezést, viszonylag kényelmes és biztonságos szállást, ru-

---

[2] Boriska két nyelven tudott, és gyakran jött át a határon, hogy a dél-magyarországi piacokat felkeresse. Ahogy Sik meggyőzően kifejti,[1] a menekültéletet valamivel jobban bírják azok, akik az adott területet már korábbról ismerik.

[3] Érdemes egy pillantást vetni az ebből a faluból elmenekültek mozgására. Miután átlépték a határt, Magyarországon először ideiglenesen a határ közelében szállásolták el őket. Azután átköltöztették őket egy volt úttörőtáborba. Ez nyári tábor volt, amelyet nem lehetett téliesíteni, így amikor beköszöntött a hideg, a falu lakott átvitték a legnagyobb magyarországi menekülttáborba, Nagyatádra. Közel másfél évi nagyatádi tartózkodás után, amikor úgy nézett ki, hogy a Horvát Köztársaságban „kitört a béke", e menekültek közül néhányan elhatározták, hogy visszatérnek szülőhelyükre vagy annak közelébe. A többiek viszont úgy döntöttek, hogy Magyarországon maradnak. Vagy azért döntöttek így, mert nem volt hova menniük, vagy azért, mert nem hitték, hogy a béke tartós lesz. Közülük egyeseket – főként saját kérésükre – egy kis táborba, Vésére költöztettek át.

[4] Magyarországon a volt Jugoszlávianak több mint ezer településéről érkezett menekülteket tartanak nyilván. A menekültek zöme a déli határ mentén, egy tizenöt-húsz kilométer széles sávban tartózkodik [2]

haneműt, továbbá orvosi és egyéb fizikai jellegű ellátást biztosítanak nekik. Egyes menekültek nemcsak a tábort, de az egész befogadó országot is menedéknek tekintik. A negyvenhét éves Bojanka például részletesen elmondta nekem, hogy mielőtt Magyarországra érkeztek, fáztak, éheztek, féltek, és össze voltak zavarodva, mivel ide-oda rángatták, hajtották, illetve buszokon összevissza hurcolták őket. A táborban nagyon barátságos volt a fogadtatásuk. Férje, a Zvornikból való, hatvanegy éves Hurem, elmondta:

> Olyan hálás vagyok, amiért Magyarország megsegítette bennünket ebben a helyzetben... Ha Magyarország nem fogadott volna be minket, Isten tudja, most merrefelé tartanánk... Ez az ország a mi menedékünk.

Ahogy azt már máshol is leírtam [3, 4], sok menekült igyekszik valamiféle összetartó közösséget kialakítani, még ha az csupán átmeneti is. Ez a törekvés különféle módokon jut kifejezésre: a rokonság, a fiktív rokonság, valamint az új barátságok jelentőségének kihangsúlyozásával, a rokonság és a szomszédság fogalmának a megszokott, hagyományos szférákon túli, olykor még az etnikai csoport határain is túlmenő kiterjesztésével, valamint azzal a szokással, hogy az asszonyok és kisebb gyermekeik legjobb ruháikba öltözve sétálgatnak a tábor útjain.

A nők és a tizenévesek a lakóhelyüket is kidekorálják, elsősorban a szobák falát és az ágyak környékét. Gyakori, szinte minden szobában megtalálható a kitömött játékfigurákból álló dekoráció, amelyeket vagy a falra aggatnak, vagy az ágyra raknak. Majdnem minden szobában láttam olyan kartonpapírra ragasztott családi fényképekből álló fali kompozíciókat is, amelyek az összetartozás érzését sugallják. A képek a menekülteknek többnyire azokat a családtagjait ábrázolják, akik meghaltak, eltűntek, Bosznia-ban maradtak, vagy kimentek nyugatra.

A társadalmi, közösségi élet egy másik kedvelt megnyilvánulása az egymásnál tett rendszeres látogatás. Az asszonyok együtt kávéznak, kötögetnek, hímeznek, horgolnak, szőnek, vagy csak együtt ülnek és beszélgetnek meleg estéken a házak előtt. A férfiak csoportokban kártyáznak, fociznak, vagy más játékokat játszanak.

Ezek a menekülttáborok mégsem nyugalmas, idilli helyek. Ugyanazok a falak, épületek, kapuk, (gyakran szögesdrótból készült) kerítések, amelyek kezdetben a védettség érzetét keltették, és a továbbiakban is tényleges biztonságot és menedéket nyújtanak,[5] hamarosan fullasztóakká válnak. Ugyanazok a kapuk, amelyekre a menekültek érkezésükkor sóvárogva tekintettek, most szabadságuk fojtogató korlátait jelképezik.

Természetesen Fredrik Barth meghatározó jelentőségű munkájának[6] megjelenése óta tudjuk, hogy az egyének és csoportok közötti akcióknak, tranzakcióknak és interakcióknak felgyülemlő utóhatásaik vannak, amelyek a társadalmi visszacsatolási folyamatokban jutnak kifejezésre. Minden táborban vannak olyanok, akik rendszeresen megsértik a házi-

---

[5] Magyarországon mintegy négyezerre tehető a skinheadek száma, ehhez járul még a lakosság néhány más szélsőjobboldali, harcias és feltűnő csoportja. E csoportok kifejezetten menekültellenesek és idegenellenesek (noha szoros kapcsolatban állnak osztrák, német, ausztrál, észak-amerikai és más nemzetiségű skinhead és szélsőjobboldali szervezetekkel), továbbá cigányellenesek és antiszemiták. A táborvezetők például arra kérték, ne fényképezzem vagy filmezzem a tábor kapuját, környékét, illetve a menekülteknek szállást adó épületek homlokzatát. Ily módon is védeni akarták a táborlakokat az esetleges szélsőjobboldali támadásoktól. (L. meg [5].)

rendet, és ezért feljelentik őket a táborvezetőnél.[7] A leggyakrabban visszatérő rendbontási formák közé tartozik a tábor engedély nélküli elhagyása, az engedélyen feltüntetett eltávozási időt több órával vagy nappal meghaladó távolmaradás, a részegen való visszatérés és a szeszes italok becsempészésének kísérlete. A szabálysértéseket főleg férfiak követik el, egyedül, ketten vagy kis csoportokban, de van néhány rendbontó család, sőt nagyon ritkán egy-egy nő is.

Beszéltem öt nagyon értelmes – tizenéves kora végén, huszonéves kora elején járó – fiatalemberrel is, akik ugyan mindannyian más etnikai csoporthoz tartoznak, mégis (és ezt külön kihangsúlyozták) nagyon jó barátok, egy szobában is laknak. Ahogy huncut mosolylyal elmondták, nemcsak lakótársnak választották ki egymást, de rendszerint együtt csinálják a balhékat is. Ahogy egyikük, egy boszniai muzulmán (akit valójában Elvisnek hívnak) elmesélte:

> Nem tudom elmondani, milyen nehéz csak ülni itt nap nap után, és felgyújtott házaink, megölt vagy eltűnt rokonaink borzalmán rágódni. Itt nincs mit csinálnunk. Megy néhány régi film a tévében, de nincs diszkó, nincs igazi élet. Az élethez, az igazi szórakozóhelyekhez csak a táboron kívül juthatunk hozzá. Ezért ha olykor-olykor felejteni akarunk, márpedig felejtenünk kell, akkor ki kell mennünk, és egy ideig távol kell maradnunk.

A nemek között és a családon belül már kezdetben konfliktusok alakulnak ki, és az erőszakos magatartás gyakran családi verekedésekben nyilvánul meg. A menekültek zömének családja – a hazájukból történt szökés előtt és alatt őket ért traumák hatására – széthullik. A családon belüli konfliktusok egyik kiváltó oka az, hogy az egyes generációk, illetve a két nem képviselői különbözőképpen alkalmazkodnak a tábori körülményekhez. Ezért a családon belüli, illetve családok közötti civakodások, valamint a generációs problémák egyaránt eluralkodnak. Igen gyakoriak a veszekedések szülők és gyermekek, testvérek, illetve játszótársak és osztálytársak között.[6] A tábor rendjének legsúlyosabb megsértését a verekedések jelentik, amelyek vagy a családon belül (házastársak, apák és gyerekeik, illetve felnőtt testvérek között), vagy pedig az azonos etnikai csoporthoz tartozó férfiak között törnek ki. 1995 októberének utolsó hetében pl. az egyik táborban egy bosnyák muzulmán férfi mellbe szúrta egy társát.[7]

Elég egy futó pillantást vetnünk a menekülttáborok bármelyikének összetételére és társadalmi struktúrájára, hogy lássuk, milyen hatalmas kulturális különbségek és ebből fakadó kommunikációs problémák vannak a volt Jugoszláviából érkezett, különféle etnikai csoportokhoz tartozó menekültek között. 1992 tavaszának végéig a Magyarországra me-

---

[6] Szülők és tanárok mesélték, hogy – a háború és a menekültlét traumái következtében – a gyermekek vagy nagyon agresszívek, vagy befelé fordulók és megközelíthetetlenek lesznek (l. [3, 4])

[7] A verekedéskor mindkét bosnyák muzulmán férfi részeg volt. A támadó harminchét éves (sz. 1958), az áldozat huszonhárom éves (sz. 1972). Jelen munkám írásakor a rendőrség még mindig vizsgálja az ügyet, a táborban azonban az eset hatására máris elburjánzott az erőszak és a potenciális erőszak: a támadó családját a tábor vezetősége állandó alapos megfigyelés és körültekintő védelem alatt tartja, mert félő, hogy az áldozat családja bosszút akar állni. A rendőrségi vizsgálat lezárása után a tábor vezetősége a támadó családját egy másik táborba helyezi át, mert megtorlástól tart. (Berencsi Zsuzsa szóbeli közlése.)

nekülök zöme magyar, illetve horvát nemzetiségű volt, amióta azonban 1992 áprilisában Boszniában kitört a háború, főként Bosznia-Hercegovinából származó muzulmánok jönnek. Vannak a menekültek között vegyes házasságból születettek,[8] továbbá nagyon kevés szerb, albán és más nemzetiségű is.[9] Mostanában, amikor ezt a fogalmazványt írom (1995 vége), ismét nagyszámú magyar nemzetiségű menekült érkezik, továbbá sok boszniai muzulmán, akiket a már így is zsúfolt dél-magyarországi táborok egyikében helyeznek el.[9] Egy friss jelentés szerint „az utóbbi néhány hónapban több mint kétezer menekült érkezett Szerbiából Magyarországra, és egyre feszültebb a helyzet a határ mentén, ahol háromszázezer magyart fenyeget a veszély, hogy elűzik otthonából, mivel a horvátországi Krajinából érkező mintegy százötvenezer szerb menekült zöme a Vajdaságban próbál letelepedni".[10]

Függetlenül attól, hogy a legtöbb kiadott hivatalos jelentés szerint a magyarországi menekülttáborokban nincsenek etnikai vagy nemzetiségi konfliktusok,[11] azért valójában van etnikai ellenségeskedés. Ha tekintetbe vesszük a volt Jugoszláviában uralkodó körülményeket és mindazt, amin a menekültek közül sokan keresztülmentek, mielőtt ezekbe a táborokba érkeztek, tulajdonképpen meglepően kevés ilyen jellegű összeütközést találtam. Még figyelemreméltóbb, úgy is mondhatnám, még felfoghatatlanabb lenne, ha a táborokban tényleg nem lennének etnikai konfliktusok (ahogy egyesek állítják[10]). 1995. július 28-án két szerb ortodox menekült férfi a tábor egyik felügyelőjének jelentette, hogy egy boszniai muzulmán férfi fizikailag bántalmazta őket. A támadó azzal fenyegetőzött, hogy megöli őket, mondván, a tábor lakói között egyetlen szerbnek sincs helye, ott csak muzulmánok lakhatnak. Ennek ellenére mégsem gyakori, hogy az ehhez hasonló konfliktusok ilyen határozottan kimondott etnikai jelleget öltenének. Az etnikai ellentéteket inkább olyan megfogalmazásokba ágyazzák, amelyek markánsan meghúzzák a két csoport közötti szociális és kulturális határvonalakat, hangsúlyozva az ún. civilizációs szintkülönbségeket. E hangsúlyokat példázzák az olyan szembeállítások, mint „mi, a kulturált és civilizált európaiak", illetve „ők, a kulturálatlan balkáni vademberek". Ugyanezzel a felhanggal tett megjegyzéseket hallottam a nővérek és más egészségügyi dolgozók szájából is, ami világosan megmutatta, hogy a menekültekkel foglalkozó egészségügyi személyzetből sajnálatos módon hiányzik a betegek kultúrájának ismerete.

A legtöbb gondot az okozza, hogy a köpőcsészék helyett a lépcsőházat köpködik összze, illetve az, ahogyan a fürdőszobai berendezéseket használják. Újra és újra elmondták nekem, hogy „mert ezek a faluról és kisvárosokból jött primitív (boszniai muzulmán) emberek nem úgy használják a vécét, ahogy a kulturált, igazi európaiak... Vagy ráállnak az ülőkére, vagy állva, odadőlve végzik el a dolgukat, de nem ülnek rá..." Ez mindenféle

---

[8] Ami nem meglepő, mivel – ellentétben Botek és Wagner 1993-ban készült figyelemre méltó tanulmányával, amely a volt Jugoszlávián belüli etnikai és nemzeti homogámia túlsúlyáról szólt[8] – informátorok szerint Bosznia-Hercegovinában a városi lakosság köreben kötött házasságoknak kb. egynegyede szerb–muzulmán, illetve horvát–muzulmán vegyes házasság volt.

[9] 1995. október 18-án például az egyik magyarországi menekülttábor felnőtt (azaz tizennyolc éven felüli, szavazati joggal rendelkező) lakóinak etnikai összetétele a következő volt: 499 boszniai muzulmán, 30 magyar, 10 horvát, 7 szerb, 4 albán, 8 egyéb. (Az adatokat Berencsi Zsuzsa bocsátotta rendelkezésemre.)

[10] Szilágyi Zsófia szóbeli közlése.

[11] A tábor vezetősége úgy próbálja e konfliktusokat elkerülni, hogy az eltérő etnikai csoporthoz tartozó menekülteket külön épületekben, vagy ha lehetséges, akár külön táborokban szállásolja el.

súrlódásokat okoz az egyes menekültcsoportok között, illetve a tábor vezetősége és a menekültek között. A magyarországi táborokban dolgozó nővérek és más egészségügyi dolgozók is nagyon kritikusan említik meg, „milyen piszkosak a bosnyák asszonyok és gyerekek". A nővérek elmondták, hogy „a bosnyákokból hiányzik mindennemű kultúra", mivel „mielőtt az orvosi rendelőbe jönnek, nem mosakodnak meg és nem mosdatják meg a gyerekeiket sem", ráadásul „olyan elmaradottak és bizalmatlanok, hogy nem engedik a gyerekeiket kórházba vinni". Egyes nővérek azt is elmarasztalóan említették meg, hogy az egyik tábor megnyitása óta kevés volt az abortusz. Egyikük így nyilatkozott: „Úgy látszik, ezek nem tudnak jobbat, mint hogy megszüljék az összes gyereket, akivel teherbe esnek, még az a fiatal nő is, aki úgy lett terhes, hogy egy csoport szerb katona megerőszakolta." Miközben meglett volna a lehetősége, hogy elvetesse, ő úgy döntött, hogy megszüli, muzulmán nevet adott neki, és végül a csecsemővel együtt átment egy másik táborba.

A félelem és a diszkrimináció érzése különösen azoknál a menekülteknél erős, akik már hazájukban is valamilyen „kétszeres kisebbséghez" tartoztak. Sok olyan személlyel beszéltem, aki attól szenvedett, hogy magyar cigányként élt Romániában vagy a volt Jugoszláviában. Magyarországon élő menekültként megint csak „kétszeresen kisebbségiek" számítanak, mivel menekültek és cigányok egyszerre.

A konfliktusok és a potenciális erőszak másik forrása a menekültek és a helybeliek viszonyából fakad. Amikor a menekültek kilépési engedélyt szereznek, és elhagyják a tábort, hogy bemenjenek a közeli városba, ott időnként összeütközésbe kerülnek a helyi lakosokkal a postahivatalokban, az üzletekben vagy a piacon, a tizenéves és fiatal felnőtt menekültek pedig a diszkókban, mozikban és más nyilvános szórakozóhelyeken. A menekültek és a helybeli lakosság közötti ambivalens viszonyokat a piacon összpontosuló incidensek jellemzik a legjobban. Ezek az esetek a következő dilemma elé állítják a táborvezetőket: engedjék-e, hogy a menekültek tetszésük szerint járkáljanak ki-be, avagy vezessenek be és tartassanak be olyan rendszabályokat, amelyek szerint csak korlátozott számú, személyre és adott napra szóló kilépőt adnának ki, illetve a piac nyitva tartásának idején nem engednék ki a menekülteket? Az egyik táborvezető elmondta:

> Ezek a városbeli emberek nagyon toleránsak a menekültekkel, úgyhogy általában jó a viszony az itteniek és a menekültek között. De ebben a vonatkozásban is világosan láthatjuk, milyen gyorsan múlik az idő, hogy a menekültek már régóta tartózkodnak itt. Vannak dolgok, amelyek szörnyű konfliktusokhoz vezetnek. A piac csak az egyik példa. A táborban a menekültek szállást és napi háromszori étkezést kapnak, kiegészítésképpen pedig hús- és májkonzerveket, illetve ehhez hasonló élelmiszereket osztanak szét köztük. Egyesek nem fogyasztották el ezeket a konzerveket, hanem összegyűjtötték, és kivitték őket a piacra eladni. Az ő tulajdonuk, nem írhattuk elő nekik, hogy mit csináljanak a saját konzerveikkel, nem igaz?! De holtbiztos, hogy ez konfliktusok forrása lett. A városiak panaszkodtak. Különösen – de nem kizárólag – a munkanélküliek, a nyugdíjasok, illetve az alacsony bérből élők, akik küszködnek az egyre növekvő lakbérekkel és adókkal, az egyre drágább élelmiszerekkel és szolgáltatásokkal. Hogy néz az ki, hogy a menekültek eladják a kapott élelmiszereket, hogy cigarettát, kávét, cukorkát, gyümölcsöt és más luxuscikkeket vásároljanak?!

Az ilyen intézkedések bevezetése előtt a menekült asszonyok pulóvereket kötöttek, abroszokat és más kézimunkákat készítettek, és a piacon árulták őket. A pénzen a menekült családok cukorkát, gyümölcsöt, cigarettát és kávét vettek. Egyesek az így szerzett pénzt arra is felhasználták, hogy telefonon felhívják Németországban és másutt élő rokonaikat vagy barátaikat. Függetlenül attól, hogy a menekültek pontosan mivel kereskedtek a piacon, a városi lakosság panaszt tett a polgármesternél és más városi vezetőknél, mondván, „micsoda hasznot húznak a menekültek".[12] Ezért – hogy a térség máris megbomlott kényes egyensúlyát helyreállítsák[13] – a táborvezetők kénytelenek korlátozni a táborlakók jövés-menését. Ugyanakkor a menekültek mozgásszabadságának korlátozása (azáltal, hogy engedély nélkül nem távozhatnak el, piaci napokon pedig egyáltalán nem mehetnek ki), nemcsak az emberi jogokat sérti, de sok menekültből frusztrációt és haragot vált ki. Ahogyan Nezad, egy ötvenes évei elején járó boszniai muzulmán férfi elmondta:

> A belső harmóniának jót tenne, ha [a tábor vezetői] megengednék nekünk, hogy szabadabban mászkálhassunk ki, és tovább maradhassunk kinn a városban, mint ahogy azt a mostani tábori rendszabályok megengedik, és hagynák, hogy a piaci napokon délelőtt kimehessünk, amíg a piac még nyitva van... De ez olyan, mint a diktatúra... Meggyűlne a bajunk a táborvezetéssel, ha megtudnák, hogy magukkal beszélgetünk. Ez itt sok szempontból olyan, mint egy rendőrállam, azt csinálnak velünk, amit akarnak. Kényükre-kedvükre ki vagyunk szolgáltatva.[14]

Még a legjobb táborokban is észlelhetők az erőszak, a félelem, a harag és a tehetetlenség jelei, amelyek a menedék szimbólumaival és a biztonság látszatával elegyednek. A menekültek eközben fokozatosan ráébrednek családjuk és otthonuk, vagyonuk és társadalmi helyzetük elvesztésére. A felismerés, a gyökértelenség állandósult érzése erős hatással van a családon belüli és a családok közötti kapcsolatokra, illetve a menekültek között lejátszódó interakciókra és tranzakciókra. És úgy tűnik, minél tovább tart ez a kényszerű fizikai és szociális összezártság, annál nagyobb kulturális és lélektani távolság alakul ki a menekültek között. Ez történt a falubeliek, Boriska megszokott közösségének tagjai között is, vagy talán inkább így mondhatnánk: úgy látszik, ebben a közösségben a lélektani távolság megnövekedése még szembetűnőbb és harsányabb volt, mint a több különböző, gyakran egymástól igen távoli településről származó emberekből sebtében összeállt más

---

[12] A táborvezetők helyzete sok szempontból nehéz. Ahogy egyikük kifejtette, a városi lakosság lélekszámát jelentő tízenkétezerhez a közeli táborban élő mintegy háromezer fővel menekült már veszélyes arányt jelent, ami különösen megterheli a város igen gyenge infrastruktúráját. Nagyon kicsi a postahivatal, korlátozott a nyilvános telefonok és más szolgáltatások mennyisége, így ha a menekültek szabadon mászkálhatnának, akkor elözönlenék az ilyen és ehhez hasonló helyeket, amivel zavarnák és bosszantanák a városi lakosságot.

[13] A hidegháború végével és a menekülthullám kezdetével Dél-Magyarországon különböző félelmek és bizonytalanságérzetek alakultak ki, amelyek némelyike nagyon is megalapozott. Egyes települések valóban nagyon közel vannak a határhoz, és ágyúzás közben előfordult, hogy átlőttek, illetve hogy szerb katonák a határ túloldalán találták magukat. A bűnözés aránya is nőtt, más félelmek azonban csak szóbeszédeken alapulnak.[11, 12]

[14] A menekülteknek a táborélettel kapcsolatos ambivalens érzéseit mutatja, hogy két nappal korábban ugyanez a férfi azt mondta nekem: ő és a családja a körülményekhez képest mindent megkap, amit csak kíván, igazán nem volt még ilyen jó dolga, amióta otthonról elmenekült.

csoportoknál. Ha Boriska öngyilkosságát ebből a szempontból vizsgáljuk, akkor elképzelhetőnek tartom, hogy Boriska[15] a tábori élet összes említett velejáróit még nehezebben viselte el saját eredeti közössége körében, mint azok, akik egészen egyedül vannak, nagyon távol az otthonuktól. Más szóval: visszatekintve úgy hiszem, hogy az ismerős csoporton belül folytatott menekültlét sokféle összeférhetetlenségéből adódó diszharmónia is hozzájárulhatott az öngyilkosság indítékaihoz. Végtére is, ha meg akarunk érteni egy cselekedetet, illetve meg akarjuk találni annak belső, *emikus*[16] magyarázatát, akkor figyelembe kell vennünk a szociális és kulturális alternatívákat vagy azok hiányát is: az egyéneket nem tekinthetjük független társadalmi szereplőknek.[13] Még ha tartózkodunk is attól, hogy Boriska háború előtti falusi közösségét romanticizálva úgy állítsuk be, mint valamiféle sosem volt, ősállapotú, ideálisan kiegyensúlyozott falut,[14] azt akkor sem tagadhatjuk, hogy a háború, a menekülés és a menekültlét – formájában és irreverzibilitásában egyaránt – igen drasztikus és nagymérvű változásokat hozott a lakóhelyétől elszakított csoport életébe. Ezek a változások mély strukturális átalakulásokat okoztak egy olyan közösségben, ahol – az érzékelhető kohézió ellenére – a *megosztó konfliktus* volt túlsúlyban az *egyesítő konfliktus*sal[15] szemben.

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyarországi menekülthelyzet elemzése,[17] illetve a különféle menekültcsoportok, a menekültek és a táborvezetőségek, valamint a menekültek és a helybeli lakosság között kialakult viszonyok áttekintése egyfajta kettősségre derített fényt. Ez a kettősség bizonyos értelemben fontos összetevője a táboron belüli kis csoportközösségek kialakulásának és fennmaradásának. A kívülállókkal történő összetűzések (itt a táborvezetőség tagjaival vagy a helyi lakossággal való nézeteltérésekre gondolok) gyakran *egyesítő konfliktus*hoz

---

[15] Mint köztudott, az öngyilkossági arány tekintetében a magyarok világelsők. Ennek ellenére a táborokban még a magyar menekültek között is viszonylag kevés a „sikeres" öngyilkosság, de előfordul számos öngyilkossági kísérlet, és jó néhány menekült lesz depressziós, zavart, illetve szenved az átélt megrázkódtatások és rendkívüli stresszhelyzetek utóhatásaként jelentkező különféle más tünetekben.

[16] Az *emikus* kifejezést itt a belső értelmezés megjelölésére használom: az aktor és/vagy saját társadalmi csoportja, vagyis a Boriskát körülvevő közösség bármelyik tagja általi belső értelmezést jelölöm vele. Az *emikus* ellentétpárja az *etikus*, ami ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy egy kívülálló pillant *bele* az eseményekbe, és így a csoporton kívülről értelmez valamilyen cselekedetet vagy jelenséget – ebben az adott összefüggésben én nem csupán a *nem menekültekre* (pl. a táborvezetőkre, a helybeli lakosokra, a társadalomkutatókra, a UNHCR-tagokra) gondolok, hanem a Boriskát körülvevő közösségen kívüli menekülttársakra is.

[17] Annóta a volt Jugoszláviában kitört a háború és a vele együtt járó etnikai tisztogatás, Magyarország a rá eső résznél többet vállalt a menekültek elszállásolásában, élelmezésében és általános ellátásában. A UNHCR adatai szerint a befogadott menekültek számát tekintve Magyarország a negyedik helyen áll az európai országok között – Németország, Svédország és Svájc után (l. [2]). „Magyarország egyike azon számos európai országnak, amelyek a UNHCR felhívására vállalták, hogy ideiglenes védelmet biztosítanak a volt Jugoszláviából érkező mintegy félmillió menekültnek, amíg le nem telepszenek más országokban, vagy nem tudnak hazatérni" (l. [9]). A menekültekkel és kivándorlókkal kapcsolatos tízévi kutatómunkámra, illetve az identitás kérdésére és arra koncentrálva, hogy otthonuktól távol hogyan alakítják ki viselkedési és egyéb stratégiáikat, 1991 óta végzek kutatásokat menekült nők között azokban a menekülttáborokban, amelyeket – néhány kivétellel – a Magyarország különféle vidéki településein található régi, felújított laktanyákból alakítottak ki.

vezetnek, vagyis a menekültcsoportok általános kohéziójának erősödéséhez, de különösen erős összetartó hatásuk van a menekültek önkormányzati szervezeteiben és azok megválasztásánál. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a közösségeket a közös sors elemei – a háborús traumák, a menekülés, a menekültélet, valamint a huzamos negatív külső behatások – kovácsolják össze, és ezek jegyeit viselik magukon. Így, miközben a táborokban valóban vannak bizonyos pozitív közösségi vonások, ezek is sértett embereket termelnek ki, mivel a menekültsorsnak szerves része, hogy az emberek kénytelenek együtt élni, és ha tetszik, ha nem, együttműködni. A menekültek magukkal hozzák korábbi identitásukat, értékeiket és problémáikat. Amikor azután szocio-kulturális,[18] lelki[19] és fiziológiai stresszhatások[20] érik őket, a tábori élet kényszerű összezártságában ezek a szociális, kulturális és egyéni különbségek sokkal élesebben ugranak ki, mint otthon, a háború előtt.

A mindennapi ellenállás egyik formája a tábor házirendjének megszegése is. Az ellenállás itt nem csupán közvetlenül a tábor vezetői ellen irányul, hanem az egész kínos helyzet, a menekültsors ellen általában. A rendbontásban ugyanakkor a szabadság és függetlenség utáni erős vágy jut kifejezésre, ha mégoly kétes formában is. Ahogyan Fadíl, egy harmincéves menekült férfi (akiről tudható, hogy újra és újra megszegi a szabályok többségét, és aki – miután az egyik táborban tizenhat hónapot, egy másikban pedig kilenc hónapot töltött el – „régi motorosnak" tartja magát) elmondta: „Aha, így van, ha csak egy pár órára is, jó függetlennek lenni, de hogy lehetnék független, ha menekült lévén mindig mindenkitől függök?!"

IRODALOM

[1] SIK, ENDRE: Reconversion in the Course of Migration: Transylvanian Forced Migrants in Hungary. *Sociological Review*, No.2, pp.160–170, 1994.

[2] DÖVÉNYI, ZOLTÁN: Spatial Aspects of the Refugee Issue in Hungary. In: Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads, Institute of Political Science (H.A.S.), Budapest, pp. 17–26, 1995.

[3] HUSEBY-DARVAS, ÉVA V.: „But where can we go?: Refugee Women in Hungary from the Former Yugoslavia." In: Selected Papers on Refugee Issues, III. Jeffrey L. MacDonald- Amy Zaharlich (ed.). Arlington, VA: Committee on Refugee Issues, General Anthropology Division of the American Anthropological Association, pp. 63–77, 1994.

[4] HUSEBY-DARVAS, ÉVA V.: „Puzzling Voices, Pleading Words: Refugee Issues, Refugee Camps, and Refugee Women in Hungary." In: Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads, Institute of Political Science (H.A.S.), Budapest, pp. 153–170, 1995.

[18] A szocio-kulturális stresszhatásokon a gazdasági, a politikai, illetve a közösséggel és a családdal kapcsolatos stresszhatásokat értem.

[19] Főleg a honvágy, a jövő és a szeretteik hollete miatti aggodalom, a depresszió, a traumatikus élmények hatására kialakuló stresszbetegségek stb.

[20] Ami többek között a fertőzések és megbetegedések iránti erősebb fogékonyságban mutatkozik meg.

[5] HOCKENOS, PAUL: Hungary: Black in the Land of the Magyars. In: Free to Hate: The Rise of the Right in Post-Communist Eastern Europe. London and New York: Routledge, pp. 143–164, 1993.

[6] BARTH, FREDRIK: Models of Social Organizations. London, Royal Anthropological Institute, Occasional Papers No. 23, 1966.

[7] VÖZÁR, LÁSZLÓ: May, June, July, and August of 1995 Reports to the Camp Director on the Comings and Goings of Refugees from the Former Yugoslavia in the Békéscsaba Camp. (Berencsi Zsuzsa szíves engedélyével.), 1995.

[8] BOTIK, NIKOLAI–WAGNER, RICHARD: Seeing Past the Barricades: Ethnic Intermarriage in Yugoslavia During the Last Three Decades. East European Anthropology Review, Special Issue: War Among the Yugoslavs. David Kideckel (ed.)–Joel Halpern (guest ed.), Chicago, DePaul University, 1993.

[9] *Reuter*, 1995. október 11.

[10] FRIED ERIKA: „Nálunk nincsenek nemzetiségi konfliktusok". Interjú Niklai Gabriellával és Világosi Gáborral, a nagyatádi menekülttábor szociális munkásainak vezetőivel. *Tallózó*, 1995. augusztus 17.

[11] CSEPELI GYÖRGY: A félelem szerepe a közép- és kelet-európai nemzeti konfliktusokban, *Kritika*, 8–11. sz., 1995.

[12] WEST, BARBARA: „The Danger is Everywhere!" Discourse on Security in Post-Communist Hungary. *East European Anthropology Review*, Robert Rotenberg (ed.), Vol. 12, No. 1, 1994.

[13] BLAU, PETER: Exchange and Power in Social Life. London and New York, Wiley and Sons, 1964.

[14] KAPFERER, BRUCE: Introduction: Transactional Models Reconsidered. In: Transaction and Meaning, Bruce Kapferer (ed.). Philadelphia: I.S.H.I., pp. 1–22, 1976.

[15] ROBINSON, MARGUERITE: Political Structure in a Changing Sinhalese Willage. London, Cambridge University Press, 1975.

Berencsi Zsuzsa

Gazdasági stratégiák, belső hatalmi viszonyok egy menekülttáborban és hatásaik a tábor belső életére, külső kapcsolataira

A menekülttábor speciális huszadik századi jelenség, Foucault szavaival élve hatalmi technológia,[1] amely adaptációt és új típusú stratégiák kifejlesztését követeli meg lakóitól. Ezek a stratégiák a menekülttábor körülményeiben gyökereznek, de vissza is hatnak a belső és a külső kapcsolatokra egyaránt. A következőkben megpróbálom érvekkel alátámasztani és példákkal támogatni azt a hipotézist, hogy a menekülttáborban maga a tábor struktúrája és működési módja az, amely kitermel bizonyos életképes gazdasági stratégiákat. E stratégiák közül néhány azonban egyfelől nem egyenlően elérhető mindenki számára, hanem bizonyos csoportoknak kedvez, másfelől pedig hosszú távon a közösség egészének érdeke ellen való, amennyiben elősegíti a táborlakók közötti merev hierarchia kialakulását, elkülönít, és a tábortól való függőség kialakulásához vezet. Ezt igazolandó megkísérlem fölrajzolni a táboron belüli racionális gazdasági viselkedés egy modelljét, majd külön-külön megvizsgálom az egyes stratégiákat és hatásaikat.

Az első kategóriába azokat a javakat sorolom, amelyeket a tábor – mint a legszükségesebbeket – „alapjogon" biztosít a menekülteknek: tetőt a fejük fölött, napi háromszori étkezést, orvosi ellátást, világítást. E javak mindenkinek járnak, és mindenki számára egyenlően elérhetők.[1] A javak második kategóriája nem a túléléshez, hanem az emberhez méltó életvitelhez elengedhetetlen: ruhanemű, tisztítószerek, mosópor, fogkrém és bármi más, ami adományként érkezik, így például játékok, sportszerek. A harmadik kategóriába sorolhatjuk azokat a dolgokat, amelyek ugyan a zömét teszik ki fogyasztói társadalmunk termékeinek, a szűk forrásokból élő táborokban azonban luxuscikkeknek minősülnek, és mint ilyenek – legalábbis a hivatalos csatornákon keresztül – nem elérhetők. Sokan hónapokat vagy akár éveket is eltöltenek tábori körülmények között. Az embereknek ez idő alatt valahogy meg kell találniuk a módját annak, hogy hozzájussanak a harmadik kategóriába sorolt dolgokhoz, például élvezeti cikkekhez, személyes ízlésük szerint való apróságokhoz.

A harmadik kategóriába sorolt javak megszerzésének három alapvető módja működik a táborokban. A legegyszerűbb esetben a menekültnek vagy saját tartalékai, vagy rendszeresen pénzt küldő nyugati rokonai vannak, támogatandó a szegényebb befogadó ország-

[1] Állítom ezt annak ellenére, hogy aki csak egyszer is járt Magyarországon menekülttáborban, az tudja, mekkora érték a táborban a kis szoba, ahol nem kell más családokkal kényszerűen együtt lakni. Az a jellemző azonban, hogy a szoba kicsi vagy nagy, már csak a második kategória szempontjából fontos. Elsődlegesen az a lényeg, hogy van ágy, van szoba, és ez az, amit a tábor mindenkinek egyformán biztosít.

ban rekedt családtagokat. A táborokban sokan birtokolják ezeket a forrásokat, bár az emberek – nyilván tábori járandóságaikat féltve – néha vonakodnak erről bővebb információt adni.

Természetesen nem döntés kérdése, hogy van-e a menekültnek spórolt és sikeresen áthozott pénze vagy olyan rokona, aki hajlandó őt támogatni. Vannak azonban valós stratégiák is, amelyek a tábor „marginális gazdaságára"[2] építenek. A második stratégia az, hogy a pénzt (az összegeket tekintve talán inkább zsebpénzt) szerencsés esetben munkával is meg lehet szerezni – legyen az alkalmi vagy állandó munka – a táboron belül vagy kívül. Ezt a stratégiát azonban összességében is csak kevesek tudják követni. És ha beleéljük magunkat az átlagos táborlakó helyzetébe, aki nem vagy csak ritkán jut munkához, akkor a harmadik stratégia: a piacozás, illetve ennek előfeltétele, a „kijárás" is logikusnak és szükségesnek fog tűnni. A következőkben külön-külön fogom megvizsgálni a két utóbbi stratégiát, illetve hatásukat a belső szerkezetre és a külső kapcsolatokra.

MUNKA TÁBORON BELÜL ÉS KÍVÜL

Munkához jutni nehéz, sőt általában nagyon nehéz. Pedig bármilyen csekély is a pénz, a menekültnek és családjának a semekkora jövedelem és a saját jövedelemmel való rendelkezés közötti különbséget jelentheti. Továbbá a munka jótékony pszichikai hatását is nehéz alulbecsülni. A semmittevés a tábori élet legnehezebb terhe és talán legnagyobb átka (l. [2]). A munka nemcsak pénzkereseti lehetőség, elfoglaltság, hanem el is vonja a figyelmet a nehezen elviselhető realitásokról.

Munka a táboron kívül

A táboron kívüli munkalehetőségek táborok és időszakok szerint változóak. A valamikori csongrádi táborlakók aranykorként emlékeznek vissza arra, hogy a csongrádi sok kisgazdaságban a nyári dologidőben csak az nem talált magának szakképzettséget nem igénylő munkát, aki nem akart.[2] A mezőgazdasági munka nem igényelt nyelvtudást, ezért a bosnyákok nem voltak hátrányban, és elégedettek voltak a száz forint körüli óraberrel. Más évszakban és más táborban (például Nagyatádon) azonban korántsem volt ilyen rózsás a helyzet.

A táboron kívüli munkalehetőség híre jöhet közvetlenül vagy a tábor közvetítésével. Az előbbi eset tekinthető a természetes kiválasztódásnak: aki keres, és szerencsés is, talál munkát. Persze itt sem indul mindenki egyenlő esélyekkel, a nyelvtudás itt is előny. A tábor közvetít viszont például akkor, amikor egy üzem keresi meg a tábort, és ajánl munkát harminc-negyven embernek néhány hétre. De mi negyven „állás" ezerötszáz embernek? A jelentkezők száma biztosan többszöröse lesz azoknak, akik végül is elmehetnek dolgozni. Ismét előkerül a rászorultsági elv: akinek több gyereke van, könnyebben bekerülhet a kiválasztott csoportba. A többségnek meg marad egyfelől a csalódás, másfelől a remény, hogy saját kapcsolataikon keresztül mégiscsak találnak valami munkát.

---

[2] L. e kötetben *A menekülés útvonala: Bosznia, Csongrád és tovább* c. tanulmányt.

Munka a táboron belül

Táboron belül is keveseknek jut munka. Kell néhány tolmács, kellenek konyhai dolgozók és takarítók. Ebből meg akkor is keveseknek jut jövedelem,[3] ha például rotációs rendszert vezetnek be. Így ugyan többeknek jut kevesebb munkalehetőség, de kevesebb lesz a pénz is.

Hogyan lehet tábori munkához jutni? Először is előny a magyar nyelvtudás. Ennek hiányában a zsírosnak számító tolmácsi állásra például már eleve nem lehet gondolni, de egyébként sem árt, ha valaki maga tud ajánlkozni az illetékesnél arra, ami éppen elérhető. Másodszor előny, ha már az ember tapasztalt táborlakó, „ismeri a dörgést", és megvannak a megfelelő papírjai. A debreceni tábor megnyitását követően például a konyhai dolgozók között többségben voltak azok, akik már a csongrádi táborban is dolgoztak. Nekik már megvolt az egészségügyi könyvük meg a gyakorlatuk is. „Ismerték a dörgést", a beköltözéskor azonnal jelentkeztek, keresték a szociális munkást, a táborvezetőt, hogy ők ismét dolgozhassanak, és mire a többség a költözködés izgalmai között feleszmélhetett volna, a helyek már betöltődtek. A belső munka nem fizet jól (takarítóknak, konyhai dolgozóknak havi ötezer forint, tolmácsoknak ennél sokkal jelentősebb, akár tizenötezer), de mindenképpen biztos kereset, ami táboron kívül alig elérhető.

Érdekes színfolt a táborban az örök túlélő kereskedő. Egyszerre dolgozik táboron kívül és belül, informális vállalkozó, aki kinn szerzi be áruját, de a tábor védett gazdasági környezetében értékesíti. Ilyenek Nagyatádon, Békéscsabán és Debrecenben is vannak. Ez a „vállalkozás" jelenthet egy leterített ruhadarabot, amire az ember kipakol néhány doboz – a piacon félórával korábban vásárolt – cigarettát, de lehet valóságos kisbolt vagy „kávéház" is. Előnye, hogy helyben van, és nincs nyelvi korlát sem. Táboronként és időszakonként változik, hogy e tevékenységet mennyi elnézéssel kezelik, de általában mindenütt a tűrt kategóriába tartozik. A kereskedés persze szintén keveseknek nyújt pénzszerzési lehetőséget, a piac hamar telítődik, hiszen a táborlakók vásárlóereje igen gyenge.

Munka és a kapcsolatok

Gondolhatnánk, hogy a külső munkavégzés előítéleteket gerjeszthet a lakosság körében. A munkaalkalmak azonban nagyon ritkák, és a menekültek számára közülük is csak a legkevésbé kedvezőek elérhetők, azok, amelyeket helybeliek nem is vállaltak volna. Ezért a menekültek nem jelentenek konkurenciát a helyi munkaerőpiacokon még akkor sem, ha időről időre néhányaknak jut alkalmi munka, munkavállalásuk nem terheli a csoportközi kapcsolatokat. Sőt a munkaadók és a munkavállalók között sok pozitív kapcsolat is kialakult, korábbi munkaadók segítettek például a táborból kiköltözőknek munkát, szállást találni. A munkavállalás a belső kapcsolatokat annyiban terheli, amennyiben ez is verseny. De a külső munkák nem nulla összegű játszma jellegűek, mint a kijárás (l. később). Ha más talált munkát, az még nem jelenti azt, hogy én nem fogok (vagy hogy találtam volna), sőt akár még segítséget is kaphatok tőle. Ezért a külső munka kevésbé terheli a belső kapcsolatokat.

---

[3] A debreceni menekülttáborban 1995 őszén különböző időpontokban körülbelül minden huszadik-harmincadik felnőttre jutott fizetett munkalehetőség.

A PIACOZÁS ÉS A „KIJÁRÁS"

Ha a táborlakónak pénzre van szüksége – egy kis édességet akar venni a gyerekeknek, vagy kávét akar venni, hogy megkínálhassa a vendégeit,[4] és ezzel megteremtse a saját otthon illúzióját –, a legkézenfekvőbb dolog eladni valamit. Vajon mit adjon el? Ne foglalkozzunk most az olyan kirívó és ritka esetekkel, amikor eltűnnek dolgok a táborból. Az elterjedt és könnyen megvalósítható eset az, amikor a menekült olyan javakat ad el a piacon, amelyeket saját használatra kapott.[5] Így jelennek meg a tubus fogkrémek, az új és a használt ruhák, cipők a piacon. Ezt a gyakorlatot valamennyire a tábor vezetősége is elismeri, tolerálja, sőt indirekt módon támogatja is. Amikor a menekültek egy része új, drága tréningruhát kap a táboron belül végzett extra munkáért, mindenki sejti, hogy azok előbb-utóbb (de inkább előbb) a piacon kötnek ki. Ez azonban nem megszegése a hallgatólagos megállapodásnak, épp ellenkezőleg, ez maga a hallgatólagos megállapodás lényege: így indirekt módon van megfizetve a munkájuk. De ha a menekült csak a saját dolgait tudja eladogatni, akkor a forrásai minden bizonnyal hamarosan elapadnak. Arról nem is beszélve, hogy például az ágyneművel, törülközővel el is kell számolni.[6] Ezt a problémát hivatott áthidalni az a stratégia, amely ezért szorosan kötődik a piacozáshoz, és amelyet én „kijárásnak" neveztem el.

A ruhanemőt és az egyéb adományokat a táborban az igények szerint elosztani lehetetlen. Gyakorlatilag, ha valamiből elegendő mennyiség érkezik, akkor abból mindenki kap, ha az igényeltnél kevesebbet küldenek – vagy az adomány jellege olyan –, akkor csak a gyerekes családok részesednek, és így szűkül egyre tovább a „jogosultak" köre. A kritériumokat és a mennyiséget azonban nem mindig lehet egymáshoz igazítani, és a túlterhelt elosztási rendszer sem képes megbirkózni a bonyolult adminisztrációval.[7] Ezért ha valaki elég kitartóan áll az iroda ajtajában, vagy állhatatosan a szociális munkás sarkában van egész nap, és ahányszor csak lehet, elmondja, hogy neki mennyire nagyon szüksége van például arra az új papucsra, amiről hallotta, hogy kaptak emberek, nagy esélye van rá, hogy előbb-utóbb megkapja, ha másért nem, hát azért, hogy a szociális munkásnak végre legyen ideje másra is figyelni.[8-9] Ez a kijárás. A kijárásnak persze nem csak a piacon való

---

[4] A menekülttáborban interjút készíteni a koffeinmérgezés veszélyeit hordozza magában. A bosnyák vendégszeretet legendás, szinte minden szobában megkínáltak minket, és a visszautasítást sértésnek tekintették.

[5] A táborok rövid története során nagy konfliktusforrás volt a tábor és a piac közötti minden esetben szoros kapcsolat. Jó példája ennek, hogy nem egészen két héttel a debreceni tábor megnyitása után a táborlakók arra panaszkodtak, hogy nehéz eljutni a piacra, a frissen felvett dolgozók pedig arra, hogy a menekültek árulják a táborban kapott ruhákat.

[6] Mi történik, mi történhet akkor, ha valaki nem tud a fent említettekkel elszámolni? Sokan nem tudnak, de a tábor mégsem katonaság vagy börtön (a békéscsabai gyakorlat szerint feljegyzést készítenek az esetről, amelynek elrettentő ereje igencsak megkérdőjelezhető)

[7] Részterületeken persze igen szervezetten is működhet a rendszer. Így például Nagyatádon szabott időközönként jutnak szabott mennyiségű tisztasági szerhez az emberek, és a rendszer szinte zökkenőmentesen biztosítja azt, hogy saját felhasználásra kerüljön, ami arra van szánva.

[8] Ahogy egy szociális munkás kissé élesebben kifejezte: „Be kell fognunk vele a szájat, hogy tudjunk a többivel is foglalkozni."

[9] A modell alapkoncepciója kísértetiesen hasonlít Kornai puha költségvetési korlátjára, eltekintve természetesen attól, hogy ő az állam–vállalatok dimenzióban elemez, itt pedig a tábor és a táborlakók az elemzés tárgyai. Ahogy a puha költségvetési korlátra épült rendszerben a vállalat nem mehetett tönkre, inkább tőkeinjekcióban részesült, a menekült nem maradhat ruha nélkül, még akkor sem, ha esetleg a piacon szabadult meg a saját kabátjától.

eladás lehet a végcélja, néhány család például minden bizonnyal a felhalmozásra épít. Ők azok, akik például két tábor közötti költözéskor magukra vonják a figyelmet számos és tekintélyes terjedelmű csomagjaikkal. Ez a felhalmozás teljesen racionális a részükről, hiszen akár hazatérhetnek majd, akár máshol kell otthont teremteniük, szinte a nulláról kell újrakezdeniük; így néhány zsák ruhanemű – bármilyen nyomorúságos is – mégiscsak konvertálható tőke (legalább a gyerekeknek nem kell majd újonnan venni dolgokat, amikor úgyis annyi minden másra kell a pénz). A különböző felhasználási módok miatt tehát mindenképpen célszerű minél többet kiragadni a központi elosztás javaiból, akár közvetlenül szüksége van egy családtagnak arra a bizonyos ruhadarabra, akár nem.[10]

A segítő tényezők

Vannak persze olyan tényezők, amelyek megkönnyítik a menekült számára a kijárási technika alkalmazását. A legkézenfekvőbb feltétel a nyelvtudás, ami elengedhetetlen abból a szempontból, hogy a kijáró szabadon tudjon kommunikálni a személyzettel. Tolmácsot találni sokszor nem könnyű,[11] és ha sikerül, akkor sem biztos, hogy megbízhatóan fordít. A kommunikáció mindenképpen hatékonyabb, ha közvetítő nélkül tudja az ember elmondani, hogy ruha kell a gyereknek. De van egy kevésbé kézenfekvő tényező is. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy a veterán táborlakók sokkal sikeresebben alkalmazzák ezt a stratégiát. Már tudják, mivel kihez kell fordulni, hol keressék a megfelelő embert, és mit kell mondani a szociális munkásnak, hogy kérésük meghallgatásra találjon. Tudják, mi „jár" nekik, és tudják, miképp lehet azt számukra fontosabb dolgokra transzformálni. Ezek a jól alkalmazkodott emberek. És míg ezt a táboron belüli pénzszerzési stratégiát a többieknél jobban alkalmazzák, minden egyéb tekintetben is sikeresebben alkalmazkodtak a menekülttábor törvényszerűségeihez, mintha egyéb kezdeményezőképességüket elveszítették volna. A táboron belül feltalálják magukat, de az azon kívüli lehetőségek elérhetetlen messzeségbe kerültek számukra. (Nem céljuk továbbutazni nyugati országokba, mert csak azt tudják elképzelni, hogy hazamenjenek, de ha foglalkoztak is a gondolattal, nem sikerült, és ennyi idő után már nem is valószínű, hogy sikerül.)

Persze személyes tényezők is szerepet játszanak abban, hogy valaki mennyire tud „kijárni". A táborban például a nemek közötti erőviszonyok nagyban átrendeződnek. A nők több elfoglaltságot, sőt pénzkereső munkát tudnak találni maguknak, mint a férfiak (például Nagyatádon eladásra készítettek kötöttárut[12]). A kijárás is olyan tevékenység amelyben a nők sikeresebbek lehetnek, hiszen a kívánalmak jobban illeszkednek a tradicionális női szerephez. A diskurzusnak – miért az én családomnak kell valamit kapnia – az érzelmekre kell hatnia, a gyerekekre célszerű támaszkodnia érvrendszerében, és túlnyomó többségében női szociális munkásokat kell meggyőznie.

---

[10] Ennek az ervnek megnyilvánulása volt az általunk megfigyelt első, kissé kaotikussá sikeredett debreceni ruhaosztás. A szociális munkás próbált egyes emberekre külön-külön ruhát válogatni, de aki csak a raktár közelébe jutott, vitte, amit először fölmarkolt. „Ha szükséges, később még lehet cserélgetni, de minden jó, ami van."

[11] A debreceni táborban a nyitás időszakában több mint hatszáz emberre jutott hat tolmács. Ők voltak hivatottak fordítani a hivatalos és nem hivatalos ügyekben is, beleértve a Helyi Szerv interjúit.

[12] Ez sem csupán a magyarországi menekülttáborokra jellemző jelenség, hasonló történt például a thaiföldi menekülttáborokban (l. [2]).

A kijárás hatása a külső és belső kapcsolatokra

A kapcsolatoknak három körére kell figyelnünk: a belső kapcsolatokra, amely alatt a menekültek közötti kapcsolatot értem; a külső kapcsolatokra, vagyis a település lakosságával való kapcsolatra; illetve a tábor dolgozóival való kapcsolatra. Ez utóbbi különösen fontos: egyfelől mert a táborlakók rájuk vannak szorulva, másfelől pedig ők mint véleményformálók, -közvetítők jelennek meg a település felé saját ismerőseik hálózatán keresztül.

A belső kapcsolatok szempontjából az a lényeges, hogy a kiosztandó javakból mindig csak korlátozott mennyiség áll rendelkezésre. Ezek nulla összegű játszmák: ha más kapja, lehet, hogy neked nem jut. Ezért a kijárás egyéni „vállalkozás", a többiek a konkurenciát jelentik. A verseny pedig izolál. Figyelned kell, hogy a többiek mit kapnak a tábortól, rögtön meg kell tudnod, ha valamit osztanak, de nem érdeked, hogy továbbadd az információt.[13]

A dolgozókkal való kapcsolatra a kijárás hatása egyértelműen negatív. Mint említettük, a legtöbb táborlakónak van valamilyen pénzbeli tartaléka vagy pénzforrása, sokaknak nyugaton élő vagy oda menekült rokonok küldenek pénzt. Ennek vagy a munkával keresett pénznek a felhasználásában is támaszkodik a táborlakó a kijárási stratégiára. Informális beszélgetések és formális interjúk során egyaránt sokszor elhangzott a panasz a dolgozók részéről: látják, a menekült kéri a gyereknek a tejet, az új papucsot, majd nem sokkal később jön vissza a városból, ahol alkoholt, cigarettát, másik új papucsot vásárolt. Ne feledjük, hogy a táborok mindegyike nehéz gazdasági helyzetű, nagy munkanélküliségi rátájú régiókban helyezkednek el, és a tábori dolgozók fizetése még helyi viszonylatban is alacsony. Például a debreceni tábor megnyitásakor a táborvezetőség nagyrészt csak a munkaközvetítő iroda által ajánlott emberekből tudott válogatni a felkínált bérek mellett. Ezeket az embereket természetesen érzékenyebben érinti az, ha azt látják, hogy a menekültek „ingyen jutnak mindenhez". Ennek a következményei igen veszélyesek egy olyan társadalomban, ahol az idegenellenesség és különösen a menekültek befogadásának elutasítása növekvőben van.[3, 4, 5] Ha a dolgozók így gondolkodnak, minden bizonnyal ezt a véleményt fogják közvetíteni saját ismerőseik felé. Márpedig az ő véleményük mérvadó lesz, hiszen ők azok, akik nap mint nap és szemtől szembe találkoznak a menekültekkel.

Természetesen nem azt állítom, hogy a dolgozók és a menekültek kapcsolata szükségszerűen vagy akár jellemzően rossz. Az a kevés menekült például, aki a csongrádi tábor bezárásakor nem másik táborba került, hanem privát módon talált magának szállást, mind kapott valamilyen segítséget dolgozóktól, ami akár ingyenes szállást is jelenthetett egy családtagnál. A kijárás azonban mindenképpen a jó kapcsolat ellenében hat.

A lakosságnak természetesen közvetlen kapcsolata is van a menekültekkel. Hallanak róluk a helyi rádióban, tévében, van, aki mint olcsó munkaerőt használja őket, és feketén foglalkoztat egy-két menekültet, és végül ők lesznek azok, akik a piacon megvásárolják a konzervet, a fogkrémet, a tornacipőt. És ne legyenek illúzióink – attól, hogy valószínűleg jó vásárt csinál, még nem lesz jó véleménye azokról, akik eladnak neki.

---

[13] Elsőre úgy tűnik, a sorsközösségnek stb. nagyon szorosan össze kellene tartania a közösséget. A közös fellépésre példa a menekültek által kezdeményezett gyűlés (1995 szeptemberében) a debreceni táborban. Mégsem ez az összefogás a jellemző, ugyanis az ellenkező irányba ható erők is érvényesülnek. Az ökonómiai racionalitás pedig nagy úr.

HATALMI STRUKTÚRA ÉS A PÉNZSZERZÉSI LEHETŐSÉGEK

Mind a „kijárás" és a piacozás, mind a munkalehetőségek megtárgyalásánál szóba került, hogy mekkora segítség az információ, a nyelvi akadályok hiánya és a táborlakó rutin (az ott töltött hosszú idő alatt kialakult tudás: mit hogyan lehet elintézni, megtudni stb.). Mindezek pedig bonyolultan összefonódnak a menekülttábor belső hatalomstruktúrájával. Egy kulcsszereplő helyzetét megvizsgálva láthatjuk a tábori hatalom alapjait. A példa a tolmács.

A táborlakók között a legjobb pozícióban a tolmács van. A munka természetesen felelősségteljes, nehéz, a menekült sok idejét lefoglalhatja, és a nap bármelyik szakában szükség lehet rá. Cserében viszont már eleve a legjobb fizetésben részesül a menekültek között. Nagyobb esélye van a jobb ellátásra is (elsősorban a neuralgikus pontra, a kisebb szobára gondolhatunk). Sok mellékesre van lehetősége például azáltal, hogy a táborba látogató szervezetek képviselői külön-külön és jól fizetik meg a munkáját. De a tolmács legfontosabb kincse a nagy ismeretségi és információs tőke; nagyon sok embert ismer, és sok információ fut össze nála. Az információ korának törvényszerűségei a menekülttáborok félzárt világában is igazak; az információ hatalom és pénz, legalábbis könnyen ezekké transzformálható. A tolmács hatalmi pozíciója egyértelmű, és a tekintélye is nagy.[14] Ezt a szerepet a tábor szerkezete is indukálja, hiszen a tolmácsnak gyakran sokkal többet kell teljesítenie, mint egyszerűen fordítani. Mivel csak ő tud szabadon kommunikálni a menekültek többségével, ezért kisebb szervezési feladatokat is kap, felkutat és összehív embereket, csendre int stb.

A tolmács kedvező helyzetéből persze nemcsak ő személyesen profitál, hanem a család, a tágabb család, a jó ismerősök is. A tolmács körül egész kis holdudvar alakulhat ki, amelynek ő a központja, ő a patrónus, és a kliensek szívességekért cserébe vagy csak a rokonság, barátság jogán részesülhetnek a „jó falatokból", legyenek azok materiális javak vagy munkalehetőségek. Sőt akár vertikálisan többszörösen is tagozódva, a „tűz" körül több gyűrű alakulhat ki. A tolmács, akinek elméletileg az a szerepe, hogy ugyanazt a hozzáférhetőséget biztosítsa azoknak is, akiket egyébként a nyelvi korlátok elvágnának ettől, éppen hogy gyengíti a hozzáférhetőséget, hiszen egyenlőtlenül „gazdálkodik" az információval. A tolmácsoknak tehát különlegesen jó lehetőségeik vannak, márpedig ők természetesen jól beszélnek magyarul. A tolmácsi állás tehát egy újabb „húsosbödön", amihez a bosnyákok nem tudnak közel kerülni.

A másik érdekérvényesítő lehetőség, amelyik általában a legnagyobb etnikai csoportnak és azon belül is a legnépesebb csoportosulásnak kedvez, a tábori önkormányzat. A választások a megszokott demokratikus játékszabályok szerint és azok külső díszleteivel (ajánlócédulákkal, urnával-függönnyel stb.) játszódnak. És a nyertes persze nyer. Az egykori csongrádi tábori önkormányzat helyeit kizárólag a legnagyobb csoport képviselői töltötték be, mindannyian egy faluból származtak. Ez persze az önkormányzat működésében sem

[14] Egy alkalommal egy igen túlfűtött hangulatú gyűlésen vettem részt Csongrádon a menekültek többségével, a tábor igazgatójával és a UNHCR képviselőjével. A menekültek tudták, hogy a tábort be fogják zárni, és ez a terv egyértelműen negatív fogadtatásra talált. A többség érvelni próbált ellene, egy férfi azonban láthatóan idegi tűrőképessége határán csak üvöltözni tudott. A többiek reakciója egyöntetű volt. Miután a férfi csak nem hallgatott el, egyre többen kiáltották a tolmácsnak: „Laci, csinálj már valamit!"

lepleződött; a nem falubelieknek kevesebb jutott adományosztáskor, munkalehetőségben és egyáltalán minden lehetőségben.

Végül pedig érdemes megvizsgálni azt, hogy a táborvezetőségnek mi az érdeke, hogyan befolyásolja ezeknek a belső hatalmi struktúráknak az érvényesülését, miközben a tábor működését próbálja zökkenőmentesebbé tenni. A táborvezetőség érdeke a stabilitásban van. Együtt kell működnie mind a tolmácsokkal, mind az önkormányzattal, ehhez viszont arra van szükség, hogy azok ne cserélődjenek állandóan, hanem ismerjék a helyzetet, legyen tapasztalatuk, és lehessen arra számítani, hogy a jövő héten is itt lesznek. Az önkormányzatban pedig nagy a cserélődési arány. A csoportokkal érkező maroknyi értelmiségi nagy valószínűséggel néhány hónapon belül messze jár, hiszen ugyanazon képességek, amelyek jó vezetővé tennék, abban is segítik, hogy valóra váltsa a nyugati országba továbbutazás tervét. Lassan kialakul azonban a táborlakókból egy olyan mag, aki nem megy tovább, és beletanul a munkába.

Amikor a debreceni tábor megnyitásakor napokon belül kellett egy menekülttábort beindítani, a táborvezetőség már úgy válogatott, hogy hozott magával olyan embereket, tolmácsokat vagy egyéb menekülteket, akik sokat dolgoznak táboron belül formálisan és informálisan, akikről előző táborokban való tapasztalatok alapján lehetett már tudni, hogy irányítás nélkül is tudják, mit csináljanak, könnyű velük együtt dolgozni stb. A külső dolgozók mellett ezekre az emberekre épülhet az egész tábor szerkezete. Az önkormányzatot már a menekültek maguk választották néhány héttel később, de a szelekciós folyamat itt is érvényül: azokkal kell majd a táborvezetőségnek együtt dolgoznia, akik hosszú távon is maradni akarnak.[15] Ebből is következik, hogy éppen azok, akiknek a kezében a legtöbb befolyás van, mintegy ellenérdekeltté lesznek a változásban. Sokan közülük „professzionális táborlakóvá" válnak. Ha táboron kívül kevés is a lehetőség, táboron belül értékes és megbecsült a tudásuk, az információik, a kapcsolataik. Így viszont pont azokból a körökből hiányoznak a kezdeményezés irányába ható erők, amelyekben a leghasznosabb lenne kezdeményezőképességet látni, akiknek a példája legnagyobb erővel hathatna a táborlakók közösségének egészére. Ez a jelenség viszont a tábor egészét fosztja meg egy dinamizmustól, amire pedig nagyon szüksége lenne.

Adott tehát két egymástól független és külön-külön ártalmatlan jelenség. Az egyik szerint a jó pozícióban levő menekültek teljesen racionálisan igyekeznek helyzetüket a saját javukra használni, és pozíciójukat megtartani. A másik szerint pedig a táborvezetőség – a nagyobb hatékonyság érdekében – a tábor szervezésében, az együttműködésben olyan emberekre próbál támaszkodni, akik stabil módon a tábor lakói. Mindkét jelenség önmagában érthető és természetes. A kettő együtt mégis azt eredményezi, hogy a struktúra túlzottan merevvé válik, széles csoportok teljesen kiszorulnak a (szűkös) húsosbödönök mellől, a perifériára kerülnek. Közben a változtatásra való hajlam is visszaszorul, hiszen ez éppen a befolyásosabb csoportoknak nem érdeke. Patthelyzet áll elő, és a menekülttáborban, ahol kezdeményezéseket, mozgást lenne jó látni, egy merev, önfenntartó belső struktúra alakul ki. A kezelését pedig nehézzé teszi, hogy a kialakulása nem véletlen, hanem a rendszerbe beépített okai vannak.

[15] Talán meglepő az új megválasztott önkormányzat egyik kívánsága, miszerint ők a tábortól kapjanak fizetést munkájukért. Ezt a megbeszélések folyamán később elvetették.

IRODALOM

[1] FOUCAULT, MICHEL: Discipline and Punish. The Birth of a Prison. Vintage Books, 1979.

[2] LONG, LYNNELYN D.: Ban Vinai The Refugee Camp. Columbia University Press, 1993.

[3] SIK ENDRE: A menekültekkel kapcsolatos előítéletek növekedésének elkerülhetetlensége. In: Sik Endre (szerk.): Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 59–64. old.,1992.

[4] ZÁVECZ TIBOR: Csökkenő rokonszenv: A magyar társadalom ítéletei, viselkedései a menekültekkel kapcsolatban. In: Sik Endre (szerk.): Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 49–58. old., 1992.

[5] CSEPELI, GYÖRGY–SIK, ENDRE: Changing Content of Xenophobia in Hungary – Is the Growth Inevitable? In: Sik Endre (ed..): Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads, Budapest, Institute for Political Science (H.A.S.), pp. 121–128,1995.

Horváth Lajos

Menedékesek Nagyatádon (a befogadók szemével)

1991 NYARA

Nagyatád. Somogy megyei kisváros a (volt) jugoszláv határ mellett. A város éli az életét, és tűri az idegeneket. Közvetlen mellette egy háromezer fős katonai laktanya, és a fegyelmező zászlóalj. Sok az idegen, de ők magyarok... Kb. negyven kilométerre van az első jugoszláviai település. Sok az idegen, de ők jugoszlávok. Ők még (!) jugoszlávok... Tele vannak pénzzel. Nem forinttal, nem dinárral. Márkával, dollárral. Ez tetszik a magyar lányoknak... Szeretik a jugoszláv fiúkat... Ez nem tetszik a magyar fiúknak... Nem szeretik a jugoszláv fiúkat...

A nyolcvanas évek végén a nemzetközi szerződések alapján kiürülnek a határszéli laktanyák. Nagyatádon csend van. Csak a fegyelmező marad. Eltűntek az idegenek. Eltűntek a jugoszlávok is. Már nincs márkájuk, dollárjuk. Ez nem tetszik a magyar lányoknak... Ez tetszik a magyar fiúknak...

Már nincsenek idegenek. Már nincsenek jugoszlávok. Már nincs Jugoszlávia... Csak horvátok, szerbek, magyarok, szlovénok, bosnyákok, albánok, macedónok, cigányok vannak. De ők sem jönnek. Nem tudnak jönni. Nincs pénzük, lassan dinár sem...

1991 ŐSZE – 1994 NYARA

A város éli az életét, és újra tűri az idegeneket. Sok az idegen, de ők már horvátok, szerbek, magyarok, bosnyákok, albánok, macedónok, cigányok. De nekik már nincs pénzük. Ők nem turisták. Ők menekülnek... Ők menekültek... Ők *menedékesek*.

Sok az idegen. Együtt kell élni velük. A város éli az életét, és tűri az idegeneket. Piacozással, feketemunkával, koldulással együtt, de TŰRI AZ IDEGENEKET! De meddig tűri az idegeneket... (?!)

*

Erre a kérdésre kerestünk választ, amikor kérdőívvel fordultunk a város lakóihoz. Arra voltunk kíváncsiak, mennyire toleránsak három év elteltével az emberek, és mennyi információjuk van a menedékesekről. Tehát: hogy állunk az előítéletesség terén Nagyatádon?

Azért, hogy mélyebben belelássunk, körzeteket jelöltünk ki, amelyek határozott eltérést mutatnak az adott populáció összetételében, így valószínűleg a gondolkodási módban és az informáltságban is. Mind a kilenc körzetben negyven személyt kérdeztünk meg véletlenszerű kiválasztással. Két kontrollcsoportnál végeztünk felmérést: a tábor dolgozóinak körében (hatvankét fő) és a táborhoz szintén közel fekvő, néhány száz fős Tarany községben (húsz fő).

A KÖZBIZTONSÁG ÉS A MENEDÉKESEK

A közvélemény mindig fokozott figyelemmel kíséri a környezetében nagy tömegben megjelenő idegenek viselkedését.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy ahol az idegenek aránya meghaladja a helyi lakosság számának öt százalékát, ott a puszta jelenlétük is félelemérzetet válthat ki. A tizenkéttizenháromezres kisváros határában lévő menekülttáborban a felmérés idején ezerszázezerkétszáz fő lakott, ami közel kétszerese a kritikus határnak...

A megkérdezettek véleménye szerint a menekültek jelenléte befolyásolja a város életét (1. táblázat), abban azonban már bizonytalanok a válaszadók, hogy ez a hatás milyen irányú. A nagyatádiaknál a mérleg nyelve a hátrányos változás javára billen, ugyanakkor kétharmad azok aránya, akik az is-is választ jelölték meg. A dolgozók és a taranyi lakosok szerint a hatás előnyös.

1. táblázat

A menekültek hatása a városra
(százalék)

	Nagyatádiak	Taranyiak	Dolgozók
A menekültek jelenléte befolyásolja a város életét	65	53	81
Ez a hatás			
előnyös	9	29	15
hátrányos	24	14	13
is-is	67	57	72

Rákérdeztünk arra is, hogy a közbiztonság romlott-e. A közbiztonság romlását a nagyatádiak több mint egyharmada érzékeli, míg a dolgozók és a taranyiak ezt kisebb mértékben jelzik (2. táblázat).

2. táblázat

A közbiztonság romlása a tábor működése óta
(százalék)

	Nagyatádiak	Taranyiak	Dolgozók
Igen, romlott a közbiztonság a városban és a környékén	35	27	17
Ezen belül: a menekültek miatt romlott	56	43	28

Még nagyobb az eltérés a három csoport között a közbiztonság romlásának okozói megítélésében. A városban élők döntő többségben a menedékesek számlájára írják ezt a folyamatot. A nagyatádiakkal ellentétben a másik két csoport tagjai kisebb mértékben jelölték meg a menedékeseket a közbiztonság romlásának okaként.

Nem tudom, romlott-e a közbiztonság Nagyatádon és környékén. Az biztos, hogy nőtt a – főként a borospincéknél elkövetett – kisebb betöréses lopások és az azokból származó rongálások száma. Mivel ezek elkövetőit kevesebb sikerrel lehet megtalálni, marad a találgatás. Ezt a bizonytalanságot oldják fel úgy a környék lakói, hogy „biztosan a menedékesek voltak" az elkövetők. Biztos ez ?

Ami biztos: a városi rendőrkapitányság adatai szerint 1994-ben a területükön ezerháromszázkilenc bűncselekményt követtek el. Ebből tizenegy esetben bizonyosodott be, hogy az elkövető menedékes volt...

A MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS A MENEDÉKES MUNKA

Nyilvánvaló, hogy az idegenek megítélése függ a befogadók gazdasági helyzetétől. Minél szegényebb valaki, annál erősebben hibáztat másokat saját helyzetének romlásáért. Az egyik legfontosabb tényező a munkavállalás. A Somogy Megyei Munkaügyi Központ nagyatádi kirendeltségének adatai szerint a munkanélküliségi ráta (a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítva) tizenhárom százalék volt. 1994. december 31-én kétezer-hatvanegy fő állt rendszeres kapcsolatban az irodával. Közülük ezerharmincöt személy volt tartósan munkanélküli, vagyis már több mint egy éve nem tudott elhelyezkedni.

A foglalkoztatásról szóló 1991. évi IV. tv. 7. § (1) bekezdés értelmében: „Külföldi Magyarországon a (2) bekezdésben, valamint a munkaügyi miniszter által meghatározott kivétellel csak engedély alapján végezhet munkát."

Az említett bekezdés a kivételek közt nem említi a menedékeseket. A miniszter rendelete szerint pedig:

„A munkaügyi központ a külföldi munkavállalását engedélyezi, ha

a) az adott megyében (fővárosban) a munka elvégzéséhez megfelelő képzettséggel rendelkező magyar munkaerő nem áll rendelkezésre, és

b) a külföldi alkalmazása egyéb foglalkoztatási szempontok mérlegelése alapján is feltétlenül indokoltnak mutatkozik..."

Ennek következtében a menedékesek csak elvétve kapnak engedélyt. Marad a feketemunka és a csoportosan szervezett idénymunka. A mezőgazdasági idényjellegű munkák során megnő a menedékesek foglalkoztatása, a téli időszakban viszont visszaesik. Például 1994 decemberében a Nagyatádon vagy környékén folyamatosan munkát végzők száma tizenöt-húsz között mozgott. Közülük csupán ketten rendelkeztek engedéllyel...

Hogy látják ezt a városlakók? A megkérdezettek tizennégy százaléka (a dolgozók huszonnégy, a taranyiak harminchét százaléka) nyilatkozott úgy, hogy tud olyan esetről, amikor a menedékes munkát vett el magyar állampolgár elől.

Az előző adatokat területi bontásban vizsgálva (ábra, felső szám) kiderül, hogy az egyes lakóterületek között milyen nagy szakadék van. Ott, ahol orvosok, vállalkozók élnek (2. és 5. körzet), sokkal kisebb arányban tudnak olyan esetekről, amikor a menedékes munkahelyet vett el. Ennek az lehet az oka, hogy a kevéssé iskolázottak, pénztelenek nem zavarják az ő „köreiket". Ezzel szemben a város peremrészein élők (3. és 7. körzet), illetve a taranyiak sokkal nagyobb arányban találkoztak ezzel a jelenséggel.

A menekültek a nagyatádi munkaerőpiacon

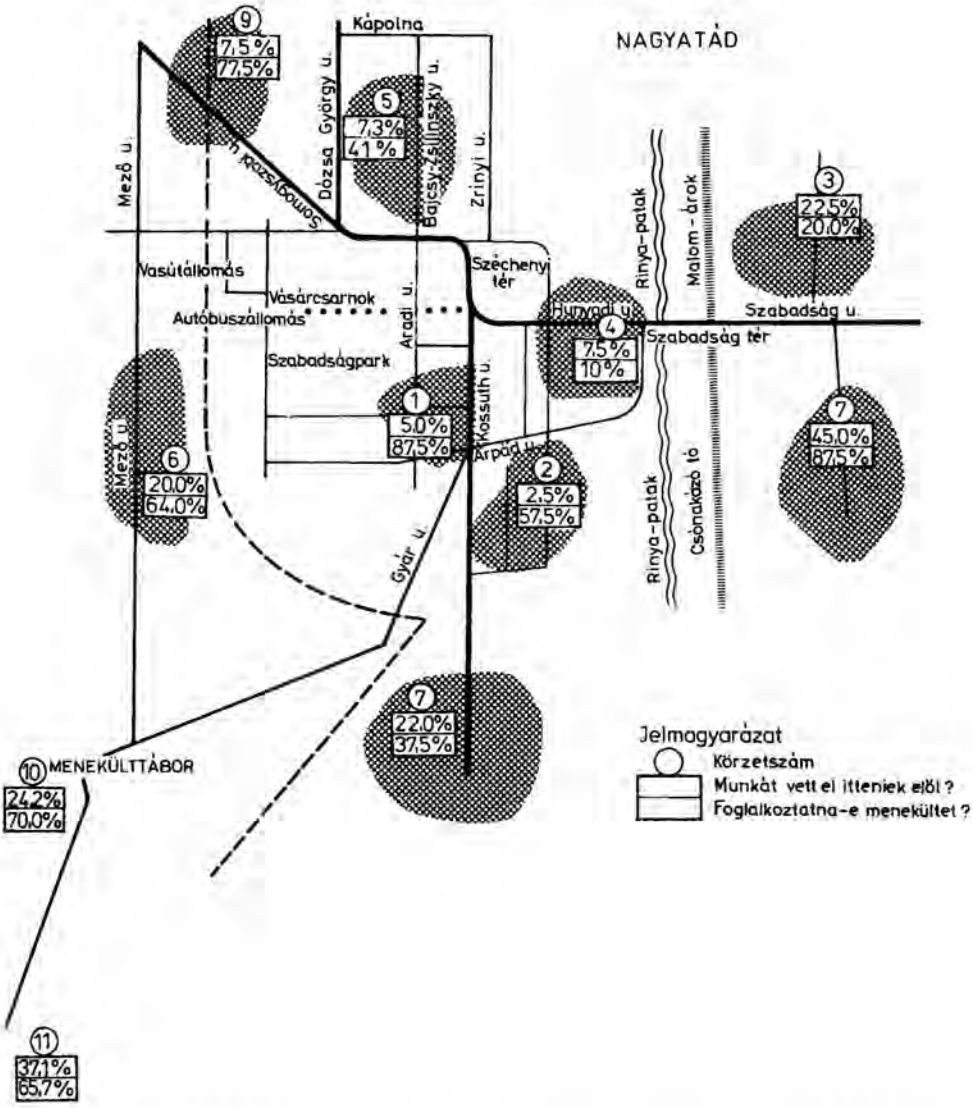

A megkérdezettek közel fele (47,4%) foglalkoztatna menekültet. A területek közötti eltérések nagyok (ábra, alsó szám). Úgy tűnik, van összefüggés a negatív tapasztalat és a foglalkoztatási szándék között. Azok, akik ritkán találkoznak munkaerőpiacon konkurensként a menedékesekkel, sokkal nagyobb arányban foglalkoztatnák őket, ugyanakkor a vetélytársak ez elől inkább elzárkóznak. Kivételt csak a taranyiak jelentenek, akik támogatják a menedékeseket. Ennek oka az lehet, hogy közülük sokan beszélik az ún. vend nyelvet, ami szláv nyelv, és az sem elhanyagolható, hogy a falu lakóinak többsége saját szőlővel rendelkezik, ahol elkel a munkáskéz...

INFORMÁCIÓSZERZÉS

A magyar lakosság véleményt alkot. Mi alapján? Honnan szerzik az információkat? A válaszok körzetek szerinti megoszlását a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat

A menekültekkel való kapcsolat
(százalék)

	Nagyatádiak	Dolgozók	Taranyiak
Információinak forrása:			
saját tapasztalat	15	73	40
ismerősök	48	9	31
egyéb, semmi	37	18	29
A menekültekkel való kapcsolatában van			
baráti kapcsolata	23	22	0
munkatársi kapcsolata	11	56	92
ismerősi kapcsolata	66	22	8

A nagyatádiaknak csupán kis része alkotott véleményt a saját tapasztalata alapján. A megkérdezettek közel ötven százaléka csak az ismerősöktől hallott valamit. Természetes, hogy a dolgozók sokkal nagyobb arányban rendelkeznek saját tapasztalattal, szinte érthetetlen, milyen nagy százalékban jelölték be a nem tudom választ.

Akik kapcsolatba kerültek a menedékesekkel, azok közül a legtöbben csak az ismerősi kapcsolat kategóriát jelölték meg. Nem elhanyagolható viszont, hogy a nagyatádiak és a dolgozók közel egynegyede a barátsági kapcsolat kategóriát választotta a felkínált válaszok közül. A taranyiak kivételt jelentenek, őket inkább a munkatársi kapcsolat köti össze a menekültekkel.

A NEMZETISÉGEK MEGÍTÉLÉSE

A nagyatádi menekülttábor lakóinak zömét (hetvenöt százalék) bosnyák muzulmánok teszik ki. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen idegen nyelvet beszélők élnek a város szomszédságában, hanem idegen kultúrát is képviselnek. A kettő együtt pedig már jelentős terhet jelent(het). Felmerül a kérdés: hogyan fogadja ezt a környező lakosság? Célszerű összevetni, hogy a két évvel korábbi országos felméréshez képest[1] hogyan alakul Nagyatádon az egyes körzetek válasza. A 4. táblázatból kitűnik, hogy az évek óta tartó együttélés és a romló gazdasági-szociális helyzet ellenére is magasabb a nagyatádiak befogadókészsége.

[1] Kovács Róbert: A polgármesterek és az „idegenek". In: Útkeresők. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 65–83. old., 1993.

4. táblázat

Melyik állásfoglalással ért egyet?
(százalék)

	Nagyatádiak	Dolgozók	Taranyiak	Országos minta
Mindenkit be kell engedni	19	21	20	12
Meg kell válogatni, kit fogadunk be	61	66	63	73
Csak magyarokat szabad befogadni	6	3	6	x
Senkit sem szabad befogadni	6	5	3	15
Nem tudom	8	5	8	x
Összesen	100	100	100	100

x = Nem szereplő válaszlehetőség.

Már az egyes nemzetiségek megítélésében is nagy különbségek vannak (5. táblázat). Döntő többségben a magyar nemzetiségűeket fogadják el, míg második válaszként a horvátokat jelölik meg. Egyértelmű a szerb nemzetiségűek elutasítása. Az is elgondolkodtató, hogy a jelenleg többségben lévő muzulmánokat is szinte mindenki elutasítja.

5. táblázat

Milyen nemzetiségű csoportokat részesítene előnyben a befogadásban?
(százalék)

	Nagyatádiak	Dolgozók	Taranyiak
Horvát	12	13	15
Bosnyák	1	2	0
Szerb	0	0	0
Magyar	73	72	79
Egyéb, nem tudja	14	13	6
Összesen	100	100	100

ÖSSZEFOGLALÁS

Bár a nemzetiségiek közül a muzulmánok vannak többségben Nagyatádon, az idegen kultúra miatt erős fenntartással fogadják őket.

Mégsem lehet azt mondani, hogy ellenszenvvel viseltetnek irántuk, és a mielőbbi távozásukat kívánnák.

Sőt! Nagyatádon és környékén az elmúlt években nem nőtt az előítéletesség, a menekültellenesség.

Pedig jelentősen romlottak a gazdasági viszonyok, és az előző önkormányzat sem volt éppen menekültbarát. Mindezek azonban nem hatottak a polgárokra. A többéves egymás mellett élés a gyűlölködés helyett a megszokást, az elfogadást hozta. És mégis! A napi találkozások ellenére is minimális az emberek információja. A válaszaikból kiderül, hogy csak keveseknek vannak személyes tapasztalatai.

A bevezetőben feltettem egy kérdést. Meddig tűrik a polgárok a menekültek/menedékesek jelenlétét?

Mielőtt megpróbálok választ adni, nézzük meg, mit is jelent ez a szó az értelmező szótár szerint!

Tűr: 1. ellenszegülés nélkül hagyja; 2. károsodás nélkül elvisel; 3. nem lehet megtenni vele valamit (nem tűr); 4. türelmesen viselkedik; 5. érvényesülni enged; 6. nem engedi, hogy ott legyen (nem tűri); 7. szeretet nélkül vagy ellenszenvét leküzdve elvisel valakit.

Véleményem szerint a mi esetünkben csak a 4., a 6. és a 7. pontok értelmezhetők.

Türelmesen viselkedik. Talán ez a definíció illik a leginkább a menekülttábor lakóival szemben tanúsított magatartásra. Az elmúlt évek folyamatosan bizonyították, hogy a környéken türelemmel, megértéssel fogadták a menekülteket/menedékeseket. A segítségnyújtás mindvégig jellemző volt. Az idegen nyelv, az idegen kultúra jelenlétét igenis türelmesen fogadták, a súrlódásokat közös erőfeszítéssel mindig meg tudták oldani.

Nem engedi, hogy ott legyen (nem tűri). Természetesen ez a hozzáállás is jelen van, de szerencsére csak csekély mértékben. Amennyiben a polgárok korrekt tájékoztatást kapnak, megszűnhet a „részigazságon alapuló közvélemény" problémája, és ez a nézet esetleg teljesen visszaszorulhat.

Szeretet nélkül vagy ellenszenvét leküzdve elvisel valakit. A gyülölködésnél még ez a szemlélet is jobb, bár önmagában a másik ember semmibevétele is taszító magatartás. A magyar ember híres a vendégszeretetéről, ezért ez a „negatív" semlegesség általában nem jellemző. A válaszok azt bizonyítják, hogy a menekültekkel közvetlen kapcsolatba kerülők sokszor alakítottak ki barátságot is a menekültekkel. Ez pedig szintén gátja lehet a menekültellenességnek.

Hogy látják ugyanezt maguk a (volt) táborlakók, akik ma más körülmények között, harmadik országban élnek? A következőkben néhány levélből idézek, a bennük foglaltak nem feltétlenül egyeznek meg a véleményemmel.

Németország

„...Ezek a németek olyanok, mint a robotok: csak dolgoznak, esznek, meg alszanak."

„...Sajnálom, hogy elmentem Nagyatádról, ami engem illet, ott az emberek becsültek és szerettek, ahol pszichikailag sokkal jobban éreztem magam, mert a magyarok sokkal jobb emberek, mint a németek..."

„...Ami Berlint illeti, szívesen elcserélném Nagyatádért. Ez egy dzsungel kb. ötmillió lakossal. A született berliniek sem ismerik egészen... Ezek az emberek hidegek, mint a jég ... senki senkinek nem barátja... Mindamellett, hogy itt anyagilag jobban állok, ott jobban éreztem magam. Úgy gondolom, ha nem bírnék visszamenni Boszniába, akkor Magyarországot választanám."

„...Mindig fényképeznek valamiért, és az ujjlenyomatot veszik, mert úgy látszik, hogy az előbbiek valamilyen csalásokat csináltak, és ezért van ez az eljárás, amiből az embernek már elege van. ... Nem olyan szép itt az élet, mint ahogy mesélik... Hazudnak, mikor azt mondják, hogy itt szép az élet. Vannak olyanok, akik szépen élnek, de vannak olyanok is, akik rosszul, attól függ, ki hogyan találja föl magát, meg a szerencsétől..."

Svédország

„...Ebben a városban az emberek kedvesek, de a déli részen, a nagyobb városokban ilyen nincs... Néha összejövünk velük, hogy barátkozzunk és megismerjük egymást..."

Kanada

„...én most legszívesebben ott lennék magukkal, vagy bárhol Európában. Nagyon hiányoznak a szokásaink. Az én órám még mindig európai idő szerint jár, úgyhogy mindig tudom, mikor van ott az ebéd ideje... Itt jó, de sose lesz olyan jó, mint a táborban volt. Hiába itt ez a szépség, amikor nincs az a társaság, és soha nem is lehet összehasonlítani a táborral, ami a szívemben maradt... Szép ez itt, de hiába, nekünk Európa nélkül nincs semmi. Legjobban annak fogok örülni, ha megkapjuk az útlevelünket, és hazajöhetünk látogatóba..."

Berencsi Zsuzsa

A menekülés útvonala: Bosznia–Csongrád és tovább...

(A csongrádi menekülttábor lakói a tábor bezárásakor és utána)

1995 tavaszán a Boszniából jövő, Magyarországon menedéket keresők száma csökkenőben volt, úgy tűnt, a nehezén túl vagyunk. Érthető volt a szándék: egy kisebb, például a csongrádi menekülttábor bezárásával a menekülők ellátását gazdaságosabbá tenni. A menekülttábor bezárása alkalmat kínált arra, hogy megvizsgáljuk: a felkínált segélyek mellett érdekli-e a menekülteket[1] az a lehetőség, hogy némi segítséggel a menekülttáboron kívül találjanak megélhetést, illetve azok, akik ezt választják, hogyan birkóznak meg a kihívással.[2] A kérdés azért is sürgető volt, mert például a csongrádi táborban élők közel háromnegyede már majdnem három éve volt a tábor lakója, és helyzetükben, lehetőségeikben semmi változás nem történt.

Márpedig minden menekülttáborban eltöltött idő hosszú, és itt már évekről volt szó.[3][1] A kritikák pedig, miszerint „túl kevés történik annak érdekében, hogy az exjugoszláv menekültek ösztönözve legyenek arra, hogy a közösségi szállásokon kívül érjék el az önellátásnak valamilyen fokát",[2] megalapozottak voltak. A lehetőségek megteremtése azonban nem elég, az is kell, hogy a táboron kívüli életre vállalkozó menekültekben legyen elszántság a nehézségek elviselésére, és valamilyen fokon fogadják el a magyarországi körülményeket.

Az első interjú idején a csongrádi táborban élő menekültek már ismerték lehetőségeiket: vagy megpróbálnak menekülttáborokon kívül segélyből és egyéb keresetekből megélni, vagy másik táborba, főleg Nagyatádra kerülnek. A segélyek ekkor meglehetősen ala-

---

[1] A következőkben a menekültek szót fogom használni annak ellenére, hogy a főszereplők közül szinte senkinek nincs menekültstátusa, jogilag menedékesek. Ez a szó viszont megítélésem szerint (egyelőre) a jogi szóhasználaton kívül igen természetellenesnek hat.

[2] Többfázisos, követéses módszerrel megvizsgáltuk a döntési folyamatot, majd azt is, hogyan boldogulnak az egyes alternatívákat választók. Ennek megfelelően egy öt interjúbiztosból álló csapat kereste meg a menekülttáborban élő családokat először 1995 májusában, a tábor bezárása előtt egy hónappal, másodszorra 1995 június végén, a tábor bezárása után közel egy hónappal, majd harmadszor 1995 szeptemberében.

[3] Könnyű belátni, hogy a hosszú tábori élet nagy és növekvő pszichológiai terhet jelent; a jelenséget empirikus kutatások is igazolták. Egy vietnami menekültek közötti felmérés[1] két évre helyezi a kritikus küszöböt. Az ennél több időt táborban eltöltöttek között szignifikánsan nagyobb depressziót találtak, mint a többiek körében, függetlenül attól, hogy az adott táborban egészében jobb vagy rosszabb ellátásban részesültek-e a táborlakók. Csongrádon csak egy kisebbség töltött két évnél kevesebbet menekülttáborban.

csonyak voltak, alig ezer forint fölötti összeg hetente. Ez önmagában semmiképpen sem lehetett elég, mellette rendszeres kereseti lehetőségre volt szükség még akkor is, ha a menekültek bírták a UNHCR ígéretét egy sokkal átfogóbb támogatási rendszerre.[4]

A következőkben először megismerkedünk a táborral és lakóival, majd nyomon követjük döntéseik alakulását.

A MENEKÜLTTÁBOR...

A menekülttábor 1992 augusztusában nyitotta meg kapuit a menekülők előtt. Az ott lakók száma erősen ingadozott az évek során. 1992 szeptemberétől (háromszázhetvenhat fő) a létszám folyamatosan nőtt, 1993 márciusában elérte az ötszázharmincnégy főt, s ez így maradt az év utolsó két hónapjáig. 1993-ban nemcsak az összlétszám, hanem a cserélődési arány is nagyon magas volt, ötszázhetvenhárom fő érkezett, miközben hatszáztizenkét fő hagyta el a tábort. Az 1994-es évet azonban már a létszám fokozatos csökkenése jellemezte: az év eleji négyszáznegyvenegy táborlakóból az év végére már csak kétszáztizenkilenc maradt. Amikor 1995 tavaszán a bezárás híre elérte a tábort, annak kétszázharmincnyolc lakója volt. A város lélekszámához képest a tábor mérete elhanyagolható volt. Csongrád – tízezer fölötti lakosszámával – könnyedén fölszívott néhány száz más kultúrkörből érkezett menekültet. A táborvezetőség és a helyi hatóságok közötti kapcsolat harmonikus volt, csakúgy, mint (egy incidenstől eltekintve[5]) a táborlakók és a helyi lakosság közötti kapcsolat. A helyiek előszeretettel foglalkoztattak gazdaságaikban menekülteket, és így lassan-lassan ismeretségek, néha barátságok formálódtak.

... ÉS LAKÓI

Amikor a táborlakók hivatalosan értesültek a tábor bezárásáról, a kétszázharmincnyolc fő közül kétszázhatan a családjukkal éltek itt, az egyedülállók száma harminckettő volt. (A családszerkezet szerinti megoszlást lásd az 1. táblázatban.) Az egyedülállók többsége férfi volt, míg a családok egy része csak nőkből és gyerekekből állt. Hetvenkilenc táborlakó tizennyolc évesnél fiatalabb volt, közülük harminchat járt a táboron belüli bosnyák általános iskolába. Az átlagéletkor harmincnégy év volt, de az eloszlás igen egyenetlen: mind a gyerekek, mind az öregek sokan voltak. Ez az U alakú eloszlás nagyban meghatározta a táborlakók mobilitási készségét.

A csongrádi menekülttábor elsősorban boszniai muszlimoknak adott szállást. A horvát, a szerb és a magyar etnikumúak összességének aránya általában tíz és húsz százalék között mozgott, más csoport pedig egyáltalán nem képviseltette magát.

---

[4] 1995 tavaszán még csak terv volt a sokoldalú kiegészítést magába foglaló új rendszer (lakbér- és egyéb hozzájárulás, nyelvtanítás, szakmai tréning stb.).

[5] Egy helyi kisgyerek fertőző agyhártyagyulladásban meghalt, miután a Tiszában fürdött. Néhányan a folyóban gyakorta fürdőző bosnyákokat okolták a fertőzésért, de végül nem lett komoly konfliktus az esetből.

1. táblázat

A családok[6] összetétele

Családtípus	*N*	%
Egyedülálló	25	30,5
Házaspár	12	14,6
Házaspár egy testvérrel vagy egy szülővel	3	3,6
Házaspár egy gyerekkel	8	9,8
Házaspár két gyerekkel	2	2,4
Házaspár három gyerekkel	4	4,9
Házaspár négy gyerekkel	4	4,9
Házaspár egytől öt gyerekkel, valamint nagyszülő vagy testvér	5	6,1
Más többgenerációs nőkből álló háztartás	5	6,1
Egyedülálló szülő egy gyerekkel	5	6,1
Egyedülálló szülő két gyerekkel	5	6,1
Két testvér	4	4,9
A családok száma összesen	82	100,0

A menekültek túlnyomó többsége már több, mint egy éve a tábor lakója volt, a legtöbben 1992-ben érkeztek (2. táblázat). Volt tehát már idejük alkalmazkodni a táborhoz és a településhez, kialakították azokat a rutinokat, amelyeknek a tábor bezárásával félbe kellett szakadniuk.

2. táblázat

A táborban lakók érkezésének ideje

Év	Családok		Személyek	
	N	%	*N*	%
1992	59	70	180	78
1993	11	13	21	9
1994	4	5	5	2
1995 (első három hónap)	10	12	25	11
Összesen	84	100	231	100

A menekültek többsége kisszámú településről származott (3. táblázat). Gornij Sepak, egy kelet-boszniai falu és Zvornik, egy közeli város adta a menekülteknek több, mint a felét. A származási hely szerinti kötődések fontosak maradtak a tábor falai között is. Szoli-

[6] A családot – tábori körülményeken kívül inkább háztartásról beszélnénk – itt nem általánosan, inkább praktikusan definiáltuk olyan családtagok és rokonok csoportjaként, akik együtt hoznak döntéseket, például arról, hogy hova tovább, ha bezár a menekülttábor. Más szavakkal: a definíciót praktikusan a menekültekre hagytuk, családonként készítettünk interjúkat, amelyek elején az interjúalanyok mondták el, kit tartanak a családhoz tartozónak. Ez egyébként nem minden esetben egyezett a hivatalos nyilvántartással. Ez a flexibilis definíció azt eredményezte, hogy a család állhatott a nukleáris családból, a kiterjesztett családból vagy éppen egy emberből is, függetlenül attól, hogy voltak-e vér szerinti rokonai a táborban.

daritás nemcsak a családokon belül, hanem az azonos falubeliek, városbeliek között is élt.[3] Sőt a szolidaritással párhuzamosan megmaradt a más településekről származókkal való rivalizálás is.[7]

3. táblázat

A menekültek eredeti lakóhely szerinti megoszlása

Lakóhely	N	%
Gornij Sepak	78	34
Zvornik	41	18
Bijeljina	22	10
Kozluk	14	6
Janja	13	6
Teslic	11	5
Egyéb*	48	21
Összesen	227	100

* 21 egyéb település Bosznia-Hercegovinában és a Vajdaságban

Az, hogy az évek során a csongrádi táborba érkezettek közül ki volt még 1995-ben is a tábor lakója, egy elhúzódó szelekciós folyamat következménye. Akik megtehették, már továbbálltak, leggyakrabban harmadik országba.[8] Jól példázza ezt a tábori önkormányzat, amelyből számos garnitúra tűnt fel és enyészett el. Az idősebbek és a magasabban iskolázottak mindig Nyugatra mentek, és a fiatalabbak vették át a helyüket. Azok, akik 1995-ben még mindig a táborban éltek, kevésbé iskolázottak voltak, mint elődeik.

Az interjúk készítésekor a férfiak huszonnégy százaléka, a nők ötvenhat százaléka végzett legfeljebb négy osztályt.

Alig néhány nő rendelkezett valamilyen képesítéssel, a hatvankilenc megkérdezett közül negyvennégyen voltak háztartásbeliek. Közülük hat szabó és varrónő volt előzőleg, négy takarítónő, a többiek pedig egyéb képesítést nem igénylő munkát végeztek. Kivételt két könyvelő és egy tanár jelentett. A nők alacsony iskolázottsága abból a szempontból jelentős, hogy míg az egyszemélyes háztartások többnyire férfiakból álltak, a nagyobb háztartásokban sokszor nők voltak a háztartásfők.

A férfiak jellemzően szakmunkás végzettségűek voltak; tizenkét kőműves és legalább ugyanannyi gyári munkás, néhány sofőr, szerelő. Az idősebbje a mezőgazdaságban dolgozott, a legfiatalabbaknak pedig sem gyakorlata, sem képesítése nem volt.

A menekültek többsége időről időre talált munkát. Sokan – főleg nők, felváltva – a táboron belül takarítottak, vagy a konyhán dolgoztak, amiért szerény fizetést kaptak. A nagyatádi helyzettel ellentétben majdnem minden családból dolgoztak a táboron kívül is. Csongrádon sokan rendszeresen dolgoztak, ha mást nem, hát halásztak, egy muzulmán férfi meg

[7] Ugyanerről a jelenségről ír a libanoni menekülttáborokban Peteet [4] A libanoni menekülttáborokban a tábor térbeli szerkezete is pontosan kifejezi ezt, a valamikori egyes falvak a tábor különböző részein élnek, és még a harmadik generáció is ezen térbeosztás alapján tájékozódik. A magyarországi menekülttáborokban ilyen tiszta elkülönülés nincs, bár az egyes települések lehetőség szerint igyekeznek így is összetartani.

[8] Többségük meghívolevélre kapott vízummal vagy anélkül Németországba távozott.

a sertésfeldolgozóba járt. Így akár kétkeresős is lehetett a család, ha például a feleség rendszeresen dolgozott a táboron belül, a férj pedig kint talált bizonytalanabb, de jobban fizető munkát. Nyaranta az idősek kivételével szinte mindenki keresett és kapott munkát a környező kisgazdaságokban, szőlőkben.

A rendszeres munkavállalásnak köszönhetően sokaknak volt kapcsolata helybeliekkel. Mégis, a három magyar nemzetiségű menekültön kívül senki nem állította, hogy jól beszélne magyarul. Tolmács segítsége nélkül csak egy emberrel tudtunk interjút készíteni. Általában a fiatalabbak – különösen a gyerekek – jobban beszélnek magyarul, mint az idősebb generációkhoz tartozók, akik saját értékelésük szerint vagy eleget tudnak ahhoz, hogy megértessék magukat a boltban, vagy csak néhány szót ismernek, vagy egyáltalán nem beszélnek magyarul.

A menekülttáborról alkotott vélemények megdöbbentően homogének: mindenki – egy család kivételével – úgy nyilatkozott, hogy a tábor legalábbis elfogadható. Többen ennél sokkal lelkesebbek voltak, egyszerűen „szupernek" minősítették a tábort, biztosak voltak abban, hogy ez a legjobb tábor Magyarországon, és azt mondták: elhagyni olyan lenne, mintha az otthonukból kellene elmenni. (Persze nem szabad elfelejteni, hogy mindezt már annak tudatában mondták, hogy a tábor sorsa a bezárás lesz.)

A DÖNTÉSI FOLYAMAT

A menekültek a tábor bezárásának szándékáról hivatalosan 1995. március 20-án értesültek, bár mint sokan közülük elmondták, előzetesen keringő információk alapján már várták ezt a bejelentést. A pontos dátum még nem volt ismert, de azt megmondták nekik, hogy két-három hónapon belül várható a bezárás. Néhányan azonnal és élesen reagáltak a hírre. Egy ember (papírok nélkül) Németországba indult, egy öttagú család pedig (a családfő tanár volt a helyi iskolában és a vallási közösség vezetője) azonnal a nagyatádi táborba kérte az áthelyezését, ami három nappal később meg is történt. Néhányan nagyon határozottan elutasították, hogy a menekülttáborok biztonságát elhagyják, másokat pedig nagyon is érdekelt, hogy milyen segítséget kaphatnának, ha inkább a kiköltözést, az önálló életet választják. Egyvalamiben látszólag mindenki egyetértett: nagy volt a keserűség, hogy nem maradhatnak ott, ahol vannak. Sokan újra meg újra megkérdőjelezték, miért kell a tábort bezárni („pedig mi jól viselkedtünk"– tette hozzá valaki), néhányan könnyeztek. Később egy asszony azt mondta egy interjúban: „A hír, hogy a tábort bezárják, rosszabbul esett, mint amikor otthonról kellett eljönni."

Újabb tíz nap elteltével visszatértünk, hogy interjút készítsünk minden családdal, feltérképezzük terveiket. Az elképzelések sokat tisztultak az eltelt idő alatt, de még mindig sok volt a bizonytalan család.

A lehetőségeket gyakorlatilag minden családban megtárgyalták, sokan másokkal is beszélgettek erről.

A tábor bezárásának bejelentése utáni időszak nehéz volt az egész közösség számára. A menekülttábor dolgozói szerint több volt a részegeskedés, több konfliktus robbant ki, mint máskor.

A tábort elhagyók száma is megugrott, március 20-a és április 9-e között, azaz húsz nap alatt öten hagyták el a tábort minden bejelentés nélkül (harmadik országba vagy ha-

zamentek), heten kérték áthelyezésüket másik táborba, huszonegyen pedig fegyelmi okok miatt kerültek Nagyatádra.[9] Egy ember a városba költözött, korábbi munkaadójánál kapott szállást. Ez összesen harmincnégy fő. Az év megelőző hónapjaiban egy hónap alatt átlag három-öt fő hagyta el a tábort.

A DÖNTÉST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Amikor a menekülttábor bezárását hivatalosan is bejelentették, a menekülteknek nehéz döntésekkel kellett szembenézniük, és több lehetséges alternatívát kellett mérlegelniük. A legközvetlenebb döntés az volt, hogy az elérhető segélyekkel megpróbálnak-e táboron kívül új életet kezdeni, illetve ha ehhez nem éreznek késztetést, vagy nem találják hozzá megfelelőnek a körülményeket, inkább másik táborba mennek (ez gyakorlatilag csak Nagyatád lehetett). E döntés meghozatalakor figyelembe kellett venniük azt is, hogy mit kíván hosszú távú stratégiájuk, ti., hogy végül haza akarnak-e térni, harmadik országba mennek-e, vagy csupán sodródnak az árral.

• Az első tényező: egy-egy család döntését nagyban befolyásolta demográfiai összetételük. Az egyszülős családok és az olyan háztartások, ahol idősek is voltak, úgy érezték: nem is gondolhatnak önálló életre Magyarországon. Márpedig az erős szelekció folytán az ilyen háztartások jellemzőek voltak a táborra. Azok, akik fontolóra vették a táboron kívüli élet lehetőségét, vagy húsz év körüli férfiak, vagy kétszülős családok voltak gyerekekkel.[10]

• A második tényező, amelyet figyelembe kell vennünk, kulturális-földrajzi jellegű. A menekültek többsége néhány településről érkezett. Számukra az otthoni kötődések és kapcsolatok nem halványultak el teljesen a táborban sem, hiszen velük együtt mások (rokonok, ismerősök) is érkeztek. Ezt jól példázta a tábori önkormányzat működése. Az önkormányzatnak befolyása volt a menekülteket érintő sok döntésre, például az adományozott javak elosztásának mikéntjére. Az elosztás körüli harcban hamarosan láthatóvá váltak az érdekcsoportok és az, hogy ezek alapegysége az otthoni település, mindenki a saját falubelijének próbált inkább kedvezni (aki persze sok esetben rokon is lehetett).

A legnagyobb közösség a táboron belül a Gornij Sepak-iaké volt. Egy-két család közülük is gondolkodott a kiköltözésről, a többség azonban nagyon határozottan azt mondta: ők a nagyatádi táborban fognak várni, amíg csak haza nem mehetnek. A gyakran és szó szerint azonos módon elhangzott mondat a csoport nagy befolyásáról árulkodik, „oda megyek, ahova a többiek". Ezeknek az embereknek többsége a közösségtől való elszakadást nagy stresszként élné meg. Az egyetlen elfogadható stratégia számukra együtt maradni, és várni a táborokban, amíg – szintén együtt – hazatérhetnek szülőföldjükre.

• A harmadik tényező a táborral való elégedettség. Néhány család kinyilvánította, hogy hacsak nem kényszerítik őket, ők bizony semmiképpen nem hagynák el a menekülttábort. A táborban ugyanis nemcsak biztonságban érzik magukat, de elégedettek is a sorsukkal.

---

[9] Nagyobb vétség esetén volt szokásos büntetés a másik táborba, tehát Csongrádról Nagyatádra (vagy fordítva) való áthelyezés. Ez a büntetés azonban szimbolikus volt, egyfelől azért, mert a csongrádi tábornak jobb volt a reputációja, tehát előfordulhatott, hogy emberek örültek, netán jelentkeztek a büntetésre, másfelől a visszacsök néhány hónap alatt visszakerülhettek eredeti lakóhelyükre, ha újra „megbüntették őket".

[10] Egy negyvenévesnél idősebb házaspár például számolt a tizenöt év fölötti gyerekekkel is mint potenciális munkaerővel.

Egy-két család egyenesen azt mondta, nekik a táborban jobb, mint otthon volt. Ezek a táborbeli helyzetükkel elégedett családok nehéz helyzetüek, apa nélküli vagy fogyatékos családtaggal együtt élő családok. „Mindenünk megvan, amire szükségünk van, mindenből elég van, elégedettek vagyunk" – mondták. Egy súlyos fogyatékos gyerek szülei azt állították: a tábor jobb, mint otthon volt, itt legalább nem kell aggódniuk, hogy jut-e minden este vacsora az asztalra a gyerek ellátása mellett. Ezeknek az embereknek a tábor szociális biztonságot nyújtott. Számukra az alacsony, de biztosított életszínvonal nagy érték, és mint ilyen, elegendő ahhoz, hogy elégedettek legyenek.

Ennek a jelenségnek persze több lehetséges magyarázata van. Lehet, hogy ezek az emberek otthon nem voltak ilyen magatehetetlenek. Okozhatta elbizonytalanodásukat a menekülés traumája vagy a hosszú, dependenciához vezető tábori élet rutinja is. Továbbá a menekültek egy része sokszor fejezte ki háláját azirán t, hogy a menekülttábor menedéket nyújtott számára. A tábor felmagasztalása tehát annak a megnyilvánulása is, hogy nem akartak hálátlannak tűnni.

• A negyedik fontos tényező a bizonytalanság és döntésképtelenség. Az átélt traumák következtében sok menekült küszködik idegi problémákkal, többeket rendszeresen kezeltek a helyi kórházban. A problémák egyik felszíni megjelenési formája a döntésképtelenség és a jövőkép hiánya. Sokan elutasitották a gondolatot, hogy bármiféle hosszú távú elképzelésük kellene legyen a sorsukról, és kizárólag napról napra éltek. Szinte mindenki egyetértett abban, hogy Magyarországon nem akar maradni („vagy előre, vagy vissza"), de sokan nem döntötték el, hogy véglegesen haza akarnak-e majd térni, vagy harmadik országba vándorolnak. Néhányuknak még az a döntés sem ment könnyen, hogy mi történjen velük néhány hét múlva, amikor a tábor bezár. Kérdéseinkre sokszor egy mondatba belefűzték az összes alternatíva lehetőségét, vagy éppen sorozatosan ellentmondtak önmaguknak. Ezért annak felmérése, hogy egyfajta alternatívát hányan szeretnének választani, nehéz volt, és kevés sikerrel járt, hiszen sokan néhány nap alatt többször is meggondolták magukat.[11]

• Az ötödik tényező az az összetett kép, amely a nagyatádi menekülttáborról élt a menekültekben. Néhány menekültnek első kézből volt információja, hiszen már többször is megjárta a kört „Atád" meg Csongrád között. Rokonai, ismerősei szinte mindenkinek voltak ott, és a két tábor lakói között meglehetősen nagy volt a telefonforgalom. Szinte mindenki egyetértett abban, hogy a nagyatádi tábor „rosszabb", kevesebb a munkalehetőség, zártabb, néhányak szerint „Nagyatád börtön". Paradox módon azonban nyíltabbnak is látták a nagyatádi tábort, hiszen sokan úgy ítélték meg, onnan könnyebb megszervezni a tovább- vagy hazautazást. Többeknek már az a tény is sokat jelentett, hogy Nagyatád földrajzilag közelebb van Boszniához.

• A döntést befolyásoló további tényező lehetett a magyar nyelvtudás hiánya, a kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzet és sok esetben az önbizalom hiánya.

---

[11] Amikor az interjúk második napján az a pletyka terjedt el a táborban, hogy mi valójában a svéd nagykövetség számára gyűjtjük a potenciális kivándorlók listáját, ugrásszerűen megnőtt a Svédországba kivándorolni szándékozók száma. Egy férfi, aki előző nap még biztos volt abban, hogy ki akar költözni, visszajött, hogy megmondja nekünk, meggondolta magát, mégis inkább Svédországba megy. Miután neki is újra elmondtuk, hogy tiszteljük elhatározását, de segíteni nem tudunk benne, újabb fél óra múlva ismét a városba való kiköltözési szándékát tudatta velünk.

A táboron belüli bosnyák iskola tanárnője – a menekültek között az egyetlen felsőfokú végzettségű ember – így foglalta össze a véleményét: „A többség Nagyatádra fog menni. A fiatalabbja marad, de a többi már hozzászokott a tábori élethez, a nyelvet sem beszélik, nem tudnak munkát találni. Ez egy falu, együtt akarnak maradni." Jóslatai már a tervek kialakításának idején beigazolódtak.

Néhány héttel a kiköltözés előtt a táborban élők közel nyolcvan százaléka választotta azt a lehetőséget, hogy Nagyatádon várja ki, amíg hazatérhet, vagy harmadik országba tud távozni (4. táblázat). Harmincan szerettek volna kiköltözni, a többiek vagy másik táborba próbálkoztak kerülni, vagy már a kanadai programban voltak érdekeltek,[12] négyen pedig annyira bizonytalanok voltak, hogy egyik kategóriába sem lehetett besorolni őket.[13] Kiköltözésre önálló fiatal férfiak és gyerekes családok gondoltak. Többségüknek rendszeres munkája és ismerősei voltak a menekülttáboron kívül. A tíz nap alatt, ami a bezárás híre és az interjúk között eltelt, többen szállást és munkát is találtak. A legbiztosabb sorsa és legkönnyebb helyzete annak a néhány embernek volt, aki már bekerült a kanadai programba, ők már biztosak lehettek abban, hogy – hacsak nem követnek el fegyelmi vétséget – rövid bicskei tartózkodás után kivándorolhatnak Kanadába.

Kis létszámú, de igen érdekes csoportot alkottak azok, akik azt mondták: csak azért nem térnek vissza azonnal Boszniába, mert hiányoznak az úti okmányaik. Nyolcan hangoztatták ezt a határozott véleményt, mind középkorú, nem sokkal korábban érkezett férfiak. Közülük hárman hamarosan el is hagyták a tábort, bár társaik tudomása szerint nem vissza Boszniába, hanem Németországba mentek. Rajtuk kívül még húszan említették, hogy ha lehet, azonnal hazatérnének, egy menekült szerint pedig „ha a horvátok adnának tranzitvízumot, az emberek fele már hazafelé tartana".

4. táblázat

A csongrádi menekülttábor lakóinak tervei (1995 májusában) a tábor bezárását követő időszakra

Terv	Háztartások*		Személyek	
	N	%	N	%
Nagyatádra, majd haza	37	46	119	54,0
Nagyatádra, majd harmadik országba	5	6	12	5,5
Nagyatádra, aztán egyik az előzőek közül	12	15	33	15,0
Nagyatádra összesen	54	67	164	74,5
A békéscsabai táborba	2	2	3	1,5
Azonnal haza	8	10	8	3,5
A városba költözne	10	12	30	14,0
Bicskére aztán Kanadába[14]	3	4	10	4,5
Tanácstalan	4	5	4	2,0
Összesen	81	100	219	100,0

* Egy háztartás ketté akart válni, az egyik szülő hazatér, a másik azt mondta, harmadik országba megy.

[12] Vagyis jelentkezés és egy alapos kiválasztási folyamat révén jogot nyertek arra, hogy Kanadába kivándorolhassanak.

[13] Ez persze távolról sem jelenti azt, hogy a többieknek kikristályosodott terveik lettek volna. Ez a négy ember azonban egyáltalán nem tudott semmilyen elképzelést felmutatni.

[14] A Kanadába készülők mindannyian Bicskén várták indulásukat.

Elgondolkodtató, milyen az esélye terveik második részét illetően annak a kis csoportnak, akik először Nagyatádra, majd onnan harmadik országba akartak menni. Ahogy egy menekült mondta: „Akik eddig elmentek [harmadik országba], azoknak volt segítségük, akik maradtak, azok nem tudnak sehova menni, csak egyik táborból a másikba." Bár a táborban szinte mindenkinek kivétel nélkül van Nyugat-Európában rokona, sokan mondták, hogy a rokonok nem képesek vagy nem akarnak nekik segíteni a kijutásban.

Ami a hosszú távú terveket illeti, a túlnyomó többség úgy nyilatkozott, hogy haza akar térni, amint a háborúnak vége van. Ahogy egy ember mondta: „Amikor a nagy országok úgy akarják, a háborúnak vége lesz, és hazamehetünk." 1995 tavaszán a háború végét a családok többsége legkésőbb az év végére, esetleg a következő elejére tette. A szívszorító persze az volt, hogy aki áprilisban abban bízott, hogy májusban tényleg vége lesz a háborúnak, és hazamehet, már ki tudja, hány hónapja vagy éve áltatta magát a „jövő hónap" reményével. A városba kiköltözni szándékozók, sőt azok is, akik néhány héten belül Kanadába készültek emigrálni, úgy gondolták, a háború befejeztével azonnal hazatérnek.

BÚCSÚ A TÁBORTÓL...

Mire a költözések napjai eljöttek, a listák, amelyekre a menekültek célállomás szerint feliratkoztak, feketék voltak az áthúzásoktól. A végső arányok az 5. táblázatban láthatók.

5. táblázat

A menekültek úti céljai a csongrádi menekülttábor bezárásakor
(1995. május)

Úti cél	Személyek	
	N[15]	%
Nagyatádra	194	81
Békéscsabára	12	5
Bicskére (hamarosan Kanadába)	12	5
Kiköltözik a városba (Csongrád)	4	2
Hazatér, vagy harmadik országba távozik	17	7
Összesen	239	100

Még az előzetesen tervezettnél is sokkal többen választották a nagyatádi tábort, a kiköltözés pedig még kivételnek is ritka volt. Az okok elemzésekor támaszkodhatunk azokra a magyarázatokra, amiket maguk a menekültek adtak nekünk egy hónappal később, amikor június végén már új helyükön kerestük fel őket. Azok, akik sokáig haboztak, aztán mégis a másik menekülttábor mellett döntöttek, végül túl nagynak találták a kockázatot, illetve

[15] A csongrádi táborban az első alkalommal kétszázharmincegy fővel, illetve ennyi főt magában foglaló nyolcvankét családdal készítettünk interjút. Nyolc fő még ezután érkezett a bezárásra váró táborba. Az adatok itt azt jelzik, hova költöztek az emberek közvetlenül a táborból, többen néhány héten belül már ismét új helyen voltak.

engedtek a csoportnyomásnak. A félelmek egyszerűek voltak: Mi lesz, ha nem lesz munka? Mi lesz, ha jövőre már nem lesz segély? Mi lesz, ha beteg lesz a gyerek, és az orvos nem érti őket? Végül aztán a családok nem vállalták a kockázatot, csak négy egyedülálló férfi költözött a táboron kívülre. Ők is nagyon személyes okokat jelöltek meg maradásukra, egy fiatal fiú csongrádi barátnője kedvéért maradt, egy idősebb férfi azt a helyet nem akarta elhagyni, ahol édesanyja meghalt.

Négy ember tapasztalatából persze nehéz következtetéseket levonni, mégis akadt néhány motívum, amely szembeötlően azonos a négy történetben. Úgy tűnik, rendkívül fontos, hogy az önálló életet kezdő támaszkodni tudjon olyanokra, akik egyaránt szoros kapcsolatokat tartanak fenn velük és a befogadó csoporttal. Két csoport is van, amely megfelel ennek a követelménynek. A vajdasági magyar menekültek könnyen töltik be a híd szerepét a boszniai menekültek és a magyar lakosság között, hiszen mindkét nyelven beszélnek, mindkét kultúrában otthonosan mozognak. Segítenek munkát vagy szállást találni, vagy egyszerűen csak áthidalják a kommunikációs nehézségeket és információkkal – sokszor egészen elemi szintűekkel – segítik a beilleszkedést. A másik fontos csoport pedig a tábori dolgozóké. Ők szintén munka- és szálláskereséssel tudnak segíteni. Az egyik fiatalember például egy tábori dolgozó távolabbi rokonainál talált szállást, és bár hamarosan továbbköltözött, továbbra is a családon belül maradt.

Érdekes az is, hogy mind a négy férfi azt mondta: ő csak saját magára támaszkodik. Ha kap segélyt az UNHCR-től, jó, de ő arra nem épít. És végül mindannyian szoros kapcsolatot tartottak fenn rokonokkal, ismerősökkel, akik inkább másik táborba mentek.

Egy hónappal a tábor bezárása után négy helyszínen beszélgettünk az egykori lakókkal; a négy kiköltözöttel Csongrádon, a többiekkel pedig más menekülttáborokban: Bicskén, Békéscsabán, a nagy többséggel Nagyatádon. A helyzetüket legsanyarúbbnak a Nagyatádra költözöttek látták. A két legfájdalmasabb változás a kis szobák hiánya és a kevesebb munkalehetőség volt. Néhány család az ételek mennyiségéről és minőségéről is panaszkodott, mások a tábori dolgozók viselkedését találták megalázónak. De igazán elkeseredetten azok panaszolták, hogy sokat vesztettek a költözéssel, akik korábban rendszeresen tudtak keresetre szert tenni. Ezek nagyrészt ugyanazok a családok, akik gondolkodtak Csongrádon a városba való kiköltözésről, végül azonban visszariadtak. Közülük többen tartanak kapcsolatot kiköltözöttekkel. Összesen tizenkét család úgy érezte, hogy roszszul döntöttek, amikor inkább másik táborba költöztek. Ez azonban még mindig azt jelenti, hogy a túlnyomó többség a rosszabb körülmények ellenére is jobban érzi magát a menekülttáborban, mint a táboron kívül. És ismét előkerült a dönteni képtelen kategória, kilenc család sem így, sem úgy nem tudta vagy nem akarta értékelni saját döntését. Többen azt mondták: ők korábban sem és most sem érezték, hogy befolyásolni tudnák, mi történik velük. Érdekes azonban, hogy bárhol is találkoztunk velük újra, a csongrádi menekülttábor emléke szinte mindenkiben átalakult. Az emlékekben az elégedettség messze felülmúlta a két hónappal korábbi véleményeket is. Csongrád lett az a hely, ahol jó volt a közösség, jó volt az ellátás, sok munka volt, kedvesek voltak a dolgozók, és egyáltalán, minden jó volt.[16][4]

---

[16] Petcet írja: „A menekültek számára a hely egy megélt tapasztalat, amelyet egyik helyszínről a másikra visznek magukkal... [Az identitás] bizonyos falvakban, régiókban vagy városokban gyökerezik, és mégis térbeli vonásaitól megfosztódik, majd újra felruházódik velük. Ahogy utazik, újabb és újabb helyeken újra formálódik.

NÉHÁNY TANULSÁG

• Az eredményekből világossá vált, hogy a valamikor a csongrádi menekülttáborban élő menekülteket nem érdekelte a menekülttáboron kívül élés lehetősége. Ahhoz azonban, hogy általánosabb következtetéseket vonjunk le ebből, két dolgot kell figyelembe vennünk. Először is: a csongrádi táborlakók csoportja túlnyomórészt olyanokból állt, akik már igen hosszú ideje menekülttáborban éltek. Másodszor: ez a kutatás nem tudta ugyan alátámasztani azt a hipotézist, hogy a hosszú tábori lét csökkenti a kezdeményezőképességet, mégis csábítónak látszik egy ilyen magyarázat. Egy alternatív magyarázat szerint a régóta itt lévők azért nem nyitottak egy ilyen lehetőség iránt, mert egy erősen szelektálódott csoport tagjai. Azok ugyanis, akiknek volt kezdeményezőképessége, már régen próbára tették azt – nyugati országokban. Mindkét, egyébként egymást nem kizáró magyarázat tehát nyitva hagyja azt a lehetőséget, hogy a heterogénebb csoportokban – amelyekben több a „frissen érkezett" – több lenne az érdeklődés. Továbbá mindig ott van a lehetőség, hogy még szélesebb körű segítségekkel vagy egyszerűen csak azért, mert a közösségben lassan megérik az elhatározás, mégis vonzóvá válik a táboron kívüli életkezdés.

Ezek az eredmények tehát ellentmondanak annak a nézetnek, miszerint a táborokban lakó bosnyák menekültek azért nem élnek nagy számban táborokon kívül, mert a támogatás kevés és a jogi keretek visszafogóak. (l. [2]) Az anyagi korlátok minden bizonnyal nagy visszafogó erőt jelentettek és jelentenek ma is. A lehetőségek mellett azonban a szándékok vizsgálatát sem szabad elhanyagolnunk. Márpedig ha a lehetőségek javultak is, a szándékok továbbra is hiányoznak. A menekülttáborban lakók zöme magyarországi tartózkodását – tartson az akár évekig is – mindenképpen átmenetinek látja, amíg hazatérhet vagy továbbutazhat. Nem készült ide, vagy nem *ide* készült, és tervei azóta sem változtak, „előre vagy hátra". Magyarországot szegénynek látják, a nyelvet nehéznek, és minden itt töltött időt kényszerként élnek meg.

• A terepmunka során újra meg újra beleütköztünk abba a nem elhanyagolható jelenségbe, hogy az információ áramlásának a táboron belül megvannak a saját törvényei. A menekülttáborban a menekültek információhoz való jutása korlátozott, és az egész tábor folyamatosan alulinformált, akár az otthoni helyzetről, akár a magyarországi lehetőségekről, akár a táboron belül folyó dolgokról van szó. Ezért a pletykák és tévinformációk könnyen keletkeznek, és gyorsan terjednek.[5]

Még ha egy odalátogató nagyon világossá is próbálja tenni, hogy milyen szervezetet képvisel, vagy milyen célból van ott, előfordulhat, hogy sokan egy nekik ígéretesebbnek hangzó elképzelésnek adnak hitelt. Különböző alkalmakkor és különböző emberek gondoltak minket a Vöröskereszt, az UNPROFOR, a svéd nagykövetség vagy éppen a Menekültügyi Hivatal embereinek. Történt ez annak ellenére, hogy mindig megpróbáltuk világossá tenni: kik vagyunk, és miért vagyunk ott. Az első interjúsorozat alkalmával az a hír terjedt el, hogy valójában Svédországba kivándorolni gyűjtünk embereket. Második alka-

---

és új anyalatokat vesz fel. A számüzetés zavaros dolog, lineáris mozgást nehéz kihontani, miközben az emberek látszólag véletlenszerűen mozognak egyik helyről a másikra. A helyek emlékezete és az identitás helyek függvényében való kirajzolódása nem lineáris. Valójában az emlékezet és az identitás sokhelyszínű, kényszerűen mozgva az eredeti falu és a számüzetés helyeinek sokasága között. Ez látható abból a nosztalgiából és kötődésből, amelyet menekültek ápolnak nemcsak az otthoni település, hanem a számüzetés némely helyszínei felé is" [4]

lomnal – már Nagyatádon – viszont azért jöttek többen is oda hozzánk, mert úgy hallották, nálunk lehet feliratkozni, és ők bizony mennének vissza a csongrádi táborba, ha az újra megnyílik.

Ez a jelenség már önmagában is megakadályozza, hogy az információk elegendő mennyiségben és megfelelő formában érjék el a menekülteket. De tovább rontja a helyzetet az is, hogy a releváns szervezetek közötti, illetve tőlük a menekültek felé irányuló információáramlás inkább csak csordogálásnak nevezhető. Pedig fontos lenne, hogy a menekültekben pontos kép éljen helyzetükről. Ehhez rendszeres, kölcsönös kommunikációra lenne szükség minden oldallal: a Menekültügyi Hivatallal, a UNHCR-ral, az érintett nagykövetségekkel, a humanitárius szervezetekkel. Ez elsősorban több odafigyelést, empátiát, mintsem anyagi befektetést igényelne.

IRODALOM

[1] HITCHCOX, LINDA: Vietnamese Refugees in Southeast Asian Camps. Macmillan, pp. 257–271, 1990.

[2] LACKÓ, FRANK: Temporary Protection and ex-Yugoslav Refugees in Hungary. In: Sik Endre (ed.), Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads, Institute of Political Science (H.A.S.), Budapest, pp. 171–187, 1995

[3] BERENCSI ZSUZSA: Temporarily Protected Bosnian Muslim Refugees in the Camp at Csongrád and Their Plans for after the Closure of the Camp (kézirat)

[4] PETLET, JULIE: Refugees, Resistance and Identity: The Palestinians in Lebanon (kézirat)

[5] HANKISS ELEMÉR: Az információhiányról. In: Társadalmi csapdák és diagnózisok, Magvető, 3. kiad., 295–347. old., 1983.

Őrszigethy Erzsébet

*Magyar fabula a déli végekről, budapesti végállomással**

Csak ülök a kaucson, a luszter az üres papírra világít. Már értem a déli határ túlsó oldaláról származó szavakat, de a helyzetet még nem egészen. A kaucs fekvőhely, a luszter lámpa, ezt Luca nénitől tudom, s láttam az új kaucsot is, amin ma este tán hatszázadszor húzgálja simára a lepedőt. Míg zsongítja az altatópirula, valamelyik otthonáról képzelődik. Lehet, hogy kicsit pityereg is. Négy saját ház építésének kellemes izgalmát élte át, s most egy szobává alakított mosókonyha a hálóhelye. Nincs híján komfortnak, kényelemnek, és egyedül sincsen, csak éjszaka. Menye, Zsuzsa reggelente fél emelettel följebb várja, s már a folyosón érzi a frissen főzött török kávé illatát. Így kezdődik a nap egy budai társasház házmesterlakásában. Itt él 1994 márciusa óta Kereki Miklós a feleségével és anyjával, Luca nénivel. A lakást a feleség, Kereki Zsuzsa szerezte – a lakóközösség alkalmazza gondnokként.

Kerekiék 1992 nyarán jöttek Magyarországra Jugoszláviából, a bánáti Nagybecskerekről. Luca néni hetvenhárom, Miklós ötvenkettő, Zsuzsa negyvenhét éves volt. 1995. november közepén, amikor ezt a krónikát írni kezdtem, Kerekiék jugoszláv állampolgárként, lejárt jugoszláv útlevéllel és magyarországi menedékes igazolvánnyal, ideiglenes tartózkodási engedéllyel várták, hogy legalább korlátozott jogokat s majdan magyar állampolgárságot nyerjenek. Már két kérelmüket és egy fellebbezésüket utasította vissza a hatóság. Mintha hitetlenkedne, hogy nekik valóban *mi* vagyunk az anyaország. Hátha még tudnák a hivatalnokok, hogy a „hetvenkedő" Luca néni holmi idegen hangzású 'kaucs' és 'luszter' szavakkal él! Zsuzsa a hivataljárások közepette elhagyta a Bánátból hozott szép magyar kifejezés, a „honpolgárság" használatát, s ma már tudja, hogy itt, minálunk „állampolgárságért" kell folyamodnia.

Mert csak az Állam létezik mindenekfölött! A hivatalos kérelmekben a jugoszláv állami dokumentumoknak megfelelően születési, illetve lakóhelyként Zrenjanin szerepel, s ha fordításban elő is fordul Nagybecskerek neve, az bizonyára már nem köztudomású, hogy ez a város egy régi magyar közigazgatási egység, Torontál vármegye székhelye volt. A tájékozatlansághoz a magyar regisztráció is hozzájárult: a leggyakrabban forgatott Új Magyar Lexikon ezt a vármegyét még címszóban sem említi.

---

* A teljes tanulmány megjelent a Mozgó Világ 1996/1. számában.

KEREKIÉK JUGOSZLÁVIAI ÉVTIZEDEI

Luca néni

Az 1992-ben Nagybecskereket elhagyó Kereki család legidősebb tagja Luca néni. Az ő apja és anyja a várostól huszonhét-huszonnyolc kilométerre levő faluban született. Ezt a falut minden időben kizárólag magyarok lakták. Luca néni az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraként jött a világra az 1919-es esztendőben, Luca napján. Faluját a környék betelepülését tárgyaló irodalom szerint alföldi magyarok alapították 1840 körül, többségében Szeged vidéki, Csongrád és Csanád megyei dohánykertészek. A faluban ma sem él magyaron kívül más nemzetbeli, lakóinak száma két-három ezer lehet, s az idősek és a fiatalabbak túlnyomó része földművelésből, állattartásból él.

A Kereki család szívesen anekdotázott a falu egykori földesuráról. A szláv nevű birtokost illetően csak találgatták, hogy szerb vagy magyar volt-e, ugyanis akcentus nélkül beszélt magyarul. A legenda szerint kilencvenkilenc tanyája volt, mert ha száz lett volna, a Monarchia regulája szerint el kellett volna tartania egy regiment katonát. Luca néni szülei, majd maga Luca néni is leginkább a földbirtokviszonyok gyakori változásán érzékelte a Bánát politikai hányattatásait.

Az első világháború előtt a falu földesura birtoka széleiből földet adogatott a kisbirtokosoknak. Luca néni apja is kapott néhány 'láncot'. (A 'lánc' annyi, mint egy kataszteri hold.) A trianoni békeszerződés után megjelenő nagy-szerbiai szerbek elvették ezeket a földeket, és szétosztották maguk között. A földművelésben tapasztalatlan katonák már a húszas években fölhagytak a gazdálkodással, s az áruba bocsátott földekért eredeti tulajdonosaiknak immár fizetni kellett. A második világháború után a felszabadító partizánok kezére ment át a sok kis parasztbirtok, majd a partizángazdák adták el újra a kisparasztoknak. Ugyan nem sokat kértek érte, de csak az ún. földműves szakszervezet tagjai kaphattak belőle. Aki kimaradt ebből a szervezetből, azt németbarátnak, azaz a nép ellenségének tekintették. Az elkobzott, majd dobra vert kisbirtokokhoz házaljai kertek tartoztak; ezeket a föld háború utáni kisajátítói méregdrágán árulták a régi tulajdonosoknak.

Az utolsó földhuzavonát Luca néni már férjével együtt szenvedte meg. És nem sok haszna volt ennek a szenvedésnek, mert az ötlánccos birtokból megélni alig tudtak. Luca néni férje, hogy tóditson valamit a jövedelemhez, az ősz beálltával a nagybecskereki dohánygyárba szegődött idénymunkára. Gyalog járt a tizenkét kilométerre levő városba, előfordult, hogy a hajnali ködben eltévedt, s a dohánygyár helyett a maga eperfájának tövében kötött ki a reggeli szürkületben. (A század eleji térképek szerint a faluból nem vezetett „csinált út" Nagybecskerekre.)

Sorsukon egyetlen gyermekük pályája változtatott. Fiuk, Miklós 1942-ben született, s mikor az ötödik elemit kezdte, „sorba jöttek a tanárok a házhoz, hogy ne tartsam itthon a gyereket, adjam tovább iskolába". Miklós 1955-ben az ötödik osztály után levizsgázott a hatodik osztály anyagából is, s még ezen az őszön felvették a nagybecskereki magyar iskola hetedik osztályába. Nem kollégiumban lakott, hanem két városi nagynénjénél. Egy hetet az egyiknél töltött, egy hetet a másiknál. Mindkettő számított rá, hogy hozzák be faluról a mákot, a lisztet, a disznót, és „mind a kettőnek hordani kellett. Féltékenyek voltak egymásra, mindig veszekedtek, és hogy ez ne legyen, három konyhát kellett tartani".

Hogy e sok költségtől mentesüljenek, Luca néniék eladták két lovukat, kis földjüket és a házat, és 1957-ben maguk is Nagybecskerekre költözködtek.

Miklós apja állandó munkásnak a malátagyárba ment. Mint Kerekiék mesélik, voltak évtizedek, amikor Nagybecskereknek negyvennél is több gyára volt. Számuk először az államosítás, a gyárak összevonása, majd részleges privatizációja következtében csökkent. Munkahely az ötvenes években még bőséggel volt. A város élelmiszer-ipari üzemeit máig egyetlen kombinát igazgatja, amely ötvenegy százalékban egy német tulajdonosé.

A városnak egyeteme, tanárképző és műszaki főiskolája s öt középiskolája volt. Nagy forgalmú oktatási intézménye az ún. munkásegyetem, amely a helyi gyárak mindenkori igényei szerint szervezett szakmai tanfolyamokat és továbbképzéseket felnőttek számára. Luca néni 1960-ban ide állt be takarítónőnek. Öt évvel később már férje is itt dolgozott: takarított, fűtött, kézbesítette a leveleket.

A házaspár a nyolcvanas években ment nyugdíjba, a férj még ebben az évtizedben meghalt. A nagymértékű infláció miatt Luca néni nyugdíja 1992-ben mindössze öt német márkát ért, a magyar pénzintézet szerint ennek átutalása és a postásnak adott borraváló fölemésztette volna az egészet.

Fiuk, Kereki Miklós a város egyetlen magyar nyelvű iskolájában fejezte be a nyolcadik osztályt, majd egy hároméves szakiskolát végzett, elektromechanikai szakon. 1962-ben a vagongyárban kezdett dolgozni. Ebben az időben Jugoszlávia már minden mennyiségben fogadta a nyugati világ termékeit, így Miklósnak módja volt a magyar villanymozdonyokon kívül francia és amerikai konstrukciókon is dolgozni. Még ebben az esztendőben katonának vitték, Montenegróban töltött katonaideje alatt harci repülőgépeket ismert meg, az amerikaiaktól örökölt léglökéses gépek akkumulátortöltő-állomásán teljesített szolgálatot.

Már ingadozott a Nyugat felé nyitott jugoszláv piacgazdaság, amikor Miklós 1965-ben leszerelt. Régi munkahelyéről egy-két hónapi munka után elküldték. A vagongyár a veszteségessége miatt két-háromszáz embert elbocsátott, szociális meggondolásból elsősorban a fiatalokat. Miklós éppen új házas volt, s feleségével, Zsuzsannával együtt a jugoszlávok körében általánosnak mondható vendégmunkás sorsot választották. Kerekiéket a Német Szövetségi Köztársaságban régóta kint élő rokonok fogadták.

A házaspár egy izzógyárban helyezkedett el. Miklóst néhány nap múlva megtették munkavezetőnek, Zsuzsa az elemlámpák kis égőin dolgozott egy hazájabeli, nagykikindai lánnyal. A rokonoknál két-három hétig laktak, majd egy közeli faluban béreltek önálló lakást. Öt hónap múlva hazajöttek, mert a már gyermeket váró fiatalasszonynak honvágya volt. („Még a vízből sem tudtam jót inni.") Pedig az idegen nyelvű környezethez könnyen alkalmazkodtak, mindketten jól beszéltek németül. Zsuzsa gyermekkorában otthon szokott a német beszédhez.

Zsuzsanna

Zsuzsanna 1947-ben született Nagybecskereken. Anyai nagyanyja bánáti német volt. Békéscsabai magyar nagyapja az első világháború előtt csendőrként, szolgálati áthelyezessel került a Bánátba.

A trianoni szerződés érvénybe lépése után a Tisza és a Béga mentén létesített halastavak egyikének gátőre lett. Zsuzsanna anyja egy Nagybecskerektől hatvan kilométerre lévő

faluban töltötte a lánykorát. A vegyes nemzetiségű faluban németek, szlovákok, szerbek, románok, bolgárok és cigányok laktak.

Zsuzsanna az apai nagyszülők házában gyerekeskedett. Apai nagyanyja fele részben német, fele részben magyar ősöktől származott, nagyapjának elődei szlovákok és magyarok voltak. Ez a nagyapa adóhivatalnok volt. Zsuzsa apja 1922-ben született, s mivel az utcájukban lakó barátai németek voltak, a második világháborúban német katonaként szolgált. Büntetésként a háború után fél évre egy újvidéki internálótáborba vitték, s ezután tényleges katonának is besorozták, három évet Macedóniában katonáskodott.

Zsuzsanna apjának asztalos a tanult mestersége, iparosműhelyekben és bútorgyárakban dolgozott, s a várható keresettől függően változtatta munkahelyét. A hatvanas években, a nagy skopjei földrengés után az újjáépítőkhöz csatlakozott. Az állami bútorgyárból ment nyugdíjba. 1988 óta magában, özvegyemberként él Nagybecskereken, lányát, Zsuzsát 1992 nyarán látta utoljára. Az új rend szerint útlevelet csak Belgrádban kaphatna, s a határátkelésért hatvan (német) márka illetéket kellene fizetnie. A nyugdíja az éppen érvényes árfolyamon száz márkát ér. (Fiával – Zsuzsa öcsével – gyakrabban találkozik, ő Németországba nősült, és mivel német állampolgár, korlátozás nélkül utazhat bárhova.)

Zsuzsa a nyolc általános után fodrásznak tanult. Az iskolát csak magánúton tudta befejezni, mert a daueroláshoz használt savakat nem birta a szeme. Ezután gyors- és gépírótanfolyamot végzett, s egy házakat karbantartó vállalatnál titkárnősködött. Munkahelye négy-öt hónap múlva csődbe ment. Fél évig a helyi közösség adminisztrátora volt.

Azután, hogy férjével visszajöttek Németországból, varrótanfolyamra járt, de már nem állt be sehova állandó munkára. Szerette volna kiváltani az iparengedélyt, hogy otthonában fodrászatot nyithasson, de nem kapta meg, mert akkor még vert falú házuk volt. Ezután férje szülőfalujába járt ki fodrászkodni. Ott is akart üzletet nyitni, de ezt sem engedte a hatóság, mert az üzlethelyiség egy frissen épült, még vakolatlan házban lett volna.

Zsuzsa patriarkális családba került – menyecskének és menynek. 1966-ban született Péter nevű fia, 1970-ben a második gyerek, Anikó. Egy házban s félig-meddig közös háztartásban éltek Miklós szüleivel. A fontos dolgokban Miklós parancsolt, a házi ügyekben az anyósé, Luca nénié volt az utolsó szó. Munkahelyre Zsuzsa nem járhatott el, rá maradt a háztartás, mert Luca néni a munkásegyetemen gyűjtötte a nyugdíjhoz szükséges éveket. Különben is, az asszonynak otthon a helye, a férj dolga, hogy a pénzt megkeresse. A boldogsághoz elég, ha Zsuzsa szófogadó, mosolygós és dolgos. A következő húsz esztendőben nem változott ez a szereposztás.

Miklós

Miklós figyelemre méltó szakmai karriert futott be, s egyre gyarapodó szaktudása jó pénzt hozott a házhoz. Eleinte nehezen boldogultak. Németországból visszatérve a férfi egy vegyes javítószerviznél helyezkedett el, apjának jó ismerőse volt az igazgató. Olajkályhától kezdve mindenféle kis és nagy háztartási gépet javított, a külföldi cégek gépei szinte elárasztották a piacot. A hirtelen felduzzadó háztartásigép-kínálatra alapozva sok javítóvállalat alakult, de legtöbbje kérészéletű volt. Ezért Miklós egy-egy vegyes javítónál csak hónapokat dolgozott, de végtére a munkahelyváltásoknak köszönhette, hogy rövid idő alatt univerzális szakemberré vált. 1968-ban kétéves felsőfokú szakképesítést adó is-

kolába iratkozott. A „felső technikusi" képesítés megszerzésekor a szakiskolába hívták tanítani. Ugyanoda, ahol a hatvanas évek elején tanulta a szakmát. Miklós két éven át tanárkodott, s így szakmájával nemcsak gyakorlati, hanem elméleti szinten is foglalkozhatott. Az ifjú szakmunkásokat vizsgáztató bizottságnak még akkor is tagja volt, amikor már nem tartozott a tanári karhoz.

1972-ben egy Újvidéken dolgozó szerelő elcsalta az iskolából. Új munkaadója egy szlovén háztartásigép-gyártó vállalat volt. Két hónapos szlovéniai továbbképzés után megbízták a vállalat bánáti márkaszervizének ellátásával. Háromszor annyi pénzt kapott, mint az iskolában, a nevezetes kombinát vezérigazgatójának volt csak akkora fizetése, mint neki. De a szlovénok „minőséges" munkát követeltek, s menni, utazni kellett sokat. Miklós Csókától a Kazán-szorosig járta a Bánátot. (Mintha a Budapest és Szeged közti térségben ingázott volna.) Pancsova kivételével az egész Bánátban ő javította a szlovén cég gépeit. Reggel elment, és sokszor hajnaltájt vergődött haza. Ha a munka úgy kívánta, útszéli szállodákban éjszakázott. Egy év múlva egykori tanártársát vette maga mellé. Nem bánta a sok munkát, mert jól fizették.

A szlovén cégnek ezer-ezerötszáz szerelője volt Jugoszláviában, s Miklós kétszer is az ország legjobb szerelője címet érdemelte ki.

Addig dolgoztam, míg nem szóltak a szlovénok, hogy lassan pakolj el, mert bontunk. 1987-ben szóltak, ők már akkor tudták, hogy el fognak válni. Kiléptem a cégtől, s attól kezdve maszekként dolgoztam, persze szintén az ő gépeiken.

A KÜLÖNÖS AUSZTRÁL VAKÁCIÓ ÉS ELŐZMÉNYEI

A bőséges munkajövedelemből jólétben élt az egész család. Még 1970-ben átépítették az öreg, vert falú házat: kicserélték a régi tetőzetet, az ablakokat. A szobákat parkettázták, a nyitott gangot beépítették, az ablakokra „loretta" (redőny) került. Hogy a régi falusi rokonság együtt legyen, eladták ezt a felújított öreg házat, és Luca néni egyik testvérével közös portára költöztek. Itt is építeni, bővíteni, korszerűsíteni kellett. Végül – hogy kényelmesen élhessen a háromgenerációs család – elbontották ezt az épületet, és helyére emeletes, nyolcszobás házat emeltek. Az új ház 1984-ben készült el. *Olyan házunk volt, hogy mindenki, aki bejött az utcába, bámészkodott rá* – mondogatja ma is Luca néni.

Miklós fia, Péter szerszámkészítőnek tanult, s különbözeti vizsgával hűtőgépszerelő szakmát szerzett. A nyolcvanas évek közepétől apa és fia együtt dolgozott. Amikor a szlovén cég megbízásai gyérültek, Miklós ingatagnak kezdte érezni a jövőt.

1987 nyarán Péter megnősült, az esküvőre eljött Miklós Ausztráliában élő unokatestvére. A távol élő rokonok meghívták Miklóst és Zsuzsát egy hosszabb ausztráliai vakációra. A házaspár 1987 őszen féléves vízummal érkezett meg Sidneybe. Egy hónap alatt kitelt a nyaralásuk, valami hasznosabb elfoglaltság után néztek. *(Ott se tudtunk ülni, mint ahogy sehol, semmikor...)* Dolgozni akartak, hogy *jól teljen az idő*, meg keressenek egy kis pénzt is. Zsuzsát egy jómódú, fényűző villában élő magyar család alkalmazta házvezetőnőnek, Miklós háztartási gépeket javító iparosoknál helyezkedett el. Bár egyikük sem tudott angolul, munkájuk, szorgalmuk révén elfogadták őket. Miklósnak itt módja volt tengerentúli gépeket is megismerni. Hivatalos igazolványokat vagy iskolai bizonyítványt egyiküktől sem kértek. Szívesen letelepedtek volna végleg, de erre kevés volt a törvényes

esélyük. Az ausztrál állampolgársági kérelmeket meghatározott pontrendszer alapján bírálják el. Pontozzák az életkort, az iskolázottságot, a nyelvtudást, a szakképzettséget stb. Ahogyan Miklósék kiszámolták, kedvező elbírálás esetén hetven pontot gyűjthettek volna össze, az állampolgársághoz viszont legalább nyolcvan pont kellett. Miklós ekkor negyvenöt éves volt. A bizonytalan helyzetet nem vállalták, fél év után hazajöttek.

88 januárjában azt kérdezi tőlem az ausztrál sógor: mi van nálatok odahaza, ki ez a Milosevics? Én addig a nevét se hallottam, akkor kezdődött az általános romlás Jugoszláviában. Koszovóban már 1983-ban kitört a zűrzavar, de annak a hatását mi nem érzékeltük. Azt tudtam, hogy a nagy Jugoszlávia darabjaira hullik, de azt nem gondoltam, hogy nyomában általános nemzeti gyűlölködés támad. A Vajdaságban a veszély első jele az ún. joghurtforradalom volt. Milosevics Belgrádból és Szerbiából csőcseléket, munkakerülőket toborzott, akik Újvidéken a Vajdaság autonómiája ellen tüntettek. A föltüzelt tömegnek joghurtot és kiflit osztogattak, ezért mondjuk ezt a randalírozást joghurtforradalomnak. Milosevics tudta, hogy a nagy Jugoszláviának nem sok ideje van hátra és azt is, hogy a Vajdaságra Szerbiának szüksége van, mert innen kapja a kenyerét. Ha az állam felbomlásakor a Vajdaság autonóm terület, ahhoz csatlakozik, akihez akar. Lehet, hogy Horvátországhoz vagy Szlovéniához akar tartozni.

A joghurtforradalmat a vajdaságiak csak bámulták, a tévé, a rádió pedig Milosevics keze alá játszott. Mondhatom, ellenszavazat nélkül egykettőre oldalett az autonómia. Milosevics emberei, hogy ne mondjam, a bandája, előzönlötte a vidéket. Mindenütt állásokat, fontos beosztásokat kaptak.

Én az adómon vettem észre, hogy nem vagyunk egyformák. Ugye, kiváltottam az ipart általános adóval, a régi kollegáim szintén. Az egyik szerb iparos barátomat kérdeztem, hogy mennyi adót fizet. Mit tesz isten, ő kétmilliónál kevesebbet fizetett, mint én. Ez a barátom „láló" szerb volt, már a tizennégyes háború előtt is itt éltek az ősei, nem dugdosta előlem az adópapírjait. Aztán kérdeztem más szerb iparosokat is, és azt láttam, hogy ugyanolyan típusú iparengedélyre mindegyikük kevesebbet fizetett, mint én. Na jó, gondoltam, kisebb a hasznom, de munkám még mindig van. Hamarost aztán azt is megtudtam, hogy az én javítási számláimat (a szerb iparosokéval ellentétben) nem téríti ügyfeleimnek a biztosító. Ezek után bolond lett volna az az ügyfél, aki hozzám jön.

Kereki Miklós és felesége 1990-ben néhány hónapig Németországban próbálkozott kitelepülésük körülményeit megteremteni. E kísérlet kudarccal járt, de békésen tudomásul vették, hogy a családfán szereplő német ősök száma nem elégséges ahhoz, hogy befogadja őket Németország.

A délszláv háború elhatalmasodásakor már csak fiukat, Pétert féltették. Úgy érzékelték, hogy a háborúba szóló behívók kilencven százalékát magyar fiatalok kapják.

Péter

Kereki Péter mint utcájuk legfiatalabb fiúgyereke, mindenki „maszkotája" (kedvence, kabalája) volt. Családi fényképezkedéskor mindig széles karimájú kalapot és csokornyakkendőt viselt, az udvarra sem ment ki játékpisztolyai nélkül. Kamaszkorában a divatos sportok szinte mindegyikét kipróbálta, a focitól az ökölvivásig. A legnagyobb sikereket karatéban érte el, országos vizsgán sárga, narancs, kék és barna öveket szerzett. Az első

saját autója egy jugoszláv Topolino (Fico), még húszesztendős sem volt, amikor megvette. A nyolcvanas években készült fényképekről is látható, hogy Péter a jómódú, kényeztetett aranyifjak életét élte. Társaságában sosem volt egy tucatnál kevesebb legény. A hozzájuk csapódó lányokkal jártak a diszkóba és a Béga-parti bográcspartikra. Szívesen időztek a Nagybecskerekkel szomszédos falvakban. Itt kellemesebb volt a Béga-part, barátságosabb a kocsma.

Miller Nórát Péter 1984 karácsonyán vitte először a táncba – a nagybecskereki ifjúsági otthon mulatságán.

Nóra

Már Péter és Nóra ismeretségének kezdetén kiderült, hogy se szeri, se száma a családi közös ismerősöknek, ugyanis Nóra anyja, Irén ugyanabból a faluból származik, ahonnan Péter apja, Kereki Miklós.

Irén szüleinek öntözéses kertészete volt, ahogyan errefelé mondják, a család *boglárkodott*. Egyik fiuk (Irén öccse) máig *parasztkodik* a faluban, gazdaságához két-három láncos kert és harminc-negyven lánc szántó tartozik. Irén másik öccse jogász és közgazdász az újvidéki bíróságon.

Sándor és Irén (Nóra szülei) 1967-ben házasodott össze. Két év múlva szolgálati házba költöztek, s kilencévi házasság után készült el a saját házuk egy tizenötezer lelkes faluban, amely akár Nagybecskerek elővárosának is tekinthető. Sándor a községházáról a becskereki gyógyszergyárba ment targoncavezetőnek, itt több volt a fizetés, mint a közigazgatásban. 1984-ben szívinfarktusban meghalt, Nóra ekkor másodéves középiskolás volt.

Nóra a gyógyszergyár ösztöndíjasaként a harmadik-negyedik évben vegytanra szakosodott, s 1987-ben érettségizett, majd kétéves főiskolai tanulmányai után üzemmérnöki diplomát kapott. 1984-től angol nyelvórákra járt, s az 1989-ben letett felsőfokú nyelvvizsgájához magántanári oklevél is járult. Az érettségi után a gyógyszergyárban helyezkedett el.

Miller Nóra lánykorának is része volt a szórakozás. Télen síelni járt, a nyarat a tengerparton töltötte. Nóra és Kereki Péter közös élete az első években felhőtlenül boldog volt. Társaságuk megkétszereződött. A helyi hagyományt követve a fiú szüleihez költöztek, s kedvükre használhatták a Kereki-házat, hisz esküvőjük után nem sokkal Miklósék Ausztráliába repültek. Miklós iparengedélyével Péter dolgozott, s mindenre futotta, amire csak kedvük támadt. Nóra mindig a legújabb divat szerint öltözött, a saját bankszámlájáról. Nem okozott gondot, ha kiadott kétszáz (német) márkát egy parfümért.

Szerették a városukat, ahol egy magyar és szerb nyelven játszó színház működött. Homlokzatán 1989-ig csak magyar felirat volt, azután meg csak szerb. A nyolcvanas években öt mozi és egy kertmozi kínálatából válogathattak. A kilencvenes évekre egy filmszínház maradt. Péterék nagybecskereki háztartásának természetes tartozéka volt a hifitorony, a video és persze a márkás autó is. Jártak Tunéziában és Görögországban, vakációztak a dalmát tengerparton és Szlovéniában. 1991-ben Egyiptomba szerettek volna menni, de a délszláv háború elsöpörte a jugoszláv utazási irodák turisztikai ajánlatait. Különben is, a bankok zárolták a devizaszámlákat, s a dinár napról napra kevesebbet ért.

FENYEGETETTSÉG, MENEKÜLÉS

1991 a félelem születésének éve volt. Ekkor kezdték el például a magyaroknak mondogatni: *Eredj, ahonnan jöttél!* Nórát a munkahelyén próbálták ellehetetleníteni. A gyógyszergyárban nyersanyagfelelős volt. Csipetnyi mennyiségekből állította össze a gyártásra kerülő gyógyszerek keverékét. Egyre többször fordult elő, hogy a Nóra által megrendelt nyersanyagokat nem az ő igényeinek megfelelően készítették a keze alá, s így egy apró figyelmetlenség is elég lett volna ahhoz, hogy az általa adagolt anyagokból gyógyszer helyett méreg legyen.

Barátaik közül egyik is, másik is behívót kapott, mások bujkáltak, vagy elmenekültek az országból. Rettegés vette őket körül, de hiába vitték el a háborúba ezt meg azt a szomszédból, Nóra és Péter nem hitte el, hogy a maguk életét is veszély fenyegeti. Abban a tudatban éltek, hogy csak másokat érhet tragédia.

Tovatűnt a becskereki „dolce vita", már összejönni is alig volt kivel. Csak néhány elérhető barátjuk maradt, szerencséjükre az egyik a rendőrségen dolgozott. 1992 tavaszán, egy szombati napon ő hozta a hírt: Péternek már megcímezték a háborúba szólító katonai behívót. Maradék devizájukon egy hamis iratot vásároltak, amely azt igazolta, hogy Péter alkalmatlan. Vasárnap délután már csomagoltak. A két sporttáskába néhány váltás ruha, törülköző, fogkefe került, mellé a hamis mentesítő igazolás és az útlevelek. Kerekiék egy régi barátjának a kocsijába szálltak, vele lépték át a hivatalos határt, este már Szegeden voltak. A pénztárcájukban nyolcszáz forint, ennyi maradt egy korábbi magyarországi nyaralásból. Jegyet vettek a békéscsabai autóbuszra. Az összes „vagyonuk" háromszáz forintra apadt.

Békéscsabáról különös hírek voltak forgalomban Nagybecskereken. Még a jó „láló" szerbek és a magyarok is azt beszélték, hogy Békéscsabán kiképzőbázis van, ahol kémeket és katonákat készítenek fel a szerbek elleni harcra. Péterék féltek e „magyaros kiképzéstől", de nem volt más választásuk; vasárnap este 3/4 11-kor becsöngettek a tábor kapuján. Az ügyeletes hivatalnok feljegyezte az adataikat, s ezután vacsorát tálaltak nekik. Egy éjszakát egészségügyi karanténban töltöttek, majd az orvosi vizsgálat után Nóra terhesgondozói kártyát kapott – hatodik hónapja volt terhes, amikor Békéscsabára érkeztek.

A TÁBORBAN

Kiképzésről persze szó sem esett. Az ifjú Kereki házaspárral a hivatalos formula szerint a következő történt. Jelentkeztek a békéscsabai menekülteket befogadó állomáson, ahol politikai menedékjogot kértek. A Menekültügyi Hivatal helyi szerve lefolytatta az eljárást, és határozatot hozott, amelyben menekültnek ismerte el a családot. A rendőrségen külföldiek részére rendszeresített ún. kék személyi igazolványt kaptak, amelybe bejegyezték a menekültstátust.

A magyar hatóságtól két évre szóló ún. ENSZ-es, konvenciós útlevelet is kaptak, amely vízumkötelezett. A kék személyi igazolvánnyal rendelkező külföldiek három év magyarországi tartózkodás után (a honosítási kérelemre) megkaphatják a magyar állampolgárságot. Az a kék személyi igazolvánnyal rendelkező külföldi, akinek felmenője vagy ő maga igazolhatóan magyar állampolgár volt, és magyar nemzetiségűnek vallja magát, egy év

múlva magyar állampolgárságot kaphat. A menekültstátusú külföldi külön engedély nélkül munkát vállalhat.

Péter és Nóra nem akart letelepedni Magyarországon, s így magyar állampolgárságra sem pályáztak. Ausztráliába szerettek volna eljutni. A tábort meglátogatta az ausztráliai magyarok szövetsége, s felajánlotta, hogy befogad magyar menekülteket. A szövetség (mintegy kölcsön gyanánt) állta volna az utazás költségét, s ígérte, hogy a magyaroknak rövid időn belül állást és munkát szerez. A feltétel mindössze annyi volt: találjon a kitelepülő Ausztráliában egy családot, amelyik ideiglenesen befogadja. Péter szülei levélben, sőt telefonon is megkeresték az ausztráliai rokonokat, s befogadó nyilatkozatot kértek, de a rokonság nem volt hajlandó Péteréket befogadni.

A táborban más továbbtelepítési akció is indult, de Péter és Nóra – pénzük nem lévén – egyikhez sem tudott csatlakozni. Pedig dolgoztak, de amit ketten megkereshettek, csak a napi kiadásokra s apró luxusokra volt elegendő. A táborban reggelit, ebédet, vacsorát kaptak, de csak amolyan kórházi színvonalú volt ez az étkeztetés. Színvonalas táplálkozásra annál is inkább szükségük volt, mert 1992 nyarán Nóra egy egészséges, három és fél kilós kisfiút szült. Ez idő tájt Péter a tömegesen érkező bosnyák menekültek és a hivatal között tolmácsolt. Mikor a csecsemőt már Péterre lehetett bízni, Nóra a tábor angol tolmácsa lett.

Később a táboron kívül is vállaltak munkát, többnyire feketén, mert az könnyebben adódott. Persze kevesebb fizetésért. Nóra szakmába vágó munkát talált egy galvanizáló kisiparosnál. Laborvezetőnek vette fel, s mivel a kisiparos szlovén technológiával dolgozott, Nórát néhány hetes továbbképzésre Szlovéniába küldte. Viszonyuk nem volt épp felhőtlen, mert a kisiparos – kihasználva Nóra kiszolgáltatott helyzetét – gyöngén és rendszertelenül fizetett. Nóra felmondta a munkát, de még búcsúzásképp elvállalta egy terjedelmes szlovén technológiai szöveg fordítását.

A tábor előtt, a parkolóban találkoztunk. Vagy százoldalas volt az az anyag, rengeteget dolgoztam rajta. Kézzel, gyöngybetűkkel írtam, hogy el tudja olvasni. És amikor nyújtom felé, és várom, hogy adja a pénzt, egyszer csak azt mondja: ezért ő nem fizet, ez a munka még jár neki, hiszen rendbe kell utánam tenni a laboratóriumát. Elfutott a pulykaméreg! Hisz én vakartam ki azt a műhelyt a koszból, a szutyokból. Bőgtem a dühtől és a megaláztatástól, de szívfájdalom nélkül, abban a pillanatban apró darabokra téptem a fordítást, egyhetes keserves munkám bánta. Hadd vigye a szél szanaszét!

Péter és Nóra menni akart mindenáron egy következő országba, mert – a táborból nézve Magyarországot – úgy látták, hogy itt hamarost sem tisztességes munkához, sem rendes lakáshoz nem juthatnak. Kanadai áttelepülésre töltöttek ki nagy árkusokat. Ebben sem nagyon bíztak, hiszen ahogyan eddig látták, a befogadó országok üres zsebű telepest nem látnak szívesen. Meg aztán a hallgatólagos nemzetközi felfogás szerint a magyaroknak Magyarországon a helye, s inkább azok a délszlávok menjenek tovább, akiknek hazája lángokban áll. Kanadai kérelmükre a bécsi követségről érkezett válasz – egy kurta invitáció. Váltsanak vízumot, valutát és vonatjegyet, s egyéves kisfiukkal együtt jelentkezzenek meghallgatásra a bécsi kanadai nagykövetségen. A kis család Budapestre utazott, s ott éjszakázott, majd a reggeli gyorssal Bécsbe utaztak. Némi előszobázás után bejutottak az illetékeshez, aki sajnálkozva közölte, hogy kérelmüket elutasítják, de ha fellebbeznek, talán még van remény. A hiábavaló kirándulás több ezer forintjukba került.

BUDAPESTI KÍSÉRLETEK

Ahogy beköszönt a nyár, régi barátnőm, Márta kertje megtelik cseresznyeszedőkkel. A szüret jó alkalom a kellemes tereferére és a váratlan találkozásokra. 1993 nyarán ebben a kertben, a cseresznyefa alatt ismertem meg Kereki Zsuzsannát. Mártáék bejárónője volt, mint hamarosan megtudtam, egymaga tartotta el hattagú családját. Zsuzsát csinosnak, jól fésültnek és vidámnak láttam, nem törte meg a reggeltől estig tartó mindennapos munka. Férje, Miklós, anyósa, Luca néni, lánya, Anikó, veje, Stefán és féléves kisunokája, Kamilla megélhetéséről kellett gondoskodnia. Mártáék közelében, egy lakótelepen béreltek lakást.

Kereki Miklós és Zsuzsanna 1992 nyarán hagyta el Jugoszláviát.

Csomagolni kezdtünk, mert – ahogy mi szoktuk mondani – elszakadt a film. Már összegyülemlett minden, láttuk, hogy a gyűlölködésnek nem lesz vége mostanában. Ezt is keresték meg azt is, és mindenhonnan halálesetekről hallottunk. Én ugyan már nem vagyok mai gyerek, de ötvenévesen is elzavarhatnak a háborúba. Amikor Péter elment, azt mondta, hogy akármilyen béke lesz, ő többet nem jön vissza. Az otthoni szomszédunk most Kanadában él, Péterék találkoztak vele a táborban. Hídépítő mérnök, a cég technikai igazgatója volt. 1992-ben adtak át egy hidat a városunkban, amit ő tervezett. Egy reggel bemegy, és azzal fogadják a kapuban, hogy mától fogva a portásfülke mellett egy kis szobában van a munkahelye. Húszéves mérnöki tapasztalattal egy tanácsadó irodába szorították be, egyik napról a másikra. A portás nem engedte tovább a kapunál. Akkor kezdődött a nagy szerbesítés. Amikor aztán a Seselj vajda is feltűnt, kitört a nemzeti gyűlölködés, addig minden csak izzott, mint a lefojtott parázs.

Hogy a szomszédunkat így lefokozták, aznap összecsomagolt, és átment Békéscsabára. Az asszony talán próbált itthon pénzzé tenni valamit, a házat eladták-e vagy sem, nem lehet tudni, erről senki sem beszélt szívesen. Volt pénzük valahonnan, és elmentek Kanadába. Olyan típus volt, mint én, határozott, hogy menni kell. Akkor fejezték be a házat, a feleségének vegyeskereskedése volt. Nagyon jól álltak anyagilag.

Miklóséknak nem sok pénzzé tenni valója akadt, eladták a szerszámokat és az autót. Ruhákat, néhány iratot hoztak át, s egy jó ismerősnél szálltak meg, akikkel a hetvenes évektől együtt nyaraltak Hajdúszoboszlón vagy a Balatonnál. Ez a család is többször vendégeskedett náluk Nagybecskereken. Úgy tervezték, hogy visszajárogatnak Jugoszláviába, majd eladják a bútorokat, s előbb-utóbb a házat is. Egy export-import vállalatot szerettek volna alapítani, amelynek jugoszláviai ügyeit lányuk, Anikó Nagybecskerekről intézte volna. Jövendőbeli vejük, a román nemzetiségű Stefán tanult kereskedőként segítette volna az üzletet. E terv kivitelét számtalan akadály hiúsította meg.

Miklósék ismerőseik tanácsára elmentek a menekültügyi hivatalba, ahol megtudták, hogy csak akkor kaphatnak a legális és tartós magyarországi tartózkodáshoz szükséges ún. menedékes igazolványt, ha a határátlépést követő hetvenkét órán belül kérnek menedéket. Ha ezután visszamenegetnek, elvesztik a menedékjogot, s előbb-utóbb meggyűlik a bajuk vagy a magyar, vagy a jugoszláv hatóságokkal. Ha Magyarországon nem menedékesként tartózkodnak, csak akkor vállalhatnak legálisan munkát, ha a jugoszláv hatóságoktól meghatározott időre szóló munkavízumot kérnek. Miklósék pedig ezentúl semmit nem akartak kérni Jugoszláviától. *(Ott nem lesz béke harminc évig.)* Eldöntötték, hogy véglegesen letelepszenek Magyarországon.

Hogy sorsuk felől így döntöttek, béreltek egy kétszobás lakást, és hazamentek Luca néniért. Amikor visszatértek, bejelentkeztek a menekültügyi hivatalban, és kaptak egy három hónapra szóló úgynevezett menedékes igazolványt, aminek ellenében a rendőrség ideiglenes tartózkodásra jogosító igazolást adott számukra, amely szintén három hónapig érvényes.

A magyar jogszabályok máig sem határozzák meg egyértelműen, hogy kinek adható menedékes igazolvány. Arra sincsenek pontos szabályok, hogy milyen ellátások, illetve jogok illetik meg a menedékest. A jogszabály feltételes módban fogalmaz. Például kíméletesen körülírja, hogy a menedékesnek ugyan nem jár rendszeres orvosi ellátás, de az egészségügyi szolgáltatások igénybe vehetők – ha az egészségügy illetékese jónak látja. Bizonyosan csak arra számíthat a menedékes, hogy rendelési időben foglalkoznak vele, ha betegsége miatt arra rászorul.

A jogszabályok szerint a menedékesnek pénzbeli segély is adható. A hivatalban Miklósék elmondták, hogy ők nem kérnek pénzt, ők dolgozni szeretnének. Azt lehet, mondta az illetékes hivatalnok. Keressenek maguknak munkaadót, aki vállalja legális foglalkoztatásukat. A munkaadó kérésére kaphatnak munkavállalási engedélyt.

Miklósék pár ezer (német) márkát hoztak magukkal, ezért az első hónapokban nem kerestek munkahelyet. Egy export-import üzlet beindításával próbálkoztak, s időbe telt, míg rájöttek: kevés a pénzük egy vállalat alapításához. Tervük azért sem sikerülhetett, mert a kereskedés jugoszláviai szervezője Anikó lányuk lett volna. De hát Anikó sem maradt Jugoszláviában. Miklósék már berendezkedtek a budapesti albérletben, amikor a lányuk telefonált, hogy férjét, Stefánt is behívóval zaklatják. Talán már el is vitték volna katonának, ha nem bujkál hol egyik, hol másik „öreganyjánál". Ezért aztán Anikó és Stefán is autóba ült, s átjöttek Magyarországra. Így bővült ötszemélyesre a Kereki-háztartás, mert persze Anikóék Miklósékhoz költöztek.

Kerekiék a továbbiakban is dédelgették a reményt, hogy német márkájukkal jövedelmező vállalkozást indíthatnak, ám valamennyi kísérletük kudarcba fulladt. Közben fogyott a pénz, hiszen valamiből élni kellett. 1993 januárjában Anikóéknak kislánya született, s így már hatan fogyasztották az otthonról hozott zsugorodó tőkét.

1993 tavaszán kezdtek munkát keresni. Miklóst, hiába volt univerzális szakember, több munkahelyről elutasították. Nem alkalmazták, mert elmúlt már ötvenéves, és autója sem volt, enélkül nem boldogulhat egy kijáró szerelő.

Időközben a nemzetközi jogosítványa is lejárt, amit személyi igazolvány híján nem tudott meghosszabbíttatni.

Stefán, ahogyan Kerekiék fogalmaztak, egyszerűen lusta volt. Csak románul és szerbül beszélt, magyarul nemigen akaródzott megtanulnia, pedig jogosítványával kaphatott volna szállító-fuvarozó munkát. Anikót tanult szakmájában felvették volna kozmetikusnak, de csecsemő kislánya otthon tartotta. Stefán még arra sem volt hajlandó, hogy átvállalja Anikótól a gyermekgondozást.

Luca néni már régen elfeledte, hogy Nagybecskereken ő volt minden házi dolog parancsnoka. Szinte szavát sem lehetett hallani, csak sírdogált a bizonytalanság miatt. Vele együtt az egész család már csak abban bízott, hogy Zsuzsa majd kitalál valamit.

ZSUZSÁBÓL CSALÁDFŐ LESZ

Budapesten Zsuzsa lett a mindentudó, ő intézkedett a hivatalokban, ha kellett, hosszú sorokat állt, s ő volt az egyetlen a családból, aki dolgozott. A takarítás mellett a befőzéstől a vasalásig mindenféle házimunkában járatosan könnyen kapott munkát. Ha kellett, még mutatós frizurát is bodorított a háziasszonynak. Barátnőmékhez, Mártáékhoz egy újsághirdetésre jelentkezett. Az emeletes családi házban nagy felfordulás volt, mert meghalt a földszinten lakó kilencvenéves nagymama, s Mártáék épp ekkor kezdték felújítani a házukat. Az építkezés közben a cseresznye is érett, Zsuzsa tehát a legjobbkor érkezett. Mártáék, megismerve a Kereki család történetét, segíteni akartak. Barátjuk egy háztartásigép-gyártó és -forgalmazó cégnél dolgozott, és az ő ajánlására Miklóst pár hét múlva felvették állandó munkára, szerelőnek. Már Miklós dolgozott, amikor Zsuzsa egy cseresznyemagozó délutánon elpanaszolta, hogy lakásadóiknak háromhavi bérrel tartoznak. Igaz, most, hogy Miklós keres, már lesz pénzük, de innen menniük kell, mert a tulajdonos el akarja adni a lakást. Új albérletet nehezen találnak, mert mindenütt előleget vagy kauciót kérnek. Zsuzsának az az ötlete támadt, hogy talán, míg tart a nyár és folyik az építkezés, beköltözhetnének Mártáék garázsába. Laktak ők már kiskonyhában egy nyáron át, amíg Nagybecskereken készült a nyolcszobás házuk. Csak hárman jönnének, mert Anikó és Stefán a kislánnyal visszamegy Jugoszláviába.

Jól járna velük a befogadó család, bizonygatta Zsuzsa. Ő maga takarítana, meszelne. Miklós a villanyszereléshez ért, Luca néni pedig pompás kalácsokat tud sütni. Márta fontolgatta az ajánlatot, de végül úgy döntött, hogy ne költözzenek a garázsba Zsuzsáék. A garázs lakásra alkalmatlan, nincs odavezetve a víz, még egy árnyékszék sincs az udvaron.

Márta, hogy a döcögő építkezés gondjaitól kissé szabaduljon, a két gyerekkel nyaralni ment. Egy hétvégi látogatáskor „jólelkű" férje azzal a hírrel érkezett, hogy Zsuzsa, Miklós és Luca néni elfoglalta a nappalijukat és a gyerekszobát. A férjnek otthon jó dolga volt, Luca néni esténként meleg vacsorával várta, Zsuzsa a rissz-rossz iparosokkal veszkölődött. Kis közjáték volt csupán, hogy amikor Mártáék nagyobbik fia hazament egy nyári táborozásról, Luca néni megkérdezte a gyerektől, hogy kit keres.

1993 nyarán Mártáék házának földszintjét iparosok bitorolták, az emeleti három szobán, konyhán, fürdőszobán Márta, a férje, a két gyerekük, Miklós, Zsuzsa, Luca néni és Márta egyik barátnője osztozott. A nyár végén Luca néni visszaadta a fekvőhelyét a nagyobbik fiúnak, s Miklósék mind a hárman a földszinti lakás egyik rendbe hozott helyiségét foglalták el. A két család közti megállapodás szerint Miklósék nem pénzzel, hanem munkájukkal fizettek a „lakhatásért".

Már duruzsolt a frissen rakott cserépkályha, amikor Márta és Zsuzsa új megállapodást kötött. Eszerint Kerekiék bérbe veszik az immár komfortos, felújított földszinti lakást. „Fél bért" fizetnek érte, a bér másik felét Zsuzsa „letakarítja".

Zsuzsa eközben igen keresett takarítónővé vált, részletes előjegyzési naptárat vezetett, időbeosztásán még családja sem tudott eligazodni. Miklós is bevált a munkahelyén, néhány hónapon belül emelték a bérét. A cég ősszel Miklós fiát, Pétert is felvette szerelőnek, aki Békéscsabáról szintén Mártáék házába költözött. Feleségét, Nórát és másfél éves kisfiát hétvégeken látogatta a menekülttáborban.

Anikóék Jugoszláviából rossz híreket küldtek. Kerekiék házába a hatóságok idegeneket költöztettek. Anikónak odaát rosszul ment a sora, még kislányának sem tudott elegen-

dő ennivalót szerezni, s az áramkimaradások miatt esténként sötétben fagyoskodtak. Stefánnak aranyélete volt. Pedagógus szülei elintézték, hogy fölvegyék egy gyorstalpaló rendőriskolába. A téli hónapokban Újvidéken volt bentlakó „rendőrinas".

Luca néni csak sírdogált a nagybecskereki ház elvesztésén, Zsuzsa viszont járt-kelt, intézkedett. Kerekiék bejelentkeztek állandó lakosként Mártáékhoz. 1993 decemberében – igazolt munkahellyel és fizetéssel, állandó lakással – bevándorlási kérelmet nyújtottak be az illetékes magyar hatósághoz.

1993 szilveszterén együtt „újévezett" az egész Kereki család. Ekkor már Péter felesége és kisfia is itt lakott. A táborban szalmonellajárvány terjedt, és Nóra féltette a gyereket. Úgy gondolta, ha Pestre jönnek, ő is kerít magának munkahelyet és kis családjuknak önálló lakást. Szilveszterkor Anikó is átlátogatott a gyerekkel, Kerekiék örömére a férje, Stefán rendőrállása miatt nem jöhetett.

Miklós és Péter munkahelye egy februári szombat estén kötetlen összejövetelt rendezett. Ezen a mulatságon Nóra megismerkedett férje és apósa főnökeivel. Egy hét múlva már ő is a multinacionális vállalatnál dolgozott, ahol jól hasznosíthatta szerb, horvát, szlovén és angol nyelvtudását. A kisfiukat bölcsődébe adták, s napközben Luca néni megint magában főzöcskézhetett.

„ÜDVÖZLÖM, KEDVES, MI MÁR ISMERJÜK EGYMÁST"

1994 márciusában az idősebb Kereki család sorsa is kitavaszodott. Zsuzsa mindenütt csatát nyert, ahol csak megfordult. Egyik helyén, egy budai társasházban rest, nemtörődöm házmestertől szenvedtek a lakók. Hogy Zsuzsa közismert lett a házban, a lakóközösség fölmondott a henye, italozó gondnoknak, s helyébe Zsuzsát alkalmazta. Az állással együtt megkapta a harmincegy négyzetméteres házmesterlakást. Férje és anyósa bejelentkezését is elfogadták. Az örömteli költözés után Zsuzsának ezernyi volt a dolga. A háztakarítás mellett foglalkozott a ház ügyes-bajos dolgaival, fűtőtanfolyamra járt, hogy télidőben majd kezelhesse a kazánt, s közben munkavállalási engedélyéért hadakozott. Az illetékes munkaügyi hivatal az első kérelmét iskolai bizonyítványának hiánya miatt visszautasította. (Miklós tanult szakmát igénylő foglalkozásához a hivatal nem hiányolta a képzettséget bizonyító papírt.)

Anikó lánya Nagybecskereken talpalt valamiféle bizonyítvány után. Zsuzsa régi általános iskoláját az utolsó harminc évben többször átszervezték, a városban ide-oda helyezték a papírjaival együtt, meg aztán senkinek sem volt kedve a pincében turkálni a penészes iratok között. Végül a gyors- és gépírótanfolyam elvégzését igazoló okmányról sikerült másolatot kapni – a fontos papír ötven márkába került. Zsuzsa mint képzett gyors- és gépíró ezután legálisan moshatta volna a lépcsőházat, ha például nem kell sort állnia a földhivatalban (a ház közös képviselője helyett). Onnan arról kellett szereznie igazolást, hogy a ház, aminek gondnoka, valóságos telken áll, tehát létező ingatlan. Már lehullottak a levelek, amire Zsuzsa a hivatalok sorának végére ért, s a december is eljött, mire érvényes munkaszerződést tudott kicsikarni a ház közös képviselőjétől.

Ha nekem egyszer valami besikerül, biztos megjön a bőjtje, és egy újabb nehézség visszi el a kedvem – mondogatta Zsuzsa. Még 1994 tavaszán csinosítgatta az új lakást, amikor bevándorlási kérelmüket elutasították. A határozat indoklásaként a hatóság több pont-

ban adta elő kifogásait. A többi között azt nehezményezte, hogy Kerekiék nem tudták bizonyítani magyarajkúságukat. Nincsen hol lakniuk, hiába adott annak idején Márta férje – mint háztulajdonos – közjegyző előtt hitelesített befogadó nyilatkozatot. A hatóság a megélhetésüket sem látta biztosítottnak. Kerekiék kb. harmincezer forintot fizettek ki illetékre, fordítóirodára s más igazolásokra; ez valóban veszélyeztette megélhetésüket. Fellebbezésükhöz csatolták Miklós igazgatójának nyilatkozatát arról, hogy a férfi érdemeire való tekintettel a közeljövőben a fizetését is felemelik. Ezenkívül mellékelték a társasház lakóközösségének referenciáját, és persze közölték azt a tényt, hogy Kerekiéknek van egy szolgálati lakásuk. Közben Luca néni 1919-es datálású születési bizonyítványa is előkerült. Szeptemberben fellebbezésüket is elutasították.

A következő bevándorlási kérelmet 1995 májusában nyújtották be, s egyúttal összeszedték azokat az okmányokat is, amelyek az állampolgárságért való beadványhoz szükségesek. Egy év alatt változtak az illetékek s a különböző díjak, ezért a második bevándorlási kérelmük Zsuzsa számításai szerint kilencvenezer forintnál is többe került. Zsuzsa eközben szorgalmasan járogatott a rendőrségre, hogy meghosszabbítsák a három hónapra szóló ideiglenes tartózkodási engedélyt. Egy nyári estén betörés gyanúja miatt rendőrnyomozók jártak-keltek a házban, s a tüsténkedő Zsuzsának az egyik tiszt futtában odaköszönt: „Üdvözlöm, kedves, mi már ismerjük egymást!"

Második kérelmüket is elutasították, mégpedig azzal az indoklással, hogy a házaspár negyvenkétezer forintos nettó jövedelmét „a mai magyarországi viszonyokat tekintve" nem tartják elegendőnek „két ember megélhetéséhez". Ezenkívül a harmincegy négyzetméter is kevés „három ember, két család" elhelyezésére.

Zsuzsa keserű szívvel, de gondosan megírta a következő fellebbezést, amelyben már ötvenezer forintot meghaladó nettó jövedelmet tudott igazolni. Csatolta a lakóközösségi nyilatkozatot is, amelyből kitetszett, hogy a ház a „másik család", azaz Luca néni részére juttatott még egy kilenc négyzetméteres hálószobát. Mikor fogalmazványát és az újabb iratokat „kopertába" zárta, a naptárra nézett. Október volt, péntek és tizenharmadika. Úgy döntött, hogy ezen a szerencsétlen napon nem „teszi" postára a levelet.

MINDEN JÓ, HA JÓ A VÉGE

Kereki Péternek és Nórának szerencsét hozott az október, a péntek és a tizenharmadika. E nap éjszakáján, úgy tizenegy óra tájt Mártáéknál csörgött a telefon: Nóra egy egészséges négy és fél kilós fiúgyermeknek adott életet. Péter és Nóra két kisfiukkal novemberben új lakásba költözött. A háromszobás bérlakást a vállalat kereste a fiatal párnak, s a bérleti díj nagyobbik felét magára vállalta. Ez a „keresztelőajándék" a három nagybecskereki Kereki lelkiismeretes munkájának köszönhető, de a vállalat legtöbbre talán Nóra teljesítményét értékeli. A két szakmunkás férfinak együttesen annyi a fizetése, mint a fiatalasszonynak egyedül.

A legifjabb Kereki már elpihent, s a konyhában nyugodtan, csöndben nézegetjük Nóra lánykori képeit. Megismertet a Béga-parti társasággal, a nagybecskereki házzal s a lakodalmi sokadalommal. A mulatságokról készült képeken oly büszkén feszít, mint egy diszkókirálynő. Az esküvőjén (Luca néni nagy megbotránkozására) afféle újhullámos kalapot viselt. Egyik-másik felvételen meg sem ismerem Nórát, pedig nem mondhatnám, hogy

megöregedett. 1996-ban lesz huszonnyolc éves, jól ápolt és csinos. Maga is érzi, hogy megváltozott, és örül ennek a változásnak. Nincs saját ház és autó. De van szeretett férje és két szép gyerekük, enni-innivalóban nem szükölködnek. Szaporodnak körülötte a tárgyak, s valamennyiért megdolgozott. Köszönettel senkinek sem tartozik, s bizonyos benne, hogy a maga ura lesz ezentúl. Ahogy rövidke múltján elgondolkodik, nem bánja, hogy a gondtalan évek nem jönnek vissza soha többé. A gondoktól lesz bölcsebb az ember, állapítja meg eltűnődve. Talán ha minden marad a régiben, csak ötvenéves korában döbbent volna rá: úgy szaladt el mellette az élet, hogy nem teremtett semmit. Most nyugodt, boldog és elégedett. Nem találgatja, mit hoz a holnap. Hiszi, hogy a holnapot csinálni kell.

Fáradtan ülök a kaucson, a kéziratra a luszter világít. A betűhibákat javítom. Megszólal a telefon. A vonal másik végén Kereki Zsuzsanna hadar, dalol, csicsereg. Fellebbezésüket a hatóság elfogadta. Megkapták a menekültstátust! Már holnap csináltatja is a kék személyi igazolványt! Boldog lesz a családi „újévezés".

Úgy látszik, a hatóságnak is van szíve!

Diaszpórák

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor

Kultúrák találkozása – kultúraváltás

BEVEZETÉS

Valamennyien részesei vagyunk valamilyen kultúrának és kultúrák, szubkultúrák sokaságának – minél bonyolultabb a társadalom, annál többnek egyszerre. A nemzeti keret megszabta „társadalom" kultúráját szokás leginkább meghatározó kulturális keretnek tekinteni, de az értékrendszer, a világkép, a tulajdonforma, a munkamegosztás-beli hely, a településfajta, a nemzedéki vagy nemi hovatartozás, a vallás/világnézet, a (regionális) „kultúrkör" mentén a nemzetnél is tágabb kulturális nagy csoportok körvonalazhatók, miközben egyszersmind tagjai vagyunk a nemzetnél kisebb kulturális egységeknek is: intézményeknek és hobbicsoportoknak, lakóhelyi közösségeknek és családoknak, társaságoknak és azonos szokásrendű vagy azonos ízlésű, hasonló műveltségű emberek csoportjának és így tovább: mindez meghatározott és leírható kulturális sajátosságokkal ruház fel bennünket.

Ezek a kultúrák, részkultúrák, szubkultúrák éppen azáltal írhatók körül, hogy különböznek egymástól, esetenként ütköznek egymással; két ember, aki valamely szempontból közös kultúrához tartozik, más tekintetben két, egymástól élesen különböző kultúra képviselőjeként kerülhet szembe; ugyanakkor a kultúrák közötti határok átjárhatók, s közöttük rengeteg átmeneti forma, keveredés jön létre, az egyes emberek maguk is átmozoghatnak az egyik kultúrából a másikba. A kultúrák sajátosságai talán éppen a találkozási-ütközési pontokon és az átlépések folyamataiban a legszembetűnőbbek; ezek a találkozások és ezek az átalakulások mindenesetre különösen alkalmasak a kultúrák sajátosságainak tanulmányozására.

Kultúrák találkozása sokféleképpen mehet végbe. Történhet úgy, hogy az egyén mint valamely kultúra részese felkerekedik, és átvándorol egy más kultúrájú környezetbe: ekkor ő egyenlőtlen helyzetben találkozik a fogadó kultúrával. Ez a helyzet az egyén számára az alkalmazkodás, a bezárkózás, az elmenekülés alternatíváit kínálja, a fogadó kultúra pedig úgy szembesül a másik kultúrával, hogy még nem képes különválasztani az idegen kultúra sajátosságait az újonnan jött egyén személyes sajátosságaitól. Némileg módosul a helyzet, amikor az egyéni migráció csoportossá válik, s már nemcsak egy egyén, hanem egy kulturális kisebbség szembesül a fogadó kultúrával. Egyfelől az újonnan jött kisebbség kulturális sajátosságai most már határozottabban körvonalazódnak, másfelől az alkalmazkodás, a bezárkózás és az elmenekülés alternatíváihoz a saját kulturális kisebbségi csoport képzésének lehetősége is társul, amely más értelmet ad alkalmazkodásnak, elzárkózásnak és elmenekülésnek is, és sokkal határozottabban visszahat a fogadó kultúrára is. Ismét más formája a találkozásnak, amikor nem betagozódásról van szó, hanem arról,

hogy két (vagy több) kultúra határai érintkeznek, s közöttük kapcsolatok jönnek létre (a kommunikációtól a kereskedelmen át egész népek vándorlásáig vagy a háborúig). Ilyenkor mindig valamiféle kölcsönhatás megy végbe. Az erőviszonyok persze igen hamar abba az irányba hathatnak, hogy az egyik kultúra fölénybe kerül, miközben a másikat (a többit) kisebbségi helyzetbe kényszeríti. Akár így, akár a korábban említett kisebbségi bevándorlással, gyakorta létrejön az a szituáció, hogy kultúrák huzamosabb ideig élnek egymással érintkezve.[1] Ez az időtényező is igen fontos módosító erő, hiszen egészen más hatású a kultúrák találkozása akkor, amikor újdonságról van szó, mint amikor nemzedékek sora születik bele az „egymás mellett élésbe", az adott társadalom multikulturalitásának tényei közé.[2]

A másik kultúrával, a kulturális „mássággal" való találkozást gyakran úgy közelítik meg, ahogy az etnocentrikus gondolkodású ősidőktől fogva ez magától értetődőnek tűnik: van egy homogén kultúra, amely egy hozzá képest idegennel találkozik. Kérdés azonban, hogy léteztek-e valaha is homogén kultúrák. Jellegzetes tyúk–tojás probléma: abból a pillanatból indulunk-e ki, amikor két különböző kultúra (mondjuk, két ősemberhorda) találkozik, és az egyik szempontjából vett „mi" (az eredetiek) és az „ők" (a jövevények, idegenek) szembesülése megtörténik, vagy fordítva: úgy gondoljuk, hogy nincs „első kultúra", a sokféleség a kezdőállapot, és az egyes kultúrák, a kulturális sajátosságok, a „mi"-tudat éppen a különbözők viszonyából, különbözőségük tudatosítása által jöttek csupán létre.

A világban igen sok lehetőség van ma is a kultúrák találkozásának tanulmányozására. A leglátványosabbnak azok az esetek tűnnek, amikor a fejlett centrumországok képviselői találkoznak az amazóniai indiánok vagy a kalahári busmanok kultúráival, ám korántsem biztos, hogy valóban ezek a találkozások a legalkalmasabbak a jelenség vizsgálatára. Ezeknek az eseteknek a feldolgozásába ugyanis a kultúrantropológusok minden ellenkező erőfeszítése dacára belevegyülhet egy másik szempont is: az emberiség saját múltjával való találkozásának élménye, a „fejlődés", a „haladás", a „civilizáció" szempontja. A kutató ugyan kiindulhat abból, hogy ő egyenértékűnek tekinti a kultúrákat, sőt személyes nosztalgiákat is kifejthet a „romlatlan", „természeti" kultúrákkal szemben, az egyirányúságot maguk a találkozó kultúrák viszik bele a találkozásba. A „romlatlanok" és a „természetiek" úgy veszik át ugyanis a „civilizációk" kulturális hatásait, hogy az az integrálási kísérletek után fokozatosan vagy rohamosan szétfeszíti korábbi kultúrájuk szerkezeti kereteit is. A másik irányú átvétel, ha van is, semmiképpen sem strukturális, legfeljebb színező. Ez az egyenlőtlenség, egyirányúság egyébként minden kulturális találkozásban benne rejlő lehetőség, az egyes kultúrák az esetek nagy részében magukat fejlettebbként igyekeznek elfogadtatni.[3]

---

[1] S persze kultúrák – permanens – találkozásának formája a tartós együttélés is, amelyből bonyolult képletek származnak: így a valamely országban élő nemzetiség életét például sok vonatkozásban az anyanemzet, más vonatkozásokban viszont a környező társadalom sajátossága, megint más vonatkozásban pedig sajátos helyzetének egyedi következményei határozzák meg.

[2] Az újabb kor kibővítette a kultúrák találkozásának lehetőségeit: a tömegkommunikációs média olyan multikulturális világot teremt, ahol a többi kultúra megismerése, sőt a kultúrák integrációja is lehetséges az egyes kultúrák közti közvetlen térbeli érintkezés nélkül is.

[3] Amikor két egyenlőtlen helyzetű kultúra találkozik, az „erősebb" vonzása – az adaptációs folyamat végállomásaként – gyakran eredményezi a „gyengébb" beolvadását. Ilyenkor mindig megfogalmazódik a veszély.

A fejlettség szempontját persze meg lehet kerülni egyfajta strukturalista-funkcionalista szemlélettel. Ha például a középiskola és az egyetem közti kulturális váltás sajátosságait vizsgáljuk, nem feltétlenül szükséges s nem is igazán célravezető ezt a „középfok"–„felsőfok" kifejezések sugallta minősítő különbségtétel kíséretében tennünk. Sokkal termékenyebb, ha abból indulunk ki, hogy szükségképpen különböző – szerkezetük, funkcióik különbségeiből következő – (kulturális) sajátosságai vannak a két iskolatípus világának, s ezeket valamely közös nevező mentén egyenrangúként írjuk le. Ebben az esetben sem lehet eltekinteni azonban attól a ténytől, hogy az egyik iskolatípusból a másikba átlépő egyén számára a két kultúra közti váltás egy fejlődési, egymásra rétegződési folyamatba is beilleszkedik (még akkor is, ha azt hangsúlyozza, hogy az egyetemi kultúra mi mindenben jelent elszegényedést a középiskolaival szemben).

Még nagyobb körültekintést igényel az olyan kultúraváltás kezelése, amely egész társadalmak kulturális átformálódását jelenti. Jelenleg Magyarországon is igen látványosan zajlik egy ilyen kultúraváltás. Évtizedek óta nyomon követhető az az individualizációs és modernizációs folyamat, amely, ha nem is töretlen egyenes vonalúsággal, de kétségbevonhatatlan trendként működik. Új lökést és új dimenziót adott ennek a rendszerváltás például azzal, hogy a „fejlett Nyugathoz való csatlakozás" célját minden korábbinál inkább egyértelműsítette. Ez az individualizációs és modernizációs trend[4] tény. Értelmezése azonban korántsem egyértelmű. Lehet fukuyamai egyoldalúsággal a történelem kikerülhetetlen céljának tekinteni, amely felé minden kultúrának mozognia kell, s amely felé minden kultúra mozog is. E szemlélet ellenpontjaként lehet e folyamatot a természetes-egészséges kultúrákat, értékeket, életvilágokat leromboló, pusztító fejleményként is értelmezni, amely ellen a fenyegetett más típusú kultúráknak védekezniük kell. Lehet a leegyszerűsített marxi modell szerint kikerülhetetlen, de átmeneti jelenségnek tekinteni: eszerint az emberiségnek át kell esnie az individualizációnak és az indusztriális modernizációnak a mai centrumországokban már végbement ismeretes fázisain, hogy majd valaha eljusson egy olyan társadalomba, amelyben e fejlemények negatívumain is túl lehet majd lépni. Végül létezhet a folyamatnak olyan értékelése is, amely azt pusztán tényként kezeli, s feltételezi, hogy a történelemben mindig kihívások s ezek megválaszolására alternatívák lé-

---

hogy valami értékes (az archaikusabb viszonyok közül jöttek magukkal hozott értékei, kultúrája) elpusztul, s ezzel a befogadó kultúra is a lehetségesnél szegényebbé válik. Szerencsére a kultúraváltás a kultúrák találkozásának csak egyik alesete. A kultúrák találkozásának lehetséges egy olyan módja is, amely során a különböző kultúrák értékei szintetizálódnak, s belőlük új minőség jön létre. Ilyen szintetizálódás a történelemben többször létrejött, de az igazi szintézis viszonylag ritka; feltételezi a (kölcsönös) toleranciát növekedését és az érdeklődés kölcsönösségét egymás sajátos nézőpontja, az ebben megnyilvánuló értékek iránt.

[4] Nem bocsátkozunk bele az „individualizáció" és főként a „modernizáció" értelmezése körül oly sok vihart kavart vitákba. Individualizáción a továbbiakban azt a több helyütt megindult, de klasszikusan Európában végbement, majd onnan szétterjedt folyamatot értjük, amely az egyént „leválasztja a közösség köldökzsinórjáról", a hagyományos „Gemeinschaft" típusú közösségeket „Gesellschaft" típusú közösségekkel, illetve a pénzközösséggel váltja fel; a közösség korábbi elsődleges érték voltát fellazítva önértékké teszi az egyén önérvényesítését, személyes boldogulását és autonómiáját, az ember világát pedig – a makrokozmoszt éppúgy, mint a mikrokozmoszt – szintén tárgyi individualitásokká, fogalmi monászokká „individualizálja". Modernizációnak azt az individualizációtól elválaszthatatlanul végbemenő – s történelmileg is ugyanonnan kiinduló – folyamatot tekintjük, amelynek több jellemzői az indusztrializáció, a piacgazdaság, a tőkeviszony dominans helyzetbe kerülése, a célracionális gondolkodásnak ezekkel a változásokkal összefonódó előretörése, a termelés állandó bővítése és az ezzel összefüggő haladásideológia.

teznek, amelyek közül csak egyik az az alternatíva, amelyet ezek az individualizációs és modernizációs trendek képviselnek, vagyis léteznek, létezhetnek más, ezekkel a folyamatokkal legalábbis egyenértékű lehetőségek is.[5]

Ez utóbbi értékelésmód szellemében javasoljuk értelmezni az 1993 és 1995 között végzett vizsgálatunk[6] alábbiakban bemutatandó eredményeit.

INDIVIDUALIZÁCIÓ A KULTÚRAVÁLTÁSBAN

Kutatásunk abból indult ki, hogy az individualizáció folyamata kiválóan vizsgálható azokban a helyzetekben, amikor egyes egyének vagy csoportok olyan teljes vagy részleges kultúraváltást hajtanak végre, amelynek során a kibocsátó és a fogadó kultúra különbségei nagymértékben éppen a kultúrák individualizáltságának eltéréseiként értelmezhetők. (Egy kevésbé individualizáltabb kultúrából egy individualizáltabba kerülő ember esetében ugyanaz a folyamat, amely egy társadalom belső fejlődésében végbemegy, sarkítottabban és felgyorsulva figyelhető meg.) Az egyének ilyenkor a régi és az új konfliktusában, drámai sűrítésben élik meg a két kultúra szembesülését, és saját belső konfliktusukként a kultúraváltás egyes mozzanatait. Ezek a helyzetek a kultúraváltás általános törvényszerűségeinek, antropológiai, szociálpszichológiai mikromechanizmusainak tanulmányozásához is ideális terepnek tekinthetők.

A különböző kultúrák találkozása során lehet az egész kulturális közösség is a találkozás (egyik) alanya, s az egyes ember ilyenkor többnyire kulturális közösségének részeként viselkedik; a mindennapi életben azonban általában egyének találkoznak egymással, s a kultúrák szembesülése egyéni képviselőiken keresztül, illetve azok belső konfliktusaiban zajlik. (A találkozás alanya ilyenkor nem „a" kultúra, hanem az egyén). Ilyen kulturális konfliktusok gyakran figyelhetők meg különböző kulturális talajból származottak ún. „vegyes házasságaiban", eltérő szokásrendű szomszédok egymás mellé kerülésekor; illetve bármilyen csoport létrejöttekor, amelybe kulturálisan különböző területekről verbuválódnak a tagok.

Konfliktusok érzékelhetők gyakorta az egyének radikális életformaváltásakor is, amikor például valaki hosszabb időre egy, az övétől jelentősen különböző kultúrába csöppen, sőt még egy kultúrán belül is, ha valaki egy jelentősen különböző értékek szerint működő területre kerül át (például értelmiségiből politikus vagy segédmunkás, apparatcsikból vállalkozó vagy újságíró lesz).

Kutatásunkban három olyan csoportot választottunk az individualizáció és a kultúraváltás együttes vizsgálatára, amely tagjainak életében ilyen radikális életformaváltás ment végbe. A három csoport a következő:

a) az Erdélyből Magyarországra áttelepült és legalább egy éve itt élő értelmiségiek köre;

---

[5] Most nem is szólva arról, hogy ezek az individualizációs és modernizációs folyamatok maguk is igen sokfélék, másképpen zajlanak és mást jelentenek mondjuk a Távol-Keleten és Közép-Európában, Latin-Amerikában vagy Afrikában. (E sokféleség nagyon fontos és tanulmányozandó tény akkor is, ha mi itt a továbbiakban nagyrészt e folyamatok közös elemeire helyezzük a súlyt).

[6] *Értékváltás, kultúraváltás* című kutatásunkat az OTKA támogatatta (T-006865 sz.).

b) a hosszabb ideig, legalább egy évig (ösztöndíjjal, előadóként, munkavállalóként) az USA-ban tartózkodott, de onnan visszatért értelmiségiek köre;

c) a kormányzati és pártapparátusból a vállalkozói szférába átment, és legalább egy éve ott tevékenykedő értelmiségiek köre.[7]

Az első két csoportban az eltérő individualizáltságú kultúrák (Erdély–Magyarország, illetve Magyarország–USA) szembesülésének élményét és hatásait vizsgáltuk.

A harmadik csoport esetében a kultúraváltás végső soron szintén egy individualizáltabb (és a korábban megszokottól több ponton és szerkezetileg eltérő) kultúrába való átlépést jelentett.

A három csoport tagjaival[8] készített többórás (3–12 órás) strukturált mélyinterjúk segítségével igyekeztünk feltárni a kérdezettek „fogadó társadalom"-képét, a bennük korábban belsővé vált „kibocsátó kultúra" és a fogadó társadalom kultúrájának találkozása során átélt szembesülését, illetve esetenként a kultúraváltás megélését.

Az interjúk azon a feltételezésen alapultak, hogy aki egy, az általa korábban megszokotthoz képest jelentősen más sajátosságokkal bíró és éppen az individualizáltság mértékében attól eltérő kultúrával találkozik, és annak közegében huzamosabb időt eltölt, akárhogyan is viszonylik ehhez a kultúrához, mindenképpen szembesülésre kényszerül: a megismert új fényében már nehezebb „egyedül lehetségesnek", „egyedül jónak" vélni azt a kultúrát, amelybe beleszületett. (Persze e szembesülésben mindig adva van az a lehetőség is, hogy a változtató megerősödjék a saját kultúra „egyedül jó" voltának hitében, s az idegent mint furcsát, természetellenest, rosszat utasítsa el.) A szembesülés, a két kultúra valamilyen egymásra vonatkoztatása azonban elkerülhetetlen. Értelmiségi mintát választottunk, ami az átlagosnál erősebb reflexiós magatartást, helyzetelemzési és értékelési tudatosságot ígért, ám ebből az is következik, hogy a kapott eredmények – a vélemények, az élmények, a reakciók – természetesen egészen mások lehetnének nem értelmiségi csoportok esetében.

Mindenesetre ami a szembesülés bármelyik fajtája esetén bekövetkezik, az a „másság" tapasztalata: annak érzékelése, hogy az élet milyen sok területén lehet máshogy élni, gondolkozni, cselekedni, mint ahogy azt mi magunk tesszük. Ez a tapasztalat mindenképpen megjelent és hangot kapott mindhárom vizsgált csoport esetében. Ha tehát arra voltunk kíváncsiak, hogy az individualizáltabb kultúrával való találkozás (és az esetleges kultúraváltás) milyen mozzanatokból tevődik össze, akkor az interjút annak végiggondolásával kellett felépíteni, hogy mi minden is játszhat egyáltalán szerepet abban, hogy a különböző kultúrájú embereknek akár egyetlen napjuk is oly különböző?

Mi minden játszhat szerepet két különböző individualizáltságú kultúra felépítésében? Mi minden játszhat szerepet a kultúraváltás folyamatában?

---

[7] Kötetünkben csak az *a)* pontban szereplő elemzés található (szerk.)

[8] Mivel a kapott kutatási támogatás az igényeltnél szűkebbnek bizonyult, a tervezettnél némileg kevesebb interjú készült el. A populáció arra azonban mindenképpen elegendő, hogy az interjúk alapján ellenőrizhető hipotézisek legyenek megfogalmazhatóak az individualizációs kultúraváltás természetéről is.

A KULTURÁLIS „MÁSSÁG" ÖSSZETEVŐI

Az egyik legszembetűnőbb különbségterület lehet a tárgyi kultúrák, a tárgyi környezet különbsége. Előfordul, hogy pusztán a tárgyi környezet olyan egyértelműen utal a kultúra különbségére, hogy az egymáshoz közelítés a környezet teljes megváltoztatását igényli.[9]

Szintén szembetűnő lehet a mozgástér és a térkihasználás különbözősége. Kultúránként nagyon változó az, hogy az emberek mit tekintenek tágasságnak, kellő, illő távolságnak: hogy egy térben otthonosan mozognak, vagy elveszettnek érzik magukat.

A következő megkülönböztető jegy az időháztartás. Egészen eltérő lehet a különböző kultúrákban, hogy mi minden fér egy napba, milyen tevékenységre mennyi időt fordítanak. A munka és a pihenés ritmusa, aránya oly mértékben különböző lehet, hogy az egyik kultúra neveltje a másikat elviselhetetlenül lassúnak vagy túlzottan gyorsnak (lustának vagy esztelenül kapkodónak) érzékelheti.

Kulturális különbség, sőt az eltérő kultúrákban nevelkedettek között ütközés forrása lehet, hogy az adott kultúrában mikor milyen segítséget, szolgáltatást lehet, illik igénybe venni. Hogy idegen moshatja-e az ember szennyesét, hogy fodrász nyírja-e a haját; de még az orvos igénybevétele is problémát jelenthet (sok esetben például a férfi, még ha orvos is, nem vizsgálhat meg ruhátlan asszonyt). Az egészségkultúrában különben is igen nagy különbségek vannak: mi számít betegségnek, mikor kell orvost hívni, és egyáltalán hogyan gyógyítsunk valakit, hiszen itt a sámántól a természetgyógyászon át a klinikai személyzetig eléggé sokféle megoldás igénybe vehető.

Természetesen jelentős különbségek lehetnek az emberi kapcsolatok terén. Ki számít a családhoz, mit jelent a családhoz tartozás, mit jelent a barátság, mi a szerepe a szomszédoknak, kik az ellenségek, milyen kapcsolatok jellemzőek a munkahelyi együttműködés során stb.? A családon belül milyen a szerepmegosztás, hogyan, milyen elvekkel és szemlélettel nevelnek gyereket; milyen jellemzői vannak a gyerekeik viselkedésének?

Az emberi kapcsolatok működésében meghatározó a kommunikáció, s igen nagy eltérések lehetnek a kommunikáció módjában is. Mikor lehet egyáltalán megszólalni? Milyen közegben milyen stílust használnak? Miről lehet, illik egyáltalán beszélni? Mi számít hírnek és az honnan származik? Jellemzőek lehetnek a pletykák, a rémhírek: hogy mennyi és milyen metakommunikáció, beszédet kísérő gesztus, mimika engedélyezett?

Az emberi kapcsolatok köréhez tartozik az is: miből lehet konfliktus az adott kultúrában, és hogyan kezelik ezeket a konfliktusokat? (Ehhez persze azt is látni kell, hogy például mi számít az adott kultúrában sértésnek. Ha ezt nem ismerjük, akkor vétlen-akaratlan is heves reakciókat vonhatunk magunkra.)

Eltérően alakul az is, hogy egy kultúrában hol húzódnak a privát szféra, az intimitás, illetve a nyilvánosság határai. Van, ahol a szexualitás nem tartozik az intim szférához, másutt a jövedelem is teljes mértékben odatartozik. Van, ahol a betegségről nem illik nyilvánosan beszélni, van, ahol az iskolai ellenőrző könyv elképzelhetetlen beavatkozás lenne az egyén szabadságába. Van, ahol nem szokás rákérdezni a másik vallására, másutt ez természetes, viszont botrányosnak érzik, ha az ember valamely lelki problémájával hozako-

[9] Különbség lehet az adott kultúrában rendelkezésre álló tárgyak mennyiségében, jellegében, a hozzájuk való kötődésben. (Olyan társadalmakban például, ahol a gyakori lakásváltoztatás az életforma természetes velejárója, többnyire a tárgyakhoz való kötődés is kisebb.)

dik elő. Mindebből következően nagyok lehetnek a különbségek abban is, hogy hol, mikor, mi számít illőnek vagy illetlennek? Mik a tabuk?

Látványosan különbözőek lehetnek a nemi szerepek. Ami az egyik kultúrában férfiatlannak számít, az másutt éppenhogy férfias; amit itt nőietlennek, nőhöz nem illőnek ítélnek, az amott teljesen elfogadott.

A vallás, a hiedelmek szintén meghatározó szerepet játszanak egy kultúra mindennapjainak alakulásában. Ehhez is kapcsolódik az ünnepek lehetséges különbözősége: mi számít ünnepnek, hogyan kell ünnepelni, és mit milyen rítusok vesznek körül (ideértve a gyász szokásrendjét is).

A szűk (művelődés) értelemben vett kultúra eltérhet a szokásaiban is, így például abban, hogy kik vesznek részt benne. Eltérő lehet az is, hogy egyáltalán mi számít kulturális tevékenységnek.

Különbözhetnek egymástól az egyes kultúrák abban is, hogyan viszonyulnak a társadalom belső tagolódásához, a hatalomhoz és egyéb egyenlőtlenségekhez. Egyáltalán: milyen csoportokra tagolódik a társadalom, azok között milyenek a viszonyok? Mi számít szegénységnek és gazdagságnak, a gazdag hogyan viseli el a szegénység létét, a szegény mennyiben tartja természetesnek mások gazdagságát?

Az is nagyon fontos, hogy az adott kultúrában mi a hatalom; mit, kit ismernek el az emberek fensőbbségnek, s a fensőbbséget félik-e, vagy éppen megvetik? A hatalom szempontjai egybeesnek-e a hatalomnak alávetettek szempontjaival?

Végül – bár persze nem meríthettük ki teljesen a kultúrák közti különbségek forrásait – különbözhet az is, hogy az egyes kultúrákban mi irányítja az egyének céljait, ambícióit. Miről gondolja úgy valaki, hogy el kell érnie; mi számít sikernek? Ha az ember ambíciói egészen mások, mint a környezetéi, akár őrültnek is tarthatják olyan törekvései miatt, amelyeket egy másik közeg viszont tisztel; s másfelől nagy csalódások forrása lehet, ha valakinek az egyik környezetben magasra értékelt eredményességét egy másik kultúra talajáról semmisnek minősítik.

Mindezekkel szembesül az, aki egy másik kultúrával találkozik, s ami ebből más, mint az övé, arról el kell döntenie: vonzza-e vagy taszítja; beépíti-e saját életgyakorlatába, vagy idegenkedve elfordul tőle? Ezekre a szempontokra fűztük fel tehát interjúkérdéseinket.

AZ INDIVIDUALIZÁCIÓ ÖSSZETEVŐI

Az interjúkból képet kapunk arról, milyennek látják a kérdezettek a kibocsátó és a fogadó kultúra különbségeit. Ebben a képben együtt lesznek jelen az objektív különbségek a szubjektív megítélésekkel. Nekünk azonban nem az a célunk, hogy Erdély és Magyarország kulturális különbségeit vagy az USA kulturális sajátosságait leírjuk: bennünket ebben az esetben éppen az érdekel, ami az objektív és szubjektív tényezők együtthatása által a kérdezettek tudatában lecsapódik. Mit vesznek ők észre, mi számít az ő szemükben fontos különbségnek: milyen polgárosulási, individualizációs folyamatok mutathatók ki azok szemléletében, akikkel – illetve akik körül – ezek a folyamatok megtörténnek?

Egy idegen kultúra különbségei nyilvánvalóan azokon a pontokon a legszembetűnőbbek, ahol érzékelhető (látható, tárgyi jelekben megnyilvánuló) különbségekről van szó; de ott élhetők át a legmélyebben, ahol az ember szocializációjának érzelmileg legérintettebb

elemeibe ütköznek. („Ezek [az amerikaiak] nem segítenek az embernek, mert ők úgy gondolják, hogy azzal betolakodnak a privát szférájába.") A „mást" ott érzékeljük a legdrámaibban, ahol az valóban nagyon „más", mint amit gyerekkorunkban természetesként magunkévá tettünk, s ha elindulunk a kultúraváltás útján, éppen ezeken az elemeken a legnehezebb változtatnunk. A kultúraváltás éppen akkor mondható sikeresnek, ha ezekben is végbement a változás.

Amikor egy kevésbé individualizált kultúra tagjai egy individualizáltabb kultúrával találkoznak, a különbségek legdrámaibban – s ez magától értetődő – ebben az esetben is olyan jelenségekkel kapcsolatban tűnnek szembe, amelyeket egészen másképpen értékel a kibocsátó, „közösségibb" kultúra.[10]

- Nagyobb az egyének
  - önállósága,
  - öntudata,
  - kommunikációs képessége;
- kisebb a tekintélytisztelet;
- sokkal kevésbé érzékelhető a közösségi szolidaritás működése;
- sokkal több dolgot tekintenek „magánügynek";
- a házasságok sokkal inkább érdekkapcsolatok, mindkét fél elsősorban a maga személyes érdekeit igyekszik érvényesíteni benne;
- a nők emancipáltabbak;
- személytelenebbek és formálisabbak az emberek közti érintkezés formái;
- kevésbé meleg a szülő–gyermek viszony;
- a gyereknevelésben a mindent megengedő, „laissez-faire"-elv uralkodik stb.

Mindezek a különbségmegfigyelések arról szólnak, hogy az individualizáltabb fogadó társadalmak értékrendszere átalakult: amit korábban a közösség primátusa alapján alakítottak (az egyént szolidaritásra, tekintélytiszteletre, alkalmazkodásra, erős függésre nevelve), azt most egyénközpontúan (az egyén önérvényesítése köré szervezetten, az egyént korai önállóságra szoktatva) teszik. Jól jelzi a váltást egyes fogalmak értéktartalmának módosulása is, míg a hagyományos értékrendszerű kultúrában az „érdekkapcsolat" például negatív kicsengésű fogalom, s a szocializáció során nemkívánatos, önző, bűnös magatartásként igyekeznek távol tartani az ilyen kapcsolatok kialakításától az egyént, addig a kultúra individualizációjával ez az értéktartalom is metamorfózison megy át, és az „érdekkapcsolat" célszerű, természetes magatartásként bekerül a választható, esetenként egyenesen ajánlatos minták körébe.[11]

Hasonló élességgel érzékelik a különbséget az individualizáltabb kultúrával találkozók egy másik jelenségcsoport tekintetében is. Megállapítják, hogy a fogadó társadalmakban:

- az egyének állandó megmérettetésnek vannak kitéve;
- sokkal nagyobb
  - a munkaintenzitás,

---

[10] S ezek a különbségek lényegében ugyanazok például az Erdély–Magyarország viszonyításban, mint Magyarország [vagy Kelet-Európa] és az USA szembeállításakor.

[11] E változást – miként a többi, felsorolt változást is – van, aki felszabadulásként, s van, aki erkölcsi lesüllyedésként éli meg. Ez azonban már az egyének különböző reakciója csupán, s nem változtat azon, hogy a társadalom individualizációjával e magatartási, döntési, nevelési, gesztusokbeli változások, átértékelések tömegesen megfigyelhetők.

• a tempó,
• a mindennapi stressz;
• az értékelési rendszerben (a teljesítménymotiváció kialakításában) a „magas jutalom – nagy büntetés" elve érvényesül;
• nem szokás gyengeséget mutatni;
• a betegség is a lemaradás veszélyéhez kötődik;
• az emberek ritkán segítenek egymásnak, mert azt a magánügyekbe való beavatkozásnak, az önérzet megsértésének érzékelik. Már kis kortól arra nevelik az egyént, hogy önmaga igyekezzék boldogulni;
• a nemek között is állandó harc, párbaj folyik stb.

Mindezen jelenségek a verseny meghatározó szerepére utalnak az individualizáltabb kultúrákban. Verseny és individualizáció persze egymással is szorosan összefügg: ahol az individuális önérvényesítés az egyéni boldogulás fő módja, ott a társadalom szerkezeti alapja éppen az individuumok versenye.[12]

A más kultúrából jöttek az individuumelvüségen és a versenyszellemen kívül számos más sajátosságát is érzékelik az individualizáltabb társadalmaknak. Az individualizációval, a közösség meghatározó tekintélyének halványulásával párhuzamosan a teljes személyiséggel szolgált tekintélykövetés is visszaszorul. A pénz (az új közösségképző erő) válik a legfőbb értékmérővé; a minél nagyobb gazdagság megszerzése a legfőbb céllá. A pénzviszonyok mindent áthatnak; mindent megfizetnek, a baráti szívességet is. A szegények és a gazdagok különbségei sokkal szélsőségesebbek. Az egyes rétegek kasztként különülnek el egymástól, szembetűnő a szegregáció. A fizetőképes kereslet számára óriási az árukínálat. Az „idő pénz" jelszó nevében az emberek időbeosztása minuciózussá, egymásra szánt idejük kiszámítottá válik. A (rideg és/de praktikus) célszerűség hat át mindent. A munka élesen elválik a szórakozástól, a magánélettől, a nem munkától. Az iskola gyakorlatias, az „életre" nevel; háttérbe szorul a klasszikus kultúra. Igen erős a specializáció. A politika nem hatja át az emberi élet nagyobb részét. Többen azt hangsúlyozzák, hogy az emberek a külsőségek tekintetében sokkal többfélék, ám gondolkodásukban uniformizáltabbak. E jelenségek olyan, az individualizáltabb és modernizáltabb társadalmakra jellemző eszmények megnyilvánulásai, mint a célracionalitás, a pragmatizmus, a piacgazdaság uralma.[13]

Nem véletlen, hogy az interjúalanyok ezeket és éppen ezeket az eltéréseket emelik ki. Akit egy kevésbé individualizált, kevésbé modernizált (úgy is mondhatni: közösségibb, természetközelibb) kultúra nevelt, annak számára sokkoló a kapcsolatok ridegsége, lélektelen pragmatizmusa, a pénz uralma; annak számára veszteség – mert számára minden-

[12] Vannak olyan jelenségek, amelyekben el sem lehet választani, hogy az individuumely vagy a versenyely uralja őket; ilyen például az a sokak által említett tény, hogy az individualizáltabb kultúrákban a gyerek nevelése során arra figyelnek az iskolában (is), hogy a gyerek miben jó, mi az, amit tud, s nem arra, hogy mi az, amit nem. Ez a gyerek öntudatát, individuumtudatát nagyban megerősíti, ugyanakkor elindítja a versenybe: neked ebben és ebben jónak – azaz másnál jobbnak – kell lenned, győznöd kell.

[13] És mindezek megint csak megjelennek az Erdélyből Magyarországra jöttek megfigyeléseiben éppúgy, mint a Magyarországról az USA-ba látogatókban, tehát az individualizációs és modernizációs folyamat általános velejárónak tekinthetők, amely folyamat viszont, úgy tűnik, valóban folyamatként, folyamatos változásként megy végbe. Hiszen ugyanaz a változás érzékelhető mindegyik lépcsőfokon: az erdélyi a maga kibocsátó kultúrájával szemben ugyanazokat a tulajdonságokat fedezi fel az anyaországi magyarokban, amelyeket azok önmagukból hiányolnak – az amerikaiakhoz képest.

napi eledel – a klasszikus kultúra és a politikai vélekedés szerepének csökkenése; annak számára meglepő az élet és a teendők feldarabolása, specializálása, mert az ő gyakorlatában, az ő közösség összefogta világában éppen a diffúz gondolkodás volt a célravezető; annak számára majomkodás a külső viselkedés szabadossága, értelmetlen pazarlás az áruválasztékban megnyilvánuló túlkínálat és felháborító a gyermekek szélsőségesen megengedő nevelése; a tradicionális közösségi kultúra embere számára türhetetlen és érthetetlen a szolidaritáshiány (a szélsőséges szegénység létében megfigyelhető formája is). Kultúraváltóknak itt azokat nevezhetjük, akik egyszer csak elkezdik felszabadulásnak érezni a közösségről, a szoros kapcsolatokról való leszakadás folyamatát, a hierarchiák lazulását; inspiráló erőnek a versenyt; biztonságadónak az egyén köré záruló „privacy" kiszélesedését; racionálisnak az életterületek egymástól való szétválását, a munkafeladatok specializálását; ésszerű értékmérőnek a pénzt; értéknek a kényelmet s kényelmesnek a túlkínálatot és így tovább.[14]

MILYEN KÜLÖNBSÉGEKET HANGSÚLYOZNAK AZ ERDÉLYBŐL JÖTTEK?

Az első benyomásokként leírt különbségek az életkeretek látványos eltérését tükrözik. A lenyűgöző választékot és a kulturált vásárlás lehetőségét, a szolgáltatások fejlettségét, a közlekedés sokkal nagyobb szerepét, általában a szembetűnő elevenséget, amely az éjszakára is kiterjed, a jóval nagyobb higiéniát – csupa olyan dolgot, amely látványosan érzékelteti a nagyobb fokú individualizáltságot, az egyén szükségleteinek figyelembevételét.

Az általuk kiemelt különbségek egy része a vidék–főváros metszetben is elemezhető: többen is úgy látják, hogy a magyarországi vidék világa jóval közelebb esik az ő otthoni világukhoz, mint Budapest. Ezt emelik ki többen az életritmussal („amikor az Isten az időt teremtette, adott nekünk belőle eleget"), a tekintélytisztelettel, a kommunikációs formákkal összefüggésben. Mások viszont úgy látják, hogy a különbségek túlnyomó része nem a vidék–főváros különbségből ered; ők éppen azt állítják, hogy a magyarországi vidék is jóval dinamikusabb, mint ami Romániában érzékelhető (jóllehet Románia többi részéhez viszonyítva meg Erdély az, amely sokkal dinamikusabb, erősebben individualizált.) Azt is megállapítják, hogy Magyarország relatív fejlettsége éppen abban is megnyilvánul, hogy itt a falu–város különbségek jóval kisebbek, mint Erdélyben: a főváros itt inkább húzza maga után a vidéket, a városok a falvakat, mint náluk.[15]

A jólét, a lenyűgöző választék érzékelése összefonódik az Erdélyből jöttek szemében a többlet-erőfeszítések szükségességének tudomásulvételével. Egyrészt megállapítják, hogy itt nagyobb a munkaintenzitás (ez is modernizációs mutató), majd azt is, hogy nekik túlmunkákat is kell vállalniuk, hiszen ők itt azokkal az alapokkal sem rendelkeznek, amelyekkel az átlagos magyarországi polgár igen. A relative magasabb életnívót látva a fris-

---

[14] Általában azok fogadják el az értékek ilyen átrendezését, akik, ha csak latensen is, de már korábban elégedetlenek voltak kibocsátó kultúrájukkal, legfeljebb nem volt világos a számukra, hogy mivel és miként lehetne jóleszerűni; vagy ha korábban nem voltak is elégedetlenek, most magával ragadta őket a fogadó kultúra egy-egy – számukra különösen vonzó – vonása, mint például a gazdagság, a működőképesség stb.

[15] Ez a mozzanat, az urbanizálódás általánossá válása egyebként a modernizáció fontos mutatója.

sen érkezettek közül többen nem értik, hogy miért panaszkodnak mégis a magyarok (bár azt is megjegyzik, hogy itt azért kevesebb a panasz és több a cselekvés, erőteljesebb a sikerorientáció, mint Erdélyben). Akik már kissé régebben vannak itt, és szinte kilátástalan küzdelmet folytatnak az anyagi felzárkózásért, már jóval inkább megértőek a magyarok panaszaival szemben: ők már képesek annak tudatosítására is, hogy noha Romániához, Románia még mindig sok tekintetben változatlan hiánygazdaságához viszonyítva ez fogyasztói társadalom, mégsem a fogyasztói társadalmak csúcsa, s komoly hiányok sújtják az itteni népességet is (lakáshelyzet stb.) A magyarországi jólét és „fogyasztói" társadalom nagyobb fokú kifejlettségéhez társítják az emberi sikeresség anyagi javakban mérését; a divatozás itt jóval hangsúlyosabb, a puritán esztétikumot visszaszorító jelenlétét; a gyerekek anyagi elkényeztetését. Ezek többnyire negatív ítéletek, a föltörekvők magától értetődő puritanizmusának ítéletei, amelyek sorába kapcsolódik az a vélemény is, miszerint az anyaországi magyarok kevésbé kemények, kevésbé felkészültek a sors nehézségeinek elviselésére, mint az erdélyiek.[16]

Ha azzal kell az erdélyinek számot vetnie, hogy miért sikerülnek neki a dolgok olykor mégis kevésbé, az egyik magyarázó modell az, hogy a magyarok kommunikációs készsége kifejlettebb. Már a gyerekek is lezserebbek, jobb svádájúak, felnőttesebbek. Ennek is felemlítik viszont az árát: nagyobb felületesség, érzelmi elsiválódás. A negatív értékelés ez esetben is lehet a saját hátrány kompenzációja, ám azért több is annál: érzékelik, hogy az anyaországi kommunikáció formailag más szerkezetű, mint az általuk megszokott: az ügyek intézésében ezek a formák eredményesebbnek is tűnnek. Nem látják át azonban, hogy e kommunikációs szerkezetek hogyan kapcsolódnak érzelmi és kulturális tartalmakhoz. Az igazság az, hogy az általuk megfigyelt esetek egy részében vannak ilyen érzelmi és kulturális tartalmak, csak más formájúak, mint a kibocsátó kultúrában megszokottak, s ezért nem érzékelik jelenlétüket; más esetekben pedig valóban hiányoznak azok az érzelmi és kulturális tartalmak, amelyekre a kevésbé individualizált kultúráknak, mint erre azonnal visszatérünk, jóval közvetlenebb szükségük van.

A szegényebb társadalmakban a szolidaritás égetőbb szükség: ez az egyik ok, amely miatt e társadalmak „közösségibbek" is. Az individualizáltabb társadalmak azonban nemcsak azért kevésbé közösségiek, mert nincs annyira szükségük a szolidaritásra,[17] hanem azért is, mert bennük az egyének felszabadulnak a közösség által rájuk rótt mindenféle kötelezettség és kötöttség alól. Ez egyébként összefügg a jobb kommunikációképességgel is: az egyénnek érvényesítenie, „el kell adnia" magát, s ez más oldalról azt is jelenti, hogy ő lesz az aktív fél.[18]

---

[16] Ez az álláspont egyrészt – szubjektíve – a maga hátrányát igyekszik a morális hierarchiában értékelőnnyé változtatni, másrészt kifejezi azt az imént említett – objektív – sajátosságot is, hogy az alapok nélkül indulónak kétszer akkora erőt kell kifejtenie.)

[17] Hiszen akkor is kevésbé közösségiek, amikor szükségük lenne rá: az erdélyiek azt is szóvá teszik, hogy bár a magyar társadalom általánosan jobbmódú, Erdélyben nem mennének el szótlanul olyan szélsőséges különbségek mellett, amilyenekkel Magyarországon találkoztak. (E szélsőségek a modernizáció tőke útjának természetes kísérői: a társadalom egyik részének gazdagsága e társadalmakban bevallottan mások elnyomorodásával jár együtt. Ezt fogalmazzák meg aztán a „szabad vállalkozásnak vannak nyertesei és vesztesei" ideológiájában.)

[18] A közösségi társadalomban a közösség, illetve a közösséget megtestesítő tekintélyek csoportja az aktív, az egyénnek, mint a közösség tagjának, hozzájuk képest passzívabbnak, magát tisztelettudóan alárendelőnek

De szükségszerű-e, hogy a fokozott individualizáció az érzelmek általános kiüresedéséhez vezessen? Ha az individualizáció olyan egyénközpontúságot jelent, amelyben az összes többi egyén versenytárs, akkor szükségképpen. Ám ha az individualizáció csupán azt jelenti, hogy az egyén felszabadul a tekintélykövetés kényszere alól, és maga választ, akkor miért ne lehetne szabadon választott érzelmi kötődéseiben akár gazdagabb is a közösségi társadalmak emberénél?

Részben az érzelmek csökkenő szerepével függ össze az is, hogy az erdélyiek azon állítása – miközben azt hangsúlyozzák, hogy az anyaországiak a világ dolgaira gyakran nagyobb rálátással, sokkal több információval rendelkeznek –, hogy Erdélyben sokkal nagyobb a kultúra, a humán műveltség szerepe, a színház hatása; s mindezekkel is összefüggésben a humán értelmiség, a tanár, az orvos tekintélye a közösségben.[19] E jelenség megint csak sokrétű. Egyrészt nyilvánvalóan belejátszik az erdélyi magyarság sajátos kisebbségi helyzete: a kultúraőrzés, az anyanyelvi kultúra[20] őrzése ez esetben a nemzeti identitás őrzésével egyenértékű. (Mint ahogy az a szintén többek által említett intenzívebb hitélet is). Másrészt a kultúra ilyen funkciója a közösségi társadalmak velejárója is: a humán kultúra mindig az adott közösség összekötője és szimbóluma.[21]

Az emberi kapcsolatok Erdélyben egyértelműen intenzívebbek, de az interjúalanyok szavaiból az is kiderül, hogy a kapcsolatteremtésbe sok olyan szempont is belekeveredik, sok olyan tevékenység is átitatódik a kapcsolatteremtés technikáival (hivatali ügyintézés, szakmai tekintélykövetés, politizálás), ami Magyarországon különválik, és ebben a különvált formában sokkal eredményesebben, áttekinthetőbben és racionálisabban működik. Ez a racionalizáció csökkenti a közvetlenséget.

Az egyik interjúalany elmondta, hogy amikor üdvözlésképpen valakinek a nyakába ugrott, az idiótának vélte őt. „És mikortól gondoltad, hogy mégsem vagyok idióta? – Amikor megtudtam, hogy erdélyi vagy." Vagyis amikor észrevette, hogy a másik egy más kulturális kódrendszer szerint viselkedik.

A racionalizáció csökkenti a jó kapcsolatteremtő, a kedves ember értékét a sikeressel szemben. Az erdélyieknek az is feltűnik, hogy itt zártabbak az arcok, kevesebb a mimika, a testi érintés; nagyobb az emberek közti térbeli – és szimbolikus – távolság. Ugyanakkor

---

kell lennie. Ezért is érzi úgy az erdélyi nyilatkozó, hogy az ő kultúrájának képviselői kevésbé magabiztosak a kommunikációs helyzetekben.

[19] Van, aki megjegyzi, hogy a szaktudás megbecsülése bizonyos értelemben alacsonyabb Magyarországon, ez azzal magyarázható, hogy a közösségi kultúravédelem sokkal közvetlenebbül használja fel az értelmiségi tudását, képességeit, mint egy olyan társadalom, ahol a kulturális megrendelésnek nincs igazi alanya (illetve csak igen gyenge megrendelők vannak); többek között azért is, mert a szűkebb értelemben vett kultúra itt már nem sűríti magába azokat a politikai, társadalmi funkciókat, amiket egy kevésbé individualizált társadalomban általában igen.

[20] A nyelvvel kapcsolatos megjegyzések ebbe a speciális jelenségkörbe tartoznak: az erdélyiek azt is hangsúlyozzák, hogy ők pontosabban, ízesebben beszélnek magyarul, számukra fontosabb a jó fogalmazás. Ez megint csak egyszerre a nemzeti identitás őrzésének jele: „nyelvében él a nemzet", s ugyanakkor a közösségi társadalmak tekintélyelvűségének is kifejeződése. A megformálás tiszteletkifejezés: egyidejű tiszteletkifejezés a hallgatóval (akit megtisztelek a pontos fogalmazással), a nyelvi hagyománnyal (amelyet tisztelve választékosan használom anyagát) és a közös nyelv által összekötött közösséggel szemben (amelynek én csak képviselője vagyok, tehát tartozom „neki" azzal, hogy megfelelő formában képviselem).

[21] Az individualizációval így függ össze a kultúra hanyatlása: a kultúra tekintélyének csökkenése a tekintélyelv általános csökkenésével együtt.

többen számolnak be arról, hogy a magyarok könnyebben ismerkednek, és kedvesen, segítőkészen fogadták őket Magyarországon. Ám aztán azt is hozzáteszik: egy idő után már nem foglalkoztak többet velük. Erdélyben – mondják – ez nem így van: ott a tartózkodóbb ismerkedést melegebb kapcsolat követi. Néhányan aztán még egy csavart belevisznek az emberi kapcsolatok jellemzésébe: „Az is igaz, hogy ott a végső befogadás igen sokára történik csak meg." Az egymásnak látszólag ellentmondó sajátosságok azonban ugyanabból a társadalomszerkezeti sajátosságból következnek. Az individualizáltabb magyar társadalomban éppoly természetes a kapcsolatfelvétel gördülékenysége, mint az, hogy egy idő után az egyénre bízzák további érvényesülését: a paternalista támogatás nem tartozik úgy hozzá az élethez, mint Romániában. A közösségi társadalom tovább fogja kézen az egyént (s mert kevésbé tekinti individuumnak, kézen, vállon stb. fogja a szó szoros értelmében is: a közösség része az egyén, testestül-lelkestül); ugyanakkor éppen mert zárt közösség, valóban jóval nehezebben fogad be új (nem a közösség testéből-lelkéből sarjadt) tagokat, mint az individualizált modern társadalom. A közösségben megfigyelhető nagyobb közvetlenség maga is ambivalens. Természetesebb kapcsolat, ugyanakkor természetesebbnek tekintett viszony benne az egyén alávetése, a hierarchiák kényszere is. Nyíltabbak az érzelemkifejezések, elevenebb az érdeklődés az egyén iránt, de nyíltabb a beavatkozás is az egyén életébe; az érzelem pedig nem csak pozitív lehet.[22]

Mindebből következően az individualizáció annak a szempontjából, aki a függés terhei alól szabadulni szeretne, áldás; annak a szempontjából, akinek fontosak a közvetlen érzelmi visszajelzések, sorscsapás lehet. A különbségeket többen az ünnepek jellegének eltéréseiben élik át szimbolikusan: sokan felháborodottan utasítják el a magyarországi ünnepek elüzletiesedését,[23] formalizálódását, devalválódását – kiüresedését. A kulcsmozzanat ebben is az ünnep közösségi jellegének eltűnése.

A kapcsolatteremtés eltérő szerkezete, tartalma, hőfoka egyben a jelrendszer és a jelek dekódolásának eltéréseivel is együtt jár. Mivel az erdélyi kommunikációs mintában több a gesztus, a metakommunikációs jel, az individualizáltabb kultúra jelrendszere az onnan jöttek számára sokszor üres, rosszul vagy félreérthető. Többen panaszkodnak arról, hogy az első időben nehezükre esett behatárolni a fogadó társadalom tagjainak életkorát, társadalmi státuszát (amit otthon kitűnően tudtak „olvasni"). Ahogy az individualizált tömeglét áttekinthetetlenségét és jelrendszere affektivitáshiányát jellemzi egy nyilatkozó: „Itt az ember lábára rálép Jézus, és nem veszi észre, hogy Jézus az."

A kapcsolatok ridegségét érzékelik az erdélyiek az időbeosztás eltéréseiben is. A kibocsátó kultúrában erősebb spontaneitással szemben, úgy tűnik, a fogadó kultúrában mindent megterveznek, „percekkel gazdálkodnak" – jegyzik meg szörnyülködve és/vagy csodálattal. A kiszámított idő, a találkozó határidőnaplóba írása sértő jelkép a közösségi kultúrából jött ember számára, jóllehet a másik számára ez csupán a vendégnek az élet rendjébe való beillesztését jelenti. Természetesen jogos az észrevétel: a naptárba írás valóban eltárgyiasítás; ugyanakkor jogos a másik fél megközelítése is: tárgyi egységekre bontás és

[22] Egyik interjúalanyunk jellegzetes példája: a koldushoz Erdélyben érzelmileg viszonyulnak – lehet, hogy elkergetik –, Magyarországon közömbösen elmennek mellette. Vagyis, nem ritka az olyan helyzet sem, amelyben a nyílt és érzelemteli viszonyulás éppenséggel éppolyan hátrányos – esetenként embertelen – az egyén szempontjából, mint az érzelmileg semleges reakció, legfeljebb más a formája.

[23] Személyes és hasznos ajándék helyett – fogalmazza meg egy interjúalany – itt drága, látványos ajándékot kell venni.

beosztott idő nélkül a világ kaotikussá, racionálisan kezelhetetlenné válik. Az időkihasználás különbségei feltűnnek és furcsának tűnnek az erdélyiek szemében olyan esetekben is, amelyet nem találnak sértőnek: csodálkozva jegyzik meg például, hogy a magyarok mennyire kihasználnak minden percet (például a metrón mindenki olvas).

Az időkihasználás a racionalizáció fontos eleme, az viszont, mint tudjuk, a modernizáció egyik kulcsmozzanata. Az elemekre bontás a gépek működésének és egyáltalán, a modern tudományos paradigmának egyik leglényegesebb sajátossága. Ugyanilyen fontos mozzanat a működési szabályok kidolgozottsága. Az Erdélyből jöttek gyakran figyelnek fel a magyar társadalom jogi szabályozottságára (jogállam), ami ugyan nem jelent feltétlenül kevesebb bürokráciát (sőt: a működő jogállami bürokrácia aprólékosabb és kicsinyesebb lehet),[24] viszont működő, kiszámíthatóbb, korrektebb bürokráciát, körülírt jogköröket, törvényességet képviselhet a korrupcióval, a személyes viszonyokkal, a függésekkel összekavart, a nem működő balkáni bürokráciával szemben. A működőképesség egyik kulcsát interjúalanyaink abban fedezik fel, hogy a szabályok nyilvánosak (míg náluk állandóan változnak, és senki sem ismeri őket).

A nyilvánosság eltérő határai képezik a következő különbséget a kétféle kultúra között. Van, aki megállapítja, hogy Magyarországon szembetűnően erősebbek a szervezetek, különösen az érdekvédő szervezetek. A sajtó színvonala jóval magasabb, és sokkal szélesebb körű nyilvánosságot biztosít. Ennek fontos összetevője, hogy itt elválik a hír a véleménytől, s ez megerősíti az egyéni vélekedés súlyát és lehetőségeit. Ez esetben is elválik valami valamitől: megint a racionalizáció kulcsmozzanatával, az elemekre bontással találkozunk.[25]

A hierarchiák sokkal nyomasztóbbak a kevésbé individualizált kultúrában (ahol a közösség tagja egyben alattvaló is);[26] ugyanakkor nagyobbnak érzik a társadalom mobilitását. A szabályozottabb modern társadalomban, s így Erdélyhez képest Magyarországon is „kasztrendszer" rögződik, finom átmenetekkel és határokkal, a mobilitás viszont kevésbé érzékelhető. Sokkal erősebb érték a stabilitás. Erdélyben, az alávetett közösségi kultúrában nagyobb a lázadó személyiségek becsülete. Az egyén kezdeményezőképessége ott sokkal inkább a hatalom–alávetettek metszetben robbanhat ki, míg Magyarországon a dinamika az itt jóval kifejlettebb vállalkozó szellemben nyilvánul meg. (A lázadó ugyanis a közösség hőse, az individualizált kultúra vállalkozója önmagáé.) Ez a különbség egyébként arra is utal, hogy az erdélyi társadalom a statikusabb – bizonyos pontokon feudálisan mozdulatlan, ahogy egyik interjúalanyunk mondja (éppen azért is értékelik inkább az elmozdulást) – a magyar a mozgóbb (ezért is értékelődik fel benne a stabilitás.) Ez a mun-

[24] Többen panaszkodnak a magyarországi hivatali nyelv körülményessége, érthetetlensége miatt.

[25] Ez fejeződik ki abban, amikor méltányolva emelik ki a magán- és a közélet elválását Magyarországon, vagy amikor arra utalnak, hogy náluk a politika még mindig sokkal jobban áthat mindent, mint az individualizáltabb anyaországban. (Jól látható ebből, hogy az államszocializmus „átpolitizáltsága" miképpen gyökerezett egy premodern társadalom közösségi jellegében, miként hozott létre társadalmi gyakorlatot a politikai élet centralizálásának és a premodern társadalom jellegzetes kapcsolatépítési stratégiájának „összeházasításával".)

[26] Azzal együtt, hogy persze ott is megvannak a kiegyenlítő technikák. Van, aki megjegyzi például, hogy a nemi szerepek sokkal hagyományosabbak Erdélyben, a nők terhei is jóval nagyobbak, ugyanakkor erősebb a nők méltóságtudata. Az individualizációval járó emancipáció egyszerre rombolja le az alávetettséget és az ezt kompenzáló mechanizmust: az úrral együtt a szolga, a feudális hierarchiával együtt a feudális közösség méltóságát is.

kahelyeken is érzékelhető. Magyarországon nagyobb a fluktuáció, de ez nemcsak a munkahely elvesztésének veszélyét, hanem a jobb körülmények közé kerülés, az ilyen értelmű előrelépés lehetőségét is inkább magában hordja.

Az individualizáció, a modernizáció, a racionalizáció úgy működik, hogy egymást erősítő mechanizmusaiknak bizonyos pontokon ki kell térniük egymás elől. Jellegzetes példája ennek, hogy míg a munka megszervezésében, a közélet felépítésében a modernizáció az elemekre bontó, szabályokat állító racionalizáció által tör előre, más vonatkozásokban az individualizmus támogatásával nyerhet pozíciókat. Amikor például interjúalanyaink a munkahelyeket hasonlítják össze, nem a magyar, hanem a román gyakorlat jellemzőjeként említik az olyan lazításellenes intézkedéseket, mint például a kávézás megtiltása a munkahelyen. Jól tudjuk azonban, hogy az egyén efféle igényeinek inkább figyelembevétele, mintsem korlátozása hat pozitíven a munkaintenzitásra (vagyis az individualizáltabb forma itt együttal a racionálisabb is). Az iskolában is a romániai gyakorlat a szabályozottabb (kötött tanrend, iskolai fegyelem); a szabadabb – az újonnan jöttek számára olykor botrányosan szabados – magyar iskolai modell mégis individualizáltabb személyiségeket bocsát ki, s ezáltal racionálisabbnak is bizonyul.[27]

Ha interjúalanyainknak a két kultúra által kibocsátott emberek antropológiai különbségeit kell meghatározniuk, akkor érdekes szembeállításokban összegzik tapasztalataikat. Van, aki úgy fogalmaz: kibocsátó kultúrája alkuképes embereket nevel, a befogadó magyar kultúra döntésképeseket. Más szerint a két társadalom különbsége a beosztó és a fogyasztó ember különbségeként jellemezhető. Megint más lényegében ugyanezt a felhalmozó és a vállalkozó különbségeként határozza meg. Mindezek a megfogalmazások egy premodern hiánygazdaság és egy modernizálódó piacorientált társadalom képét idézik fel. Van, aki úgy tudja a különbséget jellemezni, hogy az ottani társadalomban hamarabb öregszenek meg (használódnak el) az emberek. Ez a relatív fiatalság (hiszen nem a valós életkorok különbségéről, a várható élettartam eltéréséről van szó) mindig az egyén nagyobb fontosságára utal.[28]

Nagyon érdekesen ragadja meg a különbséget egyik interjúalanyunk, aki arról beszél, hogy őket kibocsátó kultúrájuk a mesék világképe szerint nevelte: a „jó tett helyébe jót várj", a „ki mint vet, úgy arat" morálja, igazsága nevében. S bár nyilván idillikussá tennénk e kultúrát, ha úgy gondolnánk, hogy ez a kép a kultúra minden képviselőjét jellemzi, a szimbólum mégis pontosan ábrázolja a premodern és a modern, a közösségi és az individualizált kultúra közti átlépés határpontjat, amelynek túloldalán már az individuális kultúra: az „elveszett illúziók" szabad világa áll.

---

[27] Az egész tervgazdaság – mint modernizációs kísérlet – a racionalizmus szellemében próbált működni, mégis irracionalitások sorát eredményezte. Nem csak azért, mert a célracionalitás gyakran megfeneklett a feudalisztikus társadalomszervezet diffúz alrendszereiben, alapvetően éppen a dogmatikusan követett racionalizáció az, amely (például a megfelelő mértékű individualizáció elmulasztásával) ellene hat az ésszerűségnek és a modernizációnak.

[28] A premodern közösségi társadalmak emberei törekszenek arra, hogy tekintélyes öregek, a közösség hangadói legyenek. A modern társadalomban az öregkor nagyon leértékelődik, hiszen a modernitas állandó változóképességet és a változásokhoz rugalmasan alkalmazkodó képességet, vagyis fiatalságot igényel.

MORÁLIS, EGZISZTENCIÁLIS ÉS IDENTITÁSKONFLIKTUSOK

Ezután vegyük sorra azokat a sajátos pszichés reakciósorokat, amelyek az általunk vizsgált típusú kultúraváltáskor, kultúrák találkozásakor jellemzőnek tekinthetők!

A kultúraváltás, egy más kultúrába való emigráció számos morális, egzisztenciális és identitáskonfliktust hoz magával. Milyen konfliktusokról is van elsősorban szó?

Morális konfliktust jelent maga az elmozdulás, a maradók cserbenhagyásának lehetősége. Morális konfliktus okozója gyakran a család sorsa és a hivatás iránti elkötelezettség. Az elmenetel egyfelől azt a veszélyt rejti magában, hogy a kibocsátó kultúrában az egyént körülvevő családi (baráti stb.) kapcsolatok – az adott kultúra fennmaradásának legfőbb kötőanyagai – széjjelszakadnak; másfelől a kultúraváltás (esetenként az emigráció) melletti egyik leggyakoribb érv éppen a család, a gyermekek jövőjének – nagyobb anyagi biztonságának, magasabb képzettségének, informáltságának – biztosítása. A hivatás, különösen az értelmiségi hivatás egyfelől ugyancsak a maradásra, az adott kultúra őrzésére és működtetésére késztet; másfelől a szakmai kibontakozás nagyobb lehetőségei inkább az eltávozás felé hajlítják a bizonytalankodót. Mindezen morális konfliktusok különösen nehézzé teszik a döntést olyan időkben, amikor közvetlen kényszer (például politikai üldöztetés) nincsen.

Nem csekélyek ezekben az esetekben az elmozdulásból adódó egzisztenciális megterhelések sem. A gyerekkortól felépített élet egyszeriben semmivé válik, s az új viszonyok közé kerülő ember azt éli meg, hogy ő vált „senkivé". Korábban kiküzdött státuszáról, presztízséről lemondva mindent elölről kell kezdenie, sokszor jóval alacsonyabb szintről, mint „előző életében".[29] Az emigráns otthagy egy lakást, és az új helyen esetleg hajléktalanként/ágybérlőként/albérlőként/átmenetileg befogadottként kell elindulnia. Felad egy biztos állást, s a befogadó társadalomban mint idegen, eleve nehezebben kap munkát; ha kap, az nagy valószínűséggel a szakképzettségénél alacsonyabb szintű lesz, ha pedig létszámcsökkentésre kerül a sor, őt bocsátják el előbb. Azt a bizalmi minimumot, amellyel otthon (az iskola által is „bejáratott") pályakezdőként eleve rendelkezett, itt – mint nem ismert idegennek – kemény munkával kell megszereznie. Az intézmények számos bürokratikus akadályt állítanak elé, jogi státusza, elemi jogai gyakorlásának lehetősége pedig hosszú ideig – akár évekig – is bizonytalan lehet. Általában is keményebben kell dolgoznia, mint otthon, gyakran több „műszakban", hiszen néhány év alatt kell megteremtenie azt, amit otthon nemzedékek készíthettek elő a számára.[30] S mindezek után könnyen bekerülhet a fogyasztás csapdájába; ismert az az „emigránstípus", aki megrészegedvén a választéktól, szenvedélyes és irracionális vásárlásokkal veszélyezteti egzisztenciális stabilizálódását.

Az identitásproblémák alapja a „senkivé válás" említett érzése. Ezt erősíti a kulturális sokk: az idegen viszonyok közé került emberre rászakadnak az információk és az az érzés, hogy szinte minden idegen a számára. (Erről az alapélményről egyaránt beszámolnak

---

[29] A volt apparátusbelieknek példáján részletesen is megfigyelhettük ezt a „zuhanást": bizonyos szempontból ugyanez végbemegy a másik két csoport esetében is. A legfőbb különbség az, hogy az újrakezdésnek az apparátus volt tagjai számára nincs alternatívája, az ő számukra korábbi világuk lényegében megszűnt.

[30] A mindezekből fakadó pszichés terheket csak fokozza, hogy gyengébb helyzetét a kultúraváltó többnyire szégyelli is, ami azt jelenti, hogy nem tudja megosztani közösségével.

az Amerikát jártak és az Erdélyből anyanyelvi közegbe jöttek is). Ismeretlenek az őt körülvevő kultúra alapelemei; a finom jelzések, amelyekkel az emberek szándékaiknak megfelelő képet tudnak magukról sugározni; félreérthetőek a többiek jelzései; hiányoznak azok a gyerekkortól közös élmények, amelyek egy társadalom tagjai között mindenféle kapcsolat alapjait képezik; az ismeretlen körülmények között alkotásképtelenné, „szólásképtelenné" bénul stb. Idegen az új világban, de minél több időt tölt benne, annál idegenebbé válik számára régi világa is.[31] Beilleszkedését nehezíthetik azok a hátrányok is, amelyeket kibocsátó kultúrájából magával hozott: az alacsonyabb fokú magabiztosság, a kommunikáció lazább formáiban való gyakorlatlanság, tájékozatlanság a célracionális cselekvés lehetőségeit illetően, sőt gyakran még a technikai civilizáció egyes eszközeinek használatában is.

S tetézi még az eddigieket az élet megszakítottságának, az énkoherencia megtörésének élménye, amelynek helyreállítása nélkül, életének valamiféle egységben látása nélkül senki sem tud harmóniában élni sem a világgal, sem önmagával.

Mindez a hátrány magától értetődően erős pszichikai megterhelést jelent az egyén számára, sajátos élményszerkezetet eredményez, és jellegzetes válaszreakciókat is vált ki.[32]

Az egyik jellegzetes alapélmény a légüres tér érzése, a beszorítottság, az idegen világ ránehezedésének érzése: az az érzés, hogy ebben a világban nem működnek az ismert szabályok, az itt érvényes szabályok működése viszont nem átlátható: az egyén tehetetlennek érzi magát. Az sem ritka, hogy bár már átlátja a környező világ működését, az mégis olyan idegen marad a számára, hogy nem tud vele mit kezdeni.

Az áttelepült többnyire magányosnak érzi magát, s ez nemcsak az emberi kapcsolatok gyér voltát, a vele közös élményvilágú társak hiányát jelenti, hanem azt is, hogy nem érzékeli látens vagy virtuális közösségek létét sem: nem tudja, hogy az őt ért benyomások mennyire egyediek, mennyiben érintenek másokat is, vannak-e sorstársai, kit képviselhet, kinek a nevében beszélhet ő önmagán kívül.[33]

A légüres tér és a magány élményéhez gyakran félelmek, szorongások, neurotikus reakciók is társulnak. Az ismeretlen viszonyok között átláthatalanok a veszedelmek is; azok közül, akik diktatórikus berendezkedésű környezetből menekülnek, egyesek sokáig rettegnek az utánuk nyúló üldözők bosszújától (biztos jeleként annak, hogy még inkább érzik magukat a kibocsátó világ elkóborolt tagjainak, mintsem a befogadó világ polgárai-

---

[31] Most nem beszélve a „kettős idegenség" azon változatáról, amikor valaki egy kisebbségi otthonában is „idegennek" tekintett helyzetből vándorol el.

[32] Minthogy az itt leírtak olyan kultúraváltások tapasztalatait rögzítik, amelyek jellemzője az volt, hogy a migráció a szegényebb, kevésbé individualizált, technikailag fejletlenebb kultúrából vezetett a gazdagabb, individualizáltabb, technikailag fejlettebb felé, így a bemutatott hátrányok egy része ezt a viszonyt tükrözi. Ami azonban a bevándorló egyén (illetve kisebbség) pszichikai terheit és az idegen környezet kihívására adott válaszok típusait illeti, ebben szinte nincs különbség aszerint sem, hogy a migráció milyen irányú. Persze a gazdagabb kultúrából jövő beilleszkedése annyiban könnyebb, hogy neki az egzisztenciális terhekkel általában kevésbé kell számolnia. Könnyebb lehet a magával hozott öntudat, magabiztosság következtében is: a birodalomalkotó népek tagja (egy brit, egy német) „mindenütt otthon van". Ugyanakkor végleges beilleszkedése ritkább, hiszen a szegényebb társadalmak vonzereje mégiscsak csekélyebb. Az idegen környezetbe kerülő ember pszichikai reakciói azonban az „ember" reakciói, s ezért lényegében hasonlóak.

[33] Ez a bizonytalanság az Erdélyből jöttek között (is) igen gyakori. Maga az interjúhelyzet lelki mélypontokat érint: az, hogy beszélnie kell a témáról, sebeket szaggathat fel; ugyanakkor a megfogalmazás az interjúalanyok szavai szerint segítheti a feldolgozást, a probléma racionalizálását.

nak.) De a félelmek, a sokszor meghatározatlan tárgyú szorongások ennél általánosabbak. Az emigránslét gyakori velejárója az ismétlődő lelki mélypont, a depresszió, az „én" erejének a megrendült identitástudatból következő elbizonytalanodása.

Nem ritka azonban az sem, hogy ugyanezek a feltételek az emigránsból éppen az énerő fokozódását váltják ki. Akik így élik meg helyzetüket, azok kemény próbatételként fogják fel, amelyben magukkal hozott szellemi és morális tőkéjük vizsgázik: olyan kihívásnak, amely által életképességük, alkalmazkodóképességük, tehetségük, munkabírásuk, tudásuk bizonyítható (s amely – mivel megterhelésük nagyobb, mint a befogadó környezeté – akár a befogadó környezet tagjainál is kiválóbbnak mutathatja őket). Általános kisebbségi vélekedés – az egyén és a közösség tipikus énvédő reakciója – hogy a kisebbségiek kiválóbbnak kell lennie.

Ebből is látható, hogy az elölről kezdés kényszere kétféleképpen is élménye lehet a kultúraváltónak: tekinthető összeomlásnak, de olyan lehetőségnek is, amely vágyai igazi megvalósulását ígéri.

Mindenképpen újra kell azonban gondolnia identitását, és meg kell találnia azokat az alkalmazkodási formákat, amelyekkel az itt vázolt nehézségeket „kezelni" tudja.

A kihívásokra adott jellegzetes reakciók közt természetesen gyakori

- az elmenekülés, a visszamenekülés is a kibocsátó kultúrába, ha a kulturális sokk élményén nem tud úrrá lenni valaki;
- a bezárkózás, valamiféle kulturális sziget, zárvány, kolónia kialakítása, a hasonló helyzetűek megkeresése, a hozott kultúra ápolása[34] stb. (Ennek a választípusnak több fokozata van a hazai szokások – ételek, viseletek, énekek/táncok – őrzésétől a valóságos bezárulásig: a zárt, kizárólag vagy döntően közös eredetűekből álló baráti kör kialakításától[35] a kolóniákon, közös eredetűek falvain át a gettók kialakulásáig[36]);
- a lassú adaptálódás.

Az első két reakció közös jellemzője, hogy esetükben lényegében a régi, a kibocsátó kultúra bizonyul erősebbnek (bár a második esetben a maradással egy lépést tesznek és legalább gyermekeiknek megadják az esélyt az adaptálódásra).

A harmadik lehetőség, a lassú adaptálódás már az első generációban sem ritka. Ennek megint több változata lehetséges. Vannak, akik nem föladva emlékeiket, igyekeznek minél többet átvenni a fogadó kultúra elemeiből, és egyfajta kettős kultúrát[37] alakítanak ki. Ezt elősegítik a befogadó kultúra tagjaival kötött „vegyes" házasságok (kisebb mértékben azok a vegyes házasságok is, amelyeket hozzájuk hasonlóan újonnan jött, de más kultúrából származó társakkal kötnek[38]). Ilyenkor a gyerekek eleve kettős kultúrában nőnek fel, s

[34] Néha odáig mennek az elzárkózásban, hogy még a befogadó kultúra nyelvét sem tanulják meg rendesen.

[35] Mindez megint csak mindhárom csoport reakcióiban megfigyelhető, persze az eredeti kultúrától való elszakadás mértékének függvényében más-más módon és fokon.

[36] Ez utóbbiak olyan esetekben jönnek létre, amikor az elzárkózás kölcsönös (a befogadó kultúra részéről is fennáll), illetve amikor az újonnan érkezettek és a befogadó kultúra között látványos és szélsőséges különbségek (szemmel látható sajátosságok: élesen elütő bőrszín, viselet stb. és/vagy nyilvánvaló civilizáltsági–képzettségi–életszínvonal-beli szintkülönbségek) vannak.

[37] Ennek kiépülése, szerkezete vonzó tárgy a kultúrantropológiai vizsgálódás számára, hiszen ilyenkor születésében lehet egy identitás- és kultúrakiépülési folyamatot nyomon követni.

[38] Ezekben az esetekben a házastárs nem tud közvetlenül hozzájárulni az adaptációhoz, de szerencsés esetben egyszerre rendelkezhet azzal az előnnyel, hogy a közös sors szolidaritását nyújtja, valamint, hogy kulturális

bár ez korántsem könnyű helyzet, eredménye lehet a gyerek teljes adaptálódása a befogadó kultúrába, egy keverékkultúra kialakulása vagy ritkább esetben a teljes „kétkultúrájúság" is (amikor például egy magyar apa és egy japán anya gyermeke önmagát nem félig magyarnak és félig japánnak, hanem egészen magyarnak és egészen japánnak éli meg).

Adaptációs taktika az is, amikor valaki felvállalja átmeneti helyzetének sajátosságát, s mintegy a semleges megfigyelő[39] szerepéből igyekszik tárgyilagosan szemlélni a kibocsátó és fogadó kultúrát egyaránt.

Sokak számára éppen az átmeneti helyzet tartósulása biztosít erőtartalékot: annak tudata, hogy még semmi sincs végérvényesen eldöntve; aki ezt a megoldást választja (ha megteheti), igyekszik itt is, ott is otthon lenni, nem zárja ki végérvényesen sem a végleges maradás, sem a visszavonulás lehetőségét.

Van olyan is, amikor az újonnan jöttek nem az elzárkózásra, hanem az adaptációra „szövetkeznek", s a sajátos helyzetből egy speciális szubkultúra jön létre, amely eltér már a magával hozott kultúrától, de eltér az újtól is.

S végül nem ritka az eredeti kultúra teljes feladása, a beolvadás sem. Ilyenkor a befogadó kultúrának az elmenekülőkével éppen ellentétes értékelése válik jellemzővé: az elmenekülők, a kulturális sokkot átélők hajlamosak a környezet kultúrájának negatív vonásait felnagyítani; a gyors adaptálódásra, asszimilálódásra törekvők viszont gyakran túlkompenzálnak, és az elvárásokra figyelve szinte euforikusan azonosulnak a befogadó kultúra értékeivel (amerikaibbak lesznek az amerikaiaknál).

Akármelyik megoldást választja is az egyén, mindenképpen magabiztossági erőtartalékokra kell támaszkodnia. A túlkompenzálás, a környezettel való túlhajtott azonosulás esetében ezt az erőtartalékot a „megleltem az új hazámat" érzéstől várják. Mások számára a kiállt próbatétel már említett öntudata adja meg ezt az erőt, és az a tudat, hogy magát számos területen a befogadó kultúra tagjai fölé helyezheti. („Tapasztaltabb vagyok, teherbíróbb vagyok, műveltebb vagyok stb., mint ők.") Az elzárkózók a közösségre, a szolidaritásra igyekeznek támaszkodni; az elmenekülők elviselhetetlennek, tehát negatívnak ítélik a befogadó kultúrát, s ezáltal kerekednek vereségélményük fölé. A nem döntőknek a döntés jövőbe tolása („továbbra is minden rajtam múlik") adja az erőtartalékot. Igen gyakori az, amikor a lelki stabilitást a „végül is megérte" konklúziója biztosítja: a váltás nehézségei kifizetődnek a megnőtt szabadságlehetőségekben, az életszínvonal-gyarapodásban stb. S amivel talán a legtöbben erősítik meg magukat: „A gyerekeinknek már mindenképpen jobb lesz."

Feltétlenül különböznek egymástól adaptációs lehetőségeik tekintetében az egyes nemzedékek. A húszas-harmincas éveikben járók – nem beszélve a gyerekekről – természetesen sokkal rugalmasabbak: esetleg már saját családjuk alapítására vagy a pályakezdés első lépéseire is csak az új környezetben kerül sor; így, ha nem rendelkeznek is gyerekkortól megalapozott helyismerettel, lényegében a felnőtt lét mindenki által külön megtanulandó-

alkalmazkodásra, a zárványlét oldására késztet. (A bezárkózás lehet oly erős, hogy például az amerikai olasz családban a görög asszony is olasszá válik.)

[39] Egy sajátos jelenség: az áttelepülők igen gyakran hangsúlyozzák, hogy ők nem akarnak a fogadó kultúrában vezető posztokra kerülni (az őslakókat előzni), mivel még nem érzik sem kellően megalapozottnak, sem kellően befejezettnek beépülésüket. (Pedig olykor éppen ez a beágyazatlanság a pozíciók alapja: a különböző hatalmak mindig szívesen alkalmaztak bizalmi pozíciókban az adott kultúrában gyökertelen jövevényeket: metőikoszokat, mamelukokat, habirukat, janicsárokat, svájci gárdistákat stb.)

kitapasztalandó kulcsmozzanataival együtt sajátítják el a fogadó kultúra jellemzőit (s ekképpen nincsenek lényegesen nagyobb hátrányban, mint azok, akik nem más országból, csak más településről jöttek). Szokásrendszerük megszilárdulása már itt következik be. A középkorúak már csak gyermekeik számára remélik a beilleszkedést, nekik maguknak az „otthont" mindig az otthagyott, megszokott világ fogja jelenteni, de mivel attól is elszakadtak – ha hazajárnak is, azt is egyre idegenebb érzésekkel teszik –, a sorsuk néhány szerencsés kivételtől eltekintve a kettős idegenség.

A kultúraváltóknak sajátos helyzetükre adott reakciói közé kell sorolnunk végül mindazt, ahogy a fogadó kultúra sajátosságait érzékelik, amit a fogadó kultúráról mondanak. Mert amit e kutatás eredményeiként felsoroltunk, az a kultúraváltók szemüvegén át látott világ: a benyomások kiemelése, osztályozása, értékelése az ő sajátos reakcióikként értelmezhető. S ha az imént e reakciók közös vonásait hangsúlyoztuk, befejezésül azt is át kell gondolnunk, mi teszi (mi minden teheti) oly különbözővé, sokfélévé a kibocsátó és fogadó társadalmakról az interjúkban kirajzolódó képet.

A kibocsátó és a fogadó társadalmak szembeállítása például nagymértékben magából a kutatási kérdésfeltevésből következik, a poláris szembeállítást maga a különbségekre rákérdező interjú provokálja ki. (A különbségeket persze az interjúalanyok maguktól is érzékelik, de ezeket elhelyezhetik az általuk ismert társadalmak különböző fokozati skáláin, hálórendszerében: nem kell szükségképpen két, valamiben különböző pólusban gondolkodniuk.)

Természetesen nemcsak az interjú sugallja azonban ezt a polaritást: mivel a különbségek a régi és az új, a térben eltávolodott és a térben itt lévő, a megszokott mozzanatokból felépülő és az idegen mozzanatokból felépülő között vannak, a két világ efféle poláris szembeállítása magától is adódhat.

Ennél érdekesebb azonban, hogy a szembeállítás oly sokféle összképet eredményez, és ugyanazt a jelenséget is lehet homlokegyenesen ellenkező módon értelmezni és értékelni.

Ezen eltérések egyik összetevője, hogy a megfigyelt kultúra egymással összetartozó, de külön-külön is megnevezhető jelenségei közül az egyik ember hajlamos csak az egyik, a másik a másik oldalt kiragadni, de van olyan is, aki együtt szemléli a jelenségeket. A racionalizációban az egyik ember az ésszerűség növekedését, a másik az érzelmek csökkenését látja, a harmadik azt hangsúlyozza, hogy az általa megfigyelt új világban ezek összefonódnak egymással. A versenyről az egyik azt emeli ki, hogy mozgósítja az ember képességeit, a másik, hogy nyomasztó stresszt okoz a vereségtől való félelem folytán; az individualizáció az egyik szemében az intim magánszféra szükséges körülhatárolását, a másik szemében az elmagányosodást jelenti; a választék kinek a szükségletek kielégítésének feltétele, kinek pazarlás; a modernizáció az egyiknek egyértelmű haladás, a másiknak elidegenítő árufetisizmus; az individualizáltabb nevelés az egyik ítélete szerint szabad, magabiztos gyerekeket eredményez, a másik szerint szabados, érték nélküli és kevésbé tűrőképes nemzedéket; a világhoz való pozitív beállítódás az egyik nézőpontból az egyetlen helyes magatartás, a másikból bornírt kritikátlanság; és persze mindegyik esetben jelen lehet a „harmadik" is, aki az ellentmondó jelenségek természetes együttvalóságát emeli ki.

Az összetartozó jelenségek különböző oldalainak kiragadása közvetlenül azon alapszik, hogy az egyes egyének számára ugyanaz a dolog is más asszociációkörbe kapcsolódik, s ennélfogva egymástól érzelmileg eltérően ítéltetik meg (így például a közlekedésre fordított idő megnövekedése a modernizált nagyvárosi kultúrában kinek teher, kinek pe-

dig élvezetes életforma). A szegregációt a másság iránti tolerancia parancsa szerint gondolkozó ember egyértelműen negatívnak fogja tartani, akadt azonban olyan interjúalanyunk is, aki a racionalizált társadalom szabályozási mechanizmusaként értelmezi, s mint ilyet, lényegében pozitívnak ítéli.[40] Az ekként eltérő alapállás már a dolgok észlelését is megszabja: a fogadó társadalomban egyik interjúalanyunk elszörnyülködött a szegénység szélsőségein, a másik nem is vette észre, hogy abban a gazdag társadalomban egyáltalán létezik szegénység. Az egyik felsorolta, hogy milyen tabutémák jellemzőek Amerikában, a másik szerint ott éppen az a jellemző, hogy nincsenek tabutémák.[41] E jelenség ellentettje, amikor valaki olyan jelenségeket észlel a fogadó kultúra sajátosságaiként, amelyek bár másképpen, de jelen vannak a saját kultúrájában is. Így emeli ki valaki például a női emancipáció jelenlétét az USA-ban, ami bizonyára látványosabb formákat öltött, mint Magyarországon, bár a folyamat jelei itt is jelen vannak.

Eleve különböző tehát, hogy kinek mire van szeme. Ám azáltal, hogy az egyik ember az öltözködés, a másik a nyelvhasználat különbségeit veszi észre, nemcsak egy mozaikhoz kapunk összerakható darabokat, de a megfigyelés tárgya – az, hogy mire vagyunk érzékenyek – befolyásolja a megfigyelés konklúzióit is. Könnyen lehet ugyanis, hogy az egyik megfigyelt területen mondjuk az elszegényedés, a másikon éppen a gazdagodás a jellemző. Ugyanígy az sem mindegy, hogy mit mivel hasonlítunk össze (mondjuk a magyarországi nevelési szokásokat az erdélyiekkel vagy az amerikaiakkal), s nem mindegy az sem, hogy egy dolgot milyen átfogóbb egység részeként értelmezünk (például amikor összevetünk egyes erdélyi és magyarországi intézményeket, akkor az erdélyi intézményeket mint az erdélyi magyarság intézményeit vagy mint romániai intézményeket szembesítjük-e a magyarországiakkal: egészen mást jelent ugyanaz a jelenség az Erdély–anyaország, az erdélyi magyarság–magyarországi magyarság metszetben, mint a Románia–Magyarország összevetésben). Különbözhetnek tehát egymástól a megfigyelt jelenségek éppúgy, mint a mentalitások, s természetesen nemcsak a megfigyelt jelenségek befolyásolják a mentalitások alakulását, hanem a megfigyelők mentalitásai is azt, hogy egyáltalán mit tekintenek jelenségnek.

Azt, hogy ki mit vesz észre, kire mi hat elsősorban, befolyásolják alkati-személyiségbeli különbségek, az addigi életsors alakulása, az egyén különböző társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai, nemzedéki stb. csoportokhoz való tartozása is.

S befolyásolja persze az is, hogy vannak-e előzetes ismeretei a megfigyelt jelenségekről (s egyáltalán, a megfigyelt kultúráról), s ha igen, mifélék. Ugyanazokat az amerikai jelenségeket ilyen előzetes ismeretek alapján lehet például a protestáns predesztinációtan következményeinek, a westernhősmorál megnyilvánulásainak, a verseny velejáróinak, a piac-/áru-/pénzuralom tükröződéseinek, a pragmatizmus jeleinek, a liberalizmus fejleményeinek, a nagyhatalmiság reflexeinek, az urbanizáltság összetevőinek, a nyugati kultúra

[40] Ez nem azt jelenti, hogy az utóbbi vélemény hangoztatója feltétlenül elfogadna bármilyen rasszista érvelést, csak azt tanúsítja, hogy az ő szempontrendszerében – legalábbis e dolog megítélésében – a társadalom (külsődleges jegyek figyelembevételével tagolt és) ésszerűen szabályozott működése erősebb érték, mint annak számára, aki a szegregációt eleve elutasítja.

[41] Mivel tabutémák vagy legalábbis került témák minden társadalomban vannak – miként bármely társadalomban elkülöníthetőek a szegények is a gazdagoktól –, így ezek nem érzékelése arra utal, hogy a megfigyelő számára a szerinte nem létező jelenség éppúgy nem fontos, mint a fogadó társadalom azon tagjainak, akik nem beszélnek róla. Azt, hogy valahonnan valami hiányzik, csak az veheti észre, akinek hiányzik.

jellegzetességeinek, a közösségi hagyományőrzés örökítette szokásoknak vagy éppen a kultúra infantilizmusára utaló jelenségeknek minősíteni. Nyilvánvaló, hogy ki-ki a maga ismereteinek rendszerébe igyekszik behelyezni az új tapasztalatokat.

A megfigyelő szempontjait, ismereteinek elrendezését, a megfigyeltekhez fűződő érzelmeit persze nagymértékben meghatározza az, hogy a korábban felsorolt reakciómódok közül (alkatának, sorsának, referenciacsoportjainak függvényében) melyiket választja.[42] A beolvadás és az elmenekülés végletei között korábban felrajzolt skála egyes fokai szerint skálába rendezhetőek az egyes egyéneknek a megfigyelt világról összegzett benyomásai is. Az egyik szélen áll a teljes azonosuló: a fogadó kultúrában minden úgy nagyszerű, ahogy van; a következő nem feltétlenül lelkendezik, de azonosul, sajátjának tekinti a fogadó társadalom ügyeit; a következő fokon álló beilleszkedőnek sincs semmi baja a fogadó társadalommal, de ő már pozitívan gondol a kibocsátó társadalomra is, úgy látja, hogy onnan is hozott magával használható értékeket; őt követi a távolságtartó kritikus; majd a magát sem az egyik, sem a másik kultúrában otthon nem érző, tragikus tudatú megfigyelő; ezután a fogadó társadalomtól kapott megaláztatásokra koncentráló; és így jutunk végül a fogadó társadalmat teljesen elutasítók, azt elhagyók vagy éppen azzal szemben ellenségessé válók túlsó pólusához.[43]

Az mindenesetre nagyban befolyásolja a dolgok megítélését, hogy a megfigyelő véglegesen ott marad-e a fogadó társadalomban, vagy végül is eltávozik belőle. A maradás nyilván afelé nyomja, hogy – döntése alátámasztására, helyzete jobb elviselésére – több pozitív elemet vegyen észre, ragadjon ki a fogadó kultúra világából, s másfelől kritikusabban gondoljon a kibocsátó kultúra elhagyott világára.

Fontos befolyásoló az is, hogy a megfigyelő a fogadó társadalom mely pontjáról szembesül a környező kultúrával: az amerikai kultúra teljesen más elemeit hangsúlyozzák például azok, akik vidéki kisvárosban[44] voltak, mint azok, akik metropoliszban; mást az elitegyetemre meghívottak, mint egy nevenincs főiskola ösztöndíjasai.

Befolyásolja az egyes emberek ítéletét az is, hogy az őket érő információk pontosan honnan is származnak: milyen mértékben személyes megfigyelések, a fogadó kultúra tagjaitól (forráskritika nélkül) átvett megállapítások, az általuk olvasott szakirodalom vagy éppen a tömegkommunikációból származó propagandisztikus-manipulatív hatások lecsapódásai.

Megítéléskülönbségek forrása az is, hogy ki mint ítél, amikor össze kell vetni kibocsátó társadalmukat azzal, amelybe onnan átlépnek. Vannak, akik inkább régi kultúrájuk sajátosságait tartják számon, s ehhez a régi kultúrához viszonyítanak minden új benyomást (számon kérve az új világtól, ha valami nem úgy működik benne, mint ahogy ők megszok-

---

[42] Kölcsönhatás érvényesül tehát: az egyén számára megfelelő reakciómód választását nagymértékben meghatározza az, hogy mit lát az új világból, és ezt hogyan értékeli, azt pedig, hogy mit lát és azt hogyan értékeli, nagymértékben meghatározza az, hogy melyik válaszstratégiát választja.

[43] Ez a skála sok tekintetben párhuzamos azzal, amit az „elsősorban a fogadó társadalom objektív tényeire figyelők" és az „elsősorban szubjektív érzéseikre támaszkodók" típusai között vázolhatunk fel. Ám e párhuzamosság nem jelent azonosságot, hiszen az azonosulás éppúgy származhat végletesen szubjektív elfogultságból, mint a teljes elutasítás; s hasonlóképpen, mindkét szélsőség támaszkodhat a legobjektívebb tényekre is.

[44] Az megint egyfelől alkati kérdés, másfelől az adott kisváros légköréből is következik, hogy valaki az adott kisvárosi körülményeket elviselhetetlen bornírt állóvíznek, vagy egyfajta nyugodt, emberléptékű, kedves közösségi életformának éli-e meg.

ták); mások viszont abból indulnak ki, hogy milyen körülmények közegében, milyen értékek uralma jegyében szeretnének élni, s ezeknek a vágyott körülményeknek, értékeknek a jelenlétét keresik a fogadó társadalomban. A csodavárók persze gyakran csalódnak, a nosztalgiázókat pedig olykor kellemes meglepetések érhetik az új viszonyok között.[45] A nézőpontkülönbségnek többféle oka lehet; az Erdélyből jöttek csoportjában például gyakori, hogy az összehasonlítás során az erdélyi feltételekhez viszonyítanak – de azért, mert a budapestieket kevéssé látják át.

Nézőpontkülönbség forrása lehet az is, hogy a változás reményében milyen attitűddel keres valaki valami újat a fogadó kultúrában. Van, aki döntően fogyasztói alapállással, jobb életviszonyokat várva vág neki a kultúraváltásnak (ez talán a többség); mások egyfajta modernizációs attitűddel azt keresik, hogy mitől működik jobban a fogadó társadalom. A második típus tagjai talán könnyebben térnek vissza a kibocsátó társadalomba, hogy ott is elősegítsék a modernizáció előrehaladását.

*

A társadalmak modernizációja, individualizációja az egyes emberek kultúraváltásán keresztül történik.

Hogy miképpen módosul a világ, azt végül is a különböző alapállású embereknek a világról alkotott különböző képe határozza meg, az emberek számára való valóság ezek egymásra hatásában, ezek eredőjeként jön létre. Az átalakulás fokozatos. A kultúraváltó egyének – s rajtuk keresztül a társadalmak – általában előbb csak egyet-kettőt fogadnak el az új elemei közül, majd fokozatosan mindinkább átállnak az új kultúra működési törvényeinek követésére, egészen az új teljes elfogadásáig. A találkozás első fázisában az új kultúrát elsősorban (negatív és/vagy pozitív) sztereotípiák alapján ítélik meg. Aztán lassanként differenciáltabb kép kezd kialakulni erről a kultúráról. Kezdik megérteni működési elveit, belső összefüggéseit. Lassanként megismerik ezek okait is. Feltárulnak az ambivalenciák, a belső ellentmondások. Az új kultúra megértéséhez még közelebb vezet, amikor már nemcsak azt látják, hogy mi más a fogadó kultúrában, mint a kibocsátó társadalomban volt, de felfedezik benne – annak eltérő formáiban – ugyanazokat a természetes emberi funkciókat, amelyek bármely emberi kultúrában, társadalomban jelen vannak, bár különböző formák között. (Amikor a kultúraváltó rájön arra, hogy hogyan, milyen módon, milyen formákban lehet mindazt megélni a fogadó kultúrában, amit a kibocsátó kultúrában természetesként megélt, megszokott.)

A megértés utolsó lépésének az tekinthető, amikor már pontosan látják azt a teljes viszonyrendszert, amelyben a régi és az új, a kibocsátó kultúra és a fogadó kultúra elhelyezkedik: amikor az ember már saját kultúrájának átalakulását is új és régi önmaga viszonyában tudja szemlélni.

---

[45] Egyébként van, amikor jogos a nosztalgia, amennyiben az egyén számára az elhagyott körülmények valóban jobbak voltak; máskor azonban illuzórikus, megszépítő. Egyik interjúalanyunk szerint például az a vélemény, miszerint Erdélyben mélyebbek az emberi kapcsolatok, ilyen illuzórikus nosztalgiát tükröz, az elvesztett biztonság megszépíti az elveszettet. Szerinte az emberi kapcsolatok mélységében valójában nincs semmi különbség, itt is, ott is vannak felszínesebb kapcsolatok is meg mélyebbek is. Véleményében igaza lehet, de amikor sokan állítanak valamit, érdemes tovább keresni, és azt is meghatározni, vajon miért alakult ki éppen ez a vélekedés. Ebben az esetben arról lehet szó, hogy ha az emberi kapcsolatok nem is mélyebbek, a kultúrát uraló közösségibb értékek, a társadalom kevésbé atomizált jellege ezt az érzést keltheti.

Az már az általunk vizsgált modernizációs átalakulás viszonylag korai fokán is látszik, hogy a modernizált társadalmakat szervező strukturális alapelemek: a mindenütt megjelenő individualizáció, a verseny és a működések racionalizálása. Láttuk már, hogy mindezek a folyamatok belsőleg ellentmondásosak (s van, aki egyik, van, aki másik oldalukat látja.) De a dolog fordítva is igaz: az ellentmondásos mozzanatok vezetnek végül is e jelenségek kifejlődéséhez. A vállalkozó helyzete például egyszerre rejti magában a labilitást, a bukásveszélyt és azt a felszabadító érzést, hogy ő a maga ura. Akár az egyikre, akár a másikra figyel azonban (akár arra, hogy csökkentse helyzete bizonytalanságát, akár arra, hogy érvényesítse életében annak előnyeit, hogy a maga ura lett), mindkét megfontolás ideje és körülményei megszervezésének ésszerűsítésére, racionalizációra készteti. Ugyanígy vezethetőek le az új más elemeiből a verseny, a pragmatizmus, az individualizáció folyamatának lépései.

Ám a folyamat a másik kultúra kóstolgatásától a belülről való megértéséig, a megjelenésétől a kifejlődéséig nem feltétlenül lelkesítő és töretlen fejlődésfolyamat. A negatív individualizáció jelenségei jelzik, hogy például az individualizáció felemás formában is megakadhat: átvesznek például egyes életformaelemeket, de az individualizáltabb társadalom érzelmi egyensúlyt biztosító elemeit még nem; az ember önzőbb lesz, de nem önállóbb: a hagyományos közösségek lebomlanak, de az individualizált egyének társulásai még nem lépnek a helyükbe – ez éppen az az eset, amikor még nem fedezi fel az egyén azt, hogy az új viszonyok között miként gyakorolhatók a régi funkciók.

S mint a bevezetőben már hangsúlyoztuk, maga a modernizáció vagy az individualizáció sem olyan törvényszerűség, amelynek útját minden társadalomnak végig kellene járnia, ismert modelljeit minden kultúrának át kellene vennie.[46] Az individualizáció például feltétlenül értéknek tűnik az individuumot alávető kultúrák állapotaival szemben, de semmi sem bizonyítja, hogy az individualizáció feltétlenül csak azok között a formák között mehet végbe, amelyek a ma nyugati társadalmait jellemzik;[47] hogy az individualizáció csak azt az ívet járhatja be, ami például az erdélyi, magyarországi és amerikai viszonyok „tornasorba állításával" felrajzolható. Individualizáción érthetjük a liberalizmus, a verseny, a laissez-faire, az uniformizáltság, a pragmatizmus stb. ismeretes konglomerátumát, de érthetjük az autonóm személyiség olyan kifejlődését is, amely nem kötődik éppen ezekhez a felsorolt mozzanatokhoz. S ez minden „fejlődésre" igaz: mindegyiknek vannak alternatívái, méghozzá olyan alternatívái is, amelyekkel az ismert változatok hátrányai is elkerülhetők. S ezek persze megint más hátrányokkal járhatnak, de nem feltétlenül rosszabbakkal.

---

[46] A hidegháború jellegzetessége volt, hogy a szembenálló felek mindegyike a maga társadalmát fejlettebbnek mondta, s nem arról volt szó, hogy mindkettőjüknek igazuk lett volna, hanem arról, hogy egyiknek sem volt teljesen igaza. A „fejlettség" fogalmát nem lehetett ugyanis egyértelműsíteni: az kétségtelen, hogy például a technikában nagyjából meg lehetett határozni, hogy melyik kultúra hoz létre fejlettebb termékeket, hogy melyik tud fejlettebb kínálatot nyújtani a fizikai szükségletek szempontjából, vagy melyik rendelkezik a politikai manipuláció fejlettebb eszközeivel; de már azt, hogy a két társadalom kétségtelenül különböző kulturális értékei közül melyik volna a fejlettebb – ezt nem lehet eldönteni, ez értelmetlen kérdés.

[47] E nyugati társadalmak tipikus vállalkozója számára értelmetlen a dolgozókkal való szolidaritás értéke, az általunk vizsgált speciális vállalkozói mintában ezt többen is fontos értékünknek vallották. A racionalizáció ugyanis nem azt tűzi ki eléjük feltételül, hogy ezt az értéket adják föl, csak azt, hogy ennek szempontjait válasszák külön a gazdaság (mármint az általuk felvállalt tőkés gazdálkodás) szempontjaitól.

Szakáts Mária Erzsébet

Az Erdélyből áttelepült magyarok otthonképe[1]

KAPCSOLATTEREMTÉS, OTTHONÉRZET

Barátságkötések

Az integrációs folyamatokkal együtt jár az új kapcsolatok irányába való nyitottság. A migránsok másságuk, idegenségük leküzdése miatt igyekeznek minél több emberrel szorosabb kapcsolatot fenntartani, ami szükséges számukra a gyökértelenségérzés leküzdésére is.

Majdnem mindannyian, a minta 91 százaléka úgy érzi, már kötött barátságot anyaországi magyarokkal. Áttelepült erdélyiekkel is sokan, 82 százalékban kötöttek barátságot.

Kötnek új barátságokat a Romániában otthon maradottakkal is, mind magyarokkal, mind románokkal. Az ilyen kapcsolatkötés a minta 28 százalékára jellemző, leginkább a Közép-Erdélyből (37%) érkezettekre, a 18 és 23 év közötti (46%) fiatalokra, a szellemi beosztottakra (32%), és a Nyugat-Magyarországon (42%) élőkre.

Az áttelepedettek baráti kapcsolatokra igen nyitottak, igyekeznek minél több ismeretséget kötni, kapcsolatot teremteni, amelyek növelhetik a biztonság- és az otthonosságérzésüket. Barátságkötéseik nagy része valójában csak jó ismeretség, de a kérdezettek azt remélik, hogy azokból előbb-utóbb barátságok lehetnek. Amikor baráti kapcsolataikat egy ötfokú skálának megfelelően konkrétan értékelték, relevánsabb választ adtak a jelenükre vonatkozóan – a magyarországi baráti kapcsolataikat ezen a skálán jóval alacsonyabb értékűnek érezték. Az egykori otthoni barátsági kötelékeiket átlagosan 4,17-es értékűnek ítélték, s a jelenlegieket, a Magyarországon létrejötteket csupán 3,43-as átlagúnak érezték ($N = 297$).

A minta 48 százaléka úgy ítéli meg, Romániában jobbak voltak a baráti kapcsolatai – főleg az 50 évnél idősebb (62%) és a felsőfokú iskolázottságúak (57%); 42 százalék úgy érzi, ezek a kapcsolatai egyformák mindkét országban, a 18–23 éves fiatalok (53%) és akik középfokú végzettségűek (45%). A minta egytizede, 10 százalék érzi érzelmi szempontból olyan sikeresnek az áttelepedést, hogy Magyarországon jobbak a baráti kapcsolatai, ami főleg a 24–30 éves fiatalok (16%) véleménye, akik középfokú iskolázottságúak (12%). Természetes, hogy az új életkezdés következményeként az idősebb értelmiségiek még nem szerezhették meg az egykori baráti körüknek megfelelő kapcsolatokat, és a fiatalok pedig mindig, minden körülmények között nyitottak a baráti kapcsolatok létesítésére.

---

[1] A következő részletek a szerző bölcsészdoktori disszertációjából valók. A tanulmány alapjául szolgáló kutatást a Szonda-Ipsos Kft. (Závecz Tibor irányítása mellett) segítette. Az 1987 és 1992 között Magyarországra érkezettek közül hólabdaeljárással választottak ki 400 főt.

Erdélyi csoportok

Az áttelepülteknek szükségük van olyan keretekre, ahol az integráció nehézségeivel terhelt szerepjátszások nélkül megnyilvánulhatnak. Az erdélyi identitásnak ezeket a sajátos igényeit és érvényességi kritériumait az erdélyi csoportosulásokban lehet kielégíteni. Ezek olyan kapcsolatok, ahol a migránsok szociális atmoszférájához előnyöket lehet szerezni. Ide értendők a pragmatikus előnyök, amelyekhez a csoportosulásokban szerzett információk, tanácsok, eligazítások útján jutnak el, valamint az érzelmi-lelki egyensúlyt és gazdagodást biztosító előnyök. Az utóbbihoz tartoznak azok a közösségi élmények, amelyek a csoportban érik őket. Így ott pozitív élményekkel töltődnek fel, amelyek segítenek az integrációs konfliktusok elviselésében is.

Ezek endogén csoportok, amelyeket a migránsok céljaiknak és meggyőződéseiknek megfelelően szerveznek. A csoportokban a kölcsönös rokonszenvből kialakul egy biztonsági háló, amely megvédi az áttelepültet a migránsoknak járó marginális helyzet nehézségeitől.

Az erdélyi áttelepedési hullám megindulásának kezdetekor (1987 vége, 1988 eleje) alakult meg az Erdélyi Gyülekezet Budapesten, amely az áttelepedett erdélyiek ökumenikus vallási közösségeként ma is működik. Összejövetelein nemcsak lelkiekben lehetett gazdagodni, hanem sajátos lakás- és munkalehetőségi börzeként is működött. Az általunk kérdezett minta 83 százaléka is több-kevesebb rendszerességgel eljárt oda, főleg az ideérkezés utáni első hónapokban. Azok is hallottak róla, ismerik a működését, akik nem találkoztak ezzel a segítő szervezettel.

Arról érdeklődtünk, mi az, ami véleményük szerint az áttelepülteket leginkább ebbe a csoportosulásba vitte. A válaszadók az előre megadott feltételezett motivációk közül egyet jelölhettek, s véleményeik alapján a következő preferenciális sorrend alakult ki (N = 372, nem válaszolt 7%): 1. összetartozás érzése (48%), 2. egymásrautaltság (10%), 3. a régi hazához való tartozás fenntartása (10%), 4. biztonságkeresés (9%), 5. segítségadás a mindennapi problémákban (9%), 6. közösen átélhető élmények (4%), 7. vallásosság (3%).

A csoportokba járók igen kevéssé vannak megelégedve a szervezetek tevékenységével. Elégedettségüket egy ötfokú skála értékeinek megfelelően jelölték, s azt átlagosan közepesnek (3,00) ítélték.

A kérdezettek információi alapján a csoportok működését három kategóriába soroljuk:

- amelyek érzelmi, emberi, lelki szükségleteket elégítenek ki,
- amelyek pragmatikus, főleg ügyintéző segítséget adnak, mind a magyarországi problémákhoz, mind a Románia felé irányuló kapcsolatokhoz,
- amelyek az erdélyi kulturális értékekkel és értékhordozókkal (írók, közírók, képzőművészek) való kapcsolattartást szervezik meg.

Bármelyik kategóriába besorolt csoport esetében a tagokkal való baráti kapcsolat szubjektív szempontból értékké válik, s a tag számára az így megteremtett szubkulturális klíma a nosztalgián kívül olyan érdekeket is magában foglal, amely a közös múlttudat mellett szerveződik. Az érdekek célja, hogy a közös erdélyi jellegű értékek továbbra is beépüljenek a mindennapi életükbe.

A közös sorsnak a csoportokban való megélése hozzájárul ahhoz is, hogy könnyítse az integrálódás nehézségeit, növelje a védettségérzést. Az ilyen jellegű találkozások alkalmával kialakuló bensőséges érzelmekkel átszőtt kommunikáció segít az otthon maradottakkal való kapcsolattartás elmélyültebbé tételében is.

Az érintettekkel való beszélgetések azt bizonyították, hogy ma már kevésbé van szükségük a szervezetek nyújtotta segítségre, mint kiszolgáltatottságuk első éveiben. Alkalmanként járnak el oda, de a szervezetek létezésének tudata növeli biztonságérzetüket.

Otthonosság

A migráns számára egy ország társadalmába sikeresen beintegrálódni azt jelenti, hogy új környezetében otthon érzi magát.

A kérdezettek egy ötfokú skálán jelölték otthonosságérzésük fokozatát, a romániai és a magyarországi életükre vonatkoztatva (1. táblázat).

1. táblázat

Otthonosságérzet Romániában és Magyarországon
(N = 400, átlag és százalék)

	Átlag	Megoszlás (%)				
		1-es	2-es	3-as	4-es	5-ös
Otthon Romániában	3,46	12	12	22	25	29
Otthon Magyarországon	3,88	3	8	21	33	35

Ezek az értékek azt mutatják, hogy a megkérdezettek inkább érzik otthon magukat Magyarországon.

Az életkori csoportok esetében mutatkozó különbségek nem jelentősek, de szembetűnő, hogy mindkét országban a 41 és 50 év közöttiek vannak a leginkább otthon (3,62, illetve 4,02).

A leginkább produktív korosztálynak ez az itélete azt sugallja, hogy az alkotó ember könnyebben és sikeresebben integrálódik.

A foglalkozási kategóriák szerint mindkét országban a nyugdíjasok érzik inkább otthon magukat (4,08, illetve 4,15), amelyet a vezető szellemiek romániai otthonérzete s Magyarországon a szakmunkásoké közelít meg a leginkább. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy az idősebbek jobban értenek az otthonteremtéshez, és a magyarországi áttelepedéskor is elég bölcsek voltak ahhoz, hogy ne legyenek irreális elvárásaik. A szakmunkások, kisvállalkozók kategóriájának megítélése mögött az lehet, hogy a munkájukkal vagy munkahelyeikkel vannak megelégedve, s ez a sikeresség a pozitív megítélés alapja. Akik Romániában értelmiségi munkakörökben tevékenykedtek, a legkevésbé érzik otthon magukat Magyarországon (3,73). Nyilván nekik még nem sikerült elérniük az egykori presztízskörülményeiknek megfelelő társadalmi integrációt az új hazájukban. Magyarországi otthonosságérzésük mélyebb azok esetében, akik már régebben itt élnek (a forradalom előtt érkezők 4,02).

POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ – HELYKERESÉS MAGYARORSZÁGON

Történelmi-politikai helyzetek

Az áttelepedettek számára Magyarország a rég óhajtott igazi szabadságot jelentette, azt a nagyon vonzó helyet, ahol már nem kell a politikától való rettegésben élniük. Az erdélyi látens politikai élményeik, amelyeket a családban, a korcsoportokban szereztek, és a magyarság identitásának felvállalásához kapcsolódó események alkalmából éltek át, Magyarországon újraéledtek. Az az élményanyag is reaktiválódott, amelyet a magyarság vállalása miatt egykori üldözöttségi, megkínzási vagy börtönbeli emlékek okoztak. Amiről Erdélyben beszélni sem lehetett: a magyarság büszke vállalása, az Magyarországon politikai értékké vált.

Egykori üldözöttségük és aktuális nehézségeik tág teret kaptak a médiumokban, mindenekelőtt az írott sajtóban

Ebben az időszakban az új ismereteket, információkat és helytállási-magatartási modelleket szolgáltató áttelepült erdélyiek úgy szocializálódtak, hogy értékként járultak hozzá az újfajta magyar politikai attitűd gazdagodásához.

A felfokozott érdeklődés hamarosan lecsökkent, a magyarországiakat lefoglalta a rendszerváltás. Az 1989. decemberi romániai változás után a magyarok érdeklődése és szimpátiája az otthon maradók, az új erdélyi lehetőségek kiharcolói felé fordult.

Az áttelepült erdélyiek nagyon nehezen élték meg a rokonszenv megszűnését. Akárcsak Romániában, a befogadó országban is kiszolgáltatottnak érezhették magukat, ami a migrációs lét nehézségei mellett fokozta érzékenységüket. A stigmatizálást kiemelten érzékelték, mert rá kellett jönniük, hogy Magyarországon is egy olyan kisebbségnek számítanak, akiknek másságuk miatt át kell élni a negatív diszkriminációt.

A számukra váratlan és fájdalmas megkülönböztetés ellenére igyekeztek felülemelkedni az indulatok irányította politikai hangulatokon. Létkérdéssé vált az áttelepedettek számára az ország, és benne saját maguk politikai helyzetének a racionális mérlegelése, megértése. Először azért, hogy benne önmaguk helyét megértsék és értékelhessék, később pedig azért, hogy tájékozottságukkal ellensúlyozni tudják a másságuk kihangsúlyozásából adódó nehézségeiket, és megkerülhessék társadalmi marginalizációjukat.

Pártpreferenciák

A magyarországi politikai átrendezés stresszhelyzetei számos olyan élményt adtak az áttelepedettek számára, amelyek szükségessé tették politikai kultúrájuk revideálását – felismerték, hogy csak jó orientáció útján találhatják meg tartósan a helyüket a magyar politikai átmenetben.

A társadalomba való ilyen jellegű beintegrálódáshoz általában az is szükséges, hogy a polgároknak legyen választott pártjuk. A kérdezettek 57 százalékának van már kedvenc pártja.

A pártokat nem választók között magas a nagyon fiatalok (a 18 és 23 évesek) és az alsó fokú iskolázottságúak aránya.

A pártokat választók preferenciái (a minta 57%-a, $N = 231$):

FIDESZ (a minta 27%-a) – főleg a 24 és 30 év közöttiek (36%), a középfokú végzettségűek (30%), a tanulók, gyesen, gyeden lévők (46%).

MDF (a minta 12%-a) – jellegzetesen az 50 évnél idősebbek (28%), a felsőfokú végzettségűek (20%), a vezető szellemiek (20%) és a nyugdíjasok (39%).

MSZP (a minta 6%-a) – leginkább a 41 és 50 év közöttiek (11%), a felsőfokú végzettségűek (9%), a beosztott szellemiek (9%) és a vezető szellemiek (10%).

SZDSZ (a minta 5%-a) – kiemelten az aktívan dolgozó korcsoportok (a 24–30, a 31–40 és a 41–50 év közöttiek sorában azonosan 7%), a felsőfokú iskolázottságúak (7%) és a vezető szellemiek (9%).

Pártválasztásaik részben hasonlóak a pártpreferenciák országos átlagához. Azonos időszakban (1993. április, május, június) az országos reprezentatív pártpreferencia-felmérés kumulált adatait illetően az áttelepedettek preferenciái leginkább az MDF javára térnek el (2. táblázat).

2. táblázat

Az erdélyiek és az országos minta pártpreferenciái[2]
(százalék)

	SZDSZ	FIDESZ	MDF	MSZP	KDNP	FKGP	Egyéb	Egyiket sem
Áttelepedett erdélyiek, $N = 400$	27	12	6	5	2	2	4	38
Országos reprezentatív minta, $N = 676$[3]	26	7	11	8	4	5	7	32

Az MDF nagyobb népszerűségének okait abban látjuk, hogy:

- a vizsgált időszakban (1987 és 1992 ősze) az MDF eszményei, megalakulása, párttá artikulálódása, fontos politikai tényezővé válása volt a legismertebb a közvélemény számára;
- az MDF már megalakulásának pillanatától kezdve határozottan kiállt a határokon túli magyarság érdekében, és felvállalta az áttelepedettek problémáit is;
- az átlagállampolgár szívesen van a többség által megerősített véleményen, s így az MDF mint az első szabad választáson győztes párt, számos hívet gyűjtött táborába a politikailag közömbösek és/vagy tétovázók közül is – ez a tendencia fokozottan érvényesült a betelepedettek soraiban, akik azonosulva a győztes többséggel, inkább otthon érezték magukat a befogadó országban.

[2] Az általunk vizsgált minta ($N = 400$) esetében 1 százalék volt a válaszmegtagadás és 4 százalék azok aránya, akik még nem tudtak pártot választani, tehát X.

[3] Forrás: Szonda-Ipsos Közvéleménykutató Kft. adatbázisa (1993. április, május, június).

VONZÓDÁS AZ ERDÉLYÉRT VALÓ POLITIZÁLÁSHOZ

Figyelés Romániára és a média Erdély-képére

A megkérdezettek fele (52%) nagy figyelemmel, míg valamennyivel kevesebben (42%) kisebb odafigyeléssel követik a román politikai eseményeket, s elenyészően kevesen (6%) egyáltalában nem figyelnek ezekre. A figyelem szignifikánsan nő az életkorral, az iskolázottsággal és a társadalmi státusszal. Így a legmagasabb az 50 évnél idősebbek (67%), a felsőfokú végzettségűek (72%) és a vezető szellemiek (75%) körében. Az áttelepültek Romániára figyelése még intenzívebb, amikor valamely politikai megnyilvánulás az ott élő magyarsággal kapcsolatos. A romániai nemzetiségi politikát zömükben (79%) kiemelten figyelik, közel egyötödük (19%) kisebb érdeklődéssel teszi ugyanezt, s néhány esetben (2%) teljesen hiányzik ez az érdeklődés. Az erdélyi nemzetiségi politikának a követése hasonlóan differenciálódik, mint az országos politikára való figyelés, továbbá összefügg még az eredeti lakhellyel is. A legnagyobb érdeklődés e téren a férfiakat (83%), a 40 és 50 éven felülieket (89%, illetve 90%), a felsőfokú végzettségűeket (89%), a vezető szellemieket (93%) és a nyugdíjasokat (100%), valamint a Közép-Erdélyből (86%) érkezetteket jellemzi. Általában a romániai politikai élet iránti figyelem erősebb a vidéken élők (főleg Nyugat-Magyarországon) és a Közép-Erdélyből jöttek soraiban, és azok között, akik Magyarországon járnak erdélyieket tömörítő csoportosulásokba, illetve a román forradalom előtt elindultak körében.

Kiemelt érdeklődéssel követik a kérdezettek a magyar politikai életnek a határokon kívüli magyarságra vonatkozó megnyilvánulásait. Ez a magyar tendencia leginkább a magyar médián keresztül követhető, ahol folyamatosan jelen vannak az Erdélyben élőket érintő témák is. Véleményünk szerint a média által sugallt Erdély-kép nagyon szelektív az ottani valóság bemutatását illetően, főleg érzelmeket és kategorikus ítéleteket igyekszik kelteni a mélyebb elemzéssel szemben. A vizsgált időszakban (1993 júniusával bezáróan) az erdélyi kisebbségi magyar csak mint szenvedő, jogfosztott, kisemmizett egyén került bemutatásra, feltételezhetően abból a meggondolásból kiindulva, hogy az elszenvedett sérelmek nagyobb hírértékkel bírnak, mint a mindennapok széles körű bemutatása, a helyzetértelmezések és a jövőre vonatkozó lehetőségek elemzése.

Mivel az Erdély-tematika leginkább a tömegkommunikáció csatornáin át integrálódik az ország közvéleményébe, ennek az üzenetküldésnek a hatása politikai kommunikációbeli funkciót lát el. Feltételeztük, hogy figyelve ezeket a médiamegnyilvánulásokat, az áttelepülteknek markáns véleménye alakult ki ez irányban. Arról érdeklődtünk, hogy a magyarországi újságok, a rádió és a televízió Erdély-képét hogyan ítélik meg, milyennek tartják azok összességét mennyiségi, minőségi és hasznossági szempontból.

A tematika mennyiségi jelenlétével kapcsolatban három véleményalternatíva közül választhattak, amelyeken belül nem mutatkozott jellegzetes eltérés az összesített véleménytől. Elegendőnek minősíti az Erdély-tematika médiabeli jelenlétét a mintának több mint fele (64%), főleg a felsőfokú iskolázottságúak (69%). A kérdezettek több mint egynegyede (27%) kevesli ezt a jelenlétet, úgy gondolják, hogy a rendszerváltozás utáni helyzet még nagyobb fokú Erdély-törődést, a médiumok részéről még nagyobb odafigyelést igényelne. Főleg az alsó fokú végzettségűek (41%) és a fizikai dolgozók (30%) gondolják így. Van egy kisebbségi vélemény is (7%); akik túl soknak érzik ezeket a médiatevékeny-

ségeket, azok közül többen azt is hozzátették: nem általában sokallják ezt a jelenlétet, hanem úgy látják, hogy időnként kampányszerűen szerepeltetik az Erdély-témákat, illetve egyes ottani zónákkal többet foglalkoznak az egyéb magyarlakta területrészek rovására.

A magyar média Erdély-képének minőségi megítélésénél már vannak valóságos, szignifikánsan érzékelhető különbségek az alcsoportok megítélésein belül. A mintának több mint fele (58%) úgy ítéli meg, hogy ez a kép a valóságnak megfelelő. Jellegzetesen a szakképzetlen és a szakképzett munkások (61%, illetve 61%), a nyugdíjasok (69%) és a Nyugat-Magyarországon letelepedettek (75%) érzik így. Közel egynegyedük (23%) ezt a bemutatást összességében kedvezőtlenebbnek érzi a realitáshoz viszonyítva; felelősséggel gondolkodva úgy érzik, hogy az egykori helyzethez mérten vannak olyan pozitívumok, amelyekről hallgat a magyar média. Ez a vélekedés markánsan a 18 és 23 év közöttiekre (27%), a tanulókra (34%), a kritikus szellemű felsőfokú végzettségűekre (28%) és a vezető szellemiként (29%) tevékenykedőkre jellemző. Azok is jelen vannak a kérdezettek soraiban (14%), akik radikálisabb hozzáállást várnának el; szerintük az erdélyi valóságnál kedvezőbb a magyar médiumok által alkotott összkép. Főleg az 50 évnél idősebbek (20%) és a nyugdíjasok (23%) látják ennyire sötéten a jelent, amelyet érzelmi sérelmeik szűrőjén keresztül ítélnek meg.

ROMÁNIÁHOZ ÉS A RÉGI OTTHONHOZ VALÓ VISZONY

Kapcsolatok

A kérdezettek 96 százalékának közeli rokonai (szülei, nevelőszülei, testvérei, unokatestvérei, nagyszülei, anyósa, apósa, gyermekei, főleg már felnőtt utódai) élnek Erdélyben. Az otthon hagyott közeli rokonokkal folyamatosak a találkozásaik, 90 százalékuk nyilatkozott így.

Közeli barátokat úgyszintén 96 százalékban hagytak otthon, tehát – akárcsak a rokoni kapcsolatok esetében – azt mondhatjuk, hogy az elhagyott hazával összekötő szálak csaknem mindenkire jellemzők. Különösen ragaszkodnak erdélyi barátaikhoz az egészen fiatalok (18–23 év közöttiek), a nyugdíjasok és – a főleg a közép-erdélyi zónából érkezett – felsőfokú iskolázottak. Erdélyi barátaikkal a minta 81 százaléka szokott találkozni, közülük 21 százalék rendszeresen, míg 60 százalék csupán alkalmanként, vagyis évente kevesebb, mint öt alkalommal.

Az Erdélyben maradt közeli rokonaikkal a megkérdezettek 31 százaléka inkább Romániában, 21 százaléka inkább Magyarországon és 48 százaléka felváltva a két országban; a közeli barátokkal pedig 34 százalékban főleg Romániában, 19 százalékban inkább Magyarországon, míg 47 százalékban mindkét ország területén egyaránt találkoznak. A rokoni kapcsolatok ápolása – amely gyakori hazajárásokra utal – természetes emberi igény, de a kérdezettek megbecsülik és ápolják az otthon hagyott baráti kapcsolataikat is. Ezeket egy 1-től 5-ig terjedő skálának megfelelően jelentősebbnek ítélték (4,17-es átlagértékűnek), mint a magyarországi baráti kapcsolataikat (3,43).

Megállapítható tehát, hogy a kérdezettek ragaszkodnak az egykori – erdélyi –mikroszociális környezetükhöz és az erdélyi értékek, a transzszilván hagyományok tiszteletének továbbadásához. Kevesen vannak, akik passzívak maradnak az elhagyott ország iránt.

akik nem járnak vissza Erdélybe. Az odalátogatások hiányának okairól több válaszadó is beszámolt: vannak, akiknek nincs olyan közeli rokona vagy barátja, aki Erdélyben vendégül látná őket, önállóan pedig nem tudják fedezni a látogatás költségeit; többen pedig úgy érzik, hogy a viszontlátás örömeinél sokkal erősebb a fájdalom, amit az Erdélybe utazás alkalmából át kellene élniük. Nemcsak az esetleges üldöztetés és más fájdalmas emlékek újraéléséről van szó, hanem azt a megkülönböztetést igyekeznek elkerülni, melynek értelmében a kivándorlók az erdélyi kollektív életérzés, a legnagyobb morális értéknek tartott helytállás és helyben maradás árulóinak minősülnek – az erre utaló nyílt vagy burkolt megjegyzést egyesek nagyon nehezen viselik el.

Érzések

A szülőföld elhagyása, a migráció egy olyan cselekménysorozat, amely több érzelmi-gondolati szakaszon megy keresztül. Ahhoz, hogy az elszakadás sikeres legyen – vagyis hogy az elmenő új környezetébe biztonságot élvezve tudjon beilleszkedni –, a legerősebben a taszítás megélése járul hozzá. Az általunk megkérdezettek is döntően a taszító motivációkat, az intenzív negatív érzelmek akkumulációját jelölték meg kivándorlásuk okaként. Ugyanakkor a vágyott és sikerként megélt kivándorlás euforikus szakaszának elmúltával a negatív érzelmek intenzitása csökkent. Az elszakadás, a távolságtartás új érzelmeket is motiválhat.

Az Erdélyből kivándoroltaknak az elhagyott ország iránt táplált érzelmeit abból a szempontból vizsgáltuk, hogy ezek az affektív elemek mennyire vannak jelen mindennapi gondolkodásukban és viselkedésükben. Objektív körülményeik miatt védtelenebbek és kiszolgáltatottabbak érzéseikkel szemben, hazalátogatásaik, állandó kapcsolataik az erdélyiekkel hozzájárulnak ahhoz, hogy az elhagyott otthon iránti érzéseik – még ha azok negatívak is – véleményeiket és viselkedési megnyilvánulásaikat indukáló tényezőkként épüljenek be életstratégiáikba.

Az elmenteknek mindig maradnak hiányérzeteik az elhagyott közösséggel, csoporttal s az azokat megtestesítő tárgyi világgal szemben. (Erre a hiányérzetre egy 7 tételből álló kérdéscsoporttal kérdeztünk rá, ahol a válaszadók ezek mindegyikére 1-től 5-ig jelölhette érzéseit: 5 = nagyon hiányzik valami az elhagyott országból, 1 = egyáltalában nem hiányzik ugyanaz, s a közbenső értékek pedig az érzés egyéb fokozatait jelölik.) Azt tapasztaltuk, hogy a hiányérzet a makrokörnyezettől a mikrokörnyezet felé haladva növekszik (3. táblázat). Leginkább annak a városnak/falunak a hiányát érzik, amelyben laktak. Hasonlóan magas Erdélynek – mint a szűkebb hazának – a hiányérzete. Mindkét esetben erősebb ez az érzés a Székelyföldről jöttek, az értelmiségiek és az idősebbek körében és átlagon aluli a huszonévesek és a Dél-Erdélyből jöttek sorában. Az elhagyott országnak bizonyos tájai is hiányoznak, főleg azok az országrészek, amelyeknek magyar érzelmi vonatkozásai vannak, mint például a Szent Anna-tónak vagy a Madarasi Hargita kirándulóhelyeinek. Ez az érték a legmagasabb az ötven évnél idősebbek és a nyugdíjasok körében, jóval magasabb a szellemiek, mint a fizikaiak sorában, leginkább kiemelkedő a Székelyföldről jöttek között, és ugyanakkor növekszik az iskolázottság fokával a felsőfokúak javára. A közepesnél jóval többnek érzik egyes országrészek, tájegységek hiányát, amelyek az elvándorlók személyi életének emlékhelyei – főleg az 50 évnél idősebbek, a Közép-Erdélyből jöttek, a felsőfokú végzettségűek és a szellemi beosztottak sorában erősebb ez a

hiányérzet. Legkevésbé érzik Romániának mint országnak a hiányát, ezt átlagban az egyáltalán nem hiányzik és a kevéssé hiányzik fokozat közötti 1,80-as értékűnek jelölték. Az egész országgal mint tágabb hazával szemben inkább éreznek hiányérzetet a 18–23 évesek, akiknek nincsenek felgyűlve a különböző országrészekhez fűződő emlékeik, és a szórványban élő dél-erdélyiek. Utóbbiaknak kevésbé volt alkalmuk nemzetiségi jellegű közösségi élmények gyűjtésére, amelynek emléke egy-egy kisebb helyhez kötődik.

A térhez-tájhoz kötött hiányérzet mellett 4,17-es értékkel jelzik a Romániában élő rokonok, barátok és egykori kollégák hiányát, ami kiemelkedőbb a Székelyföldről és az Erdély középső tájairól érkezettek körében. A régi mikrokörnyezet interperszonális kapcsolatai nagyon hiányoznak nemcsak az 50 év felettieknek, hanem a 18–23 év közöttieknek is. A tájak és emberek mellett közepes értékben hiányzik a közösségi élmény is: az erdélyi közéleti és kulturális eseményeken való személyes részvétel. Leginkább a felsőfokú végzettségűek éreznek így, ugyanez kiemelkedő a Közép-Erdély és a Székelyföld elszármazottjainak soraiban is, akik a régi otthonukban többször átélhettek ilyen élményt.

3. táblázat

A Romániára vonatkozó hiányérzet néhány szociodemográfiai csoporton belül

(N = 400; átlag: 1 = nem hiányzik, 5 = nagyon hiányzik)

Szociodemográfiai csoportok	A hiányérzet tárgyai						
	Városa/ faluja	Erdély	Rokonok, barátok, kollégák	Ország-részek	Emlék-helyek	Románia	Részvétel a közéletben
Átlag	4,25	4,24	4,17	4,07	3,98	1,80	2,74
Korcsoportok							
18–23	4,34	4,14	4,28	3,72	3,88	2,08	2,74
24–30	4,11	4,06	4,17	3,91	3,97	1,80	2,81
31–40	4,17	4,23	4,18	4,21	3,92	1,85	2,84
41–50	4,22	4,28	4,00	4,15	3,97	1,56	2,48
51–X	4,60	4,62	4,33	4,29	4,21	1,86	2,86
Foglalkozás							
Tanuló, GYES	4,16	4,14	4,24	3,96	3,96	2,16	2,76
Segéd-, betanított munkás	4,16	4,01	3,96	3,68	3,92	1,58	2,47
Szakmunkás, vállalkozó	4,13	4,19	4,30	4,09	3,76	1,48	2,60
Beosztott szellemi	4,50	4,46	4,28	4,48	4,26	1,89	3,05
Vezető szellemi	4,23	4,31	4,06	4,16	4,01	1,96	2,90
Nyugdíjas, háztartásbeli	4,85	4,76	4,46	4,53	5,14	1,92	2,92
Iskolázottság							
Alsó fokú	4,37	4,14	4,18	3,74	3,81	1,62	2,37
Középfokú	4,24	4,22	4,23	4,04	3,96	1,71	2,63
Felsőfokú	4,24	4,28	4,04	4,18	4,05	1,97	3,01
Eredet							
Partium	4,13	4,13	4,05	3,93	3,83	1,80	2,43
Közép-Erdély	4,26	4,23	4,25	4,09	4,20	1,81	2,97
Dél-Erdély	3,42	3,28	3,64	3,78	4,14	2,07	2,57
Székelyföld	4,45	4,45	4,26	4,22	3,92	1,75	2,88

Amikor a migráns egy új országba költözik, többféle érzése lehet a régi országgal, az ott élőkkel kapcsolatban, ilyenek például a honvágy, a bűntudat, a harag és a megbánás. Az ezek után való érdeklődés gyakorta erős érzelmi reakciókat váltott ki a kérdezetteknél, s előfordult, hogy ostobaságnak, sőt felháborítónak nevezték az ilyen irányú érdeklődést. Az indulat nélkül reagálóknak is az volt a véleménye, hogy az ilyen érzések léte vagy hiánya kifejezetten magánügy, tehát nagyon nehéz számot adni róluk. A gyakori spontán negatív reakciók ellenére a válaszmegtagadás nem érte el még az egy százalékot sem, tehát ezek nagyon jellemző érzések a posztmigrációs lelkivilágban. (Előfordulásuk gyakoriságáról egy ötfokú skála segítségével adtak számot, ahol az 1-es azt jelenti, hogy soha nem volt ilyen érzésük, az 5-ös pedig azt, hogy nagyon gyakran volt.)

A leggyakoribb érzés a honvágy (3,13-as átlagos gyakoriság), a kérdezettek 20 százaléka igen gyakran érez honvágyat (5-ös), s kevésbé érez (4-es) 25 százalékuk. Közepes gyakorisággal (3-as) alig egynegyedük (24%), ritkán (2-es) 20 százalékuk érez így. Legínkább jellemző a honvágy érzése a nőkre (3,31-es értékben), az alsó fokú végzettségűekre (3,35), a beosztott szellemi dolgozókra (3,51), a Budapesten élőkre (3,19) és a fiatalok csoportjaira (3,44, illetve 3,30), valamint az elszármazás helyét tekintve főleg a Székelyföldről érkezettekre (3,34).

Nagyon kevéssé éreznek haragot az áttelepedettek a Romániában átélt nehézségek, szenvedések miatt. Sérelmeiket vagy már háttérbe szorították, vagy nem akarnak számot adni róluk, erre utal a Románia iránt érzett harag átlagos 1,81-es értéke. Nem érez haragot egyáltalán a kérdezettek 66 százaléka (1-es), ritkán (2-es) 8 százaléka, időnként (3-as) is csak 11 százaléka. Gyakran (4-es), illetve igen gyakran (5-ös) a válaszadók 8 százaléka, illetve 7 százaléka érez haragot. Ez az érzés jellegzetes az 50 évnél idősebbek csoportjában (2,90) és közülük is a szakképzetlen fizikai (1,90) és a vezető szellemi (1,89) dolgozóknál. Őket elszenvedett sérelmeik sokasága és súlyossága arra ösztönzi, hogy azokat újraélve haragot érezzenek az elhagyott haza iránt.

Az áttelepedett erdélyiek egytizedének gyakori érzése az otthon maradottakkal, az erdélyi magyarsággal szemben érzett bűntudat, mely összefügg az eljöttek erkölcsi- és felelősségérzésével, amiért az erdélyi tudatban élő olyan értékeket, mint a helytállás, a kollektív gondokban való osztozás, odahagyták, kiléptek a kisebbségi társadalom közös ügye által rájuk rótt feladatokból. A kivándoroltak olyankor érzik fokozottan a bűntudatot, amikor Románia életének változásai az ott élő magyarságot különösen sújtják. A bűntudat megélésének átlagos gyakorisága 1,61-es értékű. A kérdezettek 72 százaléka soha (1-es), 9 százaléka ritkán (2-es) s szintén 9 százaléka időnként (3-as) érez így, míg 5–5 százalék gyakran, illetve igen gyakran (4-es és 5-ös) éli ezt meg. A bűntudat gyakoribb az értelmiségnél és a nyugdíjasoknál, az utóbbiak közül főleg azok között, akik értelmiségiként tevékenykedtek Erdélyben. Az ottani közösségben a helytállás eszményítése, az együvé tartozás és összetartás hirdetése az értelmiségi lét jellemzője, s ezért időnként bűnösnek érzik magukat az íratlan elvárások de facto megtagadása miatt. Mivel a gyakori bűntudatérzésről csak a minta egytizede vallott, megállapíthatjuk, hogy az áttelepedett értelmiség általunk vizsgált rétegének is csupán egyharmada érezhet gyakorta bűntudatot.

Legkevésbé (átlag 1,39) jellemzi a kérdezetteket a kivándorlás miatti megbánás, amiről ezért azt mondhatjuk, hogy nem játszhat szerepet a kivándoroltak életében.

Ha nemcsak az átlagértékeket vizsgáljuk, hanem a különböző értékfokozatokkal jelölt érzésintenzitást is, akkor jellegzetes különbségeket tapasztalunk. Honvágyat – s hasonló mó-

don megbánást – a fiatal korosztályok egyharmada érez igen gyakran. Ezek a korcsoportok részint még nem ismerik a honvágy kivédésének technikáit, részint még nem volt elég idejük ahhoz, hogy elhagyott hazájukban mélyebben csalódjanak. Helyüket nehezebben találják meg, s a magyarországi lehetőségeikben, szakmai perspektíváikban is csak bizonytalanok lehetnek. A 41 és 50 év közöttiek azok, akiknek 29 százaléka soha nem érez honvágyat és 89 százaléka megbánást. Ez a legsikeresebben integrálódott csoport, akik leginkább óhajtották az eljövetelt elszenvedett sérelmeik és hivatásuk gyakorlatának kilátástalansága miatt, s már volt elég tapasztalatuk, szakmai és szellemi tőkéjük, amit jól sikerült konvertálniuk Magyarországon. A kivándoroltakat kibocsátó zónák közül leginkább a Székelyföldről jöttek szenvednek a honvágytól. A tömbmagyarság meghittebb, biztonságosabb és patriarkálisabb körülményeiből érkezetteknek 53 százaléka érez honvágyat, 29 százalékuk gyakran s 24 százalékuk igen gyakran. Összevonva a 4-es és 5-ös fokozatúnak ítélt honvágyérzet gyakoriságát, a Közép-Erdélyből jöttek 51 százaléka, a délerdélyiek 35 százaléka s a partiumiak 33 százaléka ítélte úgy, hogy ez az érzés jelen van mindennapi életében. Haragot leggyakrabban (4-es és 5-ös) a partiumiak éreznek és az 1989. decemberi román forradalmi változás előtt Magyarországra érkezett 50 évnél idősebbek közül azok, akikben leginkább felgyűlt a kivándorlást indukáló motivációk sorozata.

Megállapíthatjuk, hogy ezek az érzések erősíthetik az erdélyi identitást, motiválhatják a régi otthonhoz való ragaszkodást, s ugyanakkor a fájó érzések az áttelepedettek körében alkalmanként növelhetik a szolidaritás és az összetartozás érzését, a sorsközösséget.

Kivándorlásattitűd

Az erdélyi nemzetiségi közösség kollektív mentalitása már a Trianon utáni repatriálások óta elítéli a kivándorlást, a helytállás feladását. Ennek oka, hogy az elmenők olyan betöltheteten ürt hagynak maguk után, amely a nemzeti közösség életében konfliktusforrásokat jelent. Az utóbbi években az exodusszerű kivándorlási hullám következményeként ez az álláspont megerősödött, és a változás utáni sajtószabadság lehetőségével élve az erdélyi magyar nyelvű publikációkban főszerepet kapott. A hivatalos hatalmi tényezők – tételesen az RMDSZ és az egyházak – is élenjárói ennek az elítéltetésnek.

Hogyan vélekednek erről az áttelepedettek?

4. táblázat

A kivándorlással kapcsolatos vélemények
(N = 400, 5 = egyetért, 1 = nem ért egyet)

	Átlag	Megoszlás (%)				
		1-es	2-es	3-as	4-es	5-ös
Mindenképpen a szülőföldön kell maradni	2,34	37	16	30	11	6
A szülőföldön élni felemelő érzés, így könnyebb elviselni a nehézségeket	2,49	31	19	30	12	8
Csak az a helyes cselekedet, amely a szülőföldi közösség érdekében történik	2,29	34	23	21	13	9
Csak az a jó cselekedet, amely nemzeti célokat szolgál	2,23	42	20	19	10	9

Az ítéletek elfogadottsága a közepesnél alacsonyabb, az erkölcsi normákkal a mintának jó egyharmada egyáltalában nem ért egyet, és igen magas arányban is csak közepesen értenek egyet. A morális követelményekkel teljesen azonosulók a mintának egytizedét sem teszik ki, de mégis vannak olyanok is az áttelepedettek között, akik – legalábbis egy ítélkezés erejéig – teljesen elfogadják az otthon maradás erkölcsi fölényét (4. táblázat).

Mind a négy ítélkezéssel leginkább a Székelyföldről elszármazottak értenek egyet, és az otthon maradás imperatívuszán kívül a többi kijelentéssel átlagon felül egyetértenek a partiumiak is. Az életkori megoszláson belül a szülőföldi közösségszolgálattal az 50 évnél idősebbek egyetértése a szignifikáns (2,84) – ez a korosztály az összes többi erkölcsi megfogalmazással is inkább egyetértett az egységes véleményhez viszonyítva –, de ezt a kívánalmat az egészen fiatalok is (2,52) átlagon felül elfogadták. A nemzeti célok helyességével való egyetértésnél a foglalkozási kategóriák közül a szakképzetlen munkások (2,56) és a nyugdíjasok (2,54) véleménye markánsan magasabb az átlagnál.

Az elmenetellel szemben az otthon maradás erkölcsi magasabbrendűségére sarkítottan is rákérdeztünk: egyetért vagy nem ért egyet azzal, hogy az erdélyi magyaroknak kötelességük otthon maradni, ahol születtek. Nem értett egyet 87 százalék, egyetértett 12 százalék, s egy százalék nem válaszolt. Az egyetértők között a Székelyföldről elszármazottak, az 50 évnél idősebbek, a szakképzetlen fizikaiak és a nyugdíjasok aránya jelentősebb.

Ahhoz, hogy az erdélyiek véleményei, nézetei és attitűdjei között összefüggéseket találjunk, a különböző kérdésekre adott válaszaikat másodelemzésnek vetettük alá, s így a fő komponensek analízise során azok a változók kerültek egy csoportba, amelyek között azonosságok, rejtett vonzatok vannak.

A jövőbeli eseményekre vonatkoztatott kérdéscsoportokon – beleértve az erdélyi közeljövőre utaló valószínűségeket és a kivándorlási következményeket – faktoranalízis segítségével két véleményegyüttes rajzolódott ki: az egyik egységesen borúlátóan ítéli meg az erdélyi magyarok romániai jogainak jövendő sorsát és az áttelepedettek negatív megkülönböztetését Magyarországon és Romániában; a másik differenciáltabb, mert a romániai magyarok sorsára vonatkozó jövőképet sokkal negatívabbnak ítéli, mint a saját migrációs nehézségeit.

A válaszadókat klaszteranalízis által három csoportra bonthatjuk:

1. A nagyon pesszimistán ítélkezők (32%) szerint a legvalószínűbb, hogy a jövőben sem lesz Kolozsváron magyar egyetem, az erdélyi magyarok elveszítik nemzeti identitásukat, és árulóknak fogják tartani az elmenőket Erdélyben. (Az egyes típusok arányát a legfontosabb szociodemográfiai csoportban az 5. táblázat tartalmazza.)

2. A kevésbé pesszimistán ítélkezők (46%) szintén úgy látják, hogy a román kormány a jövőben is csak ígérni fogja a kisebbségeknek a jogokat, de ígéretét nem tartja be, valamint nem bíznak a jövendő erdélyi magyar intézményrendszer megteremtésében, de az összes egyéb kérdésben kevésbé pesszimistán ítélkeznek a többi csoporthoz képest.

3. Nem éreznek különbséget a kérdezett problémák között azok, akik egységesen pesszimistán ítélnek (22%), ide főleg az alsó fokú végzettségűek, az idősebbek és a tanulók tartoznak.

A szülőfölddel kapcsolatos morális ítéleteket és a biztonságos életkörülmények magasabbrendűségét hangsúlyozó megállapítások válaszait is analizáltuk. Ebben a vonatkozásban a klaszteranalízissel a következő csoportok különíthetők el:

1. A szülőföldtől független véleményalkotók csoportja (30%) szerint általában igaz az, hogy otthonos és biztonságos körülmények között helyes dolgozni és a nemzeti célokat szolgálni. Ezekben a döntésekben a társadalmi státus volt a meghatározó, a segéd- és be-

tanított munkások inkább biztonságra szorulók, ezért a biztonság fontosságát emelik ki, közülük is főleg a Budapesten élők és a 41–50 év közöttiek – tehát a fővárosi atomizáltságban jóval inkább érzik az idegenséget és a bizonytalanságot.

2. A szülőföldhöz apatikusak számára (39%) nem fontosak ezek a morális megfogalmazások, és kiemelten csak azzal a pragmatista véleménnyel értenek egyet, hogy az otthonos környezet és a biztonságos kapcsolatok a lényegesek. Ezek a vélemények túlsúlyban vannak a 31 és 40 év közöttiek, a szellemi beosztottként dolgozók, a nyugdíjasok és a román határhoz közel letelepedettek körében – általában azok között, akik elért sikeres körülményeik miatt kevésbé érzik az idegenségüket.

3. A szülőföldcentrikusak véleménye szerint (31%) az otthon maradás, a szülőföld- és közösségszolgálat igen fontos – így főleg a Budapesten élők, a Székelyföldről jöttek, a vezető szellemi munkakörökben dolgozók és az 50 évnél idősebbek ítélkeznek, vagyis ezekben a csoportokban vannak túlsúlyban azok, akik a leginkább kötődnek az otthon maradottak értékrendszeréhez a kivándorlás után is.

A kivándorlás kérdéskört sarkított válaszadásokkal, az egyetértés–nem egyetértés regisztrálásával közelítettük meg. Az otthon maradás erkölcsi fontosság, az Erdélyben élők identitásvesztése mellett a kivándorlás sikerességére kérdeztünk rá, amely feltételezi a befogadó ország értékrendjének átvételét. Az, hogy az áttelepedés után az Erdélyben maradottak problémáival kell-e vagy sem foglalkozniuk, a kivándorlás sikeres megélése érzékeny mutatójának bizonyult. A kivándorlási kérdéskör válaszainak faktoranalízise után a következő modelleket lehetett megkülönböztetni:

1. Érdemes volt eljönni, a kivándorlás sikeres volt, s így kifejezetten már nem érdeklődnek az erdélyiek sorsa iránt.

2. Az áttelepedés nehézségeket jelentett, s ez a folyamat lelki krízisekkel járt.

3. Magyarországon könnyen be lehet illeszkedni, az áttelepedést minden követelményeivel együtt el lehet fogadni, de a kivándorlás után is tudatosan szoros kapcsolatban kell élni az erdélyiek problémáival.

A válaszadó egyéneket klaszteranalízissel csoportosítva, ezúttal is hármas tendencia alapján különültek el a logikai egységek:

1. „A kivándorolni érdemes" (6%) rejtett ítéletet vallók jellegzetesen az 50 évnél idősebbek, a 18–23 év közöttiek és a tanulók soraiban vannak, s ugyancsak felülreprezentáltak a nyugdíjasok körében. Ők azok a kevesek, akiknek kifejezetten problémamentességet és sikerélményt jelentett az eljövetel.

2. „A kivándorolni krízishelyzet" rejtett vélemény a többség (81%) válaszaiban benne van, tehát a 24–30 és a 41–50 év közöttiek csoportjaiban, a beosztott szellemiként és vezető szellemiként dolgozók között. Mivel ők kifejezetten nehézségként élték meg az országváltást, a Romániával való posztmigrációs kapcsolatok fontosságában is valamivel kevésbé hisznek.

3. „A kivándorlás elfogadható" tényt vallók (13%) nehézségek nélkül tudtak beilleszkedni, az alkalmazkodást, az érték- és szokásrendváltást lelki sérülések nélkül élték át, és az eljövetel után is szoros kapcsolatban igyekeznek maradni az erdélyi valósággal. Főleg az 50 évnél idősebbek, a ma már nyugdíjasok, az alsó fokú iskolát végzettek és a fizikai dolgozók, valamint a 18–23 év közötti fiatalok soraiban vallanak így. Ez a vélemény a Budapesten élők, a Közép-Erdélyből és a Székelyföldről érkezők csoportjaiban is magas arányú.

A többváltozós elemzések eredményei is megerősíthetik, hogy az áttelepedettek kivándorlásuk egyes indokait és körülményeit általában pesszimistán ítélik meg az erdélyi realitásokra – mind a jelenre, mind a jövőre – vonatkoztatva. Kivándorlásuknak meg- és elítélésével nagy többségük egyáltalában nem ért egyet, sem a magyarországi, sem az erdélyi elítélőkkel nem azonosulnak, de még a közülük sikeresekről is kiderült, hogy az eredményes integrálódás zömüknek lelki krízisek megélésével jár együtt.

5. táblázat

A jövőre, Romániára és a kivándorlásra vonatkozó vélemények klaszterei a szociodemográfiai csoportokon belül

(N = 400, százalék)

Szociodemográfiai alcsoportok	A jövőképe mennyire pesszimista			A szülőföld moralis ítélete			A kivándorlás megítélése		
	Nagyon	Kevesebb	Általában	Független	Apatikus	Centrikus	Érdemes	Krízishelyzet	Elfogadható
A teljes mintában	32	46	22	30	39	31	6	81	13
Nem									
Férfi	33	47	21	27	42	31	7	80	13
Nő	30	45	25	33	36	31	6	82	12
Korcsoportok									
18–23	31	50	19	29	39	33	9	72	19
24–30	35	48	18	30	39	30	6	88	5
31–40	35	41	24	29	42	30	7	81	12
41–50	33	44	23	34	40	26	2	87	11
51–X	19	51	30	26	32	42	12	63	25
Foglalkozás									
Tanuló, GYES	38	30	33	29	39	33	11	79	11
Segéd-, betanított munkás	24	48	27	41	28	31	8	75	17
Szakmunkás, vállalkozó	34	48	19	32	42	27	8	80	13
Beosztott szellemi	30	44	26	21	49	30	4	87	9
Vezető szellemi	34	50	17	28	38	34	3	87	11
Nyugdíjas	13	75	13	15	54	31	17	58	25
Iskolázottság									
Alsó fokú	32	26	42	50	19	31	4	81	15
Középfokú	32	46	22	30	40	30	9	77	14
Felsőfokú	32	49	19	25	42	33	3	87	10
Lakóhely									
Budapest	30	46	24	33	34	33	9	76	16
Román határ mentén	23	58	19	24	48	27	5	81	13
Közép-Magyarország	29	51	20	28	46	26	3	87	10
Nyugat-Magyarország	44	35	21	29	39	32	5	91	5
Eredet									
Partium	24	51	25	32	45	23	9	85	7
Közép-Erdély	31	44	24	29	38	33	5	77	18
Dél-Erdély	46	46	8	43	43	14	8	92	–
Székelyföld	38	43	19	27	34	39	6	80	15
Az érkezés ideje									
A forradalom előtt	28	49	23	31	38	31	5	84	10
A forradalom után	33	45	22	30	40	31	7	80	13

Kivándorlók és kivándorlás

A Romániába gyakran visszajáró áttelepültek, akik folyamatos kapcsolatban vannak az ott élő rokonaikkal és barátaikkal, rendszeresen beszélgetnek a kivándorlásról. Alkalmanként – tömören vagy bőbeszédűen és olykor túlozva – beszámolnak posztmigrációs életük eseményeiről. Az információcserén és a rokoni-baráti interperszonális kapcsolatok intimitását igénylő kommunikációján túl a beszédesemények állandóságának vannak szociálpszichológiai indíttatású okai is.

Az áttelepültek – a migráció előtti és utáni konfliktushelyzetek átélése és az erdélyiek őket erkölcsileg elítélő magatartása miatt – állandóan beszámolási kényszert éreznek. A Magyarországon átélt megkülönböztetések, a másság, az idegenség, a betelepedettség érzetének szintén lehet motivációja a beszámolóknak. A megkülönböztetésekről nem szívesen beszélve szükségét érzi az érintett, hogy önmagának igazolja: érdemes volt áttelepülnie. Az erdélyi szűkebb otthoni környezet is – nyíltan vagy elfojtva – foglalkozik az esetleges áttelepedés gondolatával mint a realitással szembeni perspektíva mérlegelésével. Ezért az otthon maradottak is igyekeznek véleményeket, történéseket megismerni az áttelepedés utáni élethelyzetekből, hogy megerősítést szerezzenek saját döntéseikhez. Az erdélyiek fokozott érdeklődésének a motivációi nem mindig nyíltak, lehetnek manifeszt és látens jellegűek.

Az áttelepült és otthon maradottjai közötti beszélgetésekben a migrációértelmezések a mindennapi közös tudás részévé válnak. Így különös jelentőségűek az esetleges tanácsadások, a rá- avagy lebeszélések a kivándorlásról. Az áttelepültektől arról is érdeklődtünk: rábeszéli-e az otthon maradt közeli kapcsolatait a kivándorlásra? 86 százalék adott erre nemleges és 12 százalék igenlő választ, míg 2 százalék megtagadta a válaszadást. A nemleges választ adók az 50 évnél idősebbek (90%), a vezető szellemi munkakörben dolgozók (92%), főleg a Székelyföldről jöttek (89%) és akik a román forradalmi változás előtt érkeztek (89%). Az igenlő válasz leginkább a nőkre (14%) jellemző, és elterjedtebb a 24–30, illetve a 31–40 év közöttiek (14%, illetve 14%) és a szellemi beosztottként dolgozók (16%), illetve a Közép-Magyarországon élők (16%) körében. Válaszaik indoklásai alapján nem ilyen nagyarányú a különbség a duális válaszok között. Néhányan többféle szempontból is indokolták válaszaikat, 64 százalék indoklása semleges és elhárító jellegű volt, míg 30 százalék nemleges és 17 százalék igenlő indoklást adott (4 százalék nem válaszolt az indoklást kérő kérdésre).

„Minket se beszélt rá senki, én sem mondom senkinek, hogy jöjjön el, döntse el ki-ki maga." – Ez a leggyakoribb elhárító válasz. Az ilyen típusú indoklás keretében 56 százaléknak az az alapja, hogy egy ilyen elhatározás kifejezetten magánügy, amibe nem lehet beleszólni; 5 százaléknak a tartózkodását a szándékos véleménynélküliség jellemzi: Beszélek róla otthon, de nem alkotok véleményt. A saját felelősségvállalás elhárítása az alapja az indoklások 3 százalékának, vagyis: „Ha nem úgy sikerülne az életük, ahogy ők elképzelték, számomra kellemetlen lenne." – „Ha csalódnak, ne én legyek a bűnbak." – „Csak a nyakamra járnának itt, hogy segítsek nekik."

A nemleges válaszokban az elviselendő nehézségekre hivatkozik 17 százalék. A romániai magyarok szempontjait 11 százalék említi: „Megváltoztak Erdélyben is a körülmények, ki lehet harcolni ott is a jogokat." A megváltozott magyarországi lehetőségekre is utalnak néhányan (2%): „Már nem olyan könnyű, mint amikor mi jöttünk."

Az igenlő válaszok indoklásai leginkább a magyarországi jobb életlehetőségekre hivatkoznak, kevésbé a magyar identitás nyílt vállalásának a fontosságára.

A kérdezettek indoklásaikban az áttelepedés igenlése vagy tagadása mellett gyakran elmondták a véleményüket is az Erdélyből való további kivándorlásról, annak értelméről: „Mióta itt vagyok, látom, mennyivel könnyebb itt a gyerekeknek. Sokkal szinvonalasabb az óvodai, iskolai foglalkozás, és ez nagyon fontos." – „Akinek nincs kényszerítő körülménye, annak nem kéne elhagynia Romániát." – „A románok elnyelik a magyarságot, ott a magyarok nem tudnak semmit tenni a népért. Itt megvan rá a lehetőség."

Az áttelepedésről valló információk, vélemények – még ha vannak is bennük lelki sérülésre utaló fájdalmas benyomások - inkább pozitívak. Ez nemcsak a sikeres integráció visszatükröződése, hanem a kivándorló ember önigazolása. Ezek a beszédesemények – bár nyíltan kevésbé, áttételesen annál inkább – befolyásolják a jövendő kivándorlóit, a hezitálókat esetleg pozitív képekkel erősítik meg. Az áttelepedésről szóló beszédesemények mögöttesének összetett funkciója van a kivándoroltak és az otthon maradottak kapcsolatában. Az eljöttek igénye kettős: eljövetelét sikeresnek mutatja be (pozitív igazoló funkció), illetve nehézségeit hangsúlyozza, igyekezvén magát megsajnáltatni, hogy egykori környezete ne tartsa idegennek, kirekesztettnek (negatív igazoló funkció). Az információk címzettjei, az otthon maradottak szintén kettős igénnyel érdeklődnek az áttelepedés és az áttelepedett élete iránt: vagy úgy értelmezik a beszámolókat, hogy érdemes kivándorolni Magyarországra, ahova elvben ők is bármikor elmehetnek, és ott jobban élhetnek – így a kapott információ növeli a saját jövőjük választási lehetőségei iránti bizalmat (pozitív igenlő igény). Vagy azt a következtetést vonják le a hallottak alapján, hogy nem érdemes az elmenetelért feladni otthonukat, inkább feladhatják esetleges kivándorlási terveiket – így megnövelhetik jelenük pozitív elfogadottságát (negatív tagadó igény).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az áttelepült erdélyiekben él a ragaszkodás elhagyott otthonaik s az otthon maradottak iránt. Visszajárnak oda, nemcsak a család-rokon-barát hármas vonzóereje miatt, hanem a közösségi élmények újraélése miatt is. Hiányérzetük vizsgálata rámutat arra, hogy számukra a haza a mikromiliőt jelenti, ahol társadalmi kapcsolataikat is a táj, az országrész térélményei fogták össze, ezért kevésbé érezték hazájuknak az egész országot. Honvágyuk is általában az elhagyott szűkebb hazára irányul, csupán oda, ahol otthon voltak. Néhányan bűntudatot is éreznek, főleg a nemzetiségi őrhelyeiket elhagyók. Migrációs életük látleletét rendszeresen bemutatják, ezáltal az (ön)-mutogatás útján Erdélyben önmaguk és közösségük által felmentést akarnak nyerni tettükért (kivándorlásukért).

Van néhány csoport, amelyek tagjainak konfliktusos a posztmigrációs kapcsolata a régi hazával, ezek viszonyulásait a kettősség jellemzi. Ilyenek az egészen fiatalok, akik tanulnak, és akik dolgoznak is: vagy nagyon könnyen épülnek be új környezetükbe a generációt jellemző nyitottsággal, vagy krízisként élik meg idegenségüket, és ragaszkodnak az otthon hagyott értékrendszerhez, amely a távolból felértékelődik a számukra. Áttelepülésüket nem alapozta meg olyan hosszasan felgyűlt negatív élményanyag, mint az idősebbekét, Magyarországon elvárásaikban, terveikben, azok megvalósíthatóságában sokszor csalódtak, és/vagy a mindenütt nehéz felnőtté válás még nehezebbé teszi számukra az idegenség megélését.

Hasonlóan kettősség jellemzi az idősebbeket: a vágyott átjövetel nagy sikerélménye átsegíti őket az alkalmazkodás nehézségein, és – főleg ha autonóm személyiségekről van

szó – konfliktusok nélkül sikeresen beépülnek a nagy, az igazi magyar nemzetbe; de van, aki nem tudja már úgy újrakezdeni az életét, hogy ne legyen otthontalan, múltja és lelki sérülékenysége folytán ne legyen kiszolgáltatott a sorsának. Bármely korosztályra igaz, hogy azok, akik olyan kibocsátó területekről érkeztek, ahol – mint például Székelyföldön – a magyar identitást erősebb, fokuszált nemzettudat jellemzi, nehezen viselik az elhagyott haza hiányát, és a szokások iránti ragaszkodásukkal azt is éreztetik, hogy nem sikerül igazából belesimulni a választott magyar társadalomba. De közöttük is vannak, akik a székely ember szívós akaratával, erejével igyekeznek megfelelni a sikeres kivándorló és sikeres beilleszkedő szerepének.

Leginkább a 40–50 év feletti értelmiségiek számára nehéz az Erdélytől való elválás. Van közöttük egy nagyon sikeres, jól érvényesülő szakemberréteg, akik hazalátogatásukkor sikerességüket viselkedésükkel is éreztetik – az eredmény ilyenkor gyakorta a kölcsönös megvetés és meg nem értés, s csak igen ritkán a kölcsönös elfogadás. Számosan vannak közöttük, akik Magyarországon értelmiségi életvitelüket csak korlátozott keretek között tudják továbbvinni (anyagiak és szabadidő-hiány, az idegenség éreztetése és megélése), s nem kapják meg az egykori értelmiségi szerepkörüket. Hiányzik számukra a kisebbség körében való közszereplés és az a tudat, hogy ott a szellemi elitbe tartoztak. Ha hazalátogatnak, vissza az elhagyott örhelyeikre, már ott sem elit tényezők többé, sőt van úgy, hogy a régi híveik, barátaik bizonyos fokú megvetéssel fogadják őket. Ezért ők is igyekeznek elfordulni Erdélytől, úgy érzik, az ottaniak is elfordultak tőlük, és ennek megélése lelki kínokat jelent számukra.

Miközben szálakat kötnek, szálakat tépnek – írta Csepeli György az első hullámmal érkezett menekültréteg beilleszkedéséről.[1] Vizsgálatunk adalék arra, hogy ezeket a szálakat nem is tudják és nem is akarják teljesen eltépni.

JÖVŐKÉP, ÉLETSTRATÉGIÁK

Vágyak és tervek

Aki kivándorol otthonából, úgy ítéli meg, hogy nemcsak a jelenben való életén, hanem az egész lehetséges életpályáján változtatni tud. Ennek érdekében az új társadalom által felkínált lehetőségeken belül terveket sző. Azzal kapcsolatban, hogy a kérdezetteknek milyen terveik vannak a közeljövőre (a kérdezést követő öt évre vonatkozóan), nyitott kérdéssel érdeklődtünk.

Válaszaik alapján azt tapasztaltuk, hogy a vágyak és a valóság közötti szakadék eltűnik, céljaik, terveik reálisak: a legfontosabbak a lakás megszerzésével (44%), a szakmai fejlődéssel (30%) és a gyermekeik jövőjének biztosításával (20%) kapcsolatosak. Ezenkívül elég sokan tervezik anyagi helyzetük stabilizálását (13%), külföldi utazásokat (11%), szakmai vállalkozások megteremtése általi önállósodást (6%), néhányan pedig külföldi munkavállalást (3%). Vannak, akiknek tervei inkább a családi és magánéletre vonatkoznak: családalapítást terveznek (7%), családra vonatkozó (5%) terveket szőnek, illetve közvetlen életkörülményeik javítását (3%) akarják elérni. Terveik között akadnak kevésbé személyesek is, egyeseket általános emberi vágyak (6%), illetve Magyarországgal (5%) vagy Romániával (1%) kapcsolatos tervek foglalkoztatják. Olyanok is vannak a válaszadók kö-

zött, akik szerint egy néhány éve bevándoroltnak még semmiféle tervei-vágyai nem lehetnek (4%).

Terveikről, reálisan szerény vágyaik sorozatáról néhány vallomás:

„Egyszerűen úgy szeretnék élni, hogy meglegyen a békés nyugalmam. Ne legyünk zaklatva, mint otthon voltunk. Ott nagy bizonytalanságban éltünk, sose tudtuk, hogy holnap mi lesz." – „Szeretnék jobban beilleszkedni, saját lakást venni. Szeretném minél előbb megkapni a magyar állampolgárságot, hogy igazán otthon érezzem magam. Remélem, más lesz az életem, ha már magyar állampolgár leszek." – „El akarom végezni az egyetemet, ösztöndíjat akarok kapni külföldre, társadalmi megítéltségem jobbra változását elérni." – „Két könyvet szeretnék írni, azt szeretném, hogy ebben ne akadályozzanak anyagi gondok, és felnőtt gyermekeimnek is biztonságos körülményeik legyenek." – „Szeretnék jobban élni, mint otthon. Megpróbálok magánrendelőt nyitni, mert manapság csak abból lehet megélni." – „Beteg gyerekem gyógyulása a legfontosabb és az, hogy úgy tudjak élni, hogy a másik két gyermekem ne érezze ennek hátrányát. Szeretnénk taníttatni gyermekeinket, és majd egy nagyobb lakást venni." – „Békésen és nyugodtan szeretnék élni, és a nyugdíj után hazamenni Romániába dolgozni." – „Öt év alatt vissza fogom fizetni a lakáskölcsönt, szeretnék egy kis autót venni és annyi pénzt szerezni, hogy évente egyszer-kétszer hazautazhassunk Erdélybe."

Az általunk kérdezettekről elmondhatjuk, hogy békében és egészségben szeretnének élni, anyagi és munkahelyi biztonságban, szeretnének családot és gyermeket tervezni, nevelni és taníttatni, szakmailag fejlődni, szellemileg érvényesülni.

Biztosítani akarják gyermekeik jövőjét, érvényesülését; ennek lehetőségéről külön is véleményüket kértük (6. táblázat).

6. táblázat

A gyermekek romániai és magyarországi lehetőségeinek megítélése

N = 253 (ahol van gyerek), 1 = nagyon rossz, 5 = nagyon jó

	Átlag	Megoszlás (%)				
		1-es	2-es	3-as	4-es	5-ös
Gyermekeinek érvényesülési lehetőségei						
Romániában	1,74	50	35	11	2	2
Magyarországon	4,19	1	1	16	41	41

A kérdezettek több mint négyötöde nagyon rossznak vagy rossznak ítéli a gyermekek jövőjének lehetőségeit Romániában, ugyanakkor a magyarországi érvényesülési lehetőségeket a kérdezettek közel fele nagyon jónak vagy jónak minősíti.

ÉLNI KÉT TŰZ KÖZÖTT[4]

A migránsi tudatra jellemző, hogy a közelmúltat és a közeljövőt kissé túlértékeli, többszörösen megkonstruálja elvándorlása szükségességét és annak elképzelt eredményeit. A jelent – amelyet állandó migrációs helyzetek tesznek idegenné, be nem tervezetté – megpróbálják elhanyagolni. Ez az életvezetés általában megnehezíti a biztonságérzetet adó tájékozódást a jelenben, és elbizonytalanít azokban a tanúságokban, amelyek a jövő lehetőségei szempontjából szükségesek lennének számukra. Az erdélyi elvándorlók a jelenbe való beilleszkedésük alkalmából szembetalálják magukat a magyarországiak erősödő ellenérzéseivel és intoleranciájával, amelyek felerősítik az egykori erdélyi státusuk hiányérzetét. Ha ez utóbbit gyakori hazalátogatásokkal igyekeznek ellensúlyozni, gyakorta Erdélyben is ellenérzéssel és intoleranciával találkoznak. Tapasztalataik alapján sokszor fogalmaztak keserűen a beszélgetések során: „Ott is hazátlanok voltunk, itt is azok vagyunk."

Csapdahelyzet

Magyarországon az áttelepültek irányában a közvélemény a kezdeti gyors befogadás után bizalmatlanná vált, sőt másságuk miatt időnként kirekesztők velük szemben. A kérdezettek a kezdetekkor – egy felvállalt vagy spontán motivációkból eredően – önfeladásibeolvadási stratégiával reagáltak, amelyet önmaguk felé azzal indokoltak: „Végre hazajöttünk oda, ahová tartozunk!" Az örömteljes beolvadás nagyon rövid ideig tartott, két okból is: egyfelől felismerték, hogy az irántuk megnyilvánuló fokozott szimpátia és érdeklődés az erdélyi mivoltuknak szól, tehát nem érdemes feladni az erdélyiséget, másfelől azt ismerték fel, hogy a magyar rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági változások hatására az autochton lakosság is elbizonytalanodik, ami megnöveli a bűnbakkeresési és a belső ellenségkép kialakítása iránti késztetést – márpedig az ide vándoroltak éppen megfeleltek ennek a mechanizmusnak.[5] Idegenségük, másságuk fokozott éreztetését még növelte is a romániai változások után az erdélyi magyar sajtóban és az ottani vezetők által meginduló, őket hazahívó kampány, amelyre a magyar lakosság is reflektált. Előttük ez a réteg már nem a veszélyhelyzetből érkező menekülteket jelenti, hanem az erdélyi magyarság kollektív célkitűzéseinek, bátor kiállásának elárulóit.

A bevándoroltak túl nagy reményei a gyors beilleszkedésre nem váltak be, ezért is nagyfokú érintettséget éreztek másságuk érzékeltetése okán. Mivel nem tudják megszüntetni, a későbbiekben az ilyen megnyilvánulások már valamelyest megszokottá válnak, és az érzékenységük is tompul, stabilizálódik. Tényként állapítják meg a megkülönböztetésük miatti nehézségeiket. Egyik kérdezett, egy újságírónő számolt be arról, hogy a főszer-

---

[4] A következő alfejezetek megállapításai nem a konkrét kutatás empirikus eredményeinek az elemzésére alapulnak, hanem a kérdezettekkel folytatott széles körű munkabeszélgetéseken tárgyaltakra, illetve részben a migránsok személyére vonatkozó erdélyi és magyarországi társadalmi klímának 1990–1992-es megnyilvánulásaira.

[5] A TÁRKI-vizsgálat (1989) alkalmából a kérdezettek 40 százaléka említett valamilyen rosszindulatú, ellenséges élményt a magyarországiak részéről, ebből többségük (53%) a lerománozás, a másság, az idegenség érzékeltetéséről számolt be. Az említettek kb. negyede, a minta egytizede olyan megjegyzésekre hivatkozott, amelyek arra utaltak, hogy az idegenek a betelepült erdélyieket bűnbaknak tekintették a munkaerőhelyzet, a lakáshelyzet, az életszínvonal romlásáért.[2]

kesztője, bár tudta, hogy gyógyíthatatlan beteg, mégis rendkívüli módon kihasználta, túlterhelte. Ez a főnőknő ragaszkodott ahhoz, hogy ő adjon befogadási nyilatkozatot a beosztottjának, akit így megvásárolt és a kiszolgáltatottjává tett. Egy másik kérdezett elmondta, hogy amikor átmenetileg hónapokig munkanélküli volt, végzettsége és hozzáértése mellé a már Magyarországon elvégzett szaktanfolyamok bizonyítványait is csatolta, mégis rendszeresen elutasították, vagy ha már próbaidős munkába állt, hamarosan eltanácsolták, miután erdélyisége szóba került.

A megkülönböztetések mellett az áttelepültek Magyarországon egyébként is találkoznak másféle életvezetési szokásokkal, viselkedési mintákkal. Mindezek részükről intoleranciát váltanak ki. Így informális kapcsolataikban, főleg a család, a közeli rokonság és a szűk baráti körben a beszélgetések alkalmából az anyaországiak rendszeresen átveszik a mások (a közeli jelentős másik) helyét, amit a migrációt megelőző életükben állandóan a románok töltöttek be. Most már a magyarországiak lesznek azok, akik őket megalázzák, átejtik, érdemeiket, morális és szakmai értékeiket szándékosan alulértékelik.

Az önmaguk alkotta csapdahelyzetbe kerültek, a kisebbségi lelket nyomorító nehézségektől akartak szabadulni, de hamarosan úgy érezték, ezeket visszakapták Magyarországon is. Így permanensen úgy érezhetik, hogy nő a szakadék, ami állandósíthatja bennük a lemaradás, a reménytelenség és az elkeseredés érzetét. Ugyanakkor a migráns annak is tudatában van, hogy nem eshet kétségbe, törődnie kell a sorsával – gondolkodva és a helyét keresve.

Az áttelepült, elveszítve otthoni státusát, alkalmazkodik migránsi státusához, amelyet rendkívüli helyzetek sorozataként él meg. Elkeseredését, a gyors elhatározások kényszerét ilyenkor kompenzálnia kell, amelynek következményeként jelentkezik az öntúlértékelés az új státus keretei között. Így igyekszik önmaga és az anyaországiak számára is stabilizálni posztmigrációs helyzetét: cselekedeteit akként éli meg, és úgy tünteti fel, mintha azok az össznemzeti politika keretein belül nagyon fontosak lennének. Így akar megfelelni az elvárásoknak, hogy ezekben az új helyzetekben többet tegyen a korábban vállalt eszmék és célok megvalósításáért, az erdélyi törekvésekért is. A nagy igyekezet és az öntúlértékelés miatt előfordul, hogy a cselekedet sikertelen és hatástalan marad, vagy a hatása növeli azt a negatív képet, amelyet a társadalom alkot a betelepedettről, és ami ellen olyan buzgón próbált tiltakozni.

Palloshelyzet

Az Erdélyből elvándoroltak szubjektív kötődések (emlékek, szoros jelen kapcsolatok) és különböző objektív okok (az össznemzeti felelősség erdélyiek által értelmezett módja) miatt nem tudnak eltekinteni attól, hogy további életvezetésükben is igazodjanak a jelen erdélyi realitásaihoz.

Erdélyben a normatív jellegű életvezetési stratégia dominál a kisebbségi magyarság körében, amely az erkölcsi mérlegelésre és az önigazolásra összpontosít. A szülőföldön maradáshoz való morális kötődés prófétái nem gondolkoznak a közösség realitásaiban, az erdélyi magyarságot mitikusan idealizálják, a helyben maradást, a helyhez kötődést azonosítják a morálisan helyessel, ezt túlhangsúlyozzák, hogy ily módon az egyének mindennapi életének bizonytalanságát és reménynélküliségét kompenzálják. A mitizált elemekkel telített normatív életvezetéshez való ragaszkodás ebben a paradigmában egyenlő az önbe-

csüléssel és megbecsüléssel. Aki eltér ettől, azt a közösség negatív véleményével szankcionál(hat)ja[6]

Ezekben a cselekedetekben, viszonyulásokban felfedezhetjük a prófétai düh jelenlétét. A román politikai fordulatot követően az erdélyi magyarság tömeges frusztrációs élmény áldozata lett, hivatalos ígéretek és realisnak látszó lehetőségek nem valósultak meg. Reményvesztettek lettek, a jövőtlenség és a jelen realitásainak befogadhatatlansága miatt társadalmi konfliktusokat gerjesztő helyzetbe kerültek. Ilyenkor az indulat terhelte csapások megélése kedvez az előítélet- és bűnbakképzésnek. Ugyanakkor megnő a közösség számára az összetartás, az egymásrautaltság, az egymásra számítás fontossága, így a mindezekkel szembefordulók iránt is megnő az intolerancia. A közösség karizmatikus vezetői (Tőkés László, Sütő András) és más, a felelősséget átélő közszereplők, az intézmények szószólói és a sajtószabadságban tobzódó romániai magyar nyelvű média ostorozza az elítélendő jelenséget, és prófétai dühét a kivándoroltak ellen fordítja. A Max Weber által meghatározott prófétai szerep szerint a közösséghez szóló próféta úgy akarja az általa képviselt program helyességét és követését elérni, hogy az azzal szemben álló jelenséget, esetünkben a kivándorlás következményeit, az erdélyi közösségre vonatkozóan túldimenzionálja.[7] Így katasztrófatudatot ébreszt a közösségben, és mint ellenség fordul szembe velük, hogy küldetésére figyelmeztesse őket a jövőkép negatív kinagyításával. Ez az ideologikus beállítódás bűnösöket és árulókat állít pellengérre, és a permanens sokkhatással fokozza az otthon maradt közösség összetartását, így mozgósít a jövő iránti felelősségre.[8]

Ennek az életvezetésnek az elfogadottságát nemcsak teljes mértékben szolgálta a romániai magyar sajtó és közélet, hanem a változás utáni első években még gerjesztette is. Radikális véleményét közli egy segesvári olvasó.[9] Arra utal, hogy mivel az erdélyiek hazátlanok Romániában, és Magyarországon sem fogadják őket szívesen, meg kellene oldani, hogy Ázsiába visszatelepedhessenek. Több reflexió érkezett a levélre, amelyek értelmében a javaslattevő túlzásaiért nem a szerző, hanem az az abszurd helyzet okolható, amelynek az erdélyi magyarság is van téve.

Ezek után a Csíki Lapok szerkesztősége a helyi RMDSZ-szel együtt nemzetközi pályázatot írt ki *Menni vagy maradni?* címmel.[10] Több mint 120 pályamű érkezett, elsőprő többségük a szülőföldön maradás mellett érvelt. Például: „A kivándorlók nem tudják: közösségük elhagyása gyávaság, mert megfutamodnak a nehézségek elől, árulás, mert hiábavalóvá züllesztik őseik áldozatait és közönséges önzés, mert csak saját érdekeik, olcsó vágyaik kielégülését hajhásszák." – „Maradni kell. Maradni mind tovább és szilárdabban, mint az évszázados fenyők kint a rengetegben, mély elszigeteltségben, csendesen, úgy, hogy senki meg ne hallja."

---

[6] A HÉT című bukaresti lap népszerű közéleti jegyzetírója, Szász János véleménye: „Nem elég nem menni, maradni kell. ... az itt maradás nem pusztán az elszivárgás ellentéte, hanem elhatározott programot, tudatos életvitelt, sorsválasztást jelent. ... Elmenni ázsiai megoldás, maradni európai."[3]

[7] Idézi Csepeli György.[4]

[8] Sütő András számtalan nyilvános megnyilatkozásában végzetes veszélynek érzi a kivándorlást, mert a csónak alól elmegy a tenger, és elítéli az elmenőket, akik önnön gyökereiket vagdosták a hűtlenség fejszéjével. Szerinte erre a jelenségre, az „ábeli sikolyra" az egész világnak jobban fel kellett volna figyelnie.[5]

[9] Barabás Imre segesvári olvasó a Csíki Lapokban.[6]

[10] *A Menni vagy maradni?* pályázat kéziratanyaga (1200 oldal) a csíkszeredai RMDSZ tulajdona. (Az írások a lapban csupán kivonatosan, megszerkesztve, szemelvényekben jelentek meg.)

Voltak ellentétes vélemények is, például: „Így döntöttem, hogy szabadon akarok élni, félelem nélkül, civilizált, vasvillás- és fejszementes környezetben. ... Szeretnék március 15-én és október 23-án egy nemzeti színű kokárdát a mellemre tűzni anélkül, hogy reszkíroznék egy esetleges fejbeverést. Szeretnék utazni ... Szeretnék egy jogállamban jogaimmal élni." – „A maradás etnikai halál ..., tulipános népirtók a propagálói ..., aki menekül, az asszimiláció elől menekül." – „Amikor először láttam meg Budapestet, akkor nem Magyarország fővárosát láttam meg benne, hanem az én fővárosomat, és azóta is az maradt. ... Én nem Magyarországra vagy Romániába utazom, hanem haza mindkét esetben. Tudom, nehéz ezt vállalni, de még mindig könnyebb, mint örökös bűntudatban élni. ... Miért ne lehetne minden kivándoroltnak érdekeltsége a határon innen és túl egyaránt?"

Megszólaltak a már régebben Magyarországra költözöttek is, általában a nehézségeikről írtak: „Nekem például az ún. beilleszkedés egyszerűen nem sikerült. Lehet, hogy új környezetem, lehet, hogy a szülőföldemhez való erős kötődésem, életkorom vagy személyes természetem, vagy a felsoroltak összhatása alatt 12 kínos esztendő után sem érzem, hogy a lakásom, a település vagy az ország otthonom."

Ezekben az években a médiának kiemelkedő szerep jut a válságproblémák megtalálásában és azok túldimenzionálásában – így kerül tárgyalásra az elvándorlás is. Az erdélyi médiahelyzetet elemző társadalomtudós ezt úgy értelmezi, hogy egyelőre a mindennapok társadalmi-gazdasági nehézségeire (áruhiány, hiánygazdaság, infláció, növekvő nacionalizmusok) nem tudnak megnyugtató magyarázatot és jövőképet adni, ezért nem is kezelik őket jelentőségüknek megfelelően, tehát addig – ezek helyett is – a kisebbségi ethosz normái alapján megmagyarázható jelenségekkel foglalkoznak, annak veszélyeit túlhangsúlyozzák. Így a sajtónak a helyzetismertető hatása mellett érvényesül a félreismertető, elrejtő hatása is, vagyis a ráolvasás jellege a jelenség reális dimenzióinak feltárása helyett.[7] Mindezen megállapítások mellett a túlhangsúlyozás a román változást megelőző időszak természetes következménye is, ugyanis a kivándorlásról az erdélyi magyar média évekig egyáltalán nem beszélt, nem is beszélhetett, miatt az az informális közegekben központi problémává vált.[11]

A mélyreható, sokrétű elemzést nélkülöző normatív életstratégia és ennek keretében a helyben maradás mint a megmaradás alapfeltétele veszít a vonzerejéből olyan módon, hogy a megtartó funkció gyakorta bumerángjelleget ölt. Így az elvándorlás érdekében folytatott érzelmi-irracionális jövőtlen moralizálás egyenesen menni késztet olyanokat, akiket a sorsvállalás-etika egyre kevésbé elégít ki. Ugyanakkor a politikai változás utáni években Erdélyben összemosódnak a célok, a vágyak és a lehetőségek arra vonatkozóan, hogy mit kell és mit lehet vállalni, miért és milyen más státusok kompenzálása miatt vállalhatók a normatív feladatok. A bumerángeffektus ezért a vállalási-küldetési szerepeket még meg nem élő fiatalok körében érvényesül a leginkább, akik általában a közösségközpontú szemlélettel szemben a hangsúlyt az egyén személyes szabadságára, a döntés, a választás jogának tiszteletben tartására helyezik. Egy szerkesztőségi ankét során 1990-ben így válaszolt

[11] Ennek az időszaknak a hangulata a változás utáni irodalmi alkotásokban is helyet kapott. Részlet egy esszéből: „Körülöttünk minden recseg-ropog, távozok dicsekvésétől és csomagolók tervezgetéseitől zsong az egész város. lassan már a közösségi élet minimumát, az egyszerű társaságba kívánkozást is elfelejtjük, mintsem megint azt hallgassuk végig, hogy ez vagy az ismerősünk, barátunk, szomszédunk, osztálytársunk igen, már ő is, ő is gondolkozik, intézkedni kezd, befogadó után jár, felszámol, búcsúzkodik, egyszóval gondoskodni próbál a gyerekei érdekében a jövőről, a nyúlcipőről."[8]

egy egyetemista: „Szerintem óriási pszichológiai hiba, hogy ezzel a megmaradással, itt maradással terrorizálnak. Olyan az egész, mint egy pallos a fejünk felett. Mintha ezen kívül nem is lenne élet."[12]

Ezzel a palloshelyzettel szembesülnek az Erdélybe látogató áttelepültek személyesen is. Az általunk kérdezettek több ilyen helyzetről beszámoltak:

„Nem tudok úgy hazamenni, hogy valaki ne kritizáljon." – „Egyszerűen nem hajlandók otthon elhinni, hogy innen is éppen úgy lehet szeretni Nagyváradot, mint onnan." – „Az a véleményük rólunk, hogy nem szólhatunk hozzá az ő dolgaikhoz, pedig azokat távolabbról látva már jobban megértjük." – „Az a barátom tagadott meg, akinek a gyerekei már rég Magyarországon élnek. Rólam már nem akar tudni." – „Akármennyit igyekszünk tenni az otthoniakért, mindig elégedetlenek velünk, azt mondják, hogy mi elhagytuk őket, pedig ez nem igaz."

A beszélgetésekkor mind a magyarországi, mind a romániai megkülönböztetés megélésével kapcsolatban arról számoltak be, hogy már nem okoz olyan komoly lelki konfliktust számukra, mint a migráció elején. Az Erdélyben élő magyarságra általában jellemző a válsággal való együttélés mint kényszerű tradicionális attitűd. Így a kérdezettek sem igyekeznek felszámolni az őket elítélő helyzeteket. A magyarországiak megbélyegzése inkább zavaró számukra, ezt gyakrabban érzékelhetik. Az erdélyiek viszonyulásával sem értenek egyet, de az ottani mentalitást, életvitelt és értékrendet megértik. Tudomásul veszik, hogy velük szemben nekik állandóan bizonyítaniuk kell, hogy nem bűnösek, és ha eljövetelükkel vétettek is a közösségük ellen, igyekeznek minél inkább többet és jót tenni érdekükben az anyaországban. Ez az értelmezés állandó készenléti állapotot jelent abban is, hogy a hőn óhajtott és már bebizonyosodottan lassú európaizálódási folyamatban ők is segítőkké és példamutatókká váljanak az Erdélyben maradottak számára.

Ahhoz, hogy könnyebben tudjanak együtt élni az őket sújtó megkülönböztetésekkel, az is hozzájárult, hogy a két irányból is érkező stigmatizálás hatása nagyrészt kioltja egymást. Mind a csapdahelyzetnek, mind az erdélyi palloshelyzetnek a hatása olyan negatív hangulatok sorozatát okozza számukra, amelynek kezelésére fel kell készülniük mindennapi életvitelükben. Így a másságukból – miszerint már nem igazi erdélyiek és még nem igazi anyaországiak – adódó permanens bizonyítási kényszereik motivációs értéke nő, amelyek különböző, általuk felvállalt társadalmi szerepekben realizálódnak.

Komphelyzet

Az egyén minden körülmények között bizonyos mértékben társadalmi egyénné is válik, a migrációból adódó változó helyzeteken belül az egyén fokozottan is rá van utalva a társadalomra, előtérbe kerül tehát a társadalmi része. Ennek összetevői a különböző társadalmi szerepek. A szerep – amely a státus dinamikus része – a társadalmi életben való részvétel egyik meghatározott formája. A szerep egy összefüggő rendszert tételez fel, amely az egyén aktív és látens státusán alapszik. Az előbbi a tényleges társadalmi-szakmai tevékenységgel függ össze, míg az utóbbi olyan, időnként kapcsolódó szerepeket foglal magában, amelyek általában háttérben maradnak. A migrációval, az elmenetellel az egyén elbizonytalanodik a maga és a mások szerepei felől, és ezért a kivándorlás okozta

[12] Kiemelés tőlem (Sz. M.) [9]

változások miatt rá van kényszerítve a szerepválasztásokra s szerepvállalásokra; a posztmigrációs szerepek magukba foglalják személyiségük fontosabb összetevőit, attitűdjeit és értékviszonyait.

Magyarországon csoportos megjelenésük idején éppen elkezdtek újra nemzetben gondolkodni, és igény volt a nemzeti történelem eseményeinek a megértésére, ami mérhetetlenül megnövelte a határokon túl élő magyarok és az áttelepült erdélyiek sorsa iránti érdeklődést. A nemzeti múlt felértékelődésekor az érkező erdélyiek a trianoni események és azok következményeinek idézői, élő felkiáltójelei lettek. A történelmi-társadalmi-politikai érdeklődés keretében az erdélyiek üldözöttsége a román totalitarisztikus politika által a két ország közéleti különbségeire is ráirányította a figyelmet, így segített a magyarországi jelent értékelni és megérteni a társadalom változtathatósága iránti önbizalmat. A nemzeti érzések előtérbe kerülésekor az erdélyiek, akik a magyarságuk bátor vállalása miatt váltak üldözötté, pozitív példát jelentettek az anyaországiak nemzeti érzésének növeléséhez. Így kezdetben az átmenekült erdélyieket hősöknek tartották, akik értelmi és érzelmi mobilizációra motiválják az ország lakosságát, annak megértésére, hogy mi történt Trianonban, milyen a totalitarista szocializmusban magyarnak lenni, továbbá arra, hogy a határokon túl élő magyarok sorsának problémáit a nemzet problémáinak, az egész nemzet sajátjának érezzék. Közvetlenül a rendszerváltás küszöbén az ide érkezett erdélyiek katalizátorai voltak a változás folyamatainak: mindenki velük foglalkozott. Az erdélyiekkel kapcsolatos megnyilvánulásaik által a már létező fórumok is előtérbe kerültek, az alakuló politikai-társadalmi szervezetek artikulálódását felgyorsították. Sorsukkal, beilleszkedési nehézségeikkel és a magyarországiak feléjük irányuló formális és informális segítségével sokat foglalkoztak. A különböző médiumok, kiemelten a sajtó és könyvkiadás, így közvetve katalizálták az információ hitelességét és a sajtószabadság kiteljesedését is.

A felfokozott érdeklődésre válaszként az erdélyiekkel kapcsolatos zuhatagszerű információtömeg miatt hamar telítődött a közvélemény. Az együttérzés csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy az erdélyiek a feléjük irányuló segítséget természetesnek vették, és emiatt hálátlannak bizonyultak, a lakosság viszont úgy gondolt rájuk, mint akik többet kérnek és követelnek annál, amennyit adni tudnak a társadalomnak. Ez idő tájt az újonnan érkezők és az előző egy-két évben átjövők nagy része a hazaiak versenytársaivá váltak a munkaerő- és a lakáspiacon, valamint a karitatív tevékenységek haszonélvezői között. A bevándorlók, a munkát kereső menekültek a kínálat növelésével fokozták a piaci versenyt: egyrészt elfoglalták a munkahelyeket a hazai munkaerő - esetleg éppen állásnélküliek elől, növelve a munkanélküliséget, másrészt leszorították a béreket. A rendszerváltás hozta nehézségek következtében a hazaiak számára is nagyon megnehezültek a munkához, lakáshoz jutás lehetőségei, és egyre többen deklasszálódtak közülük is. A történelmi-politikai helyzet menekültjeiként versenytársai lettek az Erdélyből menekülteknek. Ezekben a hónapokban a romániai változás miatt az Erdélyben maradók helytállása oly mértékben felértékelődött a magyar közvélemény szemében, hogy az onnan eljötteket és a jövendő eljövőket a kisebbségben élő magyarság árulóinak minősítették, párhuzamosan azzal, hogy Erdélyben is nyíltan vagy burkoltan ilyen szellemben ítélték meg az áttelepedetteket.

A magyarországi rendszerváltás küszöbén és azt követően az addig csak időnként és csupán rejtett módon megnyilvánuló érdeklődés a határon túl élő magyarság iránt intézményesült a tudományok (főleg a társadalomtudományok), a média és a legfelsőbb politikai vezetés keretében. Ennek az új nemzetpolitikai aktivitásnak új szereplőkre lett szüksé-

ge, ahová az áttelepült erdélyiek közül jó néhányan – főleg a társadalmi-politikai érdeklődésű értelmiségiek – már az intézményesülés kezdeti idejében betagozódtak. A Romániára és az ott élő magyarságra vonatkozó információk begyűjtői és azok interpretátorai lettek, kútfők a politika és a média, valamint más, informális közegek Erdély-tematikai megnyilvánulásaihoz. Egyesek nemcsak ismerőivé és értő magyarázóivá váltak az Erdély(ért)-politizálásnak, hanem annak résztvevői lettek, elméleteinek alkotói, stratégiák és taktikák kidolgozói, az erdélyi érdekek kijárói és azoknak az össznemzeti politizálásba való bevivői, vagyis hídfők a két ország – Románia és Magyarország – közötti kapcsolatokhoz.

Ez a tendencia az idő függvényében úgy alakult, hogy az áttelepültek szereplehetőségei mintegy piramist alkotnak. Sorrendben első volt a szerepek közül a hősöké, ezt követték a katalizátorok, a versenytársak, az árulók, a kútfők és végül a piramis csúcsán a hídfők.

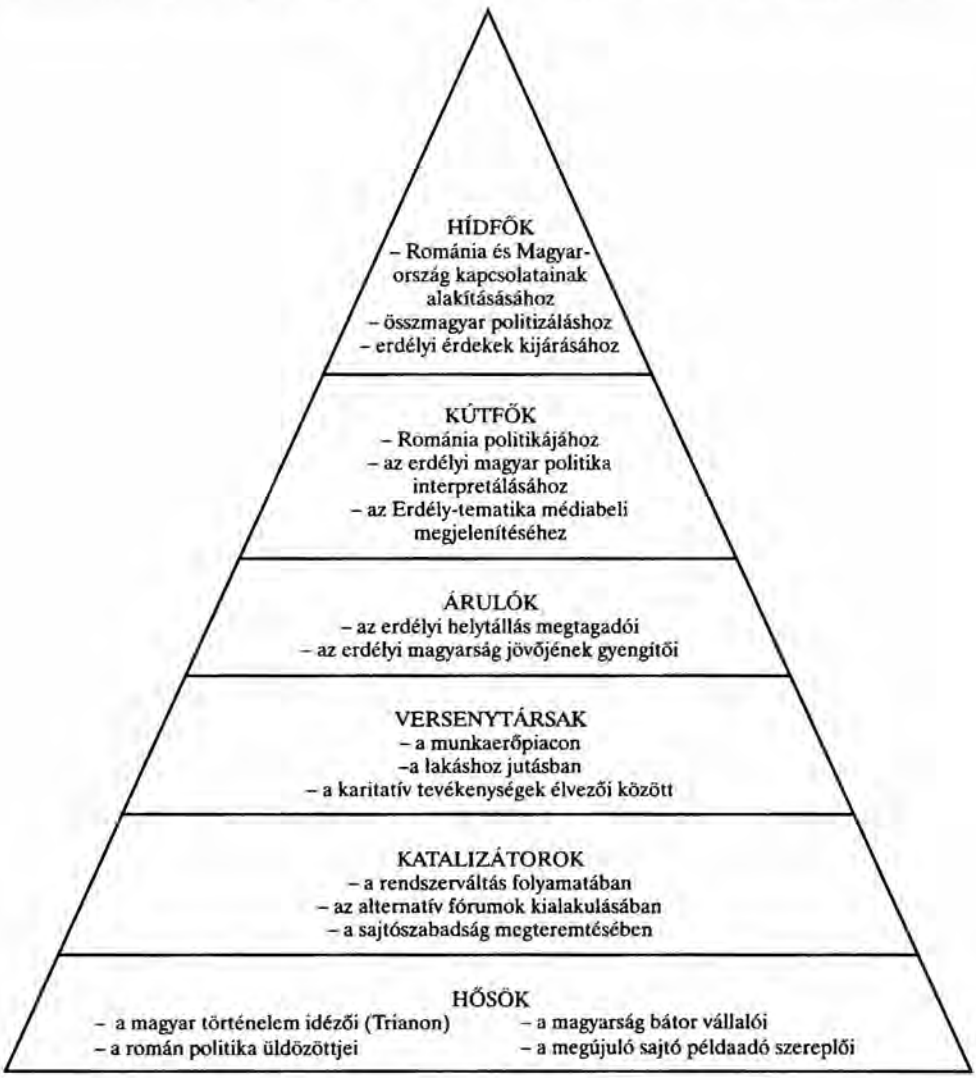

A szerepek megélésével kapcsolatban (főleg a hős, az áruló, a hídfő esetében) jellegzetesen megnyilvánul az erdélyi kisebbségi attitűd és a migránsi lelkiség kompenzációja. Amikor az iránt uk megnyilvánuló nagyfokú érdeklődéssel és együttérzéssel szembesültek, az üldözött szerepét részben túlhangsúlyozták. Így érezték, áttelepedésük előtt eléggé megszenvedtek ahhoz, hogy joguk legyen a szimpátiát élvezni, kikövetelni maguknak a megértést és a jótékonysági megnyilvánulásokat. A tudatukban jelen voltak a Trianon utáni traumák a családon belüli szocializáció útján, amelyre rárétegeződtek saját közelmúltjuk eseményei, bennük élt az erdélyi magyarság közös története. Ehhez járultak hozzá az egyéni sorsok tragédiái, nehézségei, jövőtlenségei, amelyeket túldimenzionáltan tettek magukévá, és üldözöttségük velejáróiként hangsúlyozták időnként olyanok is, akik ilyesmikről jogtalanul beszélhettek.[13]

Véleményünk szerint a túlhangsúlyozásnak nemcsak az anyaországiak viszonyulása a motiválója (akik csak az üldözöttekkel akartak együtt érezni, és azokat akarták segíteni), hanem az erdélyi kisebbségi tudat olyan megnyilvánulása, miszerint a megkülönböztető sajátosságaiból – a kognitív disszonancia által – erényt, illetve előnyt farag, s annak érdekében mindent, így a vele történteket is felnagyítja. A migrációs sokk lelki terhe befolyásolta az idő fogalmát is, amelyre ily módon érvényes lesz a mannheimi értelmezés, miszerint a valóság nem létezik önmagában, hanem mindig mint átélt és értelmezett adottság van jelen az emberi életben, vagyis mint szubjektív élménytotalitás létezik.[14] Ugyancsak Mannheim ismeri el az „értelemteljes most"-nak a valóságot befolyásoló létjogosultságát.[12] Az átélő mindig csak adott nézetein és értékrendszerén keresztül éli meg a múlt eseményeit. Hasonlóan látja ezt a migránsi helyzetet W. I. Thomas is, aki a századelői kivándorlásnak korszakos nagy ismerője. Véleménye szerint: aki kisebbségi érzését kompenzálja, vagy üldöztetési téveszméjét ecseteli, nyilván igen távol van az objektív valóságtól, de az ő nézete a saját helyzetéről, amiként azt ő maga látja, alighanem a helyzet értelmezésének legfontosabb tényezője ..., ha emberek valóságosként definiálnak helyzeteket, akkor következményeiket tekintve ezek valóságos helyzetek.[15]

Az árulóvá minősítés az Erdélyben élők megítéléseként került az anyaországiak értékelései közé. Ez az ítélkezés az otthon maradottak véleményeiként fáj jobban az áttelepülteknek. Ezért a szerepválaszuk is elsőrendüen feléjük irányul. A migráció mint egyéni választás is időnként bűntudatot jelent számukra,[16] ami az otthoniak stigmatizálását felerősítve szintén válaszmagatartást motivál. Saját lehetőségeiket túlértékelve úgy igyekeznek cselekedni, hogy minél többet tegyenek az otthon maradottak céljainak megvalósításáért, törekvéseik segítéséért. Úgy értelmezik, hogy bizonyos hatalmi helyzetben vannak ahhoz, hogy ezt megtegyék, irányítsák az otthoniak új társadalmi-gazdasági tevékenységeinek az

---

[13] Idézet egy erre a jelenségre utaló romániai újságcikkből:[10] „Éveken át rendszeresen hajtott el tehenet, mondván, hogy a hargitai erdőben medve garázdálkodik. ... Heteskent feldolgozta, Dacsiájában a csomagtartóban klienseinek friss marhahús formájában házhoz szállította. A műkedvelő mészáros, ahogy lehetett, hamar erdélyi menekült lett. A dunántúli kisváros hősként tiszteli, ő az üldözött, a magyar kisebbségi jogok harcosa. Szonytató sztorikat mesél a hargitai román elnyomókról és a saját hősies ellenállásáról."

[14] Utal rá Robert Merton,[11] és idézi Mannheimot.[12]

[15] A Thomas, W. I. által 1927-ben írottakat idézi Hernádi Miklós.[13]

[16] Bodor Pál, aki többször is írt saját bűntudatáról a kivándorlása miatt, ezt írja. „Az erdélyi magyar, ha nekivág, akkor már benne eltört valami; ő tudja, hogy ahhoz még erős, semhogy magyarságát megtagadja – ahhoz már gyönge, hogy otthon helytálljon védelmezésében."[14]

anyaországiak általi támogatását. Így időnként túldimenzionálják azt az érzésüket, hogy – kiszolgáltatott kisebbségi múltjuk miatt – hajlamosabbak összmagyarságban gondolkodni, mint a magyarországiak, és ezért úgy ítélik meg, hogy átfogóbban látják a tennivalókat, tehát példát mutathatnak mindkét közösség (Magyarország és Erdély) irányába.

Akik tevékenységében állandóan vagy időnként centrális szerepe van Erdélynek, azok – főleg a hídfők – fejlett felelősségtudattal viszonyulnak a feladatukhoz, és nemigen értékelik túl a szerepüket. De néha ők is úgy érzik, hogy sokkal jobban ismerik a nemzet-nemzetrész problematikáját azoknál, akiknek segítenek az információk szerzésében, azonosításában, szelektálásában és feldolgozásában. Az ilyen szerepek vállalói saját politikai attitűdjeiknek – és az anyaországiak különböző jellegű elvárásaiknak – megfelelően kétféle módon is el- avagy túljátsszák az Erdélyre vonatkozó kompetenciájukat: akik a jövőt radikálisnak érzik, és kizárólag a sérelmi politikából eredeztetik, azok a múlttal magyarázzák a jövőt, akik pedig tárgyilagosan, érzelem és indulatok nélkül próbálják szolgálni a jövendő jobb kapcsolatokat, eltekintve a múlt sérelmeinek felemlegetésétől, a jövőt a jelenből magyarázzák.

Így akik alkalmanként (mint a politikai média Románia-szakértői, illetve az Erdély-szakértők) vagy rendszeresen (mint pl. az Erdéllyel foglalkozó publikációk vagy újságrovatok összeállítói, állami, illetve civil szervezetek Erdély-felelősei) élik a mediátori szerepet, még ha igyekeznek is szigorúan megmaradni a szerep határain belül, az ellentétes attitűd hívei számára mégis úgy tűnik, hogy egyoldalúan túljátsszák e szerepet.

Az áttelepültek szerepkészleteit Allport négyes beosztásának megfelelően is értelmezhetjük. Az amerikai kutató a személyiség alakulása és kiteljesedése szemszögéből kiindulva a szerepet az egyén számára a társadalmi életben való részvétel strukturált formájának tartja, a társadalom számára pedig egy adott csoportpozíciót elfoglaló egyéntől való elvárásnak tekinti.[15]

Így a belső (egyén) és a külső (társadalom) jelentések sémájában négy aspektust jelöl, amelyeket a következőképpen értelmezhetünk az áttelepült erdélyiek posztmigrációs szerepkészleteire vonatkozóan.

Az áttelepültek szerepeiknek megfelelően átértékelik erdélyiségük egyéni vonatkozásait, de mindenképpen úgy őrzik és ápolják erdélyi identitásukat, hogy értékeiket beépíthessék a nemzet (össznemzet) jövőjébe. Így egy sajátos komphelyzetet tesznek életstratégiáik részévé, amelynek értelmében a kisebbség kulturális hálója (a sajátos erdélyi értékek tárháza, amelyek védelmet adnak a kisebbségi közösség biztonságos fennmaradásához) kiterjed az anyaországra is. Ezek a szerepeik nem válnak pervazív (más szerepeket kizáró) jellegűvé, de befolyásolják egyéb szerepmegnyilvánulásaikat is, mert legalábbis látens módon állandóan jelen vannak életükben. Ha a rájuk ható szociális hatás miatt és az önmaguk fontosságának és másságának a bizonyítására önjutalmazásként túl is játsszák szerepüket, vagy azokkal kevés eredményességet tudnak elérni, akkor is befolyásolják életvitelüket. Szerepteljesítéseik vagy azok elképzelései eszménnyé, normává válhatnak számukra. Emiatt akkor is ösztönzik a szerepek újbóli eljátszását, ha azok – az erdélyiek értékorientált gondolkozásának megfelelően – időlegesen hatástalanok.

IRODALOM

[1] CSEPELI GYÖRGY: Identitás és akkulturáció. In: Csoporttudat, nemzettudat, Magvető, Budapest,1987.

[2] SIK ENDRE: Erdélyi menekültek Magyarországon. In: Társadalmi riport (Andorka R. –Kolosi T.–Vukovich Gy. szerk.), TÁRKI, Budapest, 530. old., 1990.

[3] SZÁSZ JÁNOS: Menni vagy maradni? *A HÉT*, Bukarest, 33. sz., 1990. aug. 16.

[4] CSEPELI GYÖRGY: Nemzet által homályosan. Századvég, Budapest, 107. old., 1992.

[5] SÜTŐ ANDRÁS: A szülőföldhöz való jogunk: az itthon maradás, a hazatérés érve. *A HÉT*, Bukarest, 1990. aug. 9.

[6] BARABÁS IMRE (segesvári olvasó): *Csíki Lapok*, Csikszereda, 1990. nov. 7.

[7] MAGYARI NÁNDOR LÁSZLÓ: Marasztalnak, tehát megyünk. Gondolatok válság(ok)ról és elvándorlásról. *Régió*, 4. sz., 112. old., 1991.

[8] VARGA GÁBOR: De profundis. *Kelet–Nyugat*, Nagyvárad, 3. sz., 1990.

[9] TÁNCZOS VILMOS: A transzszilvanizmus időszerűsége (ankét), *Európai Idő*, Sepsiszentgyörgy, 48. sz., 1990. dec. 20.

[10] BARABÁS ISTVÁN: Háry János mint erdélyi menekült. *Valóság*, Bukarest, 1. sz. 1991. jan. 4.

[11] MERTON, ROBERT: Tudásszociológiai és tudományszociológiai írásaiból. *Szociológiai füzetek*, 150. old., 1976.

[12] MANNHEIM, KARL: Az utópikus tudat. In: Ideológia és utópia, MSZMP Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 126. old., 1971.

[13] HERNÁDI MIKLÓS (szerk.): A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat, Budapest, 28.old., 1984.

[14] BODOR PÁL: Kivándorolunk a XXI. századba. Hazátlanok, honkeresőben. *Európai Utas*, 1992/1.

[15] ALLPORT, G. W.: A személyiség alakulása. Gondolat, Budapest. 205. old., 1980.

Nyíri Pál

Egyén és közösség: kínai társadalmi szervezetek Magyarországon, 1989–1995

A kínai társadalomban egyén és közösség kapcsolata nem politikai, hanem erkölcsi. A *Régmúlt (taigu)* kanonikus legendája a földművelő társadalom létrejöttét Shen Nong császár alatt a bölcs uralkodónak alárendelt erényes fejedelmek uralmának kialakulásával kapcsolja össze.[1] A késői Zhou-, illetve a Han-dinasztia idejére (i. e. V–III. sz.) datált klasszikus szövegek (elsősorban a *Feljegyzések a rituáléról, a Li ji*) már szembeállítják az ekkorra kialakult bonyolult rituális, illetve viselkedési előírásokat („li") a jog („fa") fogalmával.

A „li" – mint az ember és az Ég, az ember és istenek, az ember és állam, valamint az ember és ember közötti erkölcsi viszony megfelelő formába öntött kifejezési módja, absztrakt értékrendet kifejező konkrét szimbólumgyűjtemény – szabályozta a politikailag aktív nemesi társadalom tevékenységét, míg a „fa" mércéjét a köznépre alkalmazták.[1] A „li" mint szabályozó érvényességének osztályhatárait a legélesebben Xunzi, a „li" politikai elméletének atyja fogalmazta meg, de a köznép életét még az ő ideális államában is a „li", valamint a felette uralkodók iránti önkéntes lojalitás szabályozta volna.

Konfuciusz számára a társadalom akkor élhet a tökéletes erkölcsi rend és univerzális harmónia szerint, ha a fejedelem tökéletesen humánus *(ren)*. Nála a „li" a fejedelem emberiességének mintegy természetes külső megnyilvánulása, amely a példa erejével hat egész népére, kifejezve egyrészt az ortodox erkölcs csorbítatlanságát, másrészt a kozmológiai harmóniának való megfelelést.[2]

A társadalom „fa", azaz jog általi kormányzásának elméletét a „jogtudósok" *(fajia)* a Kínát egyesítő első császári dinasztia, a Qin (i. e. 221–206) alatt rövid időre államideológiává nyilvánított iskolája fejlesztette ki, azonban mind a korábbi gondolkodók fő áramlatai, mind a későbbi konfuciánus hagyomány élesen elutasította.[3]

A Kínai Birodalom határait történelmileg nem nemzeti, származási vagy nyelvi paraméterek, hanem – a helyről helyre igen nagy eltéréseket mutató népszokások mellett – az írástudók kultúrájának és eszközének, az írott nyelvnek egysége (James Watson kifejezésével: „ortopraxia") szabta meg.

A kínai állam tehát a társadalmi rend fenntartását nem jogi és politikai, hanem erkölcsi intézményekre és az emberek közötti társadalmi kapcsolatokra támaszkodva oldotta meg. A morális rend, a „li" adta az állam legitimitását és az emberek biztonságérzetét. Az egyet-

---

[1] Az ún. Idősebb Dai-féle Li ji szerint a „fa"-t már megtörtént bűnesetekre, a „li"-t viszont a bűncselekmények megelőzésére kell alkalmazni.

len országos társadalmi intézmény maga az állam volt, országos egyházi hierarchia – mint például Európában – nem létezett. (Ilyen értelemben írhatta Lucian Pye, hogy „Kínában a társadalom csak helyi szinten létezett".[4]) Helyi szinten a társadalmi szervezetek – amelyek jelentősége Délen sokkal nagyobb volt, mint Északon – lényegében három kategóriára oszlottak: klánokra és a – normális körülmények között – lényegesen kevésbé fontos vallási és öntözési egyesületekre.[2] Ezek mindegyike, de elsősorban a klánok az erkölcsi etalon és az egyént az Univerzummal, az istenekkel vagy az állammal összekötő kozmológiai kapocs szerepében léptek föl, a „li" szimbólumaiból merítve legitimitásukat. Ez alól kivételt csak a heterodox vallási szekták képeztek, amelyek gyakran titkosak voltak, felkelőmozgalmakhoz kapcsolódtak, és a társadalomban egyébként elfogadottnál nagyobb szerepet juttattak a nőknek. Mind a klánok, mind a vallási egyesületek az 1978-as kínai „nyitás" után fokozatosan újjáéledtek, és a déli-délkeleti tartományokban mára újra a társadalmi élet központjában állnak – annak ellenére, hogy funkcióik egy részét a mezőgazdaság ötvenes évekbeli kollektivizálása során létrehozott termelési egységek vették át. Egyes helyeken még hivatalos megszüntetésük, a dekollektivizáció után is tovább éltek mint társadalmi egységek.[5]

*

Az organikus politikai struktúrát nélkülöző kínai társadalomban erkölcsi alap nélkül semmi sem fűzi össze a közösséget, hiszen a struktúra hierarchikus, a hierarchia pedig morális és rituális alapon értelmezett reciprokális kapcsolatokra épül. Mármost az erkölcsi és rituális tekintély a kínai hagyományban mindig a hatalomhoz, méghozzá a legitim, nem önkényes hatalomhoz kapcsolódik: az uralkodó az Ég mandátuma alapján birtokolja, a hivatalnokapparátus pedig az uralkodótól kapja. A hivatalos szervezet ezért – és mert az írott nemzeti nyelv ismeretével, terület feletti mivoltával összekapcsolja a különböző szokású, nyelvű régiókat – gerince a kultúrának és a közösségnek. A kínai diaszpóra történetét vizsgálva elmondható, hogy egyetlen közösség sem létezett egy vagy általában több olyan tekintélyes szervezet nélkül, amelyek ne gyakoroltak volna erkölcsi, kulturális, rituális, karitatív funkciókat. Egy társadalmi szervezet legitimálódásához ugyanis nem elég az egyén politikai vagy gazdasági érdekeinek effektív képviselete, hanem szükség van az erkölcsi-kulturális etalon szervező és védelmező szerepének meggyőző eljátszására. A főleg a délkelet-ázsiai közösségekben jelentős vallási szektákon, valamint az eredetileg politikai indíttatású (mandzsuellenes) titkos társaságokon kívül a diaszpóra közösségeinek fontos szervezetei hagyományosan a *tongxianghui*-k (Landsmannschaften), valamint az azonos vezetéknéven, tehát szimbolikus rokonságon alapuló szervezetek. Az előbbiek az anyaország azonos, szűk földrajzi régiójából származó kivándorlókat és azok leszármazottait tömörítik, az utóbbiak az óhaza valódi klánjai mintájára jöttek létre.

A diaszpóra e szervezetei a „corporate family"-ként működő kínai klánoktól örökölték alapvető funkcióikat: tagjaik érdekképviseletét, a kölcsönös segélyezést, a karitatív tevékenységet, a hagyományőrzést, a kulturális élet, így az ünnepi és vallásos ceremóniák megszervezését, valamint az erkölcsi normák pontos, szigorú és kiterjedt rendszerének meghatározását, mindezeknek a betartása feletti felügyeletet és az ellenük vétők megbüntetését.

---

[2] A vízgazdálkodás a kínai gazdaság kritikus pontja. A földművelőknek gyakran együtt kellett működniük, hogy a rendelkezésre álló szűkös vízkészleteket kihasználhassák.

Új típusú politikai szervezetek a XX. század első éveiben jelentek meg először, amikor Délkelet-Ázsia kormányai elnyomták a titkos társaságokat. Ún. nativista mozgalmak bontakoztak ki, amelyek a kínai kultúra újjáélesztését és megőrzését tűzték zászlajukra. A mozgalmak ezúttal is vallási szektákból nőtték ki magukat. A szekták, amelyek részint a mandzsuellenes lázadásokhoz korábban is kapcsolódó heterodox buddhista Fehér Lótusz-irányzat változatait és egyéb ezoterikus buddhista tanításokat, részint a buddhizmust, a taoizmust és a konfucianizmust szintetizálni kívánó Három Tan irányzatot képviselték, egyúttal a hagyományos kínai etikát propagálták. A nativista mozgalmak a „külföldiek" (azaz a helyi kormányok) felől rájuk nehezedő nyomással való szembeszállás érdekében egyesíteni kívánták a származási hely szerint megosztott kínai közösségeket. Társaságok alakultak a konfucianizmus klasszikusainak tanulmányozására. Az Erény Tanító Társasága *(Dejiaohui)* nevű szervezet például több százezer tagot szerzett és az 1960-as évekig népszerű maradt.[6]

Szun pártja, a Nemzeti Néppárt (Kuomintang) a császárság 1911-es megdöntése után fiókszervezeteket létesített Délkelet-Ázsiában, Észak-Amerikában, Hawaiin, sőt Madagaszkáron, amelyek a kínai fővárosból, Nankingból kapták az utasításokat. A Kuomintang malájföldi, holland kelet-indiai és Fülöp-szigeteki irodái 1928 júniusáig kétmillió-egyszázezer dollárnak megfelelő összeggel támogatták a párt polgárháborús erőfeszítéseit – egyes országokban illegálisan, mert több kormány is betiltotta a szuverenitásukat sértő „imperium in imperio"-ként felfogott kínai nacionalista mozgalom gerincének tekintett szervezeteket. A nankingi kormány ellenőrizte a térségben működő kínai iskolák tantervét, és anyagi támogatást nyújtott nekik. Az iskolák Szun Jat-szen eszméire, a kínaiak faji és nemzeti egységére, származási alapú nacionalizmusra tanítottak.

A második világháború után, amikor a kínai bevándorlás lecsökkent, és felnőtt egy új diaszpóranemzedék, amikor a gyarmati kormányok szélesebb körű emancipációt tettek lehetővé a kínaiak számára, és amikor a kínai kommunista kormány szakított elődjei – a diaszpóra feletti szuverenitást magának fenntartó – politikájával, új politikai szervezetek alakultak. Ezek a teljes emancipáció, a helyi és nem a kínai politikában való részvétel és a bennszülött népekkel egyenlő polgári jogok követelését tűzték a zászlajukra, és részt kívántak venni a függetlenné váló új nemzetek építésében. Mind tagjaik számát, mind a helyi politikában betöltött szerepüket tekintve e (gyakran többé-kevésbé kommunista színezetű) mozgalmak jelentették a délkelet-ázsiai kínai társadalmi szerveződés csúcspontját.

Mára e tendencia ismét megfordult. A Kínai Népköztársaság – először befektetést keresve, majd egyre inkább felélesztve a jus sanguinis retorikáját, a marxizmust a nacionalizmussal felváltva – újra a diaszpórához fordult. A diaszpóra pedig fogékony az új hangnemre, mert imponál neki az óhaza visszanyert gazdasági, politikai és katonai hatalma, és mert a Kínával folytatott, számára ma már kulcsfontosságú kereskedelem sikeréhez szinte elengedhetetlenek a jó kapcsolatok a hivatalnokapparátussal. Az új „li"-t tükrözik a diaszpóra új, Peking által szponzorált szervezetei és azok is, amelyek Peking támogatását élvezik vagy keresik. E szervezetek azért különösen érdekesek, mert bár közleményeikben Peking vonalát követik, ugyanakkor szabadon kifejezhetik az ottani kormánynak azokat a céljait, amelyek kimondása a kommunista apparátus számára ma még tabu.

Az új Peking-barát szervezetek tevékenységében széválaszthatatlan a politika és a kereskedelem. A szingapúri Kínai Vállalkozók Egyesülete 1992-ben látszólag a hasonló indiai és maláj szervezetek mintájára alakult meg (kormánytámogatással). Ám tekintve,

hogy a kínaiak a lakosság több mint nyolcvan százalékát alkotják, az új egyesületet nyilvánvalóan nem az érdekképviselet hiánya hozta létre, hanem egyfelől a Kínához fűződő kereskedelmi kapcsolat növekvő fontossága, másfelől a megerősödő kínai identitás. (Az elkínaiasodástól félő maláj és indiai közösségben az esemény feszültséget is keltett.) Nyugat-Európában különösen 1984 óta jöttek létre olyan, a hagyományos szervezetekkel szemben származási helyre való tekintet nélküli, általános képviseleti igénnyel fellépő egyesületek, amelyek politikai beállítottságán és retorikáján „meglátszik Peking pecsétje". A régebbi egyesületek között is vannak olyanok, amelyek átalakuláson mentek át. A hollandiai Wenzhou Környéki Kínaiak Egyesülete például a nevét Általános Kínai Egyesületre (Algemene Chineze Vereniging) változtatta, és jó kapcsolatot alakított ki a Kínai Népköztársaság nagykövetségével. E szervezetek jelentősége azonban általában viszonylag csekély és funkciójuk politikai: elsődlegesen a helyi kínaiak Pekinggel való kapcsolatának elősegítésén fáradoznak. A hagyományos szervezetek funkcióit, jóllehet céljuk ez, nem képesek átvenni.

*

1992 őszén alakult meg a Magyarországi Kínaiak Egyesülete (MKE, *Xiongyali Huaren Lianhehui*). Az egyesület az egzisztenciálisan konszolidálódó magyarországi kínai kolónia első és máig messze legjelentősebb szervezete. Az új típusú, minden magyarországi kínai képviseletének igényével fellépő, Peking-barát politikai platformra helyezkedő (sőt a Peking iránti lojalitást első számú prioritásként kezelő) egyesületek közé tartozik. Létrehozásában fontos szerepet játszottak a Hollandiából és Belgiumból Magyarországra jött wenzhoui közösségi vezetők, akik egy része már ott kapcsolatban állt hasonló szervezetekkel. Különösen az olyan, viszonylag kicsi kínai közösségek példája érdekelte őket, amelyek a franciaországihoz, angliaihoz hasonló, jól elkülöníthető társadalmi pozíció nélkül is stabilak, és magas az életszínvonaluk. Felhasználták a közelmúltban megalakult új típusú belgiumi és spanyolországi kínai egyesületek tapasztalatait is.

Magyarországon a származási helyen alapuló szervezetek csak az MKE-nél sokkal később alakultak ki. Ennek egyik valószínűsíthető oka, hogy – a diaszpóra más közösségeivel szemben és az itt is érvényesülő wenzhoui dominancia ellenére – a magyarországi kínaiak többsége Kína gyengébb szervezeti hagyományokkal rendelkező északi, északkeleti vidékeiről származik. A másik ok feltehetően abban rejlik, hogy a migránsok első nemzedéke már egy olyan Kínában nőtt fel, amelyben még a családi szolidaritás létjogosultságát is tagadó kommunista hatalom megfojtotta a hagyományos társadalmi szervezeteket.

A diaszpóra Peking-barát szervezeteinek közvetíteniük kell Peking „li"-jét a helybéli kínai közösség felé, meg kell győzniük a közösséget arról, hogy amit Peking mond, az valóban a „li", az erkölcsi ortodoxia. Ugyanakkor önmagukat is legitimálniuk kell ugyane „li" által mint ortodox és tiszteletre méltó szervezeteket. Így az általuk alkalmazott retorika tükrözi az új „li" szerint ortodoxnak és tiszteletre méltónak tartott értékeket. A régi „li" szerint a cselekvést – bármely szinten – az „erény" és a „kultúra" céljával lehetett igazolni. A Magyarországi Kínaiak Egyesülete retorikájában első helyen szerepel a hazaszeretet, a „szülőháza iránti kötelesség". Azt is gyakran megerősítik, hogy „a kínai nemzet magas erényét" kívánják közvetíteni.[7]

A kereskedelmet – abban a formájában, amelyben azt az egyesület középvállalkozó vezetői művelik – e kulturális értékek részének tekintik. Teszik ezt annak ellenére, hogy a

kínai kulturális hagyomány minden tevékenység közül a kereskedelmet tartja a legalantasabbnak, olyannak, amely összeférhetetlen az erkölcsi etalont képviselő és a társadalom vezetésére hivatott írástudói osztállyal. Az ellentmondás nem tűnik fel, mert a kereskedelemmel foglalkozó kínaiak felfogásában a kereskedelem bekerült a régi „li"-nek a „kulturális forradalom" után üresen hagyott keretébe. A keret a régi, és rendszeresen utalnak is rá, öntudatlanul összeolvasztva az új, idegen tartalommal. Jól példázza ezt az egy időben népszerű szlogen: „A kereskedelmi érintkezés kulturális érintkezés" *(maoyi jiaoliu shi wenhua jiaoliu)*.

Az egyesület céljainak hivatalos leírása (a kínaiak egységének megteremtése, a Magyarországon élő kínaiak jóléte, a kínai–magyar barátság és – újabban – Kína területi egysége visszaállításának elősegítése) egyébként a Peking által támogatott egyesületek protokolljának része, csaknem szó szerinti hasonlóságot mutat a holland „Algemene Chineze Vereniging"-ével. Az MKE azonban eleve ezzel a politikai céllal kezdte pályafutását (bár a két egyesület közötti hasonlóságot fokozza, hogy univerzális képviseleti igényük ellenére erős bennük a wenzhoui befolyás). Annál figyelemreméltóbb az a növekvő hajlandóság, amelyet a hagyományos diaszpórabeli társadalmi szervezetek funkcióinak magára vállalása iránt mutat. Ez megmutatkozik abban a retorikában, amelyben központi szerepet kapnak az olyan frázisok, mint „boldogok vagyunk valódi tetteket véghezvinni honfitársainkért" *(le wei huabao ban shishi)*, „mit tehetek honfitársaimért?" *(wo wei tongbaomen neng zuo dian shenme)* és „kínaiak otthona" *(huaren zhi jia)*. Tükröződik az egyesület által szervezett jótékonysági akciókat és kulturális eseményeket körülvevő intenzív publicitásban, az ünnepekről történő ünnepélyes megemlékezésekben és az erkölcs (így a magyar törvények, szokások) ellen vétők megrovásában. Az egyesület az anyaország sajtójában arra is felhívta a figyelmet, hogy felköszönti és megajándékozza azokat a családokat, ahol gyermek születik, az elhunytakról pedig megemlékezik, családjuknál részvétlátogatást tesz, és a Kínában élő rokonoknak lehetőség szerint segítséget nyújt.

Az ilyen tevékenység, amelynek nyilvánvalóan erkölcsi-rituális vonzatai vannak, nagyon jellemző a klánokra és Landsmannschaftokra. Az MKE tehát a legitimálódást egyszerre az új és a hagyományos, a politikai és az erkölcsi úton, felülről (a Kínai Népköztársaság hivatalos szerveihez) és alulról táplálkozó szálakon át kívánja elérni.

Az MKE szerkezete – például a végrehajtó bizottság léte – a kommunista Kína hivatalos szervezeteinek befolyását mutatja. Az egyesület első elnökválasztását egy harmincas évei elején járó, brit állampolgárságú, hongkongi származású üzletember nyerte egy már évtizedek óta Magyarországon élő asszonnyal szemben. (Az asszony elítélően nyilatkozott a kínai kommunizmusról magyaroknak, de róla egyes kínaiak mégis azt rebesgették, hogy a Kínai Népköztársaság nagykövetségének támogatását élvezi.) Az MKE első elnöke jó kapcsolatokat alakított ki a követséggel, amely elismerte az MKE-t a magyarországi kínaiak képviselőjének. Egy év után, 1993 őszén az addigi alelnököt, egy ötvenéves, közel egy évtizedet a Fülöp-szigeteken élt wenzhouit választották elnöknek, aki – kihasználva a tényt, hogy az egyesület, valószínűleg az üggyel megbízott elnökhelyettes szabotázsa következtében, csak beiktatása után nyert magyar bírósági bejegyzést – „előkészítő bizottsággá" fokozta le az előző vezetést. Újabb elnökválasztás azóta nem volt. A wenzhoui befolyás az egyesületen belül megerősödött, a kínai kommunista kormány iránt való lojalitás minden másnál fontosabb prioritássá vált. Az új elnök 1994 februárjában Pekingben és több kínai tartományban kormányhivatalnokokkal találkozott, és részt vett azon a

találkozón, amelyet a zhejiangi tartományi kormányzat szervezett zhejiangi származású diaszpóravezetők számára. Azóta többször előfordultak ilyen találkozók, mind Kínában, mind Magyarországon. A feltétlen lojalitás kinyilatkoztatása mellett az MKE vezetői az elismerésért való lobbizásban üzleti kapcsolataikat is kihasználták, utóbb viszont már politikai kapcsolataikat használták fel üzleti előnyök szerzésére. 1994-ben az MKE elnöke már a Tienanmen téri díszemelvényről nézhette végig a Kínai Népköztársaság nemzeti ünnepén tartott felvonulást, 1995. július 8–11. között pedig a Magyarországra látogató Jiang Zemin államfő fogadta az egyesület küldöttségét.

Az MKE vezetését, elsősorban az elnök személyét 1993 óta sok bírálat érte a kínai közösségen belülről. Elsősorban azt vetik a szemére, hogy kollektív eredményeket személyes sikerként tüntet fel, hegemóniára törekszik a közösségen belül, és ehhez erőszakos eszközöket is felhasznál. Az elnökváltás utáni évben sok vezetőségi tag vált ki az egyesületből. Az MKE tagsága mindenesetre ugyanezen időszakban – az egyesület saját adatai szerint – mintegy ezer főre nőtt. A létszámnövekedés mellett az is említésre méltó, hogy az egyesületnek sikerült több, Kínában értelmiségi pályát maga mögött hagyó és ilyenként bizonyos nimbusszal övezett kínai tagságát megszereznie. Az értelmiségiek megnyerése kezdettől fogva fontos volt az MKE-nek, mert az írástudó osztály – hagyományosan az erkölcs, a „li" hordozója – fontos legitimáló tényező. Az 1994 végén–1995 elején nagy számban megalakult kisebb kínai szervezetek közül alig egy-kettő akad, amely nem működik együtt az MKE-vel, és egy sem, amely hasonlóan általános képviseleti igénnyel lépne fel. 1995 nyarán még az egyesület első elnöke is utódja mellé állt – pedig korábban a bukását jósolta.

Az MKE térnyerésének valószínűleg mindenekelőtt a Népköztársaság kormánytisztviselői által nyújtott legitimáció, a velük kiépített kapcsolat hatásos kidomborítása az oka. Jiang elnök látogatása hatalmasan megnövelte az egyesület befolyását. Ugyanakkor az MKE nemcsak paternalisztikus retorikáját erősítette fel, hanem azt is megmutatta, hogy valóban képes eredményeket elérni mint a kínaiak védelmezője: határozott fellépésével először (1994 májusában) elérte, hogy egy budapesti piac vezetősége lépéseket tegyen az ott árusító kínaiakat ért sérelmek ellen, és közös piacfelügyelő bizottságot alapítson velük. Majd néhány hónap múlva megakadályozta, hogy az árusokat elárusítóhelyeik megvásárlására kötelezzék.[8] 1995 márciusában az MKE tárgyalásokat folytatott a Vám- és Pénzügyőrséggel a kínai importőröket tönkretevő új tarifarendszer módosításáról. A tárgyalások csak azért nem vezettek eredményre, mert – miután az MKE siker esetén saját jóváhagyásához kötötte volna a kedvezményes tarifák használatát – egy kínai figyelmeztette a vámhatóságot, hogy az egyesület nem beszélhet a teljes közösség nevében. A kínai közösségen belüli bűnözés visszaszorítására az MKE létrehozta a Kínai Jogvédő Bizottságot (bár az eddig semmiféle tevékenységet nem fejtett ki.) A kulturális és karitatív funkció is megerősödött: 1992-től többször rendeztek gyűjtést magyar kedvezményezettek (létminimum alatt élők, mozgássérültek, gyerekek stb.) javára, kínai kulturális műsorokat rendeztek magyar közönségnek, és biztosítják a Soong Qingling nemzetközi gyermekalapítvány magyarországi (magyarok által működtetett) szekciójának fennmaradását. 1994 augusztusában az MKE rendes hetilapot indított, amelyet Magyarországon kívül (elsősorban Kelet-Európában) is terjeszt. Végül (bár ez a közösséget nagyrészt hidegen hagyja) röviddel a zhejiangi diaszpóravezető-találkozó után az MKE – első kelet-európai tagként – belépett az Európai Kínai Egyesületek Szövetségébe *(Ouzhou Huaqiao Huaren Tuanti Lian-*

hehui), amely elsősorban az 1984 után létrehívott új típusú szervezeteket tömöríti, és Peking támogatását élvezi. Érthető módon a szövetségben is erős a wenzhoui befolyás, ami szerepet játszik a szervezeti és kereskedelmi kapcsolatok alakulásában.[3]

A Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kínaiak lakta városaiban gyakran jelentős befolyással bíró kínai kereskedelmi kamarák első magyarországi megfelelője, a Magyarországi Kínai Kereskedelmi Kamara *(Xiongyali Huaren Shanghui)* gyakorlatilag az MKE kereskedelmi részlegeként jött létre annak megalakulásakor. Nagyobb kezdeményezései (egyesületi vásárcsarnok létrehozása, kötelező érvényű minimálár-egyeztetés a kínai kereskedők között) ugyan nem jártak sikerrel, mégis említésre méltóak. Egyfelől mert – még rövid élete ellenére is – az üzleti összefogás kínaiak között ritkán látott fokát képviseli, másfelől mert valójában az MKE univerzális képviseleti aspirációit, legitimációs törekvéseit és hatalmi ambícióit jelzi. (A kezdeményezések körüli kampány, mint általában a gazdasági célkitűzések megfogalmazása, jobbára nem gazdasági, hanem erkölcsi retorikába volt burkolva.)

1995. január 21-én jött létre a második kamara, a Magyarországi Kínai Ipari és Kereskedelmi Kamara *(Xiongyali Zhonghua Gongshangye Lianhehui)*, amely valójában a Kínai Népköztársaságban működő hasonnevű szervezet magyarországi fiókja. Az anyaországi szervezet a kommunista kormány által a népfrontpolitika korszakaiban létrehozott „más" pártok egyike, amely az e korszakokban nem üldözött ún. „nemzeti burzsoázia" érdekeit hivatott képviselni. A szervezet a kilencvenes években, amikor a burzsoázia újra színre lépett, és „hazafias", azaz a kormány iránti lojalitásukat kimutató tagjai még politikai kegyekben is részesültek, új jelentőséget kapott: elnökét, Zhu Rongjit, a gazdasági reform legutóbbi stádiumának atyját miniszterelnök-helyettessé nevezték ki. Nyilvánvaló tehát, hogy magyarországi fiókjának (amelynek tiszteletbeli elnöke az MKE elnöke) létrehozása sem csupán gazdasági tény. Ugyanakkor a két kamara egyike sem szerzett komoly befolyást, mint ahogy a nyugati kínai közösségekben legnagyobb jelentőségű szakmai kamara, a vendéglősöké sem: csak 1995 nyarán jött létre a Magyarországi Kínai Vendéglátóipari Társaság *(Xiongyali Zhongguo Canyingye Xiehui)*.

A szervezeti pluralizálódás 1994 végén indult meg a magyarországi kínai közösségben, és azóta egyre-másra alakultak újabb szervezetek. Számuk ma húsz körül van.

A „grassroots" jellegű csoportok sorát az 1995 áprilisában bejegyzett Kínai–Magyar Barátságot Előmozdító Egyesület (KMBEE, *Zhong-Xiong Youhao Cujinhui*) nyitotta meg. Céljait – a „[magyar] társadalom fő áramlatába való integráció" *(rongru zhuliu shehui)* előmozdítását és a kulturális-oktatási színvonal emelését – a hozzá közel álló Európába Vezető Újság *(Ouzhou Daobao)* című hetilapban népszerűsíti.[10] A Peking iránti lojalitást és az ottani kapcsolatokat kevésbé hangsúlyozó, Tajvan iránt nyitottabb egyesület létrejötte mögött valószínűleg többféle érdek áll. Egyfelől az a meggyőződés, hogy a magyar társadalomba való beilleszkedés a közösség hosszú távú fejlődésének leginkább megfelelő politika. Másfelől az egyesületben viszonylag magas számban képviselt értelmiségiek gondolkodását tükrözve, egyes vezetők nem szívesen fogadják el a jobbára kö-

[3] Európa nyugati felében egyébként – elsősorban a wenzhouiak és a kantoniak között – mindig is rendszeres volt a kapcsolattartás, már csak azért is, mert, ahogy Pieke és Benton megjegyzik: „nehezen tudták értelmezni a nemzeti határok szokatlan sűrűséget Ázsia Európának nevezett kicsiny kiszögellésén ... Bizonyos értelemben a kínaiak Európa legjobb européerei közé tartoznak, akiket nem korlátoz a kisországi gondolkodás."[9]

zépfokú végzettségű MKE-vezetők fennhatóságát. Hangsúlyozzák, hogy a „szakértőknek" *(zhuanye rencai)* is meg kellene találni a helyüket Magyarországon, azaz hogy az eredetileg értelmiségi foglalkozásúak más megélhetést is találhassanak a közvetlen kereskedelem mellett, például kínai nyelvtudásukat és piacismeretüket magyar külkereskedő cégek vagy a kormány rendelkezésére bocsátva. Ráadásul egyes vezetőknek ellenzéki múltjuk is van, és kapcsolatban állnak emigráns demokrata szervezetekkel (egyikük politikai elítéltként két évet munkatáborban is töltött). Mindebből természetesen következik, hogy nagyobb távolságot tartanak Pekingtől, és a magyar politikai arénára inkább figyelnek, mint az anyaországira. A közösség fejlődéséről alkotott elképzeléseikhez hozzátartozik a magyarországi kisebbségi identitás kialakításának kérdése, a Fővárosi Közgyűlés munkájában megfigyelőként való részvételről tárgyalnak. Ugyanakkor az egyesület néhány vezetője esetében a szervezetalapításnál szerepet játszottak az MKE-ben érvényesülni nem tudó személyes hatalmi ambícióik is.

Bár a Barátságot Előmozdító Egyesület az MKE-nek politikai alternatívája, nem lép fel univerzális képviseleti igénnyel, csak néhány tucat tagja nevében beszél. Az általa felkínált új értékeket az MKE jellegzetes módon beépítette erkölcsi szimbólumai rendszerébe: a „társadalom fő áramlatába való integráció" például az Európa Hangja által felkapott szlogen lett. Az MKE legitimációjának másik forrása – az anyaország kormánya – szempontjából az MKE természetesen előnnyel rendelkezik. Ez nem jelenti azt, hogy a kínai hivatalnokokkal ne lennének kapcsolataik – hiszen ezek üzletileg elengedhetetlenek –, de a fontosságuk inkább a kereskedelemben, mintsem a szervezeti legitimációban nyilvánul meg. Az MKE-t favorizáló követségi tisztviselők mindenesetre nem állnak szóba az Előmozdítókkal.

A hegemóniára nem törekvő, de politikai vezető szerep betöltésére alkalmas Előmozdítók megjelenése segítette a vele egy időben felbukkanó tradicionális, illetve rétegszervezetek kikristályosodását. A *tongxianghui*-k közül elsőként (1994. decemberétől) a fujiani, kantoni, tianjini és shandongi jelent meg, aztán júliusban a xinjiangi, majd 1995. augusztus 18-án a szecsuáni. E szervezetek tagsága néhány tucat körül mozog. Befolyásuk és tevékenységi körük napjainkig igen korlátozott: még a retorika szintjén sem igen vállalták fel az MKE által hangsúlyozott hagyományos karitatív és egyéb funkciókat. Ugyanígy jelentéktelen egyelőre az 1995 nyarán létrejött vallásos gyülekezet, amely – egy Tajvanról néhány hónapra ellátogató vallási szakember segítségével – az egyik kínai üzletházban rendezte be szentélyét. A szentély a kínai népi vallásnak ahhoz a Délkelet-Kínában, Tajvanon és Délkelet-Ázsiában népszerű áramlatához tartozik, amelynek központjában a Sukhawatiban, azaz a Nyugati Mennyországban (a Szeplőtlen Földön, *Jingtu*) lakozó, az összes teremtmény megmentésén fáradozó Maitreya Buddha (Milefuo) és Menynyei Bölcs Anya *(Tian shang Sheng Mu)* kultusza áll. A szentélyben különösen a holdhónap 1. és 15. napján nagy a füstölővel áldozók, könyörgők száma. Összesen mintegy háromszázan járnak ide. Budapesten már 1990 óta létezik egyébként egy néhány tucat tagot számláló kínai keresztény gyülekezet, amelyet 1995 nyaráig egy koreai presbiteriánus misszionárius irányított, ám ez soha semmilyen módon nem vett részt a közösségi életben.

Ugyanebben az időszakban sok nem tradicionális rétegszervezet is felütötte a fejét. E tekintetben a magyarországi kínaiak megint csak megelőzték a nyugati közösségeket, hiszen a Magyarországi Kínai Nők Egyesülete *(Xiongyali Huaren Funü Lian-hehui)*, az Európai Kínai Művészek Társasága (EKMT, *Ouzhou Zhongguo Yishujia Xiehui*), a Ma-

gyarországi Kínai Testnevelési és Sprotszövetség (MKTS, *Quan-Xiong Huaren Tiyu Yundong Zonghui*) és a Kulturális és Oktatási Társaság a Kínai–Magyar Barátságért (KOTKMB, *Zhong-Xiong Youhao Wenhua Jiaoyu Xiehui*) vagy a később megalakult Magyarországi Kínai Ifjúsági Szövetség (*Xiongyali Huaren Qingnian Lianhehui*) megfelelői csak a nagy (franciaországi, angliai, USA-beli) közösségekben léteznek, mégpedig – a közösségek nagysága miatt – egymástól izoláltan. Magyarországon viszont, bár egyes szervezetek nyilvánvalóan az MKE-hez kötődnek, míg mások az Előmozdítók programjához állnak közel, többségüknek mindkettővel vannak kapcsolatai, és tagságukban, sőt vezetésükben is sok az átfedés. A szervezeti pluralizmus így hozzájárul a közösségen belüli kapcsolatok megerősödéséhez, de a magyar civil társadalommal való kapcsolatok kialakulásához is: az MKTS futballválogatottja például a BLSZ IV. osztályában MÉKO–Európai Sárkány néven játszik, a kínai nyelvű oktatás kialakításán fáradozó KOTKMB vezetésében magyarok is részt vesznek.

A Népköztársaság nagykövetsége a pluralizálódásra az „egység" szükségességének hangsúlyozásával reagált. 1995. június 3-án az Előmozdító Egyesület kezdeményezésére a KMBEE, a négy *tongxianghui*, a KOTKMB, az MKTS és az EKMT megalapította a Magyarországi Kínai Szervezetek Együttműködési Kerekasztalát (*Xiongyali Huaren Shetuan Lianxi Huiyi*). Két nap múlva csatlakozott hozzá a Magyarországi Kínai Keresztény Gyülekezet és a legnagyobb kínai üzletközpont, a Chinatown több száz tagot számláló közgyűlése. Az egyesületek együttműködése sikeresnek bizonyult: a következő néhány hónapban a Kerekasztal sikeres és az Európába Vezető Újságban nagy visszhangott kapott összejöveteleket, konferenciákat rendezett, amelyen magas rangú magyar tisztségviselők is részt vettek.

Az MKE ezt saját univerzális képviseleti igénye elleni kihívásként értékelte. Vezető szerepét azért is veszélyben érezhette, mert a kínaiak letelepedése kérdésének megoldására hajlandóságot mutató több magyar politikus nyilvánvalóvá tette, hogy olyan szervezettel tudnának csak érdemi tárgyalásokat folytatni, amely az egész közösséget képviseli.[11]

Az MKE ismét kínai kormánykapcsolatai és erkölcsi retorikája felhasználásával reagált. A *tongxianghui*-k által kínált hagyományos értékeket (szülőföld, kulturális örökség stb.) üdvözölte, hangsúlyozta, hogy az ilyen szervezetek tagjaik hazaszeretetéről tesznek tanúbizonyságot. „Természetes jelenség, hogy a külföldön élő kínaiaknak a legkülönfélébb szervezeteik vannak, hiszen ezek között nincsenek alapvető érdekellentétek, valamennyien egyetlen közös cél érdekében alakultak" – írta az egyesület lapja. Az MKE nem támadta az új csoportokat, hanem a nagy testvér szerepében lépett fel velük szemben, nagyszabású kulturális szerepvállalást ígérve (filmsorozat a magyarországi kínaiakról, rádió-, televízióstúdió). Ritkábban, majd egyáltalán nem hangoztatta azt a tézisét, hogy az MKE az összes Magyarországon élő kínait képviseli. Egyes esetekben már létező szervezetek saját ellenőrzése alatt tartott megfelelőit hozta létre: ilyen a Magyarországi Kínai Kultúr- és Művészvilág Egyesülete (*Xiongyali Zhongguo Wenhua-yishu-jie Lianhehui*). Miután a Jiang Zeminnel, a Kínai Népköztársaság elnökével annak júliusi budapesti látogatása idején létrejött exkluzív találkozó[4] óriási mértékben megnövelte az MKE presztí-

[4] A találkozót egyesek szerint az egyesület a követségnek köszönhette: amikor az Előmozdítók elnöke felvetette, hogy az ő éttermében is rendezhetnének bankettet Jiang tiszteletére, a nagykövet személyesen tanácsolta el a további alkalmatlankodástól egy olyan kifejezéssel, amelyet a jelenlévők fenyegetésként értékeltek.

zsét, az egyesület július 17-én létrehozta a Kerekasztal saját vezetése alatt álló alternatíváját, a Magyarországi Kínai Szervezetek Képviseleti Bizottságát (*Xiongyali Huaren Shetuan Daibiao Weiyuanhui*). Az MKE és a követség pressziójának hatására minden szervezet részt vett az új szervezet megalapításában, amit az MKE elnöke a Jiang Zemin tiszteletére (de részvétele nélkül) rendezett banketten meglepetésszerűen javasolt. (A KMBEE, az EKMT és a kantoni *tongxianghui* végül nem csatlakozott.)

Az MKE (és most már a Képviseleti Bizottság) elnöke megnövekedett presztízsét jellemzi, hogy az új testülethez mint „a hongkongi és makaói honfitársak képviselője" csatlakozott egy Angliából áttelepült (egyébként Malajziában született és Pekingben nevelkedett), fontos hongkongi üzletember, aki addig távol tartotta magát az összes szervezettől. „A Bizottság joga és kötelessége, hogy képviselje a Magyarországon élő összes kínait, ... védje minden Magyarországon élő kínai érdekeit, és harcoljon társadalmi helyzetük javításáért" – írta vezércikkében az MKE lapja, az Európa Hangja. A Bizottság programjának – a hagyományos erkölcsi értékeket a politikai lojalitással képzavarszerűen keverő – első pontja jellemző példája az MKE kétforrású legitimációs stratégiájának: „terjeszteni a hazaszeretet fényes hagyományát ... előmozdítani az anyaország újraegyesülését. Kizárni minden, az anyaország érdekeivel összhangban nem levő megnyilvánulást." Ugyanakkor a hatodik pontban ott van az „integráció a letelepedési ország társadalmának fő vonalába".[12]

A szervezetek többsége azért továbbra is részt vesz a Kerekasztal munkájában, de az MKE-t és a KMBEE-t a kínaiak egyre inkább két pólusként fogják fel. Az előbbi köré csoportosulókról mint „hatalompártiakról" *(quanlipai)*, az utóbbi környezetéről mint „barátságpártiakról" *(youhaopai)* beszélnek. A KMBEE vezetőit többször is érte fenyegetés az MKE vezetői részéről, „pártellenes elemeknek" nevezték őket. Ezt azért is komolyan kell venniük, mert ugyane vezetők az utóbbi időben már alkalmaztak enyhe erőszakot (ti. verés) tartozások behajtására, például piacokon (e téren különösen az MKE-elnök fegyvereket kedvelő fiának van rossz híre). Ennél komolyabb az a kérdés, van-e bármiféle alapja az elnök fenyegetésének, hogy a Kínából nemsokára érkező titkosügynökök majd elkapják a „pártellenes elemeket". Mindenesetre tartanak attól, hogy ha Kínába látogatnak, bajuk eshet.

Új egyesület megalakulásakor az MKE igyekszik biztosítani, hogy az csatlakozzon a Képviseleti Bizottsághoz. Jó példa erre a sanghaji *tongxianghui* esete: az MKE egy, az egyesületből később kilépett alapító tagja több sanghaji földijével együtt Landsmannschaftot készült alapítani, amelyet a vidékiesnek érzett *tongxianghui* helyett Magyarországon Élő Sanghaji Kínaiak Kereskedelmi Egyesületének *(Lü Xiong Shanghai Huaren Shangye Lianhehui)* kívántak elnevezni.[13] Miután az MKE elnökének nem sikerült rávenni az előkészítő bizottságot, hogy a szervezet képviseltesse magát a Képviseleti Bizottságban, összegyűjtött egy tucat sanghaji piaci árust, vendégül látta őket, és az eredetileg tervezett egyesület hivatalos megalakulásával (ezen mintegy hetven fő vett részt) egy időben aláíratta velük a sanghaji *tongxianghui* alapítólevelét. A pekingiek szervezete pedig azért nem alakult meg, mert az előkészítés során vezető szerepet játszó tag aláírta a Képviseleti Bizottság belépési nyilatkozatát, de a többi vezető nem vállalta az együttműködést.

A szervezeti élet polarizálódása ellenére a pluralizáció, sőt az egyesületek közötti versengés a közösség nagykorúvá válásának újabb stádiuma az anyagi, a társadalmi konszolidáció és az akkulturációs tendenciák megjelenése után. A jelenlegi egyesületi struktúra már átfonja a kolónia különböző rétegeit, képes különböző érdekek képviseletére. Erre

utal, hogy a környező országokból Magyarországra 1995-ben újra beszivárogni igyekvő, sokszor labilis egzisztenciájú kínaiak hitelrontó viselkedésének problémájával az Európa Hangja is foglalkozott. A cikkíró azt ajánlotta orvoslásul, hogy minden szervezet lépjen fel saját befolyási szférájában az ilyen viselkedés ellen, szükség esetén pedig bojkottálja az elkövetőket, sőt szolgáltassa ki a „ménest megrontó lovat" a rendőrségnek. (A felpanaszolt viselkedés egyébként a lakásbérléssel volt kapcsolatos: az újonnan jöttek egyes esetekben a lakbér vagy a telefonszámla kifizetése nélkül álltak tovább.

A magyarországi kínai közösséget az univerzális képviseleti igénnyel fellépő, legitimációját a Kínai Népköztársaság hivatalnokapparátusából és a „li" hagyományos erkölcsi szimbólumaiból egyaránt merítő politikai jellegű szervezet, az MKE vezető szerepe, a rétegszervezetek jelentőségének növekedése, és a hagyományos szervezetekkel való átfedései és együttműködése jellemzi.

IRODALOM

[1] NOAH EDWARD FEHL: Li: Rites and Propriety in Literature and Life. Chinese University of Hong Kong, Hongkong, p. 10, 1971.

[2] HERBERT FINGARETTE: Confucius – the Secular as Sacred. Harper & Row, New York, Evanston, San Francisco, London, 1972.

[3] FUNG YU-LAN: A History of Chinese Philosophy. Princeton University, Princeton, pp. 335–336, 1952.

[4] LUCIAN W. PYE: China: Erratic State, Frustrated Society. *Foreign Affairs*, p. 58, 1988.

[5] NYIRI PÁL: Kínaiak Magyarországon. Egy diaszpóraközösség konszolidálódása. *Mozgó Világ*, 10. sz., 1994.

[6] LI YIYUAN: Dongnanya huaqiao di bentu yundong [A délkelet-ázsiai kínai diaszpóra nativista mozgalmai]. In: Dongnanya huaren shehui yanjiu [Kutatások a délkelet-ázsiai kínai társadalmakról], (szerk.: Li Yiyuan és Guo Chengxi). Zhengzhong shuju, Tajpej, Vol. 1, p. 4, 1985.

[7] *Huikan* [a Magyarországi Kínaiak Egyesületének közlönye], 25. sz., 10. old., 1994. május 31.

[8] POLONYI PÉTER: „Békekötés" a Józsefvárosi piacon. *Kelet*, 95/1. sz., 2. old., 1995.

[9] Pieke, Frank N.–Benton, Gregor: Chinese in the Netherlands. Leeds East Asia Papers, No. 27, 1995.

[10] NYIRI, PÁL: New Migrants, New Community: The Chinese in Hungary, 1989–95. In: Chinese in Europe (szerk.: Frank Pieke és Gregor Benton). Macmillan, London és New York, 1995.

[11] HAJDÚ JÁNOS: Kihívás kérdőjelekkel. *Kelet*, 95/4. sz., 2. old., 1995.

[12] Tuanjie, shi lü Xiong huaren chenggong di jizhi [A magyarországon élő kínaiak sikerének jelszava: egység]. *Ouzhou zhi Sheng*, 53. sz., 1995. augusztus 7.

[13] Lü Xiong Shanghai Huaren Shangye Lianhehui choubeihui chengli [Megalakult a Magyarországon Élő Sanghaji Kínaiak Kereskedelmi Egyesülete előkészítő bizottsága]. 55. sz., 1995. augusztus 21.

[14] Song Zhiming: Bixu zhizhi kang Xiong fangdong di shaoxing [Meg kell fékezni a magyar főbérlőket károsító viselkedést]. *Ouzhou zhi Sheng*, 55. sz., 1995. augusztus 21.

Nyíri Pál

Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban

A harmincas évek egy amerikai szenátora arról beszélt, hogy Amerikának „magasabbra, egyre magasabbra kell emelnie Kínát, egészen Kansas állam szintjére". „Egy mütyürt az 1,2 milliárd kínai mindegyikének" – volt a jelszó, amit a mai amerikai üzletemberek is magukénak vallanak. Csakhogy miközben ma minden számottevő európai, amerikai és japán cég a kínai piacért versenyez – Kína szállít cipőt és pólót minden amerikai felnőttnek és Nintendo videojátékot minden amerikai gyereknek. A Kínai Népköztársaságból származik az amerikai cipőimport fele – egyes becslések szerint a világ lakossága nyolcvan százalékának van kínai gyártmányú cipője.[1] Kína Amerikával szembeni exporttöbblete csak Japánénál kevesebb.

Bármely tömegcikkeket árusító amerikai nagyáruházba megy be az ember, a ruhák, cipők, játékok, karácsonyfadíszek, tollak, edények, háztartási eszközök, szerszámok nagyobb részén ott áll a *Made in China* jelzés – és ehhez jön még a *Made in Taiwan* a cipőkön, a játékokon és a rádióelektronikán és a *Made in Malaysia* a telefonokon, a televíziókon és a klímaberendezéseken. Hongkongban, Szingapúrban készült ruhaneműt ma már ritkábban látni, az indonéziai ellenben egyre több. E termékek mögött szinte kizárólag kínai tulajdonban levő gyárak és kínai kereskedők állnak.

Magyarországon és a környező országokban a kínai importőrök egész rétegeket ruháznak fel. Egyetlen cég 1994-ben hárommillió pár férfi alsónadrágot forgalmazott csak a magyar piacon (holott a forgalom nagyobb részét a más országokba való reexport teszi ki).

Miközben még mindig sok a nyugati üzletember, aki a Kínai Népköztársaságot kizárólag a mindent felszívó piaccal és az olcsó munkaerővel azonosítja, Kína a legnagyobb befektető Hongkongban. Egy hivatalos (valószínűleg a valóságosnál lényegesen alacsonyabb) adat szerint a Kínai Népköztársaságnak tízezer külföldön működő cégben 235,3 milliárd dollár érdekeltsége van.[2] Indonéziában a lakosság másfél százalékát kitevő kínaiak kezében van az ország magántőkéjének hetven százaléka; a Fülöp-szigeteken, ahol a lakosságnak csak egy százaléka kínai, a hazai eladások harmincöt százalékát kínai cégek adják.[3]

Egy amerikai üzleti szakíró a kínai diaszpóra kereskedőit nevezi „a legkomolyabb ellenfélnek mind Kínában, mind Délkelet-Ázsiában". Az orosz Távol-Kelet és Burma északi része gazdaságát az utóbbi négy év kínai bevándorlása már csaknem teljesen kínai kezekbe helyezte, holott korábban Oroszországban nem volt számottevő kínai népesség. Elgondolkodtató, vajon nem hasonló következményektől tart-e a vietnami kormány, amikor nem hajlandó repatriálni azt a mintegy kétszázezer vietnami kínait, aki a két ország közötti há-

ború idején és után menekült Kínába, és most az új üzleti lehetőségek arra csábítják, hogy térjen vissza az új életre serkent vietnami kínai üzleti életbe.[4]

A kínai külkereskedelem minden képzeletet felülmúló sikere nagyrészt természetesen a kínai ipar óriási kapacitásának, hatalmas emberi erőforrásainak és olcsó munkaerejének köszönhető. Nagy szerepe van azonban ebben a kínai nemzetközi kereskedelem sajátos mechanizmusának is, amelyet gyakran a XXI. század nemzetközi kereskedelmeként emlegetnek. E kereskedelem résztvevői nagyrészt kis- és középméretű cégek, amelyeket családi szálak, ismeretségek és kliens–patrónus kapcsolatok fűznek össze Kelet- és Délkelet-Ázsia kínaiak uralta gazdaságaiban, Ausztráliában, Észak-Amerika csendes-óceáni partjain és egyre inkább a világ többi részén is. A kölcsönösségen és szívességeken alapuló mechanizmusban a személyes faktor mindig befolyással van az üzleti döntésekre, így e kereskedelem működése néha jelentősen eltér a „tiszta" szabadpiaci modelltől. (Jó példa erre annak a magyarországi kínai üzletembernek az esete, aki itt akart francia és svéd gyártmányú munkagépeket vásárolni a kínai széntermelés központja, Shanxi tartomány bányáiba, mert a shanxi energiaügyi bizottság egy magas beosztású tisztviselőjének a lánya abban az időben Magyarországon élt.)[5]

Peking és a a kínai diaszpóra közötti kapcsolatok 1984 óta indultak rohamosan javulásnak, amikor a kínai kommunista kormány célként tűzte ki a tengerentúli kínai tőke odavonzását. A kilencvenes évek elején világossá vált, hogy a távol-keleti gazdasági fejlődés motorja Délkelet-Ázsiából Kínába kerül át. A délkelet-ázsiai kínaiak pedig rájöttek, hogy forgalmuk növekedése a Kínában végrehajtott befektetésektől, a Kínával folytatott kereskedelemtől és a Kínán belüli tőkeforrásokhoz való hozzáféréstől függ. A Kínai Népköztársaságban 1993-ig befektetett negyvennégymilliárd dollár (ennek csaknem fele 1992–93-ban érkezett) nyolcvan százaléka a kínai diaszpórától származott. A reaktivált Hazatért Diaszpóra-Kínaiak Országos Egyesülete *(Quanguo Guiguo Huaqiao Lianhehui)* maga is virágzó üzleti vállalkozásokat épített ki. Nemrég az ASEAN-államok polgárainak még tilos volt a kommunista Kínába látogatni. Mára alig találni olyan kínai családot, még Indonézia eldugott tartományaiban is, amelynek legalább egy tagja ne járt volna otthon. Hongkong a legnagyobb, Szingapúr a hatodik befektető a kommunista Kínában. A kínai diaszpóra tőkéjén alapuló csaknem minden jelentős cégnek – nemcsak Szingapúrban és Malajziában, hanem Indonéziában és Thaiföldön is – komoly érdekeltségei vannak ott. Az anyaországi kapcsolat a magyarországi kínai üzlet számára is annyira fontos, hogy az a néhány itt élő kínai, aki politikai menedékjogot kérhetne, nem teszi ezt; elsősorban azért, hogy fönntarthassa kereskedelmi kapcsolatait a Népköztársasággal.

A kereskedelmi hálózatban korábban nagy szerepe volt annak, hogy ki melyik tartományából származik az óhazának (még akkor is, ha az illető felmenői már négy nemzedék óta Kínán kívül születtek). Az azonos régiókból származókat befolyásos egyesületek fogták össze, kereskedelmi kapcsolataikban elsőbbséget adtak egymásnak. Azonnal felfedezték, hogy a jó üzletmenethez, a kedvező befektetési lehetőségekhez elengedhetetlen a jó kapcsolatok kiépítése a helyi kormánytisztviselőkkel, ráadásul ezek maguk is szívesen fektetnek be – általában közvetítőkön, gyakran Hongkongon keresztül – jelentős nagyságú, állami cégektől vagy korrupcióból származó tőkét külföldön. Ilyen pénzek nagyon gyakran állnak külföldi kínai cégek mögött, amelyek aztán maguk is gyakran fektetnek be Kínában: egyfajta „öninvesztről" van szó, amelyet *Tálas Barna* a kínai gazdaság tulajdonképpeni privatizációs mechanizmusának tekint. A kereskedelmi hálózat egyik vége te-

hát beágyazódott a Népköztársaság hivatalnokapparátusába. A Népköztársaságon kívüli kínai nagytőke képviselői közül sokan olyan bensőséges kapcsolatot alakítottak ki Pekinggel, hogy nemcsak üzleti érdekeltségeik részesültek preferenciális elbánásban (a pekingi politikai kegyek a hongkongi tőzsde mozgásait is nagymértékben befolyásolják!), hanem személyeiket politikai címekkel is jutalmazták.[6]

Az állami származású tőke a magyarországi kínai cégek mögött is gyakran jelen van, nagyobb mértékben, mint a diaszpórából (akár Nyugat-Európából, akár Ázsiából) származó; az előbbit a vele járó értékes *guanxi* folytán nagyobbra is értékelik. A legnagyobb része kormánytisztviselők vagy állami cégek vezetői által magáncsatornákon keresztül befektetett tőke. A magyarországi kínai üzletemberek rendszeresen kapnak ilyen jellegű befektetési ajánlatokat, és az egyes vezető hivatalnokok – akik már kiterjedt üzleti érdekeltségekkel rendelkeznek külföldön, és rendszeresen járnak egyéni üzleti utakon – személyesen is felkeresik őket. A budapesti Dunhuang Kínai Áruház mögött is részben ilyen tőke áll, csakúgy, mint a Sanxiang (Magyarország) Nemzetközi Kereskedelmi Kft. mögött, amely egyébként a hongkongi bejegyzésű, több mint húsz országban nyolcszázmillió dollár össztőkéjű érdekeltséggel bíró Sanxiang csoporthoz tartozó Sanxiang (Kelet-Európa) leányvállalata, és amely – elnöke elmondása szerint – Magyarországon bejegyzett Hunan tartományi cégekkel működik együtt. (A Kínai Népköztársaságban a „szocialista tulajdon" nemcsak a központi kormányzathoz, hanem tartományokhoz, megyékhez, városokhoz is tartozhat.)

Az állami vállalatokkal fenntartott jó kapcsolat azért is jelent előnyt a piacra betörni kívánó üzletembereknek, mert nagy volumenű kezdeti áruszállítmányokhoz juttathatják őket kedvező bizományosi megállapodásokkal.

A kockázatot az állami cégek meg is tudják maguknak engedni. *Polonyi Péter* szerint egy kínai megyei külkereskedelmi vállalatnak 1993–94-ben tízmillió, egy tartománynak pedig 1994-ben összesen ötvenmillió dollár máig behajtatlan kinnlevősége halmozódott fel.[7] A Hazatért Diaszpóra-Kínaiak Országos Egyesületének egy – ma Magyarországon élő – volt funkcionáriusa meg is jegyzi: e körülmények tették lehetővé a magyarországi kínaiak példátlanul gyors meggazdagodását. A Kínai Népköztársaság nagykövetségén hivatalosan állami érdekeltségként regisztrált cégek száma is nő: 1992 decemberében tizenhat, 1993 júliusában huszonnyolc, 1995 januárjában pedig már negyvennyolc volt, ehhez jött még körülbelül ugyanannyi olyan cég, amelyet a Népköztársaság külgazdasági minisztériumában hivatalosan mint részlegesen állami érdekeltségűt tartanak számon. Az 1995 januárjában hétszáznyolcvanezer dolláros bejegyzett törzstőkével és hatszázezer dollár értékű állóeszközzel rendelkező, huszonhat kínait és ötvenkét magyart alkalmazó Hualu Nemzetközi Kereskedelmi Kft. például negyven százalékban a Zhejiang Tartományi Külkereskedelmi Vállalat, hatvan százalékban két magyarországi kínai üzletember tulajdonában van.

Az Európa Hangja *(Ouzhou zhi Sheng)* című, Magyarországon megjelenő kínai nyelvű lap cikkírója így elemzi a helyzetet [8]:

„Az importőrök háromféle ember közül kerülnek ki. Az egyik csoportba a külkereskedelmi cégek otthonról hivatalosan küldött emberei tartoznak; a másik csoportba azok, akik a szárazföldi Kínában [a Kínai Népköztársaságban] jó kapcsolatokkal rendelkeznek, ott kereskedelmi tapasztalatokat halmoztak fel; a harmadik csoportba pedig azok,

akik néhány áruszállítmány „továbbpasszolásából" szereztek némi tőkét. Mindenekelőtt nézzük a szolgálati útlevéllel ideérkező nagy kádereket. ... Az ő szándékaik között nem nagyon kap helyet az a gondolat, hogy fel kellene tárni a piacot, szilárd alapokat kellene lefektetni. Tőkéjük bőven van, tekintélyes választékban és mennyiségben hozzák be az árut. Miközben élénkítik és gazdagítják, egyúttal tönkre is teszik azt a piacot, amelyikből élünk.

[...]

...Eleinte a kínai külkereskedelmi cégek beleegyeztek abba, hogy az áru megérkezése után hatvan vagy harminc nappal kelljen fizetni. ... Sok importőr ... több százezer, sőt több millió dollárral tartozik a kínai külkereskedelmi cégeknek."

Nem csoda, hogy egy tajvani magáncég kelet-európai leányvállalatának vezérigazgatója megállapítja: „A szárazföldről [ti. a Népköztársaságból] érkezett vállalkozók ... nagy többségükben jelentős pénzügyi háttérrel és áruforrással rendelkező állami cégekhez tartoznak, ezért a Tajvanról érkezett üzletemberek nehezen tudják egyenlő feltételekkel felvenni velük a versenyt." [9] A hongkongi cégek viszont – mint az említett Sanxiang vagy a KOB –, ha nem tartoznak eleve a Népköztársaság érdekeltségeihez, akkor igyekeznek minél jobb kapcsolatokat kialakítani az ottani hivatalokkal és a budapesti nagykövetséggel, és nem különülnek el a kommunista Kínából származó üzletemberek köreitől. A tajvani cégek többsége ezt a politikai szembenállás miatt nyíltan nem teheti meg, a kis számú önálló vállalkozás viszont igen. De az előbbi csoporthoz tartozók is fenntartanak általában sub rosa kapcsolatokat a magyarországi kínai üzleti körökkel.

Peking mindeközben nem csak a kínai diaszpóra tőkéjét, de lojalitását is igyekszik magának megnyerni. A szponzorálásával létrehozott vagy általa támogatott diaszpórabeli szervezetek – Magyarországon a legfontosabbak a Magyarországi Kínaiak Egyesülete és a Magyarországi Kínai Kereskedelmi és Ipari Kamara – jelentőségét nagyrészt az adja, hogy a többinél jobb anyaországi politikai kapcsolataik üzleti előnyt biztosítanak nekik és vezetőiknek. (Az 1995. január 21-én létrejött Magyarországi Kínai Ipari és Kereskedelmi Kamara valójában az azonos nevű, politikai szerepet játszó anyaországi szervezet itteni részlege.) Az ilyen szervezetek nemcsak Kínával, hanem a diaszpóra más hasonló szervezeteivel is alakítanak ki kapcsolatokat, amelyeket kereskedelmi tevékenységükben kihasználnak.

Így aztán a családi köteléken vagy származási helyen alapuló korábbi kapcsolatok helyett új politikai kapcsolatok jelennek meg a nemzetközi kínai kereskedelmi hálózatban (amelynek azonban a kommunista ideológiához önmagában véve nincs köze, csak a Pekinghez való lojalitás bizonyos fokát érinti). Ezt példázza a Magyarországi Kínaiak Egyesülete (MKE) 1994. januári kínai és hongkongi látogatása. Miután vezetőik Pekingben és több kínai tartományban viszonylag magas rangú kormánytisztviselőkkel találkoztak, MKE-irodát nyitottak Pekingben. Hongkongban pedig a Hong Kong Association of Chinese and Expatriates nevű, Peking által szponzorált, a legutóbbi választásokon is indult szervezet üzletember vezetőivel találkoztak, majd itt is megnyitották az egyesület irodáját. Az irodák kizárólag kereskedelmi tevékenységet folytatnak, elsődleges feladatuk külkereskedelmi partnerek keresése.

A „Peking-barát klub" diaszpórabeli szervezetei egymás közötti kapcsolatépítésére példa a nagyrészt wenzhoui vezetésű Európai Kínai Szervezetek Szövetsége, amelynek az MKE tagja, sőt az MKE elnöke a szövetség egyik alelnöke. A szövetség szerepet játszik

az európai országok közötti kínai kereskedelemben. Az új típusú, kvázipolitikai kritériumokon alapuló kapcsolatok tehát egyrészt Pekinget helyezik a kereskedelmi hálózat fókuszpontjába, másrészt olyan tranzakciókban is érvényesülnek, amelyek nem érintik a Népköztársaságot.

Magyarországon 1989–90-ben hirtelen tömegesen jelentek meg kínaiak, akik felismerték az újonnan liberalizált kelet-európai piacokban rejlő lehetőségeket. Előbb nagyrészt ingázó, piacokon árujukat saját kezűleg eladó kereskedőként tűntek fel. Később nagy- vagy kiskereskedelemre specializálódó, stabil szállítói és vevőkörrel, sőt nemritkán saját (főleg Kínában, egy-két esetben Magyarországon levő) gyárakkal rendelkező cégek és üzletek tulajdonosaiként jelentek meg. A lehetőségeket oly mértékben kihasználták, hogy – a kínai diaszpóra közösségei történetében először – az import a magyarországi kínaiak legnagyobb üzletágává lett, messze megelőzve az amerikai és nyugat-európai közösségekben domináló vendéglátást. Ráadásul olyan jövedelmező üzletággá, hogy a magyarországi kínaiak – ha a kolóniák egészét nézzük – a kínai diaszpóra történetében példátlan sebességű anyagi felvirágzásnak és konszolidációnak indultak. A Hualu elnöke így írja le a folyamatot: „piaci árusítástól saját üzletek nyitásáig; az áru háton cipelésétől vagy kézikocsin tolásától a saját teherautókon való fuvarozásig; nyilvános telefonok használatától a maroktelefonig; munkavállalástól a munkaerő-felvételig..."[10] Egy másik budapesti kínai nyelvű lap, az Európába Vezető Újság *(Ouzhou Daobao)* írja: „1991-ben, 1992-ben és 1993-ban, rövid három év alatt akkora utat jártunk be, amelyhez más országok kínai kolóniáinak évtizedekre, sőt több mint száz esztendőre volt szükségük..."[11]

1994-ben Magyarországon mintegy ezer kínai cég működött. Ma már csaknem mindegyikük kft. formájában, egy pedig rt.-ként van bejegyezve. A piacokon vásározó kínaiak ma már csak húsz-harminc százalékát teszik ki a közösségnek, nyolcvan százalékuk saját üzlet vagy étterem tulajdonosa, illetve résztulajdonosa.[12] A nagykereskedők – helyi kínai sajtóforrások szerint – általában néhány millió forintos tőkét és árut forgatnak, a tíz-húsz legnagyobb cég forgalma pedig évi öt-harminc millió dollár között mozog. Azokat a ruházati cikkeket, cipőket, babakocsikat, amelyeket Nyugaton olcsó nagyáruházláncok általában hazai márkanevekkel árusítanak, Magyarországon piacokon, illetve kínai üzletekben lehet kapni. Ezek az üzletek, sőt üzletsorok és üzletközpontok, amelyeket Budapest VIII. és XIV. kerületében találni a legsűrűbben – de már Szolnokon és Nyíregyházán is van, utóbbit ráadásul kínai kereskedők építették –, voltaképpen magyar városképi különlegességet jelentenek.[13, 14] Az alacsony jövedelmű vásárlók hat év alatt annyira megszokták a „kínai áru" ár- és minőségszínvonalát, hogy az egyfajta márkanévvé vált: ezért teszik ki olyan boltok kirakataiba is a „Kínai bolt" táblát, ahol más jel erre egyébként nem utal. A kiskereskedelmi forgalom nagy részét ugyanis magyar bizományosok bonyolítják le. A kínai cégek arra törekszenek, hogy exkluzív szerződésekkel Budapestet és a vidéki városokat lefedő elosztási hálózatokat alakítsanak ki. Egy, a középkategória felső végén elhelyezkedő cégnek például saját kiskereskedései vannak Szolnokon, Egerben, Miskolcon és Ócsán, továbbá magyar bizományosai Debrecenben, Nyíregyházán és Szolnokon. A Hualu elnöke szerint a cég rétegzett nagykereskedelmi értékesítési hálózat kialakításával ki tudta küszöbölni a tíz-húsz százalék alatti nagykereskedelmi áringadozásokat; részben ennek köszönhető, hogy a cég még 1994 egyébként igen rossznak mondott telén is százhatvanezer tollkabátot tudott eladni.[15]

A kínai jelenlét emellett a piacokon is jelentős: a józsefvárosi piacon a kereskedők

legalább fele – mintegy nyolcszáz fő – kínai. A piac tuladonosa a Novák és Novák Rt., amelynek országszerte üzemeltetett, mintegy húsz piacból álló hálózata a kínai árusokra támaszkodik. A kínai áruk a magyar és a környező országok lakossága számára a ruhanemű-vásárlások túlnyomó hányadát adják.

Valószínű, hogy a magyarországi kínai üzlet importra és nagy- és kiskereskedelemre alapuló fejlődése fontos szerepet töltött be abban, hogy a kínai kolónia nem a Chinatown-építés, hanem az integráció és akkulturálódás útján indult el. „Vendéglátóipari specializálódásuk miatt sokan rosszul ismerik a holland nyelvet, ügyintézést és kultúrát, és nehezen tudnak újítani. Paradox módon a friss vér beáramlása a kínai közösségbe a vállalkozás régimódi stílusát konzerválja" – írja *Pieke* és *Benton* a hollandiai kínaiakról.[16] Hozzá kell tenni: csak hagyományos közösségek esetén. Megállapításuk ugyanis érvényes lehet bármely Chinatownra (bár azokban is lassan változik a helyzet), de kevésbé Magyarországra, ahol a kínaiak mind piacok, mind tevékenységi formák tekintetében az üzleti hajlékonyság bajnokai. A helyi kínai hagyomány hiánya a kolónia létrejöttétől kezdve elősegítette olyan innovatív üzleti formák gyakorlását, amelyek csak fokozatosan nyernek teret a nyugat-európai régebbi kínai közösségekben.

Hat év alatt az általuk gyakran Európa Hongkongjának nevezett Magyarországot a kínaiak fokozatosan kelet-európai áruelosztó központjukká építették ki. A Hualu elnöke fogalmazásában „a szomszédos országok piacai a magyar piac tengelyére épülnek". 1994-ben Magyarország a magyar statisztika szerint 99,3 millió dollár értékben importált kínai árut (és – szemben az egy évvel azelőtti 52 millióval – csak 11,7 millió dollárnyit exportált), ellenben a Kínai Népköztársaság – helyi kínai kereskedők által valószerűnek tartott – adatai szerint e szám 1992-ben 64 millió, 1993-ban 220, 1994-ben már 389 millió dollár.[17] A diszkrepancia (amellett, hogy a magyar statisztika valószínűleg a valóságosnál alacsonyabb forgalmat tükröz) részben azzal magyarázható, hogy a kínai kereskedők áruik többségét reexportálják a térség többi országába, sőt, ha csekély mennyiséget is, Nyugat-Európába, a Közel-Keletre és az ázsiai FÁK-országokba, de még Afrikába is. A Magyarországi Kínai Kereskedelmi Kamara ügyvezető alelnöke szerint az 1994-es importnak csak huszonnyolc százaléka kötött ki Magyarországon, amely „kereskedelmi központtá válhat".[1][18, 19] A reexport részben az importáló országokban működő kínai cégeken, részben viszont a Magyarországra zarándokló lengyel, román, ukrán viszonteladókon keresztül valósul meg. Az Európa Hangja idézett elemzője szavaival a kínai kereskedők „lelkesen fogadják, miként a hajnalpírt fogadja az ember, a szomszédos országokból érkező különbuszokat, amelyek utasai nagy tételben vásárolnak". A kínai kereskedők üzleti portyái Amerikától Azerbajdzsánig, Malajziáig terjednek; általában évente egyszer tesznek üzleti utakat Kínába és Hongkongba; náluk is gyakran járnak kínai üzletemberek Kelet- és Nyugat-Európából, Hongkongból, Tajvanról és elvétve Szingapúrból és Malajziából. A magyarországi kínaiak üzleti kapcsolatai kiterjedésére jellemző a Budapesten megjelenő Kínai-Európai Kereskedelmi Újság *(Zhong-Ou Shangbao)* terjesztési pontjainak listája: Budapest, Bukarest, Varsó, Prága, Pozsony, Szófia, Ljubljana, Zágráb, Kijev, Belgrád, Moszkva, Hongkong, Peking, Sanghaj, Shenzhen, Dalian.

---

[1] Más importáló országok adatai is jelentős negatív eltérést mutatnak a kínai adatokhoz képest. Ennek fő oka valószínűleg – amint azt *Frank Gunther*, a Lehigh Egyetem közgazdásza feltételezi – az állami tőke rejtett kiáramlásával függ össze.

1994-re az erősödő árverseny krízisbe juttatta a magyarországi kínai cégeket. Miközben ugyanis a piac telítődött, és a vásárlóerő csökkent, sok cég gyakorlatilag ugyanazokat a termékeket kínálta eladásra. Ehhez jött a magas kínai infláció miatt megnövekedett önköltség és a forintleértékelés hatása, ami további áresést idézett elő. Volt még egy probléma, amelyet az Európa Hangja már idézett októberi elemzése így írt le:

„Az üzleti élet hanyatlásának egyik legfontosabb oka az importőrök, nagykereskedők és kiskereskedők rossz aránya. Eredetileg az importőrök egyben nagykereskedők is voltak, ez év elejétől azonban megszaporodott a nagykereskedők száma. Azokból a piacozókból ugyanis, akik korábban vidékre szaladgáltak árusítani, most seregestől nagykereskedők lettek. Ez negatívan hatott ki a kínai áruk értékesítési csatornáira és az értékesített mennyiségre..."

A lenyomott árak néha hatalmas adósságokba kergették a cégeket, amelyek ezután diverzifikálták ugyan importjukat, csökkentették az egyes termékek szériáit, és fejlesztették marketingtechnikájukat (a magyar sajtóban, illetve magyar reklámcégeken keresztül közteri hirdetőtáblákon megjelenő hirdetések bevezetésével, üzleteiknek a Belvárosba való betelepülésével, belső kialakításuk színvonalának emelésével), a ruha- és cipőpiac alsó árkategóriájú szegmense mégis túl szűknek bizonyult ennyi versenytársnak. Ekkor a Magyarországi Kínai Kereskedelmi Kamara árukategóriánként kidolgozott minimálárrendszer bevezetését javasolta. (l. [15])

Ez azonban egyfelől az állami cégek, másfelől az egyéni piaci árusok ellenállásába ütközött. Az 1995-ös évet a kínai kereskedők legalább százmillió dollár értékű elfekvő áruval kezdték. A józsefvárosi piac magyar–kínai felügyelő bizottságának egyik alelnöke szerint az ottani árusok mintegy húsz százaléka veszteséggel dolgozik, és csak tizenöt százalékuk termel tíz-tizenöt százalék nyereséget[20] – holott négy évvel ezelőtt az ilyen árusok több mint százszázalékos nyereséggel dolgoztak.

Így a cégek egyre inkább tevékenységi körük kiterjesztésében keresik a megoldást. A legkézenfekvőbb az importcikkek választékának kibővítése építőanyagokkal, bútorokkal, díszt árgyakkal, mezőgazdasági és háztartási kisgépekkel; sokan viszont az importon kívüli tevékenységben bíznak. Tíz nagy cég befektetési társaságot alapított, amely kínai, magyarországi és szlovéniai befektetéseket kínál. A Balatonon már üzemel egy kínai tulajdonú szálloda, és ilyen befektetések várhatók Budapesten is. Az MKE Iparbankház-részvények iránt érdeklődik, de felmerült a bankalapítás terve is. Az Európai Unióval kötött társulási szerződés hatására a magyar termelő ágazatokba való befektetés (cipőgyártás, élelmiszer-feldolgozás, mezőgazdaság) iránt is nő az érdeklődés. Egy kínai textilgyár már üzemel Szolnokon.

A kínai cégek érdeklődése egyre inkább – különösen Jiang Zemin 1995. júniusi budapesti látogatásakor elejtett, a kínai–magyar kereskedelmi mérleg egyensúlyba hozását illető megjegyzése után – az exportlehetőségekre is kiterjed. A kantoni tartományi kereskedelmi és ipari iroda igazgatója bejelentette, hogy magyar termékek importjával foglalkozó központot kíván kialakítani. Az itteni kínai kereskedők elsősorban a mezőgazdasági (takarmány, bor, hús), továbbá az építő- és vegyipari termékek (cement, műanyag) területén igyekeznek felmérni a lehetőségeket.[21]

A Bokros-csomagból, az árverseny okozta krízisből még ki nem lábalt kínaiaknak kijutott összesen több mint négyszeres vámtarifa-emelés (az 1995. március 20-i, majd a má-

jusi újbóli) egyre inkább arra készteti a nagyvállalkozókat, hogy üzletük bázisát Szlovéniába vagy Lengyelországba tegyék át (a lengyel állam bizonyos igyekezetet is mutat a kínai kereskedelem odavonzása érdekében). A magyar piacra szánt import egyes becslések szerint az 1994. évi ötvenedére zuhant: a vámudvarokban hónapokig veszteglő kétezer konténer többségét – és a továbbiak nagy részét már Hamburgból – átirányították más országokba. Magyarországi lakhelyüket még kevesen számolták fel: a már megalapozott egzisztencia és a jobb életminőség miatt vonakodnak költözni, amíg reményét látják Magyarország Hongkong-státusa fönntartásának. Az Európába Vezető Újság még 1995. február 1-jén úgy vélekedett, hogy „1995-ben a kelet-európai gazdaság központja változatlanul a Kelet- és Nyugat-Európát összekötő Magyarországon lesz". (l. [11]) Ha a nagy kínai cégek mégis elhagynák az országot, az az 1991-es állapotokhoz hasonló helyzetet teremtene: a kisebb cégek ugyanis jobb esélyekhez jutnának a versenyben, de az egyúttal még szabályozatlanabbá válna, amihez minden bizonnyal hozzájárulnának a környező országokból (főleg Romániából és Csehországból) újra beszivárogni kezdő, nagyrészt kevéssé megalapozott egzisztenciájú, piaci vásározással foglalkozó kínaiak.

IRODALOM

[1] Négymilliárd pár cipő. *Kelet*, 95/2. sz., 5. old., 1995. március 15.

[2] NYÍRI PÁL: Kellenek-e nekünk kínaiak? Előadás a Fővárosi Önkormányzat, a Kínai–Magyar Barátságot Előmozdító Egyesület és a Menedék Egyesület konferenciáján. Budapest, 1995. október 20.

[3] China's Diaspora Turns Homeward. *The Economist*, 1993. november 27.

[4] L. HARISH MEHTA: Vietnam's ethnic Chinese businessmen making a comeback. *Straits Times*, 1994. július 1.

[5] NYÍRI PÁL: A Távol-Kelet mint külpolitikai prioritás: Mit tehet Magyarország? *Mozgó Világ*, 3. sz., 11. old., 1995.

[6] MÁRTONFFY ATTILA: Az új bennfentesek a koronagyarmatokon. *Napi*, 14. old., 1993. július 31.

[7] POLONYI PÉTER: Lépcső vagy kátyú? „A kínai–magyar külkereskedelem minden éve újabb lépcsőfok" bírálata. *Távol-Kelet*, 95/2. sz., 4. old., 1995. július 15.

[8] *Ouzhou zhi Sheng* (ford. Polonyi Péter), 11. old., 1994. október 17.

[9] „Sárkány hadművelet"? *Kelet*, 95/3. sz., 9. old., 1995. április 15.

[10] YU JUN: Bai nian da ji zaiyu tigao ren di suyang [Egy évszázad számadása az emberek jólétének fejlesztése]. *Huikan*, 24. sz., 6. old., 1994. április 24.

[11] XIANG BEI: Zhongguo shangpin hui bu hui siwang? [Halál vár-e a kínai árura?]. *Ouzhou Daobao*, 38. sz., 1. old., 1995. február 1.

[12] NYÍRI PÁL: Kínaiak Magyarországon. Egy diaszpóraközösség konszolidálódása. *Mozgó Világ*, 10. sz., 105. old., 1994.

[13] Kínai piac Nyíregyházán. *Kelet*, 95/2. sz., 8. old., 1995. március 15.

[14] SZILÁGYI ÉVA: Piac helyett üzletközpont. *Napi Gazdaság*, 1995. május 20.

[15] Elfekvő raktárkészletek – megoldás. *Kelet*, 95/1. sz., 3. old., 1995. március 1.

[16] PIEKE, FRANK N.–BENTON, GREGOR: Chinese in the Netherlands. Leeds East Asia Papers, No. 27., p. 39, 1995.

[17] GUO ZIYI: A kínai–magyar külkereskedelem minden éve újabb lépcsőfok. *Távol-Kelet*, 95/2. sz., 3. old., 1995. július 15.
[18] YU WENLONG: Bi an bu deng yu ci an [Ez a part nem az a part]. *Ouzhou zhi Sheng*, 43. sz., 1. old., 1995. május 29.
[19] A kínai szindróma. *Népszava*, 1995. június 14.
[20] NAGY ILDIKÓ EMESE: Kínaiak Magyarországon (2.) *Magyar Hirlap*, 10. old., 1995. szeptember 19.
[21] Keres-kínál. *Kelet*, 95/2. sz., 13. old., 1995. március 15.

Tóth Judit

Kína és a kínaiak a magyar sajtóban

1992 februárjától 1995 májusáig egy nagyobb kutatás részeként,[1] a tartalomelemzés módszerét alkalmazva vizsgáltuk a hazai sajtóban a kínaiakról megjelentetett cikkeket, tudósításokat. Arra voltunk elsősorban kíváncsiak, hogy a sokféle tényközlés, kommentár, cím- és tárgyválasztás, szóhasználat, illusztrációk alapján milyen képet sugároz a tömegtájékoztatás az olvasó, ezen keresztül a közvélemény számára a kínai emberekről és társadalomról.

Az elemzésnél figyelembe vettük, hogy olyan populációról van szó, amely több értelemben is távoli: Kína a magyar turisták célpontjaitól messzire fekszik, keveseknek vannak konkrét tapasztalatai Kínáról és lakóiról, a nyelvét mérhetetlenül kevesen értik hazánkban, kultúrája az átlagos polgár számára ismeretlen. A közvetlen és személyes kapcsolatok hiányában pedig – miként más attitűdvizsgálatok is megerősítették – óhatatlanul felértékelődnek az absztrakt információk. A média hatása erősebben érvényesül, s vele erősödik a társadalmi előítéletesség.[1, 2]

1988 óta érkeznek hozzánk kínaiak a Kínai Népköztársaságból, Hongkongból, Tajvanról. Magyarországon kereskedve, rendelőt működtetve kerülnek kapcsolatba a magyar lakossággal, megerősítve vagy éppen lerombolva a korábban róluk kialakított sémákat. Itteni életük vonzó, esetenként botrányos vagy borzongató témát kínált a piacosodó sajtónak.

A kínaiakról megjelent sajtóbeli publikációk tartalmi elemzését részben a vizsgált csoport absztrakt, az írásokon keresztül ábrázolt sajátosságai indokolták, részben pedig a kutatás szűkös anyagi lehetőségei. Ezért az országos, teljes körű, kulcsszavakra építő sajtófigyelés helyett egy átlagos olvasó olvasási szokásaiból indultunk ki, ráhagyatkozva szubjektív lapválogatására, hiszen a cél nem a statisztikai felmérés vagy az országos reprezentativitás volt. Így a tartalmi elemzésbe az adott időszakon belül az országos napilapok és az alkalomszerűen kézbe vett heti- és napilapok kerültek, továbbá a rendszertelenül bekapcsolt rádió és televízió műsorainak némelyike.

---

[1] OTKA, MTA Politikai Tudományok Intézete: A tartózkodási engedéllyel rendelkező kínaiak Magyarországon című kutatás (1993–1995)

EGY KIS SAJTÓSTATISZTIKA

A megjelölt negyven hónapon belül kétszáznyolcvannégy publikációt elemeztünk tartalmilag. A publikációk évek szerinti megoszlása nem volt egyenletes, trendjében folyamatos emelkedés figyelhető meg. Míg 1992-ben huszonkettő volt az elemzett publikációk száma, addig 1993-ban negyvenhét, 1994-ben száznyolc, végül 1995 első öt hónapjában a szám elérte a nyolcvanhetet. Még a számoknál maradva, az olvasó(k) ily módon az első évben havonta átlagosan két alkalommal, a második évben már négy alkalommal, 1994-ben kilenc esetben, míg 1995. május végéig 17,4 esetben értesülhettek a kínaiakról.

A tartalmi elemzés szempontjából megkülönböztettük egymástól azokat a publikációkat, amelyek:

I. a mai Kínáról és az ott élőkről szólnak, továbbá

II. a kínai emigrációról, a más országokban élő kínaiakról szólnak, végül amelyek

III. a magyarországi kínaiakról, itteni megjelenésükről, társadalmi fogadtatásukról és beilleszkedésükről adtak hírt.

A vizsgálat során e három csoportba tartozó cikkeket egymással, továbbá azokon belüli alcsoportok segítségével elemeztük. Az adott periódusban az I. csoportba tartozott a publikációk ötvenkét százaléka, a II. csoportba csupán három százaléka, míg a III. csoportba került a publikációk negyvenöt százaléka. Így a hazai sajtóból aligha alkothatunk képet a kínai emigráció sajátosságairól, a külföldön élő diaszpórákról, e tárgyválasztás inkább csak „színesként" bukkan fel.[2]

Az említett célcsoporton túl azt is vizsgáltuk, hogy mi a publikáció fő tárgyköre. Ennek alapján négy témablokkot alakíthattunk ki az I–IV. csoporton belül, aszerint, hogy

A) a kínaiak gazdasági tevékenységéről, a gazdaságról;

B) a kínai társadalomról, a belpolitikáról, a nemzetközi politikai kapcsolatokról, illetve a kínai közösség belső életéről és társadalmi kapcsolatairól;

C) a kínai kulturális, tudományos, oktatási, sportkapcsolatokról, hagyományok ápolásáról; illetve

D) a sajtóban igen kedvelt színes hírekről, kuriozitásokról esik szó a publikációkban.

A témablokk szerint az I–III.csoportba sorolt publikációk megoszlása a vizsgált időszakban nem volt egyenletes, hiszen az A) témakörrel foglalkozott annak huszonhét százaléka, a B) témakörrel ötvenhárom százaléka, a C) témakörrel tíz százaléka, akárcsak a D) témakörrel. Így a kínaiakról a sajtóban elsősorban a társadalmi, a bel- és külpolitikai írások domináltak, a kulturális, oktatási, sport-, művészeti és tudományos élet kérdései háttérbe szorultak. Ugyanakkor – hála a piacosodó sajtónak – a katasztrófák, a divat, a szex, a furcsa bűnügyek, a jégmeteoritok hullása egyre nagyobb teret kap a hazai hasábokon. Feltűnő, hogy a jövő évszázad nagy gazdasági csodájának prognosztizált, 1,2 milliárd fős piaccal és óriási termelési potenciállal rendelkező országról, valamint fiainak magyaror-

[2] A tartalomelemzés összesen 28 orgánumra terjedt ki: országos napilap (7), hetilap (9), havilap (5) és egyéb, ide értve a tv, a rádió egy-egy műsortípusát (7). Az egyes sajtóorgánumok kínaiakról szóló híradása nemcsak időben, de orgánumonként is egyenetlen volt. Ezt bizonyítja, hogy az I–III csoportba tartozó cikkek hetvenöt százalékát három országos napilapban találtuk meg (Népszabadság – 32%, Magyar Nemzet – 28%, Magyar Hírlap 15%). Ez a megállapítás természetesen nem bizonyított (teljes körű sajtófigyelés hiányában) országosan, de talán elgondolkodtató, hogy az eltérő izlésű, más országos napilapot olvasó rétegekhez milyen kevéssé jut el a kínaiakról szóló híradás.

ági megjelenéséről mérsékelt számúak a gazdasági beszámolók, a piaci híradások. (Ezekhez képest kétszer akkora gyakorisággal bukkannak fel a társadalmi, bel- és külpolitikai tárgyú publikációk.) A hazai sajtó munkatársai elsősorban a „kínai szocializmus", a „több rendszer–egy ország" ellentmondásait boncolgatják. Lehetséges, hogy emögött az a – mások által is sajnálatosnak minősített – tény áll, miszerint a magyar kormányzatnak nincs határozott gazdaságpolitikai elképzelése a kínai–magyar gazdasági lehetőségekről, annak távlatairól?[3]

(M)ILYEN A MAI KÍNA GAZDASÁGA?

A kínai gazdasági reformokról, a fellendülésről, a privatizációról, az ár- és adórendszerről, a bankrendszer megújításáról és a külkereskedelem expanziójáról szólnak a leggyakrabban a gazdasági publikációk. Az általános képlet szerint olyan alakulóban lévő gazdasági előretörésről van szó, amelynek határait elsősorban Kína saját múltja és gazdaságpolitikai tévedései jelölik ki. A magyar sajtó publikációiban a „túlfűtött gazdaság" kitétellel jellemezhető leginkább az a visszafogott csodálkozással vegyes értetlenség, amelyet e hatalmas ország gazdasági életének áttekinthetetlensége, összetettsége miatt érez a publicista. Mint a bibliai példázatban a vakok az elefántot, úgy próbálják letapogatni a publicisták a kínai gazdasági helyzetet, de nem alakul ki átfogó kép, a híradás csupa részlegesség. Más szóval, hiányoznak a legszélesebb közvéleményhez eljutó sajtóból a mélyebb megértésen, ismereteken alapuló gazdaságpolitikai írások, ez inkább a folyóiratokra marad, amelyek azonban csak egy szűkebb, szakmai körhöz jutnak el. [4] A napilapokban olvasható, mélyebb elemzést adó kivételek száma csekély, s azokban sem szerepelnek a szakíró megközelítése miatt életutak, átélhető példák.[5]

A részlegesség mellett a másik jellemző az ellentmondások hangsúlyos bemutatása, a megszüntetve megtartás, a kapitalizálódó archaikus hagyományok érzékeltetése. Például, bár „a meglévő emberi erőforrások és a szakemberek iránti igény egyensúlyban van", növekszenek a regionális különbségek. A gazdasági egyensúlyvesztés és az állami, tartományi szintű tartozások ellenére hatalmasak a devizatartalékok, tőzsdeláz és befektetői roham indult a sztár-részvényekért. Közben a költségvetés deficittel zárult tavaly, így növekszik az államkötvények köre, a belső eladósodás. „Rizskupon és időszakos gabonahiány", azaz az agrártermelés és piac közötti szakadék mélyül, miközben a régi légópincéket üzletté alakítják, egész üzleti birodalom alakult ki a nagyvárosokban a föld alatt. A túlfűtött gazdaság megfékezésére tesz kísérletet a pártvezetés, a kormányzat, az évi kilencszázalékos GDP-növekedés és a tizenöt százalékos infláció mellett. Az állami vállalatok többsége veszteséges, és növekszik a korrupció. A legalább kétszázharmincmilliós munkanélküliséget a heti negyvenórás, ötnapos munkahét bevezetésétől remélik. A kapitalizálódás fokozza az energiaéhséget, így gigantomán vízi erőműveket terveznek. Közülük a legnagyobb teljesítményű mindössze 1,2 millió ember kitelepítését követeli meg az építkezési területen. Az összeomló gazdasági statisztikai rendszer ellenére is bizonyítható, hogy egyre több a presztízs célú beruházás, növekszik a fogyasztási láz.

A földrajzi és gazdasági, mentalitásbeli távolságot csökkenthetnék a konkrét történeteket, eseteket bemutató írások is. Ezek hiányoznak a magyar sajtóból. A figyelemfelkeltést – a tárgyválasztáson túl – inkább a címadással igyekeznek elérni, s a publikációk csak a

máshonnan átvehető paneleket ismételgetik. Nincsenek egyéniségek, vállalkozási sztorik, csak absztrakt helyzetértékelés és leírás. „Kína: a fellendülés mámora", „Szembesülés a növekedés kihívásával", „Kínai világkapitalizmus?", „Kína gyorsít és lassít", "A kínai nagy ugrás", „Kína: virágozzék száz reform"– ezek a legjellemzőbb címek. Kivételt jelent egy-egy terület, város gazdasági életéről szóló publikáció megjelenése: „Sencsen: a kínai álom" című cikkből[6] értesülhetünk Teng Hsziao-ping városának „lélegzetelállító tempójú" fejlődéséről a dél-kínai különleges gazdasági övezetben. Az „Egy kínai sziget sorsfordulói" című írásból pedig megtudhatjuk, hogy a császárság idején a száműzöttek szigetéből hogyan lett a maoizmus évtizedeiben zárt tengerészeti támaszpont, hogyan válik napjainkban turistaparadicsommá, odacsalogatva a külföldi befektetőket (akiket azonban kissé riasztanak a korrupciós ügyletek, a hiányzó szabályozás, a telekspekuláció).[7]

Aránytalanul kevés szó esik a publikációkban a vidéki Kínáról, a híradások sokkal többet foglalkoznak a nagyvárosokkal. A lakosság döntő többségét kitevő, nyolcszázmilliós tömegű falusiak termelési gondjai, a mezőgazdasági árak emelkedése és a lánckereskedelem, a kisparcellák nem gazdaságos termelése, a kollektív földtulajdon privatizációja csupa olyan kérdést vet fel, amely ismerős lenne a magyar olvasóknak. A külföldi tőke is kerüli a mezőgazdaságot, a keletkezett többletjövedelmet a közvetítő kereskedelem fölözi le, a vidék mélységes szegénységben él, jövedelmük a városi lakossághoz képest két és félszer kisebb, miközben az országutak mentén mindent elönt a bóvli, a primitív hamisítvány, legyen szó vetőmagról, műtrágyáról vagy gyomirtó szerről. Az agrártermelés serkentésére született határozatok megtörnek a bürokrácián, a korrupción és a formalizmuson, a helyi adókon és az újfajta illetékeken (védőoltási, filmvetítési, kutyatartási, rádióközvetítési, időjárás-előrejelzési, népszámlálási, telefon-, bekötőút-építési vagy éppen faluszépítési illeték bevezetésével).[8]

Persze leginkább a vidékről szóló beszámolókhoz lenne szükség állandó tudósítókra. Nincs kimutatásunk arról, mely országos napilap, esetleg folyóirat engedheti ezt meg magának, de a sajtót figyelve kivételes az állandó tudósító kiküldése. Vajon az olvasói érdektelenség, avagy a szerkesztői gondatlanság áll a háttérben? A pénzről most nem beszélve – hiszen arra jut, amit a lap, média fontosnak tart – aligha érthető, hogy egy ilyen dinamikusan változó, százféle eseménnyel, ellentmondással és piaci lehetőséggel rendelkező területre miért nem delegálnak sokkal több tudósítót.

A gazdasági tárgyú publikációk csekély része foglalkozik a kínai diaszpóra gazdasági aktivitásával. Bár valósnak tetsző becslések szerint „az anyaországon kívül élő ötvenmillió kínai mozgatható pénzjavai kétszázötven-háromszáz milliárd dollárra rúgnak", és a tőke már legalább tizedét Nyugaton fektették be, az anyaországba áramló külföldi tőke jelentős része is kínai eredetű, a kínai üzletember típusos leírása a magyar sajtóban nem jelent meg. A gazdasági sci-fi szerzők szerint néhány évtizeden belül a kínai üzleti stílus fölébe kerekedik a kissé lelassult, önelégült amerikainak, európainak és japánnak, és a kínaiak a Csendes-óceán mindkét partján meghatározó gazdasági hatalmat fognak a kezükben tartani. A mai képlet – olcsó, nagy tömegű munkaerő az óceán egyik partján, a másikon pedig a hatalmas vásárlóerő – alaposan megváltozik: az ázsiai munkabérelőny jelentősége csökken, a termelés színtereit sok más tényező határozza meg, s nem a nemzetek, hanem a kínai kolóniával is rendelkező, egymáshoz kapcsolódó kozmopolita nagyvárosok lesznek a jövő évszázad gazdasági motorjai. Ezt a fejlődési vonalat nem igazán kíséri figyelemmel a magyar sajtó, tisztelet a kivételnek,[9] szemben a tengerentúlival. Így nem

merenghetett azon sem a hazai olvasó: vajon a mostani kommunisták lesznek-e a jövő század nagytőkései? S ha igen, akkor jut-e belőlük Magyarországra, mi miként kapcsolódhatunk be ebbe a „hálózatba".

A kínaiak gazdasági életét tárgyaló publikációkat összegezve, hiányérzetünk támadhat. A gazdasági rendszerváltásra nincs recept, éppen ezért tanulságos lehetne a hazai közvélemény számára a piacgazdaságra való áttérés és a gazdasági reformoktól elválaszthatatlan jogi környezet, valamint a szociális következmények alaposabb, életszerűbb bemutatása még a piacosodó sajtóban is. Mivel az írások alapanyaga gyakran nem személyes, tudósítói gyűjtésből származik, hanem más, hírügynökségi, külföldi lapok átdolgozásából, a társadalmi kísérletezésből és a magyarországi eseményekkel való párhuzamosságokból, hasonlóságokból vagy eltérésekből magától kínálkozó szellemi izgalom, érdeklődéskeltés rendre elmarad. Helyette inkább a rokonszenvesen érthetetlen „kétarcú Kína" képe kerül az olvasók elé.

A REFORMSZOCIALIZMUS HÉTKÖZNAPJAI...

Ami a kínai külpolitikát illeti, a hazai publikációk elsősorban az orosz, az amerikai és a regionális politikai, biztonsági kapcsolatokra figyelnek, azokra is csak a konkrét események szintjén (csúcstalálkozók, kivonulás a Koreai Katonai Fegyverszüneti Bizottságból stb.). A történések magyarázata, kommentálása nem jellemző. Az összefüggések mélyebb elemzése pedig hiánycikk a napi sajtóban, azokról csak folyóiratban olvashatunk.[10] Így a közvéleményben még leegyszerűsített sémaként sem rögzülhet, hogy Kína új nemzetközi helyzetben találta magát Kelet-Európa és a Szovjetunió összeomlása után, s a korábbi bipoláris világrendszerben egymással rivalizáló két nagyhatalom helyett mára az Egyesült Államok magányos szuperhatalomként új alapokra helyezendő kapcsolatokat igényel. A diplomáciai elszigetelődést, az emberi jogokra kényes szuperhatalom elzárkózását növelték az 1989-es pekingi véres események. A külpolitikai és a gazdasági publikációk időnként merev szétválasztása miatt a magyar sajtót olvasónak nem ötlik a szemébe, hogy a kínai gazdaság döntő tényezővé válása következtében egyfelől milyen szorosan kapcsolódik össze a bel- és a külpolitika, másfelől milyen mértékben járult hozzá a gazdaság az ideológiai szempontok elsőbbségének megszűnéséhez és a vezetés pragmatizmusának fokozásához. Számos tényező együttes hatására sikerülhetett tehát a „Kínai kitörés".[11]

A kínai belpolitikát illető publikációk a központi hatalom és a pártvezetés befolyásának gyengülésével, a demokratizálódás ellentmondásaival, az ellenzékiek üldözésével, továbbá a stabilitást biztosító politikai utódlás kérdéseivel foglalkoznak a leggyakrabban. Ebben a tárgykörben a többségben lévő hírek mellett megjelennek az elemzések, az aktualitáson túli meditatívabb hangvételű írások is, például a párton belüli generációváltás szükségességéről a reformerők megerősítése érdekében is.[12]

A gazdasági reformok, a bimbózó piacgazdaság győztese az új elit, aki „osztályharc helyett a meggazdagodásért való harcot" választja menedzserként, vállalkozóként, netán magániskola alapítójaként. E mai negyvenesek nem töltik be a politikai ellenzék szerepét, csupán dörzsöltek, képzettek, pragmatisták, könyörtelenek önmagukkal, alkalmazottaikkal szemben, és nem lelkesednek különösebben a hagyományos vallási, erkölcsi értékekért. Ezért talán érthető, hogy „a pénzimádat és a morális lazulás soha nem látott mértékében

burjánzik a korrupció, dacára a kemény börtönbüntetéseknek és halálos ítéleteknek... a korrupció is a gazdasági gépezet olajozójának számított emitt."[13] A centralizált tervgazdaság megszűnésének vesztesei a munkanélküliek, az alacsony jövedelműek, az a társadalmi többség, amelynek életszínvonala a biztos alacsonyról a bizonytalan mélyre csökkent. A tüntetések másik kirobbantója az egyes tartományok, gazdasági övezetek közötti fejlettségbeli, jövedelmi különbségek megléte. A társadalmi differenciálódás tehát nemcsak rétegek, foglalkozási csoportok között, de földrajzilag is egyre látványosabb, félő az ország több részre szakadása. A tudósítások szerint pedig van már középosztály is, amely költekezni kezdett, „Pekingben esténként gyakran sorok állnak a Hard Rock Café előtt. Mint a cukrot, úgy viszik a mountain bike kerékpárokat...", a középosztály szórakozni, kikapcsolódni jár.[14] A reformok hordaléka a növekvő bűnözés, például „Kínában is lopják az autókat",[15] amely egyben „vívmány", mert egyre több a magángépkocsi. „A középkínai Honan tartományban életfogytiglani fegyházra ítéltek egy hatvannyolc éves haramiát, aki ifjú csibészekre iparkodott átörökíteni szakértelmét. A bűnözőképző növendékei... kilencezer-ötszáz dollárt raboltak össze."[16]. A változások része a drogfogyasztás megnövekedése (a maoista évtizedek drákói intézkedései gyakorlatilag megszüntették a kábítószer-fogyasztást). Mára csak a nyilvántartott drogosok száma százötvenezer fő, így létrehoztak néhány rehabilitációs központot, központi ellenőrző hatóságot, és törvényt fogadtak el, amely halállal bünteti az ezer grammnál több heroin csempészését, forgalmazását vagy termelését. Szövevényesek a déli határon a fegyver- és kábítószer-csempészek, a biztonsági szolgálat kapcsolatai és a heroinbárók pénzmosási akciói.[17] A nagyarányú bűnözésnek és a szigorú büntetéseknek tulajdonítható, hogy például 1993-ban a világon a kivégzések kétharmadára (ezerkétszáz fő) Kínában került sor.[18] Kína csúcstartó továbbá a levegőszennyezésben, hiszen a világ legnagyobb szén-dioxid-kibocsátójaként az összes szén-dioxid tíz százalékát eregeti a légkörbe. De baj van a vizekkel is, a folyók harmada szennyezett, a városi ivóvíz fele pedig egészségtelen – ez is a gazdasági hatalommá válás ára...[19] Végül a negatív szenzációk közé tartozik a több publikációban tárgyalt demográfiai helyzet. A világ legnépesebb országában – a tizenhat évvel ezelőtt bevezetett „kötelező egyke" program hatására – a nemek aránya is egészségtelenné vált. A hagyományosan fiút kívánó „egykés" szülők minden eszközt (az abortusztól a csecsemőgyilkosságig) bevetettek annak érdekében, hogy fiúgyermeket nevelhessenek.[20] Így mára ezer lányra ezerkétszáz-ezerhatszáz fiú jut, ami a nőrablások és az asszonyvásárlás szokásának feléledéséhez vezetett,[21] bár lehetséges, hogy közvetetten hozzájárult az emancipációhoz és a szexuális forradalomhoz is. A szexualitás korábbi tabuja mára megtört; csak az elmúlt három évben kétszáztizenhat szexológiai kézikönyv jelent meg Kínában, miközben egy 1990-es törvény tiltja a pornókiadványok, videók gyártását és forgalmazását.[22]

Összességében a mai kínai társadalomról, a fogyasztói szemlélet terjedéséről és a társadalmi differenciálódásról, a közösségi szempontokat háttérbe szorító individualizmusról izgalmas, ám alapvetően negatív képet fest a hazai sajtó. Nem csupán a nyugati típusú polgári, parlamenti demokrácia és intézményeinek hiánya indokolja ezt a sötét tónust, de a műfaji önkorlátozás és a sikertörténetek felkutatásának restsége is. Mindebből következik, hogy a reformok és a gazdasági előretörés szociális, morális áráról, az értékválságról éppúgy nem olvashatunk, mint az egyéni kezdeményezésekről, a politikai korlátok lazulása miatti társadalmi közhangulatról.

KELETRŐL JÖTT A POPLÁZ

A kínai kulturális és tudományos élet enyhén szólva is mellőzött témakör a hazai publikációkban. A publikációk felében az értékek pluralizálódásáról, a nyugati tömegkultúra hódításairól adnak hírt. Témát kínál a kínai rock és vele együtt a popsztárok országos népszerűsége, a lemezkiadás, a koncertek. Új jelenség a finanszírozás és a politikai szempontból alternatív filmkészítés. A „Pekingi fattyúk" című film híréhez hozzájárult, hogy „a rendőrség által többször megszakított forgatás után a film végre elkészült, s titkos utakon kijutott a locarnói filmfesztiválra, a kínai hivatalos szervek diplomáciai botránnyal fenyegették meg a svájciakat, a rendezőt pedig szabályosan tűszúl ejtették."[23] Számunkra érdekesebb, hogy a film arról az új Kínáról szól – egy rockbanda vezetője sorsán és dalain keresztül –, amely most alakul. Egy nemzedék életérzését tolmácsoló és betiltott dalszövegek fokoznák a magyar nézők szolidaritását, ha a filmet vetítenék nálunk is. Az újhullámos kínai színházak művészi kísérletezésük mellett „tesztelik a hatalmat": meddig terjed a polgárpukkasztás, a provokáció határa (például „Az AIDS-hez viszonyítva" című darab kapcsán).[24] Az alternatív színház is az individualizmus, az egyéniségek elfogadására irányítja rá a figyelmet, a szokásos pártlapbeli hivatalos bírálat pedig várat magára. Ilyen „kulturális pluralizmus" közepette nem csoda, ha „Hollywood a kínai piacra kacsingat".[25] A filmgyártás, a lemezkészítés és a könyvkiadás területén élénk az amerikai szórakoztató-ipari cégek érdeklődése a legnagyobb piac iránt, hála a a szerzői jogok védelméről megkötött amerikai–kínai megállapodásnak. Ily módon betársulnának az amerikaiak az eddigi kalózstúdiók/üzemek most már legális működtetésébe, a könyvkiadók pedig licencszerződéseket kötnének. A piacosodás elérte a felsőoktatást is, amelyben a „gólyák" tizenöt százaléka fizet az oktatásért. Az évi tandíj háromszázharminc dollár – ami megfelel az átlagfizetésnek –, ha a hallgató a felvételin nyolcvan-száz pont között teljesített (száz pont a felvételi küszöb). Az állam cserébe nem biztosít számukra kijelölt helyen munkát, azt maguknak kell megkeresni.[26]

A vizsgált időszakban néhány sornál több nem jutott a tudományos életre. Megtudhattuk, hogy kínai űrhajósokat képeznek egy pekingi űrközpontban, az űripar műholdat állít Föld körüli pályára, a paleontológusok pedig a Góbi-sivatagból származó dinoszaurusztojásban a kihalt állat DNS-ét találták meg. Tudományos fejleményt és egyben a zsidó kultúrával szembeni korábbi fenntartások megszűnését is jelenti az *Encyclopaedia Judaica* pekingi kiadása. A könyv elsőként tárja fel a Kínában élő zsidó diaszpóra történetét, sorsát.[27]

A kuriozitások némi átfedésben jelentek meg a politikai, társadalmi, kulturális és tudományos hírekkel. Ezek a „színes hírek" engednek bepillantani a kínai hétköznapokba, az ott élők változó szokásaiba, az átlagos olvasó számára is érzékelhetően. A rálátás helyett azonban csak pillanatképeket kapunk, mégpedig alapvetően a nagyvárosi és a fővárosi élet furcsaságairól. Jellemző továbbá az átvett híranyag, a különleges emberekről, esetekről nincs személyes beszélgetés, tudósítás. A politikai nosztalgiával küzködő és piacot szimatoló vállalkozásokról, hajdani nagyságok magánéletéről értesülhetünk, elkészült Teng életrajza, „Maoista étterem nyílt Pekingben", ahol a nagy vezér életének és műveinek részleteivel díszítették a falakat a turisták kedvéért, sőt kedvezményt adnak az idős forradalmároknak, a japánok ellen harcolt veteránok pedig egyenesen ingyen étkezhetnek.[28, 29] Maóról kiderül, hogy szexmániás volt, minél idősebb lett, annál fiatalabb ágyasokat tartott, hogy megfiatalodjon.[30] Nem csoda, ha születésének századik évfordu-

lójáról és gazdag életéről kétnapos dalfesztiválon emlékeztek meg.[31] Előkerült Mao udvari festője, akinek a nagy vezérről festett portréja a legismertebb képek közé tartozik a világon.[32] Elkészült a Hongkong Kínához való visszakerüléséig eltelt időt visszaszámláló, különleges digitális óra a Mennyei Béke terén.[33] Az igazi nosztalgiázók pedig felkereshetik a Mao korabeli kommunát Nancsie faluban (Honan tartomány), ahol a lakosok az utcán felállított hangszórókból áradó forradalmi dalokra ébrednek, majd ellátogatnak az önkritikai gyűlésekre, napközben maszekolással és feketemunkával töltik az időt, élvezik az ingyen kapott lakást, ruházatot, végül este megtekintik a falu társulata által előadott forradalmi operaelőadást. Boldogan élnek a kommuna lakói, mert nincs pénz ebben az ősközösségben.[34] E kis kirándulás után térjünk vissza a nagyvárosba, ahol növekszik a konyakfogyasztás, az utcán reggeli tánciskola működik, kivéve akkor, ha a külföldi államfők konvoja miatt több tízezer gyalogost, autóst várakoztatnak meg. A beszámolók másik kedvenc témája a motorizáció és a kerékpár vetélkedése: kifejlesztették a kínai családi autót, csökkentették az autóárakat, autószalonokat nyitottak, Párizs–Peking autóversenyt rendeztek. „Kemény Kínában puha pop" – a városokat elöntötte a keletről (Hongkong, Tajvan) érkezett popláz, s bár a dalszövegeket „szűrik", a virtuozitás nem csökken a stúdiókban és az adózás terén, mesés jövedelmek vándorolnak, és új ideálokat alakít ki a popipar a fiatalok számára.[35]

A társadalmi életről ma már nem lehet szólni a divat és a szex említése nélkül. A kínai hölgyek az európai fazonokat követik, dúsított keblek, orrplasztika, némi ránctalanítás és ékszerezés, paróka, egy kis igazítás a szépségszalonban – éles ellentétben a Mao-zubbonyba bújtatott, a szineket és a szépséget burzsoá maradványnak minősítő évtizedekhez képest. A fogyasztási láz és az individualizálódás a női társdalmat is elérte, megnyílt az első országos szexkiállítás „Az egészséges szexuális magatartás és a nemi felvilágosítás" című bemutató leple alatt.[36] Nem ellentmondásmentes azonban mindez, hiszen pártfegyelmit kapott az a hat tiencsini pártfunkcionárius, aki amerikai kiküldetése alatt vetkőzőszámokat tekintett meg, az egyiküknek ez az állásába került.[37] A hivatalosan prüd Kínában a meghirdetett nyitás a sztriptízbárokra, szexklubokra nem terjed ki, miközben a növekvő jövedelemmel rendelkező hongkongiak sencseni szeretőt tartanak, jó apanázzsal, szép villában, a pekingi éjszakában pedig feltűntek a pártfunkcionáriusok is a széplányok vendégei között. Talán nem véletlen, hogy *A vörös szoba álma* című regényt vitte hímzővászonra húsz hímző, négyévi munkával, selyemre írva egymilliónyi írásjelet.[38]

Végül a kínai érdekességek közül sem hiányozhatnak a szerencsétlenségekről, a családi konfliktusokról és a talányokról szóló hírek: „Jégmeteorit hullott Kínára", „Ha Kínában reng a föld...", „Tehervonat robbant", „Gyerekáldozatok a fegyvergyárban", ám „megoldották a Fekete Bambusz völgyének rejtélyét, ahol emberek és repülőgépek tűntek el"[39], miközben „részegen egy leszálló utasszállító gépnek ütközött egy repülőtéri szerkocsi Csengduban".[40]

Nincs különösebb tanulsága ezeknek a publikációknak, talán csak annyi, hogy bizonyosan megakad rajtuk az olvasó szeme, felkelti az érdeklődést, és közelebb hozza e távoli ország lakóinak életét – szemben az absztrakt információkkal. Ugyanakkor az ilyen típusú híradásokhoz nincs szükség szakújságíróra, a hír továbbítása ugyanolyan elvet követ, mint annak fogyasztása – a változatosság gyönyörködtet. E híreket sok hírügynökség átveszi, ha annyira végletes országból keltezték, mint Kína, még ha nem igaz, akkor is hihető, miként azt Mark Twain vidéki újságírója bizonyítja...

KÍNAIAK KÜLFÖLDÖN

A kínai diaszpóra társadalmi és kulturális közege csak elvétve jelenik meg a magyar sajtóban, de ha igen, úgy kifejezetten negatív előjellel. A tárgyválasztást és a hangütést jól jellemzi e két mondat: „Mindenre kész bandák és titkos társaságok fejtik ki nem éppen áldásos tevékenységüket Toronto kínai negyedeiben. A bevándorlási hullám olyan méreteket öltött, hogy annak következtében a számarányát tekintve eredetileg messze a legnagyobbnak számító angolszász populáció mára kisebbségbe szorult."[41] Az egyik fő téma tehát a kínai migráció óriási növekedése, legyen szó diákokról, rokonokról, illegális bevándorlókról – mintegy veszélyeztetve az adott közösség összetételét. „A kínai anyanyelvűek száma tíz év alatt megduplázódott, 1,3 millióan vannak Amerikában, számukat főként a drámaian növekvő illegális bevándorlás gyarapítja: nem múlik el hét, hogy ne tartóztatnának fel embercsempész hajókat amerikai partoknál."[42] A másik fő téma pedig a kínai bandák, bűnözők megjelenése, hidegvérrel elkövetett bűncselekményei: „Fuk Chingék lebukása – Az ázsiai bandák egyike tönkrement, de mások lépnek a helyébe." Vajon csak ilyen tartalmú publikációk látnak napvilágot a forrásul szolgáló ügynökségeknél? Mert ha nem, úgy e tényről és a kínai kolóniák egyéb sajátosságairól érdemben nem értesülhet a magyar olvasó. Például ki tudja, hogy Kína világelső a diákok külföldre küldésében (kilencvenhároméezer fő tanul külföldön, alapvetően Amerikában)? Bár e híradások az Egyesült Államokra, Kanadára vonatkoznak, átvett és nem a magyar tudósítók által megélt valóságban gyökereznek, jelentősen alakítják a kínaiakkal kapcsolatos újságírói szemléletet, legalábbis ez látszik a magyarországi kínaiakról írt cikkek hangvételét, előre gyártott sztereotípiáit tekintve. Amennyiben megélt élményekről írnak, úgy tárgyilagosabb a stílus is: „Aki ma San Francisco különböző városrészeit járja, szinte mindenütt rátalálhat a kínai kultúra élő nyomaira: kínai nyelvű újságokra és könyvesboltokra, üzletekre kínai árucikkekkel s a mindennél népszerűbb kínai vendéglőkre. A kínai amerikaiak láthatóan végre valóban otthon vannak saját, amerikai hazájukban."[43]

A Kínával kapcsolatos személyes élmények megjelenítése, akár jó vagy rossz eseményekhez is kapcsolódik, üdítő kivételként szerepel a hazai hasábokon. Ezért kell megemlíteni azokat az interjúkat, amelyek Jung Changgal, a *Vadhattyúk* című tény-/családregény Angliába kivándorolt írónőjével készültek. A vizsgált időszak alatt az e körbe tartozó írások voltak a leginkább szubjektív, történetileg is hű, emberileg átélhető beszámolók a kínai társadalomról, a kínai emberekről. A sokféle szörnyűség ellenére kétkedni kezdhetett a magyar olvasó: a kínai emberek zöme talán mégsem bűnözők ivadéka...

...ÉS MAGYARORSZÁGON

A kínaiak magyarországi gazdasági kapcsolatai kisebb részben az export-import alakulására vonatkozóan jelennek meg a publikációkban, nagyobb részben az ide érkezett pénz- és árutőke, a beruházás, a kereskedelmi és egyéb gazdasági tevékenységek ismertetése révén. A kétoldalú gazdasági kapcsolatok ma inkább egyoldalúak, ugyanis a magyar árucikkek kivitelével, eladhatóságával gondok vannak. A megszólaltatott gazdasági szereplők szerint Kína hiányolja a márkás magyar termékeket. A kínált magyar cikkek drágák a kínai piacon versengő világmárkákhoz képest, vagy ahogy egy kínai tisztviselő fogalmazott:

„Az ár és a minőség nincs összhangban." A kínai export eközben töretlenül növekszik (1994-ben kilencszerese volt a magyar exportnak), de nem feltétlenül minőségi jellege, sokkal inkább a szűkülő hazai vásárlóerővel lépést tartó árak miatt. Közben száz vegyes vállalat működik Magyarországon, és negyvennyolc kínai állami cég kínálja termékeit. Ugyanakkor a hazai cégeket állami támogatás sem segíti az exportban. Ráadásul a kis- és középvállalatok nem képesek irodát, képviseletet fenntartani Kínában (egy iroda fenntartása Pekingben évi tízmillió forintba kerül), a szakmai szervezetek pedig az információszolgáltatáshoz még gyengék. Az ellentmondásokat fokozza, hogy Kína magyarországi tartozása mintegy húszmillió USD.[44] Talán mindezek megoldására és a gazdasági kapcsolatok intenzívebbé tétele érdekében került sor – többéves szünetet követően – állam- és kormányfői találkozóra 1994-ben. Az erről szóló tudósításból tudhattuk meg, hogy „Kínát stratégiai partnernek tekintjük", ugyanakkor „Magyarországot a kínai fél a régió gazdasági és politikai centrumának tekinti".[45] A „szocialista piacgazdaság" és a „szociális piacgazdaság" felé menetelő két ország tehát kölcsönös előnyöket kínál egymásnak, kész az együttműködésre. Kár, hogy ez csupán egy-egy kormányzati képviselő látogatása kapcsán derül ki, valahogy nincs a „levegőben", a sajtóban megjelenő híradásokból korántsem következik a hazai olvasók számára. Az áll továbbá a vezetői látogatások rezüméjében, hogy esély van a törlesztésre. A tartozások kiegyenlítése azonban inkább páncélozott harci járművekkel és négyezer traktorral történne,[46] hiába tértünk át a konvertibilis devizában való elszámolásra. A kölcsönös előnyökből a magyar eredmények sokaságára még várni kell. Addig csupán egyetlen sikertörténettel vigasztalhatjuk magunkat: a Videotonnal kooperációban videoszemüvegek nagyszériás gyártása indulhat meg a középkínai Jilin tartományban. A termékeket nyugat-európai piacon értékesítenék.[47]

A kínai-magyar gazdasági kapcsolatokról szóló publikációk között igen sok a riport, az élő beszéd elevensége és a konkrét helyzetek ismertetése jobban felkelti a közvélemény érdeklődését. A helyszíni tudósítás, a látottak leírása és az interjú a fő munkamódszer a magyarországi kínaiak gazdasági aktivitásáról szóló publikációkban. A cikkek, a rádiós és televíziós műsorok túlnyomó többségben piaci tudósítások, vállalkozói interjúk keretében tájékoztatnak a kínai gazdasági szereplőkről, valamint az ezernégyszáz, Magyarországon bejegyzett, illetve működő kínai üzletről. Ennek alapján az ide érkező kínaiaknak a következő típusait különböztetheti meg az olvasó: 1. utcai árusok, akik miatt csökkent például a fővárosi áruházakban a forgalom; 2. saját üzlet(ek)el rendelkező kereskedők, üzlettulajdonosok; 3. már más országokban is gazdasági, kereskedelmi tapasztalatokat szerzett, üzleti sikereket elért középvállalkozók (áruház-tulajdonosok, nagykereskedelmi raktárüzletek tulajdonosai); 4. vendéglátással foglalkozó üzlettulajdonosok; 5. orvoslással, természetgyógyászattal, akupunktúrával foglalkozó vállalkozók; 6. szellemi szabadfoglalkozásúak (operaénekesek, sárkánytervezők, színészek, manökenek, divattervezők, fordítók, laptulajdonosok); 7. alkalmazottak; 8. családtagok, eltartottak; 9. bűnözők, bizonytalan egzisztenciák. E kilenc csoportnak a képviselői közül az alkalmazottak és a bizonytalan hátterű, bűnöző személyek sohasem szólalnak meg, őket csak emlegetik, a legtöbbször a vállalkozókkal és családtagjaikkal készítenek riportokat.

A magyarországi kínaiakról szóló publikációk fő műfaja és tárgyválasztása a „piaci körkép". Ebbe a csendes szemlélődéstől a vevők trágárságáig (pl. a Fidji kölni árát sokalló vevő: „Takarodj haza, rohadt sárga! Rajtam akarsz meggazdagodni?"[48]), az áruválasztéktól a kínaiak beszéltetéséig, a konkurensek és a piacfelügyelők megszólításáig

minden belefér. Ezzel a módszerrel azonban nemcsak informálni lehet, de meg nem nevezett időpont és alanyok nélkül könnyűszerrel, felelősség nélkül lehet pejoratív jelzőkkel, kitételekkel megtűzdelni a szöveget (pl. „a világ legnépesebb államából idevetődött pénzforgatók", „kínai megszállás", „éldegél a kínai Budapesten"). Ugyancsak a piaci beszámolókban bukkannak fel a csúsztatások, sandaságok, amikor az újságíró saját előítéleteit tünteti fel közvélekedésként. „Penészes pólót is talált a KERMI" volt a cikk címe,[49] amelyben a kínai termékekről csupán egyetlen mondat áll, hiszen a KERMI által vizsgált cikkekről és a termékhamisítás jelenségeiről készült az interjú. „Ott vannak mindenhol: külvárosi bolhapiacon, belső kerületek elegáns utcáin és újabban saját diszkontjaikban. Mondják: titokzatosak. És akikről ez hírlik, azokra gyakran rásütik az idegen maffiózó bélyegét: „Ezért nem szeretjük őket." „...az érkezők többsége illegális bevándorló" – szerepel másutt.[50] A sztereotíp gondolkodást példázza az ázsiaiak egyforma, illetve egyformán negatív kezelése, továbbá az események részleges ismertetése. „Összehangolt vámörségi és rendőri akció színhelye volt szerdán a Fáy utcai Sanghaj piac. A főként Kínából, Koreából, Vietnamból érkezett kereskedők a hatóságok megérkezésének hírére elmenekültek." A megszólaltatott piacfelügyelő a razziáról szólva maga mutat rá: „Azt sérelmezem, hogy az eladók távollétében feltörték a pultok lakatait, de úgy, hogy a rögzítőfülek is leestek. Használhatatlanná vált ötvenöt szekrény, darabja húsz-egynehány ezer forint. Jó ideig itt nem árusíthat senki. A hatóságok bejelentették a médiában, hogy közel húszmillió forint értékű árut foglaltak le. Arról már nem szól majd a Híradó, hogy az árusok nagy része a vállalkozói engedély és az áruk legális voltát igazoló számlák ellenében milyen értékben kaphatják vissza az elkobzott cigarettákat és italokat."[51] Nincs nagy kockázata az ilyesféle inkorrektségnek, hiszen az a közeg, amely fogyasztóként a kínaiak környezetében él, sohasem volt része a társadalmi elitnek, a peremkerületekben a kínai piacokon és üzletekben vásárlók kispénzű nagycsaládosok, nyugdíjasok, kétes egzisztenciák, akiknek hasonlóan negatív hangütés jár a sajtóban. A pesti „Csikágóról" nem kell szépelegve írni. „Az Orczy tér mögött megkezdődik Ázsia. Annak is a lepusztultabb változata. Igaz, a Kőbányai út eddig sem számított Pest előkelő látványosságai közé: egyik oldalán a Ganz-épülettel, a másikon a MÁV-állomással. A jelen azonban ezt is jócskán alulmúlja. A régi állomás kiszuperált vagonjai között sajátos piac jött létre. Keleti bazársor szegényházi kivitelben... A bódésorra ne menjen ibolyalelkű kisasszony... Alkudnak lengyelül, ó- és egyéb kínaiul, némi tajvani tájszólással, itt-ott vietnami szólam is bekapcsolódik az ismerős cigány népi regélősbe. Néha kezek kotorásznak a zsebben, más pénze után."[52] Együtt van tehát mindennemű előítélet és tájleírás. Nincs oknyomozás, a kínai vállalkozások sikerei és kudarcai rejtve maradnak. A kínai étteremben „nem tolong az éhes pesti polgár. Akkor hát miből él a vendéglős? Ez is azon rejtélyek közé tartozik, amiről a kínaiak nem szívesen beszélnek".[53] Így legfeljebb a szikár idézettel érheti be az olvasó: „Nehéz pénzt keresni" – mondja Liang úr.[54]

A kínaiakkal kapcsolatos további visszatérő jelző, mint már a fenti példákból is kitűnhetett, a titokzatosság, amely körüllengi megérkezésüket („illegális bevándorlók"), megélhetésüket, gazdasági működésüket, családi kapcsolataikat, hivatalos ügyintézésüket. A Kínai Ifjúsági Lapot idéző tudósítótól megtudhatjuk, hogy „A lap szerint a belépésnél célszerű lefizetni a szerveket, kereskedelmi engedélyek kiadásakor, vállalatok bejegyzésekor, tartózkodási okmányok meghosszabbításakor csúszópénzt várnak a hivatalnokok" Magyarországon a kínaiaktól.[55] Szintén csak találgatások látnak napvilágot a kínaiak ka-

szinólátogatásairól, ahol az intézmény vezérigazgatója szerint akad pénzt tisztára mosó játékos éppúgy, mint a nyugati diaszpórából pénzelt fogadó vagy éppen társaságot kereső. „A kínai játékosok zárt világába igen nehéz bepillantani." A kínaiak ittlétének haszonélvezői, az őket pozitív módon jellemzők közül keveset szólaltatnak meg a sajtóban, talán e kivételek közé tartozik a kaszinó vezérigazgatója, aki „halk szavú, a házszabályokat gondosan betartó, ugyanakkor szenvedélyes játékosoknak ismerte meg őket".[56]

A magyarországi kínai tőke nagyságát, a vállalkozások számát, valamint az itt tartózkodó kínaiak létszámát illetően folyamatos a bizonytalanság a sajtóban. A közölt adatok mellé néha odaillesztik a feltételes módot, a hiresteléshez illő kitételeket, de a többség állítja: nem csak feltételezi az információt. „Állítólag a főleg állami érdekeltségű budapesti Kínai Kereskedelmi Központ az idén hatvanmillió dollárt fektetett be, a magáninvesztíciókat pedig huszonöt-harminc millióra becsülik" 1994 elején. (l. [55]) E Központ elnöknője szerint sikernek értékelhető, hogy a két ország tavalyi, azaz 1993. évi „ötvenöthatvan millió dolláros kereskedelmi forgalma idén várhatóan meghaladja az egymilliárdot". Itt tehát már forgalmi adatokról és nem befektetésről van szó. „Jelenleg több tízezren tartózkodnak Magyarországon, többségük azonban előbb-utóbb visszatér majd Kínába", a bejegyzett magyarországi vállalkozások száma pedig ezernégyszáz felett van. (l. [48]) 1995 elején már hatvanezer kínai vállalkozóról tudósítanak (a családtagokkal együtt), akik közül mintegy tizenháromezer a jól menő vállalkozó, például csak Budapesten hatvan kínai étterem működik. Az azonos műsorban egy másik nyilatkozó szerint tizenegy-tizenhárom ezer kínai tartózkodhat az országban, akik közül hétezer lehet a hivatalosan regisztráltak száma, minden családtaggal együtt sem lehet azonban a végső létszám tizenhárom-tizennégyezernél több.[57] Annyi azonban kiderül, hogy a nagymenők közé bizonyosan nem számíthatók be azok a kínaiak, akik munkavállalási engedély birtokában dolgoznak alkalmazottként: 1994 júniusában hétszáz kínait foglalkoztattak, akiknek több mint a fele fizikai foglalkozású, kétkezi testi munkával szerzi jövedelmét.[58] A gazdaságilag aktív kínaiak mindenesetre évi több millió forintnyi adót fizetnek, s ez több is lehetne, ha nem akadályoznák a befektetőket.[59] A kínai negyednek kikiáltott VIII. kerületben a látszat ellenére nincs kínai dominancia, gondoljunk csak az általuk működtetett négy vendéglőre és tizenkét üzletre, a kerületben található kétszázhatvan bolthoz és kétszáz étteremhez képest.[60]

A KÍNAI „ÜGY"

Az idegenrendészeti és nem piaci indíttatású közlemények nem az itt tartózkodó vállalkozók, foglalkoztatottak, piacozók számát firtatták 1992-től, hanem a beutazók, a vízumkérők, a tartózkodási engedélyt kérők és a rendészeti szankciókkal sújtottak számából indultak ki, s annak alapján állították fel a „minél több kínai, annál rosszabb közbiztonság" tételt. „1991 őszén harmincezernél is több kínai tartózkodott az országban", míg 1993 júniusára a számuk „háromezer főtől tízezer főig terjed. A hivatalosan nyilvántartottak száma négyezer körüli."[61] A nagy csökkenés az 1992 februárjában bevezetett, ám előtte már beharangozott vízumkötelezettség visszaállításával magyarázható. „Hazánk Európában a gazdasági menekültek elsőrendű célpontjává válik, ezért megfontolandó a korábban kötött vízummentességi egyezmények egy részének felülvizsgálata ... kormányhoz

közel álló források szerint a célzás a Kínai Népköztársaságnak szól ... a hazánkban jelenleg is jogellenesen tartózkodó külföldiek közül nagyobb számban csak a kínaiak és a vietnamiak érkezhettek vízummentesen."[62] Tehát a gazdasági menekülthullámot és a jogellenes beutazást megelőzendő vezetjük be a vízumkötelezettséget, bár „a hatóságoknak nem a kínaiak okozzák a legtöbb gondot" – nyilatkozta maga a külügyi szóvivő.[63] A vízum bevezetésétől kezdődően a nem kifejezetten gazdasági tárgyú publikációk frontális támadást intéznek a kínaiak ellen, kevés a tárgyilagos híradás. A rokonszenvező kivételek körét tehát egyfelől a gazdasági tevékenységgel összefüggő publikációk jelentik, másfelől az emberi jogi aggodalmakat megfogalmazó sorstörténetek. A „leázsiaizott" piacokon az azokat működtető kereskedő tulajdonos szerint évi sok százmillió dollár a kínai áruk forgalma. A kereskedők jelen vannak a debreceni, a nyíregyházi piacokon is. Talán a vidéki újságírók szeme élesebb volt, s így észlelték a kínai kereskedői stratégia rokonszenves oldalát is: a debreceni piacon nyílt cipőboltot mindenki szerette, mert mosolygós kínai eladók várták a vevőket; ám egy napon unott, hazai eladók váltották fel őket – s a vevők elmaradoztak. A nyíregyházi kínai piacozók óvatosak, meghúzódnak, nem törekszenek nagy haszonra, és csendben terjeszkednek, a többség pedig vigyáz a törvényességre, bár van, aki csempészárut kínál.[64]

A vízumkényszer indokaként előadottak bővebb, gyakran kevésbé intellektuális kifejtése áll a belpolitikai tárgyú cikkek középpontjában. A rendészeti információkat tartalmazó cikkek jelentik a nem gazdasági tárgyú híradások elsöprő többségét. A már említett vízummentességi egyezmény felfüggesztésén, a magánszemélyek turista célú beutazásához megkövetelt vízum ismételt bevezetésén túl e körbe tartoznak a kínaiak illegális beutazásáról vagy visszaforditásáról szóló publikációk. „Kell már vízum, de azért jönnek a kínaiak... Az elmúlt huszonnégy órában hét kínai állampolgár beutazását akadályozta meg a határőrség, közülük háromnak nem volt vízuma, a többiek pedig nem rendelkeztek elegendő pénzzel".[65] A határőrség éberségét igazolja, hogy „tizenhat kínai egy magyar embercsempész segítségével próbált hazánkba szökni Romániából", sőt „hat kínai egyenként száz-száz dollárral próbálta megvesztegetni a határőrt".[66] Ilyen beutazási előzmények alapján az idegenrendészet eleve gyanúsnak tekinti a kínaiakat, sőt e tapasztalatok alapján az ázsiaiakat. „Az Ázsiából érkezettek ügyeit külön kezelik",[67] ugyanis bár a megkérdezett rendőrségi vezető „cáfolta, hogy jelentős létszámú kínai tartózkodna illegálisan Magyarországon, szerinte a számuk összesen négy-ötezer főre tehető, ez a szám azonban többszörösére növekedhet, hiszen Moszkvában több százezer kínai várja a lehetőséget, hogy hazánkba, illetve rajtunk keresztül Nyugatra kivándoroljon". Ebből a semmivel nem igazolt előfeltevésből következett, hogy az ázsiaiaknak külön irodát hoztak létre a tartózkodási engedélyek intézésére. A publikációkban nem vizsgálták, hogy milyen tényeken alapszanak ezek a feltevések, így megerősítették a rendészeti vezetők álláspontját. „Célszerű vagy rasszista a rendőrség intézkedése?" – teszi fel a kérdést a Városligeti fasorban felállított „ázsiai" hivatallal kapcsolatosan egy cikk,[68] amelyből azonban nemcsak azt tudjuk meg, hogy az ázsiai országok nagykövetei tiltakoznak e diszkrimináció ellen, de azt is, hogy mi volt az iroda létesítésének fő oka: „Nincs megkülönböztetés, sok kínai állampolgár folyamodik, és ez volt a célszerű megoldás. [...] A kínai folyamodók lassan töltötték ki a sok és bonyolult kérdőívet, s közben más országok állampolgárainak várakozniuk kellett, a hivatal pedig nem tudta betartani az ügykezelés nyolcnapos határidejét." – netán a kínaiak gyenge felfogóképessége miatt hetekig, de legalábbis nyolc

napnál tovább tartott a kitöltés? A szerző nem gondolkodik el ezen, az olvasó pedig magára marad kérdéseivel. A sajtó tehát – tisztelet a kivételnek – különösebb oknyomozás és részvét nélkül számol be „A kínaiak viszontagságai Magyarországon"[69] körébe tartozó eseményekről. „A határőrök lefogták és kiutasították a kínai irodalmárt", de nincs gond, mert „Kína visszafogadja a kiutasítottakat".[70] Ezek alapján nem csodálkozunk, ha nemcsak a tartózkodási engedély megszerzése küzdelmes, de szinte kilátástalan a magyar állampolgárság megszerzése. A honosítási kérelmet beadók esélyei, ha távolról érkeztek, minimálisak, mert eleve komolytalannak tekintik őket: „egyebek mellett afgán, albán, algériai, belga és kínai, sőt egy angol kérelem is érkezett. Ez utóbbiak többségét azonban elutasították – tavaly összesen hétszáznyolcvanhét esetben –, hiszen gyakorta a kérelmező szándéka sem volt komoly" – idézik a megkérdezett hivatalnokot.[71] A „Mire alapozzák ezt?" típusú kérdés itt is elmaradt. A rendészeti témájú írások között kivételként bukkannak fel a konkrét sorsokat, történeteket kibogozó, az érintett embert is megszólaltató írások. Például a „Chinatown Kerepestarcsán"[72] vagy az „Idegenrendészeti pingpong"[73] szerzője a helyszínen vizsgálódott, meghallgatta a kínaiak történetét, és beszélt a hatóság képviselőivel, így a tanulságokat valóban a történtek ismeretében vonhatja le az olvasó.

A kínaiakról szóló hazai publikációk másik bő csokra a velük kapcsolatba hozott bűncselekményekre, illetve bűnözésükre vonatkozik, mégpedig igen koncepciózusan. „A közvélemény hajlamos túlzásba esni, ha a külföldiek Magyarországon elkövetett bűncselekményéről esik szó. Az utóbbi három évben nem emelkedett a bűncselekményt elkövető külföldiek száma, ugyanakkor ők 1993-ban már háromszor annyi bűncselekményt követtek el, mint a korábbi években" – mondja a rendőrségi vezető egy olyan interjúban, amelynek címében az ázsiaiak magyarországi tartózkodásáról, tartalmilag pedig csak a kínaiakról esik szó. (l. [67]) Az idézet jól példázza, hogy tárgyszerűnek tűnő, ugyanakkor félreérthető kijelentések sokasága található a kínaiakról szóló, rájuk vonatkoztatható írásokban, még akkor is, ha az nem a szerző mondataiban, hanem riportalanyainak szájából hangzik el. Ami a kifejezetten bűnesetekhez kapcsolódó híradásokat illeti, a hatáskeltő címek többsége a kínaiak kriminogenitását, a bűnözésük szervezettségét és a kínai bűnözők kegyetlenségét, veszélyességét hangsúlyozzák, az ellenük elkövetett cselekményeket kevésbé. „Női holttest az utcán", „Kínai vérfürdő", „Meggyilkoltak egy kínai nagykereskedőt", „A kínai maffia a legveszélyesebb", „Al Capone unokái Magyarországon? Kínai kés a bazárban", „Kínai kínainak farkasa", „Egy kínai csemyőárus halálára" ... és még folytatható a sor a végtelenségig, a hírpiacon egyre több a Rejtő Jenő-utánérzés. A kétkedőket pedig nem tényekkel, hanem más módszerekkel igyekeznek tájékoztatni: „Meggyőződésem, van maffia és triád – Beszélgetés Bodrácska Jánossal, Budapest rendőrfőkapitányával."[74] Ugyanakkor e tárgyban mindig csak a rendőrség képviselőit szólaltatják meg, akik egyébként maguk is elismerik, hogy új, számukra ismeretlen jelenségekkel állnak szemben. Velük szemben a világ szinte valamennyi rendőrsége tehetetlen. Ahol mégis eredményt tudnak felmutatni, ott mindenhol kínai rendőrökkel dolgoztatnak. Nekünk csak tolmácsaink vannak. Ahhoz, hogy az etnikai szervezett bűnözés ellen hatékonyan lehessen fellépni, ismerni kell nemcsak a nyelvüket, de szokásaikat is, és meg kell tanulnunk az ő fejükkel gondolkodni."[75] Azaz a külföldi, netán belföldi egyéb szakértők, társadalomtudósok megkérdezésére, más forrásokból származó információkra nincs példa. Tovább rontja az egyoldalú megközelítést, hogy megjelenik bővebb kifejtés, információ, magyarázat nélkül az „etnikai (szervezett) bűnözés" – amely egy egész etnikumot, csoportot stigmatizál.

ÉS AMI NEM „ÜGY"

A rendészeti és bűnözési publikációs dömpinghez képest elenyésző a kínai–magyar politikai, diplomáciai kapcsolatokról szóló, valamint a kínaiak társadalmi kapcsolataival foglalkozó írások száma. Az már korábban mellékesen kiderült, hogy egymásnak „stratégiai partnerei" vagyunk, ennek gyakorlati megvalósításáról, a kapcsolatok konkrét és fejlesztendő területeiről azonban nem érdeklődtek a sajtóbeli szerzők. Annyi bizonyos, hogy „ideológiamentes kapcsolatokra" törekszenek a felek[76] annak érdekében, hogy Budapest és Peking kapcsolatai politikai téren problémamentesnek minősüljenek a jövőben is, s hogy még biztatóbban alakuljanak a gazdasági kapcsolatok. „A nyugati parlamenti demokrácia és többpártrendszer lemásolása nem felelne meg a kínai adottságoknak" – mondja maga a nagykövet, ezt belátva csupán a FIDESZ érdeklődött az államfőnél az emberi jogok kínai helyzetéről,[77] szólította fel a magyar fél meghívására érkezett és a parlamenti díszpáholyban helyet foglaló kínai igazságügyi delegációt a távozásra.[78] Egyéb incidens nem történt a Parlamentben, ahová ellátogatott a Kínai Népi Tanácskozó Testület küldöttsége is, hogy áttekintsék a gazdasági és a kulturális kapcsolatok fejlesztését.[79] Ami pedig a külpolitikai orientációkat illeti, csupán egyetlen párt sürgette az európai, atlanti kapcsolatok egyoldalúságának kiegyensúlyozását, mégpedig az Indiával és Kínával való erőteljesebb együttműködés révén, de bővebb kifejtés nélkül, ezáltal súlytalanul.[80] E példák is arra mutatnak, hogy kevés az olyan publikáció, amely mélyebben bemutathatná, miként sikerült és mely területeken Kínának a nyitás Magyarország felé, miként váltak ideológiamentessé a kapcsolatok. Egyetlen írást találtunk, amely ebben nyújt eligazítást, összefoglalva a mai Kína gazdasági, politikai változásait, amelyet a magyar Kína-kép nem tükröz.

Kína ma „világpolitikai küszöbhatalom", amely nélkül új világrend és világrendszer nem képzelhető el. Kína érdeklődését Magyarország iránt a politikailag „absztinens magyar gazdasági reformkísérletek" és a fogyasztással átmenetileg sikeresen depolitizáló kádárizmus pragmatizmusa keltette fel. Közben azonban széthullott a Szovjetunió, 1989 után a rendszerváltozással együtt járt az „újranyugatosodás", és a diákmozgalmak leverése végképp eltávolította Budapestet Kínától. A kínaiakat ugyanakkor vonzotta a „nyiladozó magyar piacgazdaság. Az Antall-kormány Kína-politikájának hiányait más tényezők is meghatározták. Budapest a kínai reformpolitikában kissé saját előtörténetét, a paternalisztikus kádári reformkísérletek folytatását látta, s a külpolitikának a nemzeti ideológia jegyében végbement reideologizálódása az emberi jogokat sok tekintetben a kisebbségi jogokkal azonosította".[81]

Nem kerekedett zajos botrány a Történelmi Igazságtétel Bizottság kínaiakat támogató 56-os tagozata körül: amikor az ügyvezető elnök gyorsan megszüntette a kínai szekciót, mondván: „Ha ezek a kínaiak valóban menekültek lennének, akkor támogatni kellene őket. De mi a helyzet valójában? Az említett kínaiak valamennyien üzletelnek, a rendőrség több teherautónyi árut lefoglalt tőlük. A kínaiak több alkalommal is TIB-igazolvánnyal igazolták magukat, ezért kerestek meg minket az illetékesek..."[82] A dolognak végére járó riporter kiderítette, hogy sem a BM-ben, sem a rendőrségen nem folyik a kiterjedt üzleti vállalkozás felgöngyölítése. A TIB-ben a kínaiak miatt kiszabott vezetőségi fegyelmi, majd a TIB-ből való kizárás tanulságai így összegezhetők: a szervezet korábbi vezetése „emdéefesítette" a TIB-et, ezért támadták az új vezetést. „A kínai ügy tehát valószínűleg

egy jól kidolgozott koncepció része." Lám, így válnak ürüggyé a kínaiak a hazai belpolitikai csatározásokban.

A kínaiak átváltozásának egy további állomása, amikor a kirekesztendők a teljes idegenség és elfogadhatatlanság szimbólumává válnak. „A belügyminiszter hangsúlyozta: csak magyarokkal szemben vagyunk befogadóak (a menekültekkel humanitáriusok), s mindenkinek tudomásul kell vennie – kínaiaknak, afrikaiaknak és másoknak –, hogy itt a magyarok hazája van."[83] A tudósító nem kommentál, csak szöveghűen összefoglal, nem szól a beszéd fogadtatásáról, nem kér magyarázatot, bővebb kifejtést a megszólalótól.

Nem vált „üggyé" a magyarországi kínaiak kulturális élete, beilleszkedése sem. Részben azért, mert nincsenek nagy botrányok, hangos események e téren, részben pedig, mert a kínai közösség tagjai csak most kezdenek „láthatóvá válni", csinosan öltözködni, családegyesítéssel idehozatni a gyermekeket is. E téren is jellemző a személyes hangvétel és az élményszerűség hiánya. A publikációk a tibetiekkel, a lámával foglalkoznak, megtudjuk, hogy a Néprajzi Múzeumban kulturális program volt kínai filmek bemutatójával, lampionokkal és selyemsárkányokkal, nagy sikert aratott a kínai cirkusz a Városligetben. A kínai sportvezetők szeretnék tanulmányozni a hazai úszás és asztalitenisz edzési módszereit, ezért kétoldalú együttműködési megállapodást kötöttünk. Felbukkannak néhány soros hírben a Ferencvárosi Művelődési Központ kínai hónap rendezvényein az első magyarországi kínai egyesületek, szervezetek is, továbbá a fogyatékos gyermekeknek általuk juttatott karácsonyi adományok. Elvétve szólaltatják meg az itt élő kínaiakat, akik közül például Liu és Wang doktor elmondja, hogy klinikájukon milyen módszerrel gyógyítanak: például egy harmincöt éves férfi stresszes, idegi eredetű problémáit és erős dohányzását sikerült megszüntetniük a huszadik kezelés után.[84] Az érdekességen túl a beszélgetések ellensúlyozhatnák az absztrakt, nem egyedi élethelyzetekre vonatkozó információk tömkelegét. A rutinosabb szerzők pedig eleve gyerekeket választanak riportalanynak, narrátornak, akik nemcsak megnyerőek, de kiválóan beszélnek magyarul, sőt magyar iskolába járva, népdalainkat is jól éneklik.[85] Lehet, hogy a „magyarul született kínaiakat" találja csupán rokonszenvesnek a magyar sajtó?

EGY KIS KITÉRŐ – A VIZUALITÁSRÓL

A sajtóbeli információk terjesztésének része a fotó, a kép, amely a kínaiakkal kapcsolatosan említésre érdemes. A képriport lassan kimegy a divatból, de a vizsgált időszakban egyet sikerült még elcsípni Kínáról.[86] Ez – szerencsére a műfaj szabályainak megfelelően – hétköznapi emberekről szól, és áthidalja a nyelvi, kulturális különbségeket. Ugyanolyan fáradtan kapaszkodnak a buszon az emberek, alszanak az utcai padon, nézegetik a drága termékeket hirdető nyugati plakátokat, vagy várnak vevőre a standon, mint bármely posztszocialista országban. Közelmúltunk elevenedik meg, ha a borbélyra, a megpakolt Trabant helyett a csupa csomag biciklire vagy az elkopott politikai plakátokra pillantunk. Talán több képriport kellene? Mert a hazai publikációkhoz készített képek többnyire kétséget ébresztenek. A vizuális élmény, esetleg az írásban szereplő arcának megismerése ugyanis rendre elmarad. Milyen hát „a" kínai a hazai sajtóban? Piaci háttér előtt, például ládákat pakolva, esetleg azon ülve, vagy gyerekével egy dobozhoz támaszkodva számol, pénzt vált, árut kínál, esetleg falatozik; öltözéke dzseki, tornacipő, nadrág (még a nők is

mindig abban vannak). Ritka felvételeken gyermek vagy felnőtt mosolyog, inkább zavarában, mint örömében, arcába fehérneműk, nadrágok lógnak, cipőhegyek magasodnak mellette, autóból pakol, üzletet rendez, vendéglő vagy büfé előtt beszélget, még ritkábban családja körében időz. A fotósok megjelentethető színvonalú anyagot termelnek, semmi egyénieskedés, jellemző pillanat vagy mozdulat ellesése, mennyiségi szemlélet kérdése náluk a kép, a cikknél többet vagy mást nem akarnak mondani. Hol hát a kétség a szándékok egyenességét illetően? Megfigyelhető, hogy a nem kínai külföldiekről szóló publikációk igen jelentős részében, bár a cikk nem kifejezetten a kínaiakról, hanem csak általánosságban a külföldiekről (idegenrendészetről, feketemunkáról, csempészetről, piaci razziáról stb.) szól, az illusztráción kínaiak szerepelnek. Mivel a kínaiak az itt élő külföldieknek még egy százalékát sem érik el, nehezen állítható, hogy lépten-nyomon beléjük botlott a fotós. A képeken még az előbbinél is lepusztultabb környezetben (Kerepestarcsán, kitoloncolásra várva, elkobzott árucikkek között), kiszolgáltatottabb helyzetben vannak a szereplők, de nyoma sincs együttérzésnek, a „velünk is megtörténhet" érzés közvetítésének.

TANULSÁGOK?

Arra a kérdésre keresve a választ, hogy a hazai sajtóban az 1992-től eltelt negyven hónapban a kínaiakról megjelent és elemzett publikációk nyomán milyen kép alakulhatott ki az olvasóban, röviden azt válaszolhatjuk: a kínaiak sajátos metamorfózison mennek keresztül, amint külföldre kerülnek. A kínaiak otthon egy színes, sokféle és változó, minket leginkább a Németh-kormány idejére emlékeztető, gazdaságilag fellendülő és némi pluralitásra is hajló, de még formálisan a párt irányítása alatt reformokat építő, jelenüket és múltjukat átértékelő, nagy hagyományokkal rendelkező társadalomban élnek. Ám az emigráció során (hatására?) kitör belőlük a bünözö hajlam, a gyanús etnikai és családi összetartozás, amely keveredve a nyers kereskedői szellemmel, potenciális veszélyforrást jelent a befogadó társadalomra, Magyarországra pedig különösen. Arra nem kapunk feleletet, vajon maga a migráció van-e ilyen kedvezőtlen hatással a kínaiakra, avagy eleve csak az ilyen negatív adottságokkal rendelkező személyek indulnak útnak – s belőlük miért jut olyan sok Magyarországra. Ezt az ellentmondást némileg fokozza, hogy a sajtóból valahogy hiányzik a nyilvánvaló történelmi párhuzamosságok, hasonlóságok felismerése, a kínaiakkal való együttérzés, ha a kínai nyitásról, a frizsiderszocializmusról, a szocialista piacgazdaságról van szó, a „velünk is megtörtént" érzése a dolgozók életszínvonalának javításáról és a párt szerepéről folytatott hivatalos és köznapi polémiák láttán. A magyar olvasó bizonyára „vevő" lenne az ilyen társadalmi, gazdasági, politikai hasonlóságokból kiinduló írásokra, ám úgy tűnik, a hazai hasábokra nem a mai kínai életből veszik a témákat, sokkal inkább a nemzetközi sajtópiacról, ahol mások a hangsúlyok és más az üzenet.

Az előbbiekből is fakad, hogy az írásokban elsősorban nagypolitikai és hivatalos belpolitikai jellegű tárgyat választanak, míg a gazdasági és kulturális kérdések vizsgálata, az erről szóló beszámolók nem kapnak súlyuknak megfelelő helyet. E „kiszorítósdi" nyertesei a hírpiacon kelendő kuriozitások, a „jé, mik vannak!?" típusú publikációk.

Az újságírók szempontjából Kína túl bonyolult, sokarcú világ, amelyről nem lehet gyorsan és könnyen írni, a publicisták többsége valószínűleg szerte a világon egyáltalán nem érti, mi történik pontosan e születő „küszöbhatalomban". A hazai sajtót pedig az is

sújtja, hogy nincs helyi tudósító, szakújságírás meg végképp nincs. Ennek ellenére a lapok oldalait meg kell tölteni, a hírözönből miért ne kerülnének be a Kínáról és a kínaiakról szóló híradások.

A megjelent publikációk az előbbi leegyszerűsített képhez illeszkedő hangnemet ütnek meg: kedvelik a pejoratív jelzőket, kevéssé vannak tekintettel az érintettek méltóságára, érzékenységére, nem ritkák a csúsztatások, a tények helyett az értékítéletek. Lehetséges persze, hogy csak az átlagos felületesség, a lapzárta közeledte miatti gyorsaság ebben a ludas, s persze a tartalomelemző, aki mindezt észleli. A műfaji szegénység Kínával és a kínaiakkal kapcsolatosan is szembetűnő, kevés az interjú, nincs esszé, karcolat, tárca, a stílus meglehetősen egyszínű. Hiányoznak az eleven sorsok, történetek, az érintettek megszólaltatását gyakran a kívülállók (hatóság, piacfelügyelő stb.) helyettesítik, túlzottan sok a más forrásból (hírügynökségtől, külföldi lapokból) való átvétel.

Jól bizonyítják az elemzésben szereplő cikkek azt a Csepeli–Sik-féle tételt (l. [2]), hogy a piacosodó sajtó, objektív körülmények folytán – a negatív hírek iránti éhség okán – xenofób.

IRODALOM

[1] ROBERT PÉTER: Nemzetiségi és etnikai csoportok társadalmi észlelése, 274–281. old., SIK ENDRE: xxxellenesség Magyarországon 1994., 282–290. old., TÓTH JUDIT: Hozzászólás, 291–294. old., *Replika*, 17–18. sz., 1995. június

[2] CSEPELI, GYÖRGY–SIK, ENDRE: Changing Content of Political Xenophobia in Hungary – Is the Growth of Xenophobia Inevitable? In: Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads, Yearbook, Inst. of Political Science (H.A.S.), Budapest, pp. 121–128., 1995.

[3] NYÍRI PÁL: A Távol-Kelet mint külpolitikai prioritás: Mit tehet Magyarország? *Mozgó Világ*, 3. sz., 3–22. old., 1995.

[4] JORDÁN GYULA: Kína az 1990-es években – Szocializmus kínai jellemzőkkel, szocialista piacgazdaság, vagy... *Társadalmi Szemle*, 7. sz., 39–49. old., 1993.

[5] JORDÁN GYULA: Ha majd Teng „találkozik Marxszal"... *Magyar Nemzet*, 1995. január 21.

[6] LACZIK ZOLTÁN: Sencsen: a kínai álom. *Népszabadság*, 1993. november 17.

[7] T. I., *Magyar Nemzet*, 1995. január 21.

[8] LACZIK ZOLTÁN: A földművelő esete a „kínai csodával". *Népszabadság*, 1994. november 19.

[9] LACZIK ZOLTÁN: Kínai világkapitalizmus? *Népszabadság*, 1992. augusztus 29.

[10] JORDÁN GYULA: Kína a megváltozott nemzetközi helyzetben – Tényezők és perspektívák. *Társadalmi Szemle*, 1. sz., 47–59. old., 1994.

[11] LACZIK ZOLTÁN: Kínai kitörés. *Népszabadság*, 1992. február 7.

[12] (P. L.): Kínai pártkongresszus októberben – Reformok és fiatalítás (Hírelemzés). *Magyar Nemzet*, 1994. szeptember 23.

[13] LACZIK ZOLTÁN: Kína: az új elit színre lép. *Népszabadság*, 1994. január 17.

[14] LACZIK ZOLTÁN: Távol-Kelet: a középosztály költekezni kezd. *Népszabadság*, 1994. augusztus 30.

[15] LACZIK ZOLTÁN: Kínában is lopják az autókat. *Népszabadság*, 1994. április 25.
[16] *Magyar Hírlap*, 1995. január 10.
[17] LACZIK ZOLTÁN: Kína és a drogok: hasisért golyó. *Népszabadság*, 1994. november 8., Iskolák bünözőpalántáknak. *Magyar Nemzet*, 1995. január 17.
[18] A halálbüntetés – Igen? Nem? *Magyar Hírlap*, 1993. október 30.
[19] *Magyar Nemzet*, 1995. március 24.
[20] Csi An, a családtervező. *HVG*, 1994. augusztus 13.
[21] HORVÁTH RÉKA: Ázsia: férfiak előnyben? Kevés a menyasszonyjelölt, sok a vőlegény. *Népszabadság*, 1995. április 19.
[22] PUFL, CAROLINE: A múlt gyönyöre – Szexuális forradalom Kínában. *HVG*, 1994. augusztus 13.
[23] SZÁNTÓ ERIKA: Ha én pekingi zászló volnék... *Magyar Hírlap*, 1993. október 30.
[24] DUNAI PÉTER: Botrányos-e paocit enni Pekingben? A hatalmat teszteli az újhullámos kínai színház. *Népszabadság*, 1995. február 2.
[25] GONDA GYÖRGY: Hollywood a kínai piacra kacsingat. *Magyar Hírlap*, 1995. március 24.
[26] LACZIK ZOLTÁN: Mind több a fizető diák Kínában. *Népszabadság*, 1992. augusztus 4.
[27] LACZIK ZOLTÁN: Pekingben már nem tabu Izrael. *Népszabadság*, 1994. március 9.
[28] *Magyar Nemzet*, 1995. január 7.,
[29] *Magyar Hírlap*, 1995. január 6.
[30] *Vasárnapi Hírek*, 1995. április 9.
[31] *Népszabadság*, 1993. szeptember 20.
[32] LACZIK ZOLTÁN: Ko mester, Mao udvari festője. *Népszabadság*, 1994. szeptember 29.
[33] *Magyar Nemzet*, 1994. december 20.
[34] LACZIK ZOLTÁN: Mai kommuna – Mao korából. *Népszabadság*, 1994. november 7.
[35] LACZIK ZOLTÁN: Kemény Kínában puha pop. *Népszabadság*, 1994. január 25.
[36] *Magyar Nemzet*, 1994. október 1.
[37] *Népszabadság*, 1995. február 22.
[38] *Magyar Nemzet*, 1995. január 7.
[39] *Magyar Nemzet*, 1995. április 11.
[40] *Népszava*, 1994. december 27.
[41] KOVÁCS L. ISTVÁN: Egy svájciak által irányított New York – Toronto csillogása és ami mögötte van. *Magyar Nemzet*, 1994. december 13.
[42] *Magyar Nemzet*, 1993. július 13.
[43] SZANTÓ ERIKA: Kínaiak az ígéret földjén. *Magyar Hírlap*, 1994. augusztus 27.
[44] DUNAI PÉTER: Kína hiányolja a márkás magyar termékeket. *Népszabadság*, 1995. április 19.
[45] SZENDREI LŐRINC: Ígéretes magyar–kínai tárgyalások Pekingben. Göncz Árpád találkozott Li Penggel. *Magyar Nemzet*, 1994. szeptember 16.
[46] S. N.: Pénz helyett PSZH? *Kurír*, 1994. január 13.
[47] FAGGYAS SÁNDOR: Nyugatra Keleten át is vezet út – Kínaiak video(ton)szemüveggel. *Népszabadság*, 1994. november 9.
[48] RÁDI ANTÓNIA: Több tízezren élnek nálunk. *Népszabadság*, 1994. január 5.
[49] A. R.: Penészes pólót is talált a KERMI. *Népszabadság*, 1995. február 18.
[50] Kínaiak a bolhapiacon, a diszkontban, a vendéglőkben. *Népszabadság*, 1994. január 5.

[51] (CSEKE): Mit szól a razziához a piac üzemeltetője? *Magyar Nemzet*, 1994. március 25.
[52] SZALAI ANNA: A piac, ahol Le-Chanra hivatkoznak. *Népszabadság*, 1994. június 7.
[53] KÓBOR LÁSZLÓ: Csikágói hétköznapok. *Magyar Hírlap*, 1995. január 27.
[54] (A. M. L.): „Nehéz pénzt keresni" – mondja Liang úr. *Magyar Nemzet*, 1994. november 26.
[55] LACZIK ZOLTÁN: Megjegyzik a méltánytalanságokat. *Népszabadság*, 1994. január 5.
[56] FORRÓ PÉTER: Ha játszik a kínai – örül a kaszinó. *Magyar Hírlap*, 1992. február 5.
[57] *MTV2*, Hitel, világ, stádium, 1995. február 23.
[58] N. O.: Külföldi munkavállalók Magyarországon. *Magyar Hírlap*, 1995. április 15.
[59] *MTV2*, Objektív, 1994. november 11.
[60] SZALAI ANNA: Kínaiak igen, de kínai negyed nem. *Népszabadság*, 1994. január 7.
[61] HORVÁTH ZSUZSANNA: Kínai kolónia Magyarországon? *Magyar Hírlap*, 1993. június 26.
[62] LENCSÉS KÁROLY: Felmondjuk a Kínával kötött vízummentességi egyezményt? *Magyar Hírlap*, 1992. február 6.
[63] Felülvizsgálják a vízumegyezményeket. *MTI*, 1992. február 7.
[64] GÖZ JÓZSEF: Debrecen: kincs, ami nincs és TÓTH M. ILDIKÓ: Nyíregyháza: keleti kényelem... *Magyar Nemzet*, 1995. február 28.
[65] *Népszava*, 1992. március 19.
[66] *Magyar Nemzet*, 1992. március 3.
[67] (Ö. T. G.): *Magyar Nemzet*, 1994. október 4.
[68] JOE MYERSON: *Népszava*, 1994. október 15.
[69] P. SZABÓ JÓZSEF (szerk.), *Kossuth Rádió*, 1995. február 7.
[70] *Magyar Hírlap*, 1992. november 11., *Népszabadság*, 1992. február 3.
[71] L. K.: Akár tizenöt évet is kell várni a honosításra. *Magyar Hírlap*, 1995. március 27.
[72] *Beszélő*, 1992. február 1.
[73] *Beszélő*, 1995. március 16.
[74] FEKETE GY. ATTILA, *Népszabadság*, 1994. április 19.
[75] BOROS ISTVÁN: Maffiózók, jakuzák, triádok – Kik járnak térdig aranyban? *Magyar Nemzet*, 1994. szeptember 24.
[76] Beszélgetés Csen-Csiu-liu kínai nagykövettel. *Népszabadság*, 1994. június 7.
[77] BEDNÁRIK IMRE: A FIDESZ Kínáról érdeklődik Göncznél. *Népszabadság*, 1994. november 23.
[78] *Népszabadság*, 1994. április 7.
[79] *Népszabadság*, 1994. október 21.
[80] S. E.: Ázsia felé fordulás – FKGP, 1994. április 23.
[81] DR. KISS J. LÁSZLÓ: Emberi jogok és diplomácia – Kína 2010-re a világ legnagyobb gazdasági hatalma lesz. *Magyar Nemzet*, 1994. szeptember 26.
[82] SZALAY LÁSZLÓ: A kínai ügy. *Magyar Narancs*, 1993. február 11.
[83] J. B.: Egészséges, vidéki magyar gyerekek kellenek a tévébe. *Magyar Hírlap*, 1993. november 13.
[84] *RTV Hét*, 1994. január 7.
[85] *MTV*, Apropó, 1994. december 23.
[86] BANKÚTI ANDRÁS képriportja, *Mozgó Világ*, 1995. március

Politikák

Hablicsek László–Tóth Pál Péter

A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására 1994–2010 között[1]

A magyarországi népesség-előreszámítások eddig a zárt népesség elvén készültek, és a nemzetközi vándorlást annak ellenére nem vették figyelembe, hogy nemcsak az elmúlt néhány évben, hanem a 20. század egészét tekintve is a nemzetközi vándorlásnak jelentős szerepe volt a magyar népességszám, a nemek és a kor szerinti összetétel, a reprodukció stb. alakulásában.

Ez összefüggésben volt azzal, hogy – mint a szovjet szatellitországok mindegyikében, úgy Magyarországon is – az állampolgárok külföldre szabadon nem utazhattak, s ennek következtében a rendszerváltozásig normális vagy természetes nemzetközi migrációról nem beszélhettünk. A hatósági korlátozás természetesen nemcsak a kivándorlásra, hanem a bevándorlásra is kiterjedt, amelynek következtében a legális bevándorlásra – igen szűkös keretek között – lényegében csak a családegyesítés keretében volt lehetőség. Emellett a menekülés, a külföldre távozás illegális formái folyamatosan „működtek". Az engedély nélkül eltávozók számát titkosan kezelték, feltételezhetően azért, mert a hatalom kényes szemérmetességgel ügyelt arra, hogy ne lehessen tudni azokról, akik a dolgozó nép „paradicsomát" illegálisan elhagyták. 1990-ben ez a helyzet megváltozott.

A szabad utazás feltételeinek megvalósításával az ország elhagyásának illegális formái értelmüket veszítették, és semmiféle ideológiai-politikai érdek nem korlátozza azt, hogy a nemzetközi vándorlással kapcsolatos adatokat a társadalomtudományi kutatásokban is hasznosíthassuk.

E megváltozott helyzet teremtette meg annak a feltételét is, hogy a következőkben megkíseréljük a nemzetközi vándormozgalmat a népesség-előreszámításba bekapcsolni. Az elemzést nagymértékben korlátozza, hogy egyrészről statisztikailag a nemzetközi vándorlás az egyik legnehezebben megfogható, mérhető jelenségek közé tartozik, másrészről pedig az adatok értelmezése bonyolultabb, és valóságtartalmukhoz sokkal több bizonytalanság társul, mint a természetes népmozgalom adataihoz. Mindehhez még az a probléma is társul, hogy az adatok általában hiányosak, pontatlanok, s a vándorlással, vándorlókkal kapcsolatos fogalmak sem egységesek.

[1] A kutatást támogatta az Emberi Erőforrások Távlati Fejlesztési Bizottsága, az OKTK 924/94 és az OTKA T-017929 program

A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS MÉRÉSE

A nemzetközi vándorlás egyik lehetséges mérőszáma a népszámlálások közötti vándorlási egyenleg. A népességet az egyik népszámlálástól a következőig a természetes népmozgalom alapján tovább lehet vezetni. Az így adódó „népesség", valamint az új népszámlálás különbsége – eltekintve az esetleges összeírási hibáktól, pontatlanságoktól – népességtöbbletre vagy -hiányra utal, amelynek oka a nemzetközi vándorlás lehet. A következőkben röviden megnézzük, hogy ezzel a módszerrel milyen elmozdulásokat állapíthatunk meg a magyarországi népesség számának alakulásában.

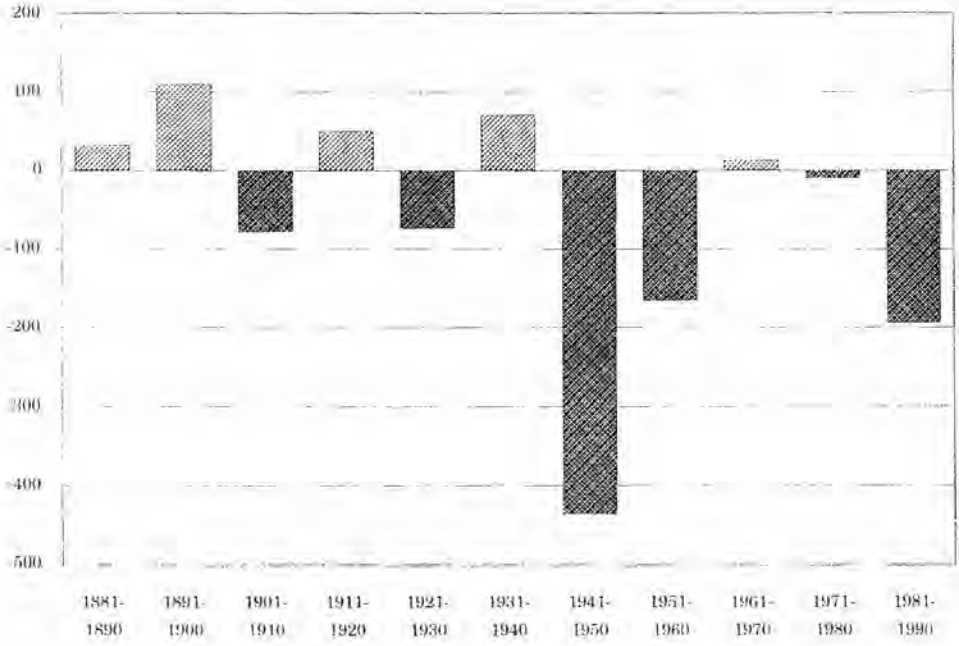

1. ábra

A népszámlálások közötti vándorlási különbözetek, 1881–1991
(ezer fő)

E módszer segítségével Magyarország mai területén 1880 és 1990 között a népszámlálások közötti vándorlási egyenlegek alakulását az 1. ábrából olvashatjuk le. A vándorlási különbözetek változásából legújabb kori történelmünk alakulásának fő összefüggései egyértelműen megállapíthatók. Mindenekelőtt a vándorlási különbözetek az elmúlt száztíz évben bekövetkezett hullámzó jellege tűnik elénk, valamint az, hogy a vizsgált időszakban a népszámlálások közötti vándorlási egyenleg szerinti veszteségek jelentősek.

Egyértelmű vándorlási nyereséggel csak az 1881–1900 közötti években találkozunk. Emellett még az 1911–1920, illetve az 1931–1940 közötti időszakok is nyereségesek. Az első időmetszet nyeresége alapvetően a magyar társadalom polgárosodásához, a Magyar Királyság központi részének gyors ütemű fejlődéséhez, szívóhatásához kötődött, tehát a vándorlási különbözetbe egyfelől a történelmi Magyarország és a mai országterület közötti belső vándormozgalom, másfelől a korábbi, országhatáron túlra irányuló, illetve onnan jövő vándorlás játszott szerepet. Az 1911–1920 közötti „nyereséget" az első világháborút követően a létrehozott utódállamokból elűzött, elmenekült magyar nemzetiségűek adták, 1921-től a népesség mérsékelten „elvándorló". Az 1931–1940 közötti időszak ismét nyereséges, de ez sem belső fejlődés eredménye, hanem döntően a második világháborúhoz kötődő területi visszacsatolások hozadéka. Az 1941. évet követő időszakok pedig mindvégig veszteségesek. Kiugróan magas volt az elvándorlás a második világháborút, valamint az 1956-os forradalmat követően. Az 1961–1970 kőzötti nem igazán jelentős nyereséget 1956 menekültjeinek visszavándorlói adták.

A nemzetközi vándorlás hatásának mérésére – egy másik módszer felhasználásával – modellszámítást is végezhetünk. Kiindulhatunk például az 1921-es adatokból, és az érvényes halandósági és termékenységi paraméterek alapján továbbvezethetjük a népességet. E módszer segítségével 1981-ig mintegy 11,4 milliós, 1991-re pedig 11,1 milliós népességet kapunk, amely 700 000 fővel nagyobb a népszámlálási népességszámnál. Ennek alapján nagy valószínűséggel azt állapíthatjuk meg, hogy a továbbvezetett és a népszámlálási népesség közötti különbséget a vándorlási veszteség okozta.

A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS ÉS AZ 1990. ÉVI ADATOK

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a nemzetközi vándorlás hogyan és mennyiben játszhatott szerepet az 1990. évi népszámlálás adatainak alakulásában.

Közismert, hogy az 1980. évi népszámlálásból 1990. január 1-jéig továbbvezetett népesség száma 10 millió 567 ezer fő lett, míg a népszámlálás során „mindössze" 10 millió 375 ezer főt írtak össze.

Honnan adódik a 192 ezer fős különbség? Megítélésünk szerint a továbbvezetés és a népszámlálás közötti különbségnek a legfontosabb oka a népszámlálás alapkiadványaiban felsoroltak közül[2] a nemzetközi vándorlás volt. Ezt a megállapítást mindenekelőtt azzal tudjuk alátámasztani, hogy a kor és nem szerinti eltérések tipikusan a vándorlásra általában jellemző görbe szerint alakulnak (2. ábra).

[2] Nem került sor a felvételi hiányokat kiszűrő korrekciókra; válaszmegtagadások miatt többen maradtak ki, mint tíz évvel korábban; a bejelentési rendszer pontatlan volt; eltérés volt a számlálókörzeti és az Állami Népességnyilvántartó Hivatal címjegyzéke között.

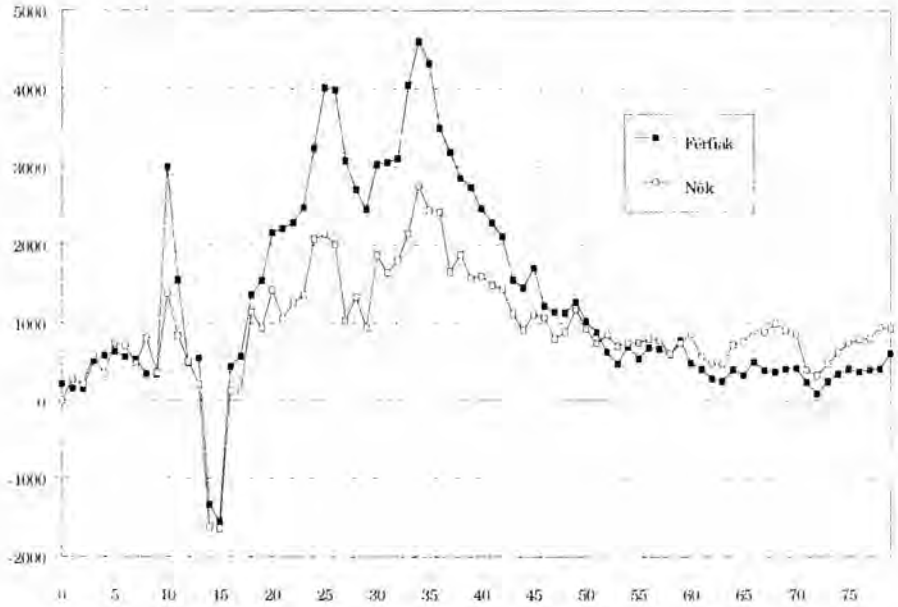

2. ábra

Az 1980. évi népszámlálásból továbbvezetett és az 1990. évi népszámlálási népesség különbsége nemek és életkor szerint, 1990. január 1.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a továbbvezetett és a népszámlálási népesség ábrabeli különbségei nem teljesen felelnek meg a tisztán nemzetközi vándorlásból származó különbségeknek. „Irregularitások" láthatók például a tízéveseknél, ahol a továbbvezetés kiugróan több, mint a népszámlálási, valamint a 14–15 éveseknél, ahol a népszámlálási népesség felülmúlja a továbbvezetettet. Ezeket leszámítva azonban az összeírthoz képest a továbbvezetett népesség a nemzetközi vándorláshoz kapcsolható többletet mutat.

Miután a népszámlálás részben a népesség-nyilvántartáson alapult, indokolt a népszámlálás és a népesség-nyilvántartás adatainak összehasonlítása is, amely további adalékokkal szolgál. Az Állami Népességnyilvántartó Hivatal (ma: Országos Személyiadat- és Lakcímnyilvántartó Hivatal: OSZH) 1990. január 1-jei népessége 10 millió 547 ezer fő volt, tehát mintegy 20 ezer fővel kevesebb csak, mint az 1980. évi népszámlálásból továbbvezetett népesség. Ez a különbség az 1980–1989 között az országból legális (15 ezer fő), illetve illegális (30 ezer fő) formában távozottak, a hazatérők (8 ezer fő), a magyar állampolgárságot szerzettek (5 ezer fő), a bevándoroltak (24 ezer fő) kategóriákból állhat össze.

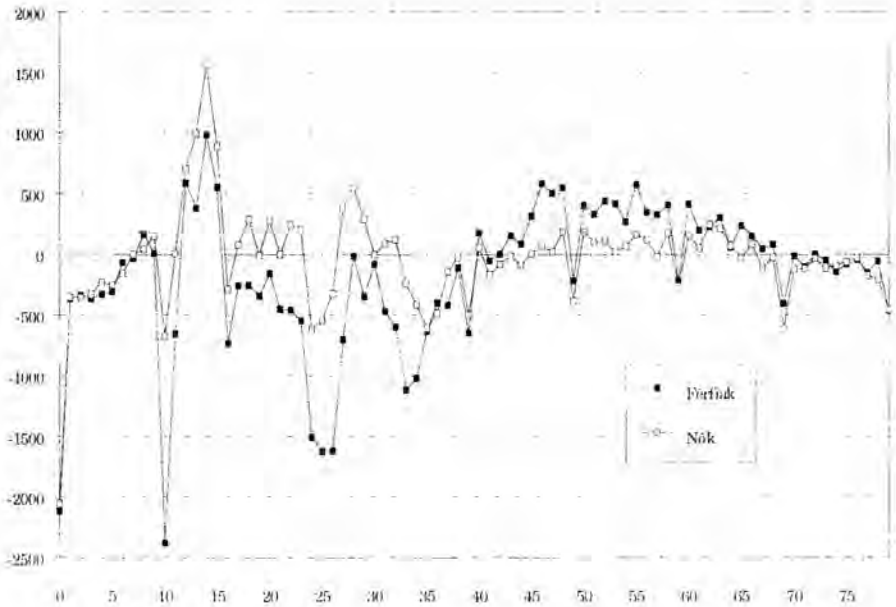

3. ábra

A nyilvántartott és az 1980. évi népszámlálásból továbbvezetett népesség különbsége nemek és életkor szerint, 1990. január 1.

A 3. és 4. ábrákból látható, hogy a nemzetközi vándorlásra utaló eltérések mellett bizonyos szingularitások itt is vannak – elsősorban az újszülöttek 1990. és 1980. évi számbavételénél –, s a kimutatásokban alulszámláltnak, illetve felülregisztráltnak mutatkoznak a 14 éves körüli korosztályok. Jól láthatók viszont a fiatalabb munkaképes korban a férfiak és a nők közötti különbségek, amelyek egyfelől a férfiak fokozottabb elvándorlásával, másfelől a bevándorlásban egy időben mutatkozott jelentős nőtöbblettel függhet össze. Az idősebb munkaképes korban jelentkező férfitöbblet pedig kapcsolatban lehet a magyar nemzetiségűeknek az évtized második felében – mindenekelőtt Romániából – megindult áttelepülésével. Megállapítható, hogy a nyilvántartott és a népszámlálási népesség különbsége egyértelműbben utal az össze nem írtak és a nemzetközi vándorlás kapcsolatára, mint ahogyan erre az összefüggésre a korábbiakban a továbbvezetett és a népszámlálási népesség különbsége utalt. A nyilvántartott és a népszámlálási népesség közötti különbségek döntően a munkaképes korcsoportokban jelentkeznek. Az összeírástól a legnagyobb arányú „tartózkodást" – feltehetőleg zömében a fizikai távollét miatt – a legproduktívabb életkorokban mutatják és ez lényegesen nagyobbak a férfiaknál, mint a nőknél.

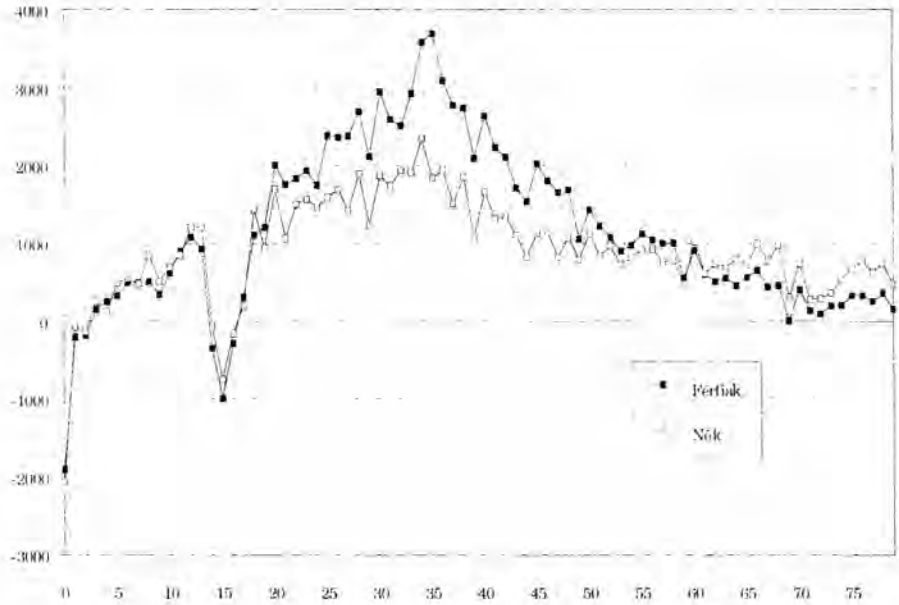

4. ábra

A nyilvántartott és az 1990. évi népszámlálási népesség különbsége nemek és életkor szerint, 1990. január 1.

A népesség-nyilvántartási, az 1980. évi népszámlálásból továbbvezetett és az 1990. évi népszámlálási népesség különbségeinek elemzése tovább árnyalja a három népességkategória száma esetében tapasztalt különbségeiről való tudásunkat. A nyilvántartott[3] és a továbbvezetett népesség különbsége nagyobbrészt a 15–39 éves férfiaknál jelentkezik. Emellett a fiatalok „alulreprezentáltsága", az idősebb munkaképes korúak többletének viszonylagos nagysága, valamint az idősek jelentős többlete és azon belül a nagyobb nőtöbblet a jellemző. Ezek a részletek egyértelműen azt erősítik meg, hogy egy speciális, nem normális vagy természetes formában lezajlott vándorlással állunk szemben. Ez a sajátos helyzet a korábbi hatalmi-politikai rendszer zártságának volt a következménye. Mint ismeretes, lényegében 1990-ig a kivándorlásban – a nem jelentős legális elvándorlás mellett – az ország illegális elhagyása volt a meghatározó. A magunk mögött hagyott rendszer természetéből fakadóan a „bevándorlás" is igen szűk keretek közé volt szorítva, ennek következtében 1990-ig néhány év kivételével a honosítottak és a visszahonosítottak létszáma sosem haladta meg évente az ezer főt.

Érdemesnek látszik az 1990. január 1-jei összeírt, nyilvántartott és az 1980. évi népszámlálásból továbbvezetett népesség különbségeit is megvizsgálni. Ez esetben az OSZH

[3] Meg kell azonban jegyezni, hogy a nyilvántartott népességben – a diplomáciai testületek és a nemzetközi szervezetek munkatársaira nem gondolva – nem magyar állampolgárok is voltak, akiknek pontos 1990 évi száma nem ismert.

1994. január 1-jei állandó népességét vetjük össze az 1980. évi és az 1990. évi népszámlálásból a természetes népmozgalommal továbbvezetett népességekkel.

1990 és 1994 között a nyilvántartott és a statisztikai úton továbbvezetett népesség közötti különbségek jelentősen növekedtek. 1994 elején – szemben az 1990. évi 173 ezerrel – a statisztikai népességszám 234 ezer fővel volt kevesebb, mint az OSZH által kimutatott népesség. A két időpont között tehát a különbség 61 ezer fővel emelkedett, ami lényegében megfelel a nem magyar állampolgárok létszámnövekedésének a nyilvántartásban. A 10 millió 511 ezer fős népességből (OSZH) le kell vonni azt a 82 ezer főt, akik a kimutatás szerint nem magyar állampolgárok. Az OSZH adatai 1990–1994 között az új állampolgárokat (24 ezer fő 1990–1994 között), valamint az hazatelepülteket (8 ezer fő) mint „pótlólagos" magyar népességet tartalmazzák. Így a népességek tényleges, 1990-re visszavetített különbsége 120 ezer fő lehet.

Azt lehet tehát mondani, hogy 1994 elején 120 ezer fővel több magyar állampolgárt tartottak nyilván a lakcímén, mint amennyi a statisztikai népesség száma. Ha a statisztikai népesség (legalábbis 1990-ben) a belföldön tartózkodó magyar állampolgárokat tartalmazza, akkor – minimális becslésként – ez a 120 ezer fő tekinthető az 1994 elején külföldön tartózkodó személyek számának. Az elvándorlás vonatkozásában azért kell becslésre hagyatkoznunk, mert a magyar állampolgárok külföldre utazását ma már jogszabályok nem korlátozzák, s bár az érvényes rendelet értelmében a három hónapon túli külföldi tartózkodást a polgármesteri hivatalban be kellene jelenteni, ez a rendszer azonban ma még nem működik, s így a kivándorlókról – a magyar állampolgárságról lemondottak kivételével – pontos információval gyakorlatilag nem rendelkezünk. A kivándorlók becsült 120 ezer fős számát más országok kimutatásai is megerősítik. Az adatok szerint 1990 elején minimálisan 90 ezer magyar állampolgárt találunk főként a fejlett tőkés országokban, mindenekelőtt Németországban és Ausztriában. Létszámuk az 1992. évi adatok alapján általában nőtt, egyedül Németországban 35 ezerről 51 ezerre. Ezekből az adatokból az is kiderül, hogy egyrészt a magyar állampolgárok jelentős számban 1980 és 1990 között érkeztek az adott országba, másrészt, hogy beáramlásuk 1990 után is folytatódott. Így Németországban 1990-ben 7800, 1991-ben 10 400 fő volt a Magyarországról érkezők és a Magyarországra távozók vándorlási egyenlege.

120 ezren lehetnek tehát azok, akik tartósan külföldön tartózkodtak, s ennek következtében nem vettek részt az összeírásban. A 25 ezer új állampolgár többsége már korábban is Magyarországon tartózkodott, 30 ezren pedig (akik 1988-ig illegálisan voltak kénytelenek elhagyni az országot) a nyilvántartásban már szerepeltek. Az 1980-as évek során BM statisztikai kimutatása szerint 15 ezren legálisan, 30 ezren pedig illegálisan távoztak. A fogadó országok adatai szerint viszont 1987 és 1990 között Magyarországról 72 ezer fő kivándorló érkezett, zömmel Németországba. A kivándorlók tényleges száma azonban ennél több volt, hiszen a fogadó országok adatait eddig szisztematikusan nem dolgozták fel.[4]

A fentiekben bemutatott adatok alapján összegezve azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy az 1990. évi népszámlálás és a továbbvezetés, illetve a nyilvántartás közötti különbség legalább 80 százalékban a nemzetközi vándorlásnak tulajdonítható.

---

[4] A BM statisztikájához azt a megjegyzést kívánjuk tenni, hogy, amíg a legálisan elvándorlók, másképp fogalmazva az engedélyezett kivándorlók esetében pontosnak, addig az illegális vándorlás vonatkozásában közölt adatokat jelentős fenntartással kezeljük.

BEVÁNDORLÓK, TARTÓSAN MAGYARORSZÁGON TARTÓZKODÓ KÜLFÖLDIEK

A Magyarországra érkezők különböző státusának (turista, látogató 30 napig, illetve vízumkötelezettség esetén a vízum érvényessége idejéig; 12 hónapnál rövidebb, illetve legalább egy év időtartamra szóló tartózkodási engedéllyel rendelkezők; menekültek, menedékesek; visszatérő magyar állampolgárok; bevándorlók) számbavétele szintén problematikus, ha nem is olyan mértékben, mint a kivándorlóké. Ennek talán a legfontosabb oka az, hogy a Magyarországra érkezőknek hosszú utat kell bejárniuk a kategóriák között, illetve a kategóriák nyilvántartását vezető hivatalok között, így szinte lehetetlen a személyek azonosítása. Több év adatában ugyanaz a személy megjelenhet menekültként, hosszabb ideig itt-tartózkodóként, bevándorlóként és új állampolgárként is. További gond, hogy jelentős a Magyarországon illegálisan élők száma. Egyes becslések szerint a bejövőknek mintegy 30 százaléka a zöldhatáron át érkezik.

Az előbbiekben említett kategóriák közötti „átlépések", valamint az elégtelen feldolgozási, adatáramlási rendszer miatt, csak becsléseink lehetnek arról, hogy valójában mennyi külföldi él hosszabb-rövidebb ideig jelenleg Magyarországon, közülük hányan és pontosan milyen előtörténettel válnak állampolgárokká.

1. táblázat

A Magyarországra érkezők a különböző kategóriák szerint, 1990–1994
(fő, részben becsült adatok alapján)

	1990	1991	1992	1993	1994
Turista	x	x	20 188 000	22 804 000	21 425 000
Menekült, menedékes	18 283	53 359	16 204	5 366	3 375
Bevándorló	18 957	18 916	14 043	9 505	7 121
Visszahonosított	675	1 183	2 948	1 397	1 146
Honosított	2 495	4 710	18 932	10 124	8 092

x = Adathiány

Abból indulhatunk ki, hogy az adatok szerint Magyarországon 131 ezer fő volt azoknak a száma, akik legalább egy évet Magyarországon töltöttek, illetve egy évnél hosszabb időre tartózkodási engedélyt kaptak, és 1994 elején az országban tartózkodtak. Közülük 45 ezer fő érkezett 1987 előtt, 1988-ban 10 ezer, 1989-ben 17 ezer, 1990-ben 20 ezer, 1991-ben 18, ezer 1992-ben 12 ezer, 1993-ban pedig 9 ezer fő érkezett. Említettük, hogy 1994 elején az állandó lakcímeken az OSZH-regiszterben 82 ezer külföldit tartottak nyilván. A két adat különbsége 49 ezer fő, eredetük nem tisztázott. Feltételezhető azonban, hogy ők azok az egy évnél rövidebb tartózkodási engedéllyel rendelkezők, akik tartózkodási engedélyüket megújítva tartósabban jelen vannak az országban.

A bevándorlásról rendelkezésre álló adatok alapján a statisztikailag kimutatható külföldi népesség száma 1994 elején mintegy 131 ezer főre tehető. Figyelembe véve az állampolgárságot szerzettek mintegy 25 ezer fős, valamint a visszatérő magyar állampolgárok mintegy 8 ezer fős számát, az összes jelen lévő népességtöbblet 1990 óta 156 ezer főnek vehető. Tekintettel a tartósan külföldön tartózkodók 120 ezer főre becsült számára,

a potenciális népességtöbblet 276 ezer fő körüli 1994 elején. Azzal a megszorítással, hogy a külföldön tartózkodók további szándékairól információink nincsenek, a statisztikai népességnél tehát ennyivel több lehet a népesség száma.

Felesleges felhívni ismét a figyelmet becsléseink bizonytalanságára, ugyanakkor érdemes hangsúlyozni azt, hogy a külföldön tartózkodó népesség a becslésben használt 120 ezer főnél nagyobb is lehet, amennyiben a statisztikai népességből további kivándorlók száma meghaladja a külföldi tartózkodásukat befejezők és időközben hazatértek számát. Erre vonatkozóan azonban semmilyen információ nem áll rendelkezésre, így jelenleg nem tehetünk mást, minthogy a továbbiakban az előreszámítások kiindulópontjaként az ismertetett becsléseket használjuk.

HIPOTÉZISEK A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁSRA

Mindezek után úgy véljük, könnyen belátható, hogy a rendelkezésre álló adatokból nehéz valósághű jövőbeni feltételezésekre következtetni. Ezért arra törekszünk, hogy számításainkban reális, nem lehetetlen feltételezéseket mondjunk ki és érvényesítsünk. Megítélésünk szerint az adott feltételek között a lehetséges hibákat lényegesen csökkentjük, ha a nemzetközi vándorlás jövőbeli alakulása szempontjából a következő összefüggéseket figyelembe vesszük:

- az 1990 körül kialakult nagyobb bevándorlási hullám lecsillapodott, 1993 folyamán csupán 9505 fő érkezett és számuk 1994-ben nem sokkal haladta meg a hétezer főt,
- gyorsan növekszik viszont a honosítottak és a visszahonosítottak száma, 1994 folyamán több mint tízezren kapták meg a magyar állampolgárságot,
- a fogadó országok részleges adatai szerint 1991-től, különösen 1992 folyamán csökkent a Magyarországról származó vándorlási egyenleg,
- a nehezedő hazai gazdasági-jövedelmi helyzet migrációs taszítást okozhat, s az elvándorlók számát növelheti, ugyanakkor ez a folyamat – legalábbis a menekülthullám levonulása után – feltehetőleg kevésbé befolyásolja a még rosszabb helyzetben lévő érkezőket,
- a schengeni egyezmény alapján nehezebb lesz a kivándorlás az Európai Közösség országaiba, s ez a kivándorlás volumenét mérsékelheti,
- a hazai migrációs politika alakulásának hatása a ki- és bevándorlásra, az illegális ittartózkodás mérésére és befolyásolására.

Szükségesnek tartjuk azonban azt megjegyezni, hogy gondolatmenetünk és a nemzetközi vándorlást figyelembe vevő népesség-előreszámítási kísérletünk a maga feltételezettségében is csak abban az esetben érvényes, ha a tőlünk délre és keletre eső területeken a következő tizenöt évben olyan események nem történnek, amelyek emberek százezreit, esetleg millióit kényszerítenék vándorlásra. Továbbá gondolatmenetünk érvényességének még az is feltétele, hogy a környező országokban olyan események ne következhessenek be, amelyek az ott élő magyar nemzetiségűeket szülőföldjük gyors elhagyására késztetnék.

A következőkben a felsorolt összefüggések figyelembevételével két lehetséges, egyrészt bevándorlási, másrészt kivándorlási többlettel számoló modellt fogalmazunk meg.

1. A bevándorlási többlettel számoló modell azon a feltételezésen alapul, hogy Ma-

gyarország relatív előnyét a fontosabb forrásországokkal szemben megőrzi, és némi szelekcióval területére engedi az itt hosszabb ideig tartózkodni kívánókat. Ez a jelenlegi feltételek mellett évi 10 ezer fő bevándorlót és hazatérőt, 2000-ig összesen 60 ezer főt jelenthet. 2000 után – feltételezve a hazai gazdasági helyzet konszolidálódását, illetve a már bevándorolt népesség pótlólagos szívóhatását – a bevándorlás emelkedésre lehet számítani, és így feltételezésünk szerint 2010-re a bevándorlók száma eléri a jelenlegi osztrák kvótát (évi 20 ezer fő). A bevándorlók közül az állampolgárságot kapottak száma a következő időszakban gyorsan emelkedik, az 1994. évi tízezer fővel szemben ez a szám 1997-ig 20 ezer főre nő, majd 2000-ig – összefüggésben a bevándoroltak számának jelenlegi csökkenésével – visszaesik évi 10 ezer főre, és ezen a szinten megállapodik. Így 1994-től 2000-ig összesen 100 ezer, 2010-ig 200 ezer új állampolgárral számolunk. Összességében tehát az új állampolgárok 1990-től továbbvezetett száma 234 ezer fő.

A kivándorlókra vonatkozóan azt tételezzük fel, hogy a nehezülő külső feltételek ellenére az eltávozók és a visszatérők száma – évi 5000 fős népességcsere mellett – egyensúlyban marad.

A megfogalmazottak alapján ez a modell azzal számol, hogy a statisztikai népességhez viszonyítva a nemzetközi vándorlás hatására 2000-ben – a jelenleg már itt-tartózkodókkal együtt – mintegy 190 ezer fős népességtöbblet keletkezik. Közülük 100 ezer új állampolgár és 90 ezer tartósan itt tartózkodó külföldi személy. 2010-ig ezek a számok 340 ezer főre, illetve 200 ezer főre emelkednek, miközben változatlanul mintegy 120 ezer fő lesz a tartósan külföldön tartózkodók száma.

2. A kivándorlási többlettel számoló modell esetében azt tételezzük fel, hogy az elhúzódó hazai gazdasági válság, valamint a szigorúbb migrációs politika és ennek következtében a gyakorlatba bevezetett engedélyezési-ellenőrzési rendszer hatására a bevándorlók, a honosítottak és visszahonosítottak száma a jelenlegi 17 ezer fős szintről 1995-re tízezer fő alá, majd 1996-ra ennek felére csökken, majd ezen a szinten változatlan marad. Ez 2000-ig összesen 38 ezer, 2010-ig pedig 88 ezer fő bevándorlót, honosítottat és visszahonosítottat jelent. A bevándorlók közül az állampolgárságot kapottak száma az 1995-ben feltételezett 15 ezer főről 2000-re 5000 főre csökken, majd ezen a szinten változatlan marad. Így 2000-ig összesen 65 ezer, 2010-ig pedig 110 ezer új állampolgárral számolunk.

A kivándorlók száma pedig – 16 ezer és 10 ezer fős népességcsere és a nehezülő külső feltételek ellenére – évente 6000 fővel meghaladná a visszatérők számát. Ennek alapján 2000-ig 36 ezer, 2010-ig pedig 96 ezer fős kivándorlási egyenleget vetítünk előre.

E modell feltételezése szerint 2000-ben a nemzetközi vándorlás hatására tartós engedéllyel továbbra is 100 ezer külföldi tartózkodna Magyarországon. A statisztikai népesség ekkor 65 ezer új állampolgárral lenne több, s ugyanakkor az elvándorlók különbözete mintegy 36 ezer fős hiányt jelentene. 2010-re a 115 ezer becsült új állampolgár és a 98 ezer becsült elvándorlói egyenleg 15–20 ezer fős „népességtöbbletet" adna, miközben továbbra is 100–110 ezer fő körül lenne az itt tartózkodó külföldiek száma.

Természetesen ezek a feltételezett sarokszámok – a termékenység és a halandóság hatására – a számítások során módosulnak, és a vándorlási számok az előreszámítási módszertől függnek.

HIPOTÉZISEK A VÁNDORLÁS KORÖSSZETÉTELÉRE ÉS A NEMEK ARÁNYÁRA

Kiindulhatunk abból, hogy az 1980-ig továbbvezetett és a népszámlálási népesség különbsége – az irregularitásoktól eltekintve – jól tükrözi a kivándorlók kormegoszlását, az 1990. évi nyilvántartott népesség és a népszámlálás különbözete pedig összefüggést mutat a külföldön tartózkodók kormegoszlásával. A bevándorlók kormegoszlását az egy évnél hosszabb idejű tartózkodási engedélyt kapottakéval, az 1994 elején már itt tartózkodókat pedig az ilyen engedéllyel rendelkező Magyarországon tartózkodók megoszlásával jellemezhetjük. Az állampolgárságot kapók megoszlását jobb híján származtathatjuk az itt tartózkodók megoszlásából. Ugyancsak származtathatjuk a külföldön tartózkodók közül visszatérőket a külföldön tartózkodók megoszlásával.

A konkrét kísérleti számításban azt ellenőriztük, hogy feltevéseink egy része mennyire reális. Ehhez a bevándorlók kormegoszlását súlyozva és életkor szerint eltolva szuperponáltuk, vagyis több év bevándorlását modelleztük. Ugyanezt tettük a kivándorlók becsült kormegoszlásával is. Az eredmény mind a két esetben kielégítő, a kapott, szuperponált görbék igen hasonlítanak mind az itt tartózkodók, mind a becsült külföldön tartózkodók kormegoszlásához.

Feltesszük, hogy a nemek aránya az utoljára megfigyeltekkel lesz azonos, illetve azokkal indul a kísérleti számításunkban. Ennek alapján a vándorláshoz rendelt becsült kormegoszlásokat a következő ábrákról olvashatjuk le. A figyelembe veendő kategóriák közül az állampolgárságot kapók, illetve a külföldön tartózkodók közül – mint említettük – a számításokban a hazatérők kormegoszlására az itt tartózkodók, illetve a külföldön tartózkodók kormegoszlását tekintettük érvényesnek.

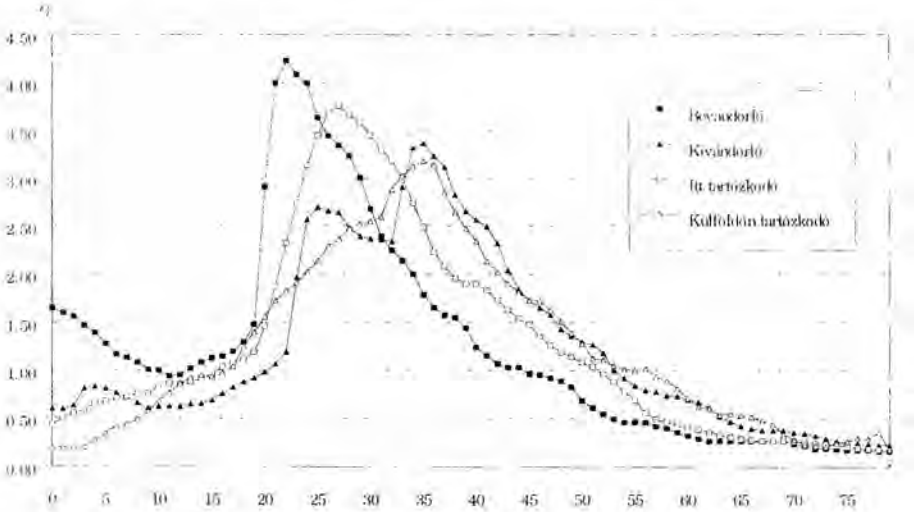

5. ábra

A vándorlók becsült kormegoszlása, 1993–1994, férfiak

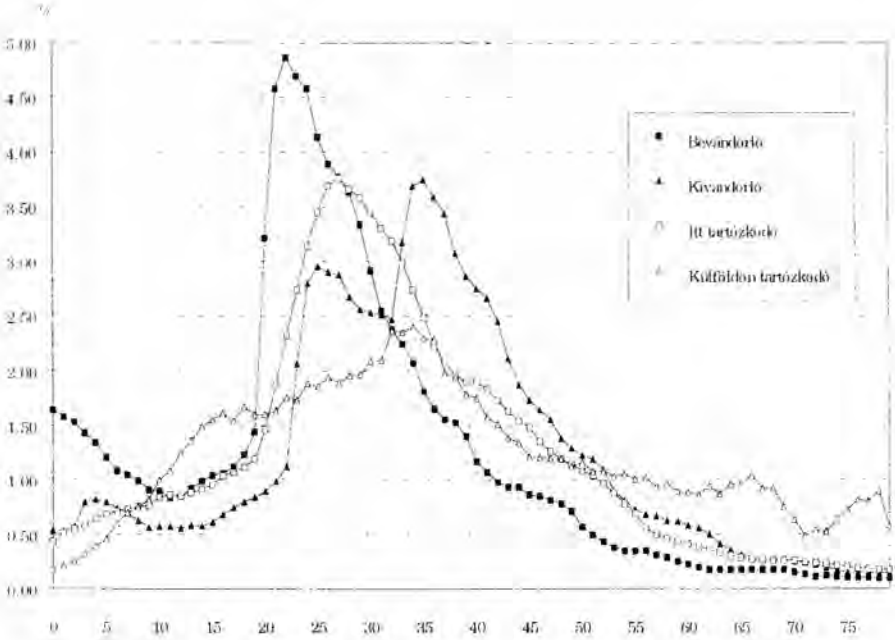

6. ábra

A vándorlók becsült kormegoszlása, 1993–1994, nők

A nemek arányát a bevándorlók és az elvándorlók esetében állandónak tekintjük. A számítás során feltételeztük továbbá azt is, hogy az egyes kategóriák termékenysége és halandósága a statisztikai népességre alkalmazott hipotézisekkel megegyezik.

A TERMÉKENYSÉG FIGYELEMBEVÉTELE

A termékenység az elmúlt harminc évben – bár nem biztosította a népesség hosszú távú utánpótlását – a népességpolitikai intézkedésekhez is kapcsolódóan jellegzetes hullámzást mutatott. Különösen jelentős volt az 1973. évi program hatása, melynek következtében 1975-ben az átlagos gyermekszám 2,4 közelébe emelkedett. Az ezt követő esés után a teljes termékenységi arányszám 1993–1994-ben 1,73-as szintet ért el, majd a gyed bevezetéséhez kapcsolódóan 1,8 fölött stabilizálódott. 1991-ben – feltehetően a népszámlálás népességhiányából adódóan – csaknem 1,9-re emelkedett, majd 1992–1994 között gyors ütemben csökkent. Az 1994. évi 1,65 körüli arány pedig a legalacsonyabb a 20. században. Jelenlegi demográfiai helyzetünket tehát a nagyon alacsony gyermekszám (és a még tovább növekvő, igen magas élettartam), a fokozódó öregedés, a népességszám stagnálása-csökkenése jellemzi. E helyzet elkerülésének egyik lehetséges módja az lehet, ha a veszteséget intenzív bevándorlással ellensúlyozzuk.

Ami a magyarországi termékenység hosszú távú alakulását illeti, azt a század folyamán

igen jelentős, de az első demográfiai átmenet keretei között megvalósuló csökkenés jellemezte. A termékenység és a születések naptári éves alakulásában nagy változások és ingadozások figyelhetők meg. Ugyanakkor a születési évjáratok termékenysége olyan stabil csökkenést mutatott, amelyben szinte észre sem vehetők a naptári éves ingadozások, és a legújabb korosztályok termékenysége is olyan stabilnak mutatkozik, amely látszatra minden változást kizár. Általános értelemben tehát azt mondhatjuk, hogy a születési évjáratok termékenységét az egyes naptári időszakok eltérő körülményei csak az életút átlagára gyakorolt részhatásukkal módosították. Azoknál a legfiatalabb korosztályoknál, amelyek már közel befejezték termékeny periódusukat, és e periódus alatt módjuk volt (a ma túlzott nagyvonalúsággal „vádolt") kiépült családtámogatási intézményrendszer igénybevételére, határozott emelkedés mutatkozik a befejezett termékenységben, illetve a valamely életkorig elért gyermekszámban. Ezekben a korosztályokban a nettó reprodukciós együttható közelebb került az 1,0-hoz, mint bármely más korosztályban a század eleje óta születettek közül. Az 1990-es évek jellemzője ugyanakkor egy jelentős mintaváltás a termékenységben, amely legalábbis megkérdőjelezi a korosztályra jellemző termékenységi mutató jövőbeni stagnálását. Ennek lényege, hogy kitolódik az első házasságkötés és ezzel együtt az első gyermek vállalásának átlagos kora, ami a fiatalabb nők termékenységi arányszámainak jelentős csökkenésével jár, míg a 30-as éveikben lévő nők termékenysége változatlan.

Az eddigiek figyelembevételével a jövőre vonatkozóan két hipotézist veszünk fel, amelyeket konstans, illetve trend- vagy hullámváltozatnak nevezünk.

1. A konstans hipotézis – nevéből adódóan – változatlannak tételezi fel az 1994-re becsült termékenységi szintet (1,64) az egész előreszámítási időszakban.

2. A hullámváltozat szerint a folytatódó mintaváltás hatására a gyermekszám átlaga tovább csökken, majd ennek kifutásával a termékenység alacsony szinten (1,5) stabilizálódik, 2000 után lassan emelkedni kezd, és feltevésünk szerint 2009-ben eléri az 1,7 értéket.

A tényleges és a feltételezett termékenység alakulását a 7. ábra mutatja be.

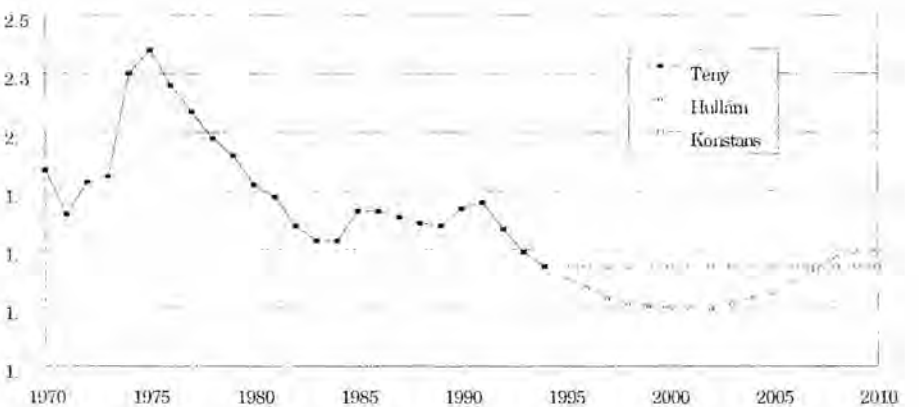

7. ábra

A teljes termékenységi arányszám tényleges és hipotetikus alakulása 1970–2010 között

A termékenység naptárára – a kor szerinti termékenységi arányszámokra – az 1993. évi megoszlást vettük alapul, és a jövőbeni szintekhez a megfelelően felszorzott arányokat rendeltük hozzá. A fiú–leány születési arány az előreszámításban egységesen az 1993. évivel egyenlő: 1,053, illetve a fiúk születési aránya: 0,513.

A HALANDÓSÁG FIGYELEMBEVÉTELE

A halandóság magyarországi alakulása az 1950–1960-as években – a demográfiai átmenet keretében – a fejlett országokat követő, közelítő volt. Míg az átmenet kezdetén, a múlt század végén 5–10 év volt a differencia a születéskor várható átlagos élettartamban Magyarország és olyan országok között, mint Finnország vagy Ausztria, ez a különbség az 1960-as évek elejére nemcsak megszünt, hanem a férfiak halandósága alacsonyabbnak mutatkozott, mint az említett két országban.

Az 1960-as években kezdődik a magyarországi halandóság alakulásának legújabb szakasza, amelyet a stagnálás és a nemek közötti differenciák növekedése jellemez. Ez egyúttal a férfiak jelentős halandóságromlását is jelenti, miközben a nők élettartama lassan tovább nőtt. Jelenleg – az 1993. évi halandósági tábla alapján – egy fiú újszülött 64,5, egy leány pedig 73,8 évre számíthat. Az 1980-as évek végére, az 1990-es évek elejére azonban új folyamatok jelentek meg, amelyek következtében az 1990-es évek adatai szerint főként a férfiak halandóságemelkedése tetemes mértékű. A kor szerinti halálozási arányszámokból még inkább kitűnik, hogy elsősorban a középkorosztályok halandósága emelkedett, miközben tovább csökkent a csecsemő- és gyermekhalandóság.

A halandóság differenciális vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy a jelenlegi halandósági szintek megmaradnak, illetve a trendek folytatódnak a következő időszakban is. Sem az általános, sem pedig a differenciális halandóság vizsgálatában nem találunk olyan jelzéseket, amelyek szerint megkezdődne az újabb általános halandóságcsökkenés Magyarországon. Természetesen tizenöt év alatt, 2010-ig elképzelhetők jelentős változások, de jelenleg ezek modell szintű előrevetítésére sem látunk alapot.

Két hipotézist veszünk fel tehát: a konstans változat az 1993. évi születéskor várható élettartamokat viszi változatlanul tovább, míg a trend- vagy hullámváltozatban az élettartamok lineáris trend szerint változnak, a férfiaknál csökkennek, a nőknél emelkednek. Ennek megfelelően a 2010-re becsült értékek 63,41, illetve 75,30 év.

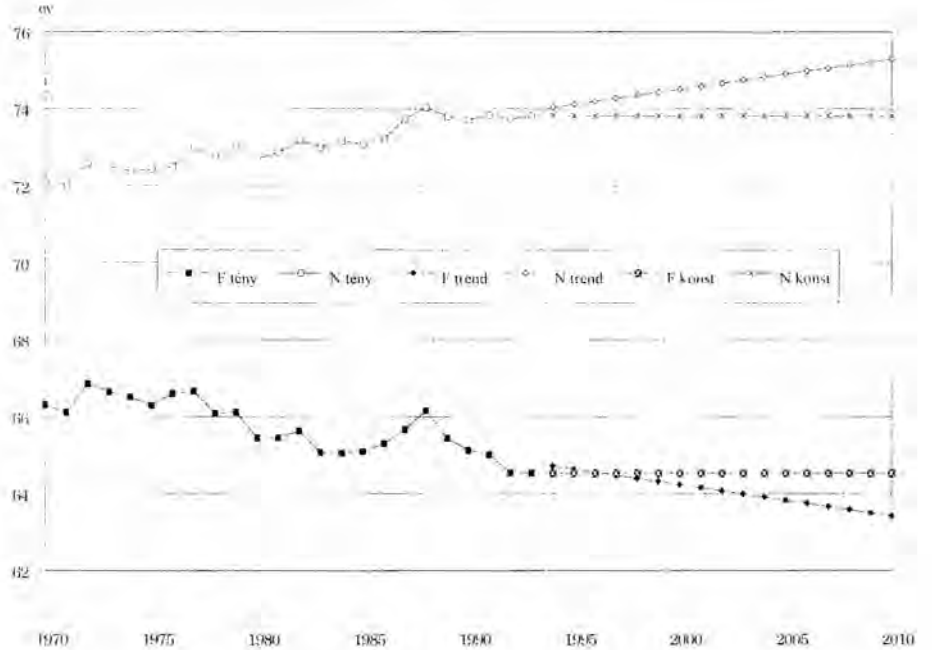

8. ábra

A férfiak (F) és a nők (N) születéskor várható átlagos élettartama, 1970–2010

A konkrét számításokban az 1993. évi halandósági táblából számított perspektivikus továbbélési valószínűségekből indultunk ki. A jelen technikai szakaszban ezeket az élettartamban felvett változásoknak megfelelő hatványkitevővel módosítottuk. Ezeket a hatványkitevőket az élettartam-változásból exponenciális regresszió útján számítottuk ki.

A nemzetközi vándorlással kibővített előreszámítást egy erre a célra kifejlesztett komplett számítógépes programmal végeztük. A programtáblának egy blokkja a hipotézisek megadására szolgál, másik pedig az 1994–2010 közötti időszakban a teljes előreszámítást végzi.

Ez a program egy táblázatkezelőben megírt adat- és formulagyűjteményből áll, hipotézisei, paraméterei közvetlenül módosíthatók, és így alkalmas a jelenlegitől eltérő hipotézisek és változatok gyors elkészítésére is.

A termékenységi, halandósági és vándorlási hipotézisek kombinálásával elvileg nyolc forgatókönyv-változatot lehet kidolgozni. A jelenlegi számítások során a következő feltételezések és paraméterek szerepelnek a hipotézisblokkban:

- a hipotézisek megnevezése (konstans, hullám stb.);
- a statisztikai népesség termékenységére vonatkozó hipotézis a naptári éves kor szerinti arányszámok összegében, a teljes termékenységi arányszámban az 1994–2009 évekre;
- a statisztikai népesség halandóságára vonatkozó hipotézis a naptári éves halandósági tábla alapján a születéskor várható élettartamban férfiakra és nőkre az 1994–2009 évekre;

• a bevándorlók, a kivándorlók, a visszatérők és új állampolgárok abszolút számai férfiakra + nőkre ezer főben az 1994–2009 évekre;

• a vándorlók flow és stock népességeire a férfiak és a nők aránya, úgymint az itt tartózkodókra (csak a kezdő évben), a külföldön tartózkodókra (csak a kezdő évben), a bevándorlókra, kivándorlókra pedig egységesen és konstans módon az 1994–2009 közötti időszakra;

• a visszatérőkre és az új állampolgárokra a jelenlegi rendszer a mindenkori külföldön tartózkodók, illetve itt tartózkodók népességének nemi arányával számol;

• a különböző népességkategóriák termékenységének mértéke – arányszámok az átlagtermékenységhez viszonyítva – úgymint itt tartózkodók, külföldön tartózkodók, visszatérők és új állampolgárok (kumulált) népessége;

• a nemek aránya a születéskor, minden kategóriára és minden évre egységes arányszám;

• korspecifikus termékenységi arányszámok az anya születési évjárata szerint, 1993. évi adatok;

• perspektivikus továbbélési valószínűségek életkor és nemek szerint az 1993. évi halandósági táblából;[5]

• a bevándorlók és a kivándorlók százalékos megoszlása életkor és nemek szerint;

• szorzószámok, illetve hatványkitevők a változó termékenységi és halandósági feltételezések átvezetésére a korspecifikus arányszámokon, illetve továbbélési valószínűségeken. A termékenység esetében a szorzó a hipotetikus és az 1993. évi gyermekszámátlag hányadosa, a halandóság esetében a hatványkitevő exponenciális regresszióból számolt (ehhez a blokk tartalmazza a regressziós paramétereket is), mindez nemenként az 1994–2009 évekre.

Az előreszámító blokk elején meg kell adni a kezdő népességeket. Ezek a következők:

• statisztikai úton továbbvezetett népesség az 1990. évi népszámlálásból, 1994. január 1., férfiak és nők, életkor szerint, összevonva az életkorokat a 80 évesek és idősebbek esetében;

• becsült, tartósan külföldön tartózkodó népesség 1994. január 1., nemek és életkor szerint;

• részben becsült, tartós jelleggel itt tartózkodó külföldiek 1994. január 1., nemek és életkor szerint;

• Részben becsült, 1990 és 1993 között állampolgárságot kapottak állománya nemek és életkor szerint 1994 elején.

Az előreszámítást végző program lépései:

• továbbvezeti a statisztikai népességet az előző évből a termékenységi és halandósági hipotézisek alapján a vándorlás figyelembevétele nélkül;

• becsli az év során bevándoroltak, kivándoroltak, külföldön tartózkodók közül a visszavándoroltak és a magyar állampolgárságot szerzettek számát nemek és életkor szerint;

[5] A különböző adatforrások elégtelensége miatt az előreszámítás felső nyitott korcsoportjának a 80 éves és idősebb korcsoportot kellett venni (ez némileg korlátozza a felhasználhatóságot a legidősebbek vonatkozásában).

az első két esetben a megadott abszolút számok és kormegoszlások, a második két esetben a megadott abszolút számok és a külföldön tartózkodók, illetve az itt tartózkodók nemi és kormegoszlása alapján;

– továbbvezeti az itt tartózkodókat a bevándorlók hozzáadásával, az állampolgárságot szerzettek levonásával, a születésekkel és a halálozásokkal korrigálva;

– továbbvezeti a külföldön tartózkodókat a kivándorlók hozzáadásával, a visszatérők levonásával, a születésekkel és a halálozásokkal korrigálva;

– kumuláltan továbbvezeti a visszatérő népességet az új visszatérők hozzáadásával és a születésekkel, halálozásokkal korrigálva;

– továbbvezeti az új állampolgárok népességét az állampolgárságot szerzettek hozzáadásával, a születésekkel és a halálozásokkal korrigálva;

– kumulálja a kivándorlókat az új kivándorlók hozzáadásával és az életkor elcsúsztatásával.

Az előreszámításhoz olyan modellt dolgoztunk ki, amelyben a természetes népmozgalom útján nemcsak az alapul vett statisztikai népesség változik, hanem a többi népességkategória is. Így az előreszámítási modellben az itt tartózkodó nem magyar állampolgárok, az új magyar állampolgárok, a külföldön tartózkodó állampolgárok, a közülük visszatérők „népességét" szintén „alávetettük" a termékenység és a halandóság hatásának, s ehhez hipotézist kellett alkotnunk arra nézve, mennyiben különbözik ezek demográfiai magatartása a statisztikailag kimutatotthoz képest. A halandóságra vonatkozóan – hosszas becslési procedúrák után – eltekintettünk a figyelembe vett népességkategóriák között lehetséges mortalitási differenciáktól, tehát az előreszámításban mindegyik népességkategória halandósága ugyanaz. A termékenység esetében támaszkodhattunk statisztikai kimutatásra is, 1993-ban ugyanis mintegy 2000 fő volt azoknak a száma, akik nem magyar állampolgárként gyermeket szültek. Ennek alapján megállapítható, hogy a tartós jelleggel itt tartózkodó külföldiek termékenysége mintegy 70 százaléka a magyarországi átlagnak. Jobb híján ugyanezt a szorzót alkalmaztuk a külföldön tartózkodó népesség termékenységére is, azzal, hogy egyfelől erről nincs adatunk, másfelől számítással igazolható, hogy a becsült korösszetételük alapján legfeljebb ekkora szintű lehet az átlagos gyermekszámuk. A visszatérők és az új állampolgárok esetében a statisztikai átlagot alkalmaztuk a gyermekszámra, feltételezve azt, hogy egyrészt az új állampolgárok a megelőző huzamosabb itt-tartózkodás ideje alatt felvették az átlagos hazai demográfiai magatartást, másrészt a visszatérők (akik közül sokan még el sem kezdték termékeny periódusukat) pótolják a külföldön tartózkodás alatt vélelmezhető születéskiesést.

AZ ELŐRESZÁMÍTÁS EREDMÉNYEI

A statisztikai népesség száma az 1994. év eleji 10 millió 277 ezer főről 2000-ig 10 millió 75 ezer, illetve 10 millió 96 ezer főre csökken a változó, illetve a változatlan feltételekkel dolgozó előreszámításban. Ugyanezek az értékek 2010-re 9 millió 674 ezer, illetve 9 millió 726 ezer fő. A reálisnak tekintett változat szerint a statisztikai népesség további csökkenése várható, 2000-ig újabb 181 ezer, 2010-ig összesen 603 ezer fővel. Ezek a (természetes) népességfogyási mértékek alátámasztják a korábbi előreszámítások azon

megállapításait, hogy a huzamos ideje alacsony gyermekszám és a stagnáló élettartam mellett a népességcsökkenés az ezredfordulót követően felgyorsul. A korábbi, 1993-ban közreadott előreszámításhoz képest jelentős elmozdulást figyelhetünk meg az újabban becsült létszámokban. 2000-re a korábbi előreszámítás 10 millió 168 ezer, 2010-re 9 millió 907 ezer főt adott, ami 72, illetve 234 ezer fővel több, mint a jelenlegi reálisnak tekintett változatban. A különbség részben a halandóságra, döntően a pótlólagos születéskiesésre vezethető vissza, amelyet az új változatban alkalmazott, az 1992. évi szinthez képest jóval alacsonyabb gyermekszámátlagok okoznak.

Az új előreszámításban 230 ezer fővel kevesebb a 0–14 évesek, 14 ezer fővel a 15–39 évesek, 11 ezer fővel a 40–59 évesek száma, míg az idősebbek létszáma a nők tovább javuló élettartamát feltételező hipotézis szerint 67 ezer fővel több, mint a korábbi előreszámításokban. Összességében azt lehet mondani, hogy a korábbiakhoz képest jelentős elmozdulást az új változat a fiatalok és az idősek vonatkozásában mutat, tartósan igen alacsony lesz a statisztikai népességben a fiatalok száma, és relatíve tovább növekszik az időseké.

A nemzetközi vándorlás hatására azonban ez a kép jelentősen módosul. Az erősebb bevándorlást feltételező vándorlási hipotézis és az 1987-től megindult új népességmozgások már mérhető következményei együttesen azt eredményezik, hogy lényeges mértékben emelkedik, illetve jelentős népességtöbbletet hoz az új állampolgárok és a tartós jelleggel itt tartózkodó külföldiek csoportja. Az új állampolgárok számát a kétféle hipotézis szerint 2000-re 88–119 ezer főnek, 2010-re 145–233 ezer főnek becslik a forgatókönyvek. Ezen felül évente tartósan itt tartózkodik majd további 110–157 ezer fő külföldi. E két kategória beszámításával a jelenlegi statisztikai népesség 2000-ig 23 ezer fővel növekedne, 2010-ig pedig a csökkenés mértéke 216 ezer fő, s ezzel a népesség száma továbbra is 10 millió fő feletti a reálisan választott modell szerint.

Összehasonlítva a korábbi, 1993-ban közreadott népesség-előreszámítással, a migráció figyelembevételével kalkulált jelen levő népességben 2010-re a 0–14 évesek száma továbbra is 156 ezer fővel kevesebb, ugyanakkor a munkaképes korúak állománya 256 ezer fővel több, és lényegesen, 99 ezer fővel nagyobb az időskorúak létszáma.

Becsléseink szerint a specifikált módon értelmezett jelen lévő népesség száma 1994 elején 10 millió 433 fő, tehát 155 ezer fővel nagyobb a statisztikai népességszámnál. Hangsúlyozni kell, hogy ez minimális becslés a jelen lévő népességszámra.

A „teljes" (potenciálisnak is tekinthető) népességszámot jelzi a jelen lévő népességnek a külföldön tartózkodókkal még megnövelt létszáma. Ez 1994 elején becslésünk szerint 10 millió 553 ezer fő, 266 ezer fővel több, mint a statisztikai létszám. A „teljes" népesség száma az előreszámításban (reális változat) 2000-re 10 millió 418 ezer, 2010-re pedig 10 millió 172 ezer főre csökken.

A továbbiakban a korábbi népesség-előreszámítást és a mostani, „teljes" népességet korcsoportok szerint hasonlítsuk össze ismét 2010-ben! Azt kapjuk, hogy a 0–14 évesek száma 144 ezer fővel kevesebb, a 15–59 évesek száma 340 ezer fővel több, az időskorúaké pedig 114 ezer fővel több, mint azzal korábban, a vándorlás ilyen módszerű figyelembevétele nélkül számoltunk.

Végül a különböző népességkategóriák szerinti 2010. évi koréves előrebecsült létszámok azt erősítik meg, hogy a vándorlás hatásának figyelembevétele nem változtatja meg a kialakult népesség-összetételt (9. ábra). Azaz a jelenlegi és az előrebecsült migráció nagysága nem elégséges ahhoz, hogy a kialakult népesség-összetételt megváltoztassa. A becs-

lések azt mutatják, hogy a jelenlegi feltételek mellett illúziónak minősülnek azok az elképzelések, miszerint a migráció hatására kiegyenlítettebb korösszetétel alakulhatna ki, és az előreszámított nagyságok, bár csökkentik, de még összességükben sem szüntetik meg a népesség fogyását.

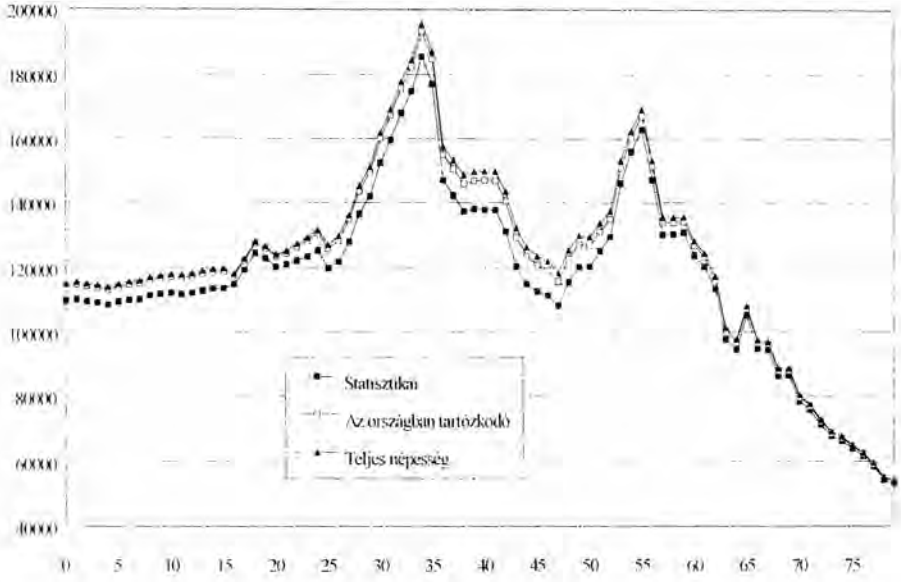

9. ábra

A népesség száma életkor és népességkategória szerint, 2010. január 1.
(„reális" változat)

Összességében megállapíthatjuk:

• a nemzetközi vándorlás figyelembevétele összességében nem változtatja meg a népességfejlődés trendjét, ugyanakkor szignifikánsan módosítja a változások mértékeit. Jelentősen csökkenti a népességfogyást, és ennél is lényegesebb módon hat a munkaképes korúak létszámára, létszámváltozására;

• a nemzetközi vándorlás hatásának teljesebb figyelembevételéhez nélkülözhetetlenek a demográfiai alapon, a komponensmódszer kiterjesztésével végzett előreszámítások, s ezekhez az előreszámításokhoz a korábbiaknál lényegesen több és statisztikailag releváns adatra van szükség. Ez összességében nem jelenti a teljes statisztikai adatrendszer átdolgozását, ugyanakkor igényli a nemzetközi migrációs statisztika jelentős fejlesztését mind a változásra, mind az állományi adatokra vonatkozóan. Ennek egyik feltétele a rendkívül széttagolt információs rendszer áttekintése és a tevékenységek harmonizálása, koordinálása;

• a kimutatások jelenleg csak korlátozott megbízhatóságúak. Amíg ez a helyzet meg nem változik, a nemzetközi vándorlás adatait a magyar népesség demográfiai, társadalmi jellemzőinek feltárásában csak feltételesen vehetjük figyelembe.

Nagy Boldizsár

Lehetséges-e belső határok nélküli Európai Unió közép- és kelet-európai államokkal való kibővülés után?

BEVEZETŐ KÉRDÉS

Az Angliában működő Action Centre for Europe megnevezésű, a brit Parlament Európa-párti tory képviselői szellemi háttérintézményének tekintett szervezet 1995 szeptembere és 1996 februárja között szemináriumsorozatot szentelt a belső határokat lebontó Európa gondolatának. E sorozat keretében többek között arra a kérdésre vártak választ, megtartható-e a határok nélküli belső piac gondolata azok után, hogy közép- és kelet-európai országok csatlakoznak az EU-hoz.[1]

Ha egy kicsit eljátszunk a fenti kérdés szó szerinti értelmezésével, akkor a következő megállapítások tehetők:

A kérdés a belső határok nélküli piac *gondolatára* utal, nem a területre magára. Ebben az esetben azt lehet válaszolni, hogy nincs olyan közép-európai kormány, amely elutasítaná a határok nélküli belső piac eszméjét, így befogadásuk az Unióba nem veszélyezteti a határok nélküli piac képzetét. Ha a kérdés nem a határok nélküli terület gondolatára, hanem magára a területre utal, akkor meg kell állapítanom, hogy nincs mit megőrizni, hiszen ilyen terület összuniós méretekben ma sem létezik, így újabb államok felvétele az Unióba nem fenyegetheti a nem létező területet. Ha az ember arra a töredékre gondol, amelyet a Schengeni Megállapodás és Egyezmény[2] hozott létre, akkor nem látom akadályát annak, hogy néhány közép- és kelet-európai ország – legalábbis hosszú távon – Schengen-földhöz tartozzon.

A feltett kérdés másik finom vonása az, hogy a közép- és kelet-európai országok előtt nem használ határozott névelőt. Ebből az következik, hogy nem feltétlenül valamennyi közép- és kelet-európai ország felvételét kell megvizsgálnunk. A könnyítés fontos, hiszen a Japán-tenger melletti Vlagyivosztok vagy a Belarusz-béli Minszk nyilván sokkal messzebb van Brüsszeltől, mint Varsó vagy Budapest, nem csupán földrajzi értelemben. Éppen ezért az elemzés hátralévő részében csak négy, egyértelműen közép-európai ország, mégpedig a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia helyzetét vizsgálom, amit az is indokol, hogy ezek alkotják a Visegrádi országok csoportját, és ők kötöttek először Európa (társulási) Megállapodást az Európai Közösségekkel.

---

[1] Ez a szöveg a Londonban, 1996. január 11-én elhangzott előadásom adaptált változata, amit a meghívó szíves hozzájárulásával teszek közzé.

[2] Megállapodás a Benelux Gazdasági Unió, a Német Szövetségi Köztársaság és a Francia Köztársaság között a közös határaikon gyakorolt ellenőrzés fokozatos megszüntetéséről (1985. június 14.) és Egyezmény az előbbi Megállapodás alkalmazására (1990. június 19.). Mindkettőt közli 30 I.L.M. 68. old., 1991.

A „lehetséges-e a határok nélküli térség kiterjesztése Közép-Európa államaira" kérdés valójában nem egy „vagy-vagy" típusú dilemma, hiszen az nem vitatható, hogy a határok fizikai összetevőit, a határsorompókat, az érzékelőrendszereket le lehet rombolni, amiképpen a határellenőrzést előíró jogszabályok is egy tollvonással eltörölhetők.

Azt kell inkább vizsgálnunk, hogy a belső határok felszámolása milyen következményekkel jár, és vajon az érintett társadalmak elviselnék-e azokat. Létrejöhet-e az egységes térség a társadalmi és gazdasági szövedék szétszakítása, a jogállam működésének megbénítása nélkül? Így a „megvalósítható-e" helyébe a „társadalmilag és politikailag kívánatos-e" kérdése kerül. A válasz pedig nem intézhető el egyszavas igennel vagy nemmel, kiváltképp, mivel a válaszadó értékválasztásaitól és történelmi tapasztalaitól függ.

Ez a tanulmány korlátozott kísérletet tesz arra, hogy a határok nélküli terület középeurópai országokra való kiterjesztésének néhány következményét áttekintse. Nem törekszik a gazdasági és kulturális hatások feltérképezésére, nem foglalkozik az áru, a tőke és a szolgáltatások mozgásával, kizárólag a természetes személyek migrációjára összpontosít.

Egy egyszerű táblázat segít a következmények áttekintésében.

A néhány közép-európai államot is magában foglaló határok nélküli terület létrehozása következményeinek áttekintő táblázata*

		Szabályozott migráció	Irreguláris migráció	
			Kényszervándorlás	Illegális migráció
Előny	EU	1	5	9
	Csatlakozó államok	2	6	10
Hátrány	EU	3	7	11
	Csatlakozó államok	4	8	12

* A táblázatban szereplő számok egy-egy érvcsoport rövidítési, egyszerűen a logikai hely azonosítását szolgálják, nem értékek. Tartalmukat a további szöveg fejti ki.

SZABÁLYOZOTT MIGRÁCIÓ

Ad 1. Szabályozott migráció – előnyök az EU oldalán

A szabályozott migráció munkavállalás vagy szolgáltatásnyújtás céljából vagy bármely más jogszerű okból megvalósuló vándorlásra utal. Az 1990-ben a szabad mozgás tárgyában elfogadott három irányelv[3] után már csak annak az uniós állampolgárnak nincs joga egy másik országba költözni, akinek nincs „a fogadó tagállamban minden kockázat ellen védő betegségbiztosítása és megfelelő forrásai annak elkerülésére, hogy a tartózkodás ideje alatt a fogadó tagállam társadalmi szolgáltató rendszerének terhére legyen".[4] Értelemszerűen a közép-európai országok csatlakozása után ezen országoknak állampolgárai közül is csak azok lennének kizárva a korlátlan migrációs jogból, akik az idézett irányelv hatálya alá esnek.[5]

Megítélésem szerint az EU mindazokat az előnyöket élvezné, amelyek abból adódnak, hogy jól képzett szakemberek hajlandóak dolgozni vagy szolgáltatásokat nyújtani a helyi állampolgárokénál alacsonyabb bérekért, nehezebb feltételek között stb.[6]

A migráció mértékét illetően a jóslatom az, hogy a cseh, lengyel, magyar és szlovák legális migránsok száma a többi EU-országban egy kezdeti felfutás után viszonylag alacsony szinten stabilizálódik anélkül, hogy az országos vagy regionális egyensúlyokat megbontaná. (Helyi szinten, például a határok közelében a reguláris migráció okozhat kényelmetlenségeket a fogadó EU-országban.) Ezt az állítást alátámasztó relatív bizonyíték az, hogy a mediterrán kibővülést követően az ezekből az országokból származó munkások, szolgáltatók és egyéb bevándorlók száma nem nőtt radikálisan.[7] A jövőbeni közép-európai bevándorlók alacsony száma mellett szól az is, hogy aki ezekből az országokból

---

[3] 90/364 (EEC Council) irányelv (OJ. 1990 L180/26) azoknak a tartózkodási jogáról, akiknek nincs speciális jogcíme. 90/365 (EEC Council) irányelv (OJ. 1990 L180/28) az aktívitásukat befejezett munkavállalókról és önálló foglalkozást gyakorlókról, és 90/366 (EEC Council) irányelv (O.J. 1990 L180/30) a szakképzésben részt vevő diákokról. A diákokra vonatkozó irányelvet utóbb – a jogalapjának változtatása miatt – újra kibocsátották 93/36 (EEC Council) irányelvként.

[4] Council Directive 90/364 EEC of 28 June 1990. OJ 1990 L180/26. Article 1 para 1.

[5] Elképzelhető, sőt valószínű, hogy a közép-európai országok jogi csatlakozása után egy átmeneti periódusban az újonnan csatlakozott országok állampolgárainak migrációs jogát korlátozni fogják, ahogyan az a mediterrán országok esetében is történt. Ez azonban időleges, nem is feltétlenül bekövetkező kivétel, ami az elemzés lényegét nem érinti.

[6] Relative olcsó munkaerő és szolgáltató megjelenésének a szakszervezetekre és a helyi munkavállalók helyzetére gyakorolt hatása komplex, áttekintése nem fér a tanulmány keretei közé.

Már itt látszik az imént a választadó értékpreferenciáira utaló megjegyzés jelentősége. A munkaadó örül az olcsó munkaerő megjelenésének, a helyi munkavállaló keserűséggel látja azt. Ami az egyiknek előny, a másiknak hátrány. Amennyiben lehet, megpróbálom a szervezet mint egész, illetve a csatlakozó államok makrogazdasági egysége szempontjából megítélni a következményeket.

[7] A bizonyíték azért relatív, mert az átmeneti időszak, amely a munkavállalást (de nem a szolgáltatásnyújtást) korlátozta, csak a közelmúltban ért véget. Franciaországban például a görög, portugál és spanyol munkaerő száma csökkent vagy stagnált ezen országok csatlakozása (1981, illetve 1986 után).[1] A kivándorlás Spanyolországból valójában csökkent 1986 után. (1983-ban 25,8 ezer főt tett ki, 1988-ban pedig 16,1 ezer főt.[2])

ki akart vándorolni, az legálisan vagy illegálisan már emigrálhatott.[8] Nincsenek megbízható statisztikák az 1989 utáni időszakra vonatkozóan,[9] de azt tudjuk, hogy a kivándorlás Magyarországról a világ valamennyi országába (beleértve azokat a közép- és kelet-európai országokat, ahová sokan házasodtak) sohasem haladta meg az évi hétezer főt, és rendszerint a három és fél–négyezer fő tartományban maradt.[10]

Így a négy országból a másik tizenöt EU-tagállamba irányuló migráció feltehetően néhány tízezer, esetleg néhány százezer új bevándorlót eredményezne.[11] Ez a növekmény nem változtatna érdemben azon a megoszláson, amelyet a jelenleg az EU területén tartózkodó mintegy tizenhétmillió külföldi alakított ki. Így a Közösség Bizottságának az Unióba bevándorlást előnyként értékelő 1994-es szavai a közép-európai országok csatlakozása után is érvényesek maradnának. „A bevándorlás pozitív folyamat, amely gazdasági és kulturális előnyökben részesítette mind a befogadó országokat, mind a bevándorlókat magukat. Néhányan a bevándorlás teljes megszüntetését szorgalmazzák; ez se nem lehetséges, se nem kívánatos: amire szükség van, az a bevándorláspolitika megfelelő kezelése."[12]

Ad 2. Szabályozott migráció – előnyök a csatlakozó államok oldalán

Miután abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a csatlakozó államok gazdasági és pénzügyi teljesítménye majdan megközelíti a korábbi tagállamokét, feltételezhetjük, hogy lesz olyan vándorlás is, amely korábbi tagállamokból a friss tagállamokba irányul, és az előbbiekhez hasonló előnyös hatásokkal jár. Ezt a feltételezést alátámasztja az, hogy az USA, brit és német állampolgárok száma érzékelhetően megnőtt a közép-európai országokban a politikai változások után. A nagymérvű közvetlen tőkebefektetések és a nagyszabású se-

---

[8] „1968 és 1989 között 244 597 fő hagyta el Csehszlovákiát"[3]. Lengyelország évi nettó vesztesége mintegy 20 000 fő volt az 1960-as és 1970-es években, és további 250 000 fő 1981 és 1990 között. Ezek a számok csak a legális emigrációt tartalmazzák.[4] Az 1981 és 1988 között bekövetkezett nem hivatalos emigrációt 533 000 főre becsülik.[2] Magyarországgal kapcsolatban a számok azt mutatják, hogy mintegy 50 000 ember vándorolt ki legálisan és becslések szerint további 70 000 illegálisan 1963 és 1988 között.[5]

Külön kategóriaként tartják számon a német nemzetiségűeket, akik (Nyugat-) Németországba települtek át (Aussiedler). 1970 és 1989 között 800 000, 1989 és 1990-ben pedig újabb 400 000 Aussiedler hagyta el Lengyelországot.[5]

[9] L. Juhász tanulmányát,[6] továbbá Pavlík–Maresova cikkét, amelyben a szerzők megjegyzik, hogy Csehszlovákiából a regisztrált emigráció 1990-ben 4980, 1991-ben pedig 3237 fő volt, de hozzáteszik, hogy „az új jogszabályok elfogadása még nem vezetett az adatgyűjtés bármiféle javulásához". [7]

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (UN ECE) által kiadott International Migration Bulletin szerint a nettó migráció többletet mutat a Cseh Köztársaságban (6000 fő 1993-ban, 10 000 fő 1994-ben), a Szlovák Köztársaságban (2000 fő 1993-ban és 5000 fő 1994-ben). Lengyelország mérlege kismértékben negatív (15 000 fő 1993-ban és 19 000 fő 1994-ben). Mindegyik érték a világméretű vándorlást (nem csupán az EU relációt) tükrözi.[8]

[10] L. i.m. [6]

[11] Ebben a becslésben nincsenek benne a szezonális munkások és azok, akik csak a rövid távú (egy évet meg nem haladó) tartózkodás céljára utaznak egy másik EU-országba.

[12] L. Commission[9]

gélyprogramok több ezer szakember és önkéntes határozott idejű migrációját hozták magukkal.[13]

A szabályozott migrációból fakadó előny nemcsak abból a tudásból és kulturális gazdagodásból adódik, amit a külföldi bevándorló hoz magával, hanem – s talán ez a jelentősebb – abból is, ami a közép-európai hazáját elhagyó, majd oda visszatérő migráns tarsolyában van. Az oktatásban, kutatásban és a termelésben hasznosított szakértelem, tapasztalat és kapcsolatok legalább olyan fontosak a származási ország szempontjából, mint azok az átutalások, amelyeket a migráns külföldi munkavállalása idején hazaküldött. Általános meggyőződés ebben a régióban, hogy azok körében, akik komolyan mérlegelik hazájuk elhagyását (és rendelkeznek az ehhez szükséges képességekkel), a leginkább preferált cél az időszakos (néhány éves) külföldi munkavállalás vagy vállalkozás.[14]

A csatlakozó országokat érintő előnyök sorában említendő, hogy azon állampolgáraik, akik eddig is az EU területén éltek, de harmadik államok állampolgárainak minősültek, ami súlyosan korlátozta munkavállalási és mozgási szabadságukat, a csatlakozás után EU-állampolgárrá válnak, amivel együtt jár jogosítványaik jelentős bővülése.

Ad 3. Szabályozott migráció – hátrányok az EU oldalán

A dolgok logikájából fakadóan a munkaerő-kínálati többlet, illetve az élesedő verseny a szolgáltatást nyújtók oldalán a társadalom bizonyos szektoraiban (szakszervezetek, szakmai kamarák) hátrányként fog értékelődni.

Mivel a munkakeresés – minimum hat hónapon át, de gyakorlatilag rövid szünetekkel folyamatosan – valamennyi uniós állampolgár alanyi joga, a csatlakozás a közbiztonság bizonyos területein gondokat okozhat. A frissen csatlakozó államok társadalmának leghátrányosabb helyzetű tagjai, valamint a bűnözők alkalmasint hasznot fognak húzni a tizenkilenc országban való korlátlan mozgás jogából, ami a szabálysértések vagy bűncselekmények számának növekedéséhez vezethet.

Ad 4. Szabályozott migráció – hátrányok a csatlakozó államok oldalán

Elsőként a „brain drain" fokozott veszélye említendő. A közép- és kelet-európai tudományos elit elcsábításának tendenciája régóta ismert. A húzótényezők legfontosabbika nem annyira a magasabb személyes jövedelem, inkább az, hogy bizonyos típusú kutatási és fejlesztési munkákat megfelelő felszerelések, szakmai környezet és finanszírozás hiányában térségünkben nem lehet elvégezni. Ebből következően azok a kutatók és tudósok, akik ragaszkodnak egy konkrét projekt kivitelezéséhez, legalább annak időtartamára migrálni kényszerülnek. Másokat egyszerűen a jobb élet- és munkafeltételek vonzanak a

---

[13] Az 1995. január 1-jén Magyarországon tartózkodó 1700 olyan USA-állampolgár közül, akik már legalább egy éve voltak itt, vagy egyévesnél hosszabb tartózkodási engedéllyel rendelkeztek, mindössze 327 érkezett 1990 előtt. A túlnyomó többség, 1373 fő, 1990 és 1994 között jött Magyarországra.[10]

[14] L. például Pavlik és Marcsova Csehszlovákiáról,[7] Okolski Lengyelországról,[11] Rédei Magyarországról.[12]

fejlettebb nyugati országokba. Azt gondolom, ez a fajta szabályozott migráció csak akkor hátrányos a származási országnak, ha a migránsok néhány évnél hosszabb ideig vagy végleg külföldön maradnak, és ha a tevékenységük eredményeképpen létrejövő szellemi tulajdonjogoknak nem ők – s így közvetve hazájuk –, hanem az őket alkalmazó intézmények lesznek a haszonélvezői.

A második hátrány az ellenkező irányú hatásban mutatkozik: bizonyos foglalkozások gyakorlóit, illetve szolgáltatások nyújtóit az ezekbe az országokba irányuló migráció szorít ki a piacról. A „nyugati" jelző sokak fejében még mindig annyit jelent: „jobb, mint a hazai". Ezért a helyi könyvvizsgálók, film-, video- és előadóművészek, tanácsadók, a reklámiparban dolgozók nagyon erőteljes „nyugati" versenytársakkal kerültek szembe, akiket a helyi közönség – gyakran igazságtalanul – a nemzeti vállalkozásoknál jobb színvonalúnak tekint. Ez a verseny a csatlakozás után ki fog éleződni, és ki fog terjedni olyan foglalkozási ágakra, amelyek most még relatíve védettek, de a közösségi szabályozás értelmében a külföldi versenytársak elől el nem zárhatók (például bíróságok előtti jogi képviselet).

További hátrány a diákok elvándorlása a jobban felszerelt egyetemekre. A külföldön tanuláshoz fűződő korlátlan jog a legtehetségesebbeket arra sarkallhatja, hogy tanulmányaikat teljes egészében a legtekintélyesebb nyugat-európai egyetemeken végezzék, megfosztva ezzel küldő országukat olyan értelmiségiektől, akik tudatformáló éveikben a hazai problémák környezetében szocializálódtak volna.

A csatlakozó országokat érő hátrányok közül az egyik legfontosabb – s meglehet, a határok nélküli terület létrehozásának legfőbb akadálya – az Európai Közösségeket létrehozó szerződés 100c cikkében meghatározott közös vízumpolitikához alkalmazkodás követelménye. A 100c cikk 3. bekezdése szerint 1996. január 1-jét követően a Tanács – a Bizottság javaslatára és a Parlamenttel való konzultációt követően – minősített többséggel megnevezheti azokat a harmadik országokat, amelyek állampolgárainak érvényes vízummal kell rendelkezniük a tagállamok külső határainak átlépésekor. A leendő új tagállamok közül azok, amelyeknek nagy nemzeti kisebbségei élnek a szomszédos országokban, politikailag nehezen elfogadhatónak tarthatják majd azt a követelményt, hogy ezen kisebbségek tagjai csak vízum birtokában léphessenek területükre, illetve, hogy saját állampolgáraik csak bepecsételt vízummal látogathassák meg Erdélyben vagy Ukrajnában élő rokonaikat.[15]

IRREGULÁRIS MIGRÁCIÓ

A kifejezés mind a kényszervándorlást, mind az illegális migrációt magában foglalja. Kényszervándorlásnak tekintem azt, amikor az otthonát elhagyó személy nem önként dönt szokásos lakhelye feladásáról, hanem erre külső körülmények, személye vagy csoportja

[15] A mondat azon a feltételezésen alapul, hogy ha az Unió vízumkötelezettséget vezet be (illetve tart fenn) Romániával és Ukrajnával szemben, akkor az érintett országok is viszonossági alapon vízumfelvételre fogják kötelezni az Unió valamennyi tagállamának polgárait, így a magyarokat és a lengyeleket is. Aligha várható olyan aszimmetrikus helyzet létrejötte, mint a magyar–amerikai, illetve magyar–tunéziai viszonyban, amelyekben a domináns fél mentesül a vízumkényszer alól, míg partnerének állampolgárai továbbra is sorban állhatnak a képviseletek előtt.

ellen irányuló üldöztetés kényszeríti[16], míg az illegális migráció kifejezés a személyek olyan mozgásaira utal, amelyek során az érintett a határátlépésre, letelepedésre és munkavállalásra vonatkozó szabályok megkerülésével és/vagy megsértésével lép be és tartózkodik egy adott állam területén.

KÉNYSZERVÁNDORLÁS

Az Európai Közösségekben és Európa többi országában megvalósuló menedékkeresés mintái a történelem folyamán megváltoztak. Az 1951. évi, a menekültek státusára vonatkozó genfi Egyezményt[17] az egyesével vagy néhányadmagával felbukkanó politikai menekültek helyzetének szabályozására (de nem a státusáról való döntést eredményező eljárás megszabására) tervezték, és főképp a Kelet–Nyugat konfliktusban használták politikai eszközként.[18] A fejlődő világból érkező, nem kommunista üldözés elől menekülők számának megszaporodása az 1980-as években, valamint a volt Jugoszláviában bekövetkezett vérfürdő és etnikai tisztogatás megkérdőjelezte a menekültelismerés európai nemzeti rendszereit, amelyek hosszadalmas, de alapos és rendszerint nagyvonalú eljárásokra támaszkodtak.

Új fogalmak, eljárások és technikák születtek.[19] Ezek közül néhány különösen megszorító és – legalábbis potenciálisan – ellentétes az 1951. évi Egyezmény betűjével vagy szellemével, illetve az általános emberi jogi követelményekkel. A közelmúltban kialakult vagy széles körben alkalmazni kezdett kategóriák közül sokan bírálják a harmadik befogadó ország, a biztonságos származási ország koncepcióját, akárcsak az utasszállítók ellen alkalmazott szankciókat. Más fejlemények semlegesnek vagy éppen a megváltozott körülményekre adott megfelelő válasznak minősülnek (ilyen a UNHCR kibővített mandátuma, az ideiglenes védelem szabályozott alkalmazása). Természetesen az értékelő mentalitásától függ, hogy előnyösnek vagy hátrányosnak tartja-e az Európai Unióhoz csatlakozással együtt járó (politikai) kötelezettséget a menekültügyben illetékes miniszterek határozataiban és következtetéseiben megfogalmazott koncepciókhoz és várakozásokhoz való

---

[16] Ha a kényszervándorló nem lépi át országa határait, csak azon belül más helyre költözik, akkor ő ún. belső menekült, ha más országban keres oltalmat, akkor menekülőnek nevezzük mindaddig, amíg menekültstátusra vonatkozó igényét el nem ismerik. Azt követően megnevezése: (politikai) menekült. Ez a tanulmány a belső menekültekkel nem foglalkozik.

[17] L. 1989. évi 15. tvr.

[18] Hathaway[12] írja az Egyezményről: azt „gondosan úgy fogalmazták, hogy csak azokat a személyeket foglalja magában, akiket államukban fajuk, vallásuk, nemzetiségük, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozásuk vagy politikai nézeteik alapján fosztottak meg jogaiktól, vagyis olyan alapokon, amelyek tekintetében a Keleti Blokk gyakorlata történelmileg is problematikus volt. [...] Azoknak a védelmet téve meg kötelezőnek, akiknek (a Nyugat által kezdeményezett) polgári és politikai jogait fenyegetik anélkül, hogy egyidejűleg védelmet nyújtanának azoknak a személyeknek, akiknek a (szocialisták által kezdeményezett) gazdasági és szociális jogait fenyegeti veszély, az Egyezmény egy hiányos és politikailag elfogult emberi jogi alapozást tett magáévá."

[19] L. például [14, 15]

igazodásra.[20] Míg én komoly fenntartásokkal fogadom például az utasszállítókat sújtó szankciókat,[21] addig mások, így a régió idegenrendészeti jogszabályainak megalkotói azt gondolják, hogy a kellő dokumentumok nélkül utazó személyt szállító légitársaság vagy hajótársaság megbüntetése alkalmas eszköz a nem valódi kérelmezőknek a menekülteljárásból való kizárására.

Ad 5. Kényszervándorlás – előnyök az EU oldalán

Az elmúlt évek általános tendenciája az Európai Közösségekben, illetve az Európai Unióban abban áll, hogy megpróbálták

- csökkenteni az adott országban benyújtott kérelmek számát,
- elkerülni azt, hogy a kérelmező több országban folyamodjon menekültstátusért,
- felgyorsítani az eljárást és megrövidíteni a nyilvánvalóan alaptalan kérelmeket benyújtó személyek tartózkodási idejét (csökkentve így az eljárás költségeit is), valamint
- elismertetni harmadik államokkal azt a kötelezettségüket, hogy egy kérelmező státusáról döntsenek még akkor is, ha maga a kérelmező jobban szerette volna, hogy menekült mivoltáról a kérelem beadásának országában, nem pedig valamely harmadik (tranzit) államban döntsenek.

Jelenleg nincs egyetlen olyan dokumentum sem, amely valamennyi uniós tagállamra nézve jogilag kötelezően meghatározná, hogy mely állam felelős a menekültügyi eljárás lefolytatásáért, milyen eljárási garanciák alkalmazandók, hogyan kell az 1951. évi Egyezmény menekültmeghatározását értelmezni és miképpen kell(ene) az új fogalmakat (például ideiglenes védelem, biztonságos származási ország) mérvadó módon beépíteni a nemzetközi menekültjogba vagy az Unió jogrendjébe. Az 1990-ben a tizenkét tagállam által megszövegezett Dublini Egyezmény a menekültstátus iránti kérelem elbírálására köteles ország kijelöléséről[22] még nincs hatályban, az 1990-es Schengeni Alkalmazási Egyezmény, amely szintén tartalmaz a menekültügyi eljárás lefolytatásáért felelős állam kijelölésére vonatkozó szabályokat, csak az Unió tagállamainak kevesebb, mint felében hatályos. A migrációért felelős miniszterek határozatai a nyilvánvalóan alaptalan kérelmekről, a harmadik befogadó országról, azon országokról, ahol általában nincs üldöztetés, valamint az 1951. évi Genfi Egyezmény 1. cikkének értelmezéséről nem kötelezőek.

A közép-európai országok csatlakozása az Európai Unió szempontjából azzal az előnnyel jár, hogy – amennyiben a jelenleg érvényes szabályok nem változnak és nem alakul ki a tehermegosztás (új) rendje – a nyilvánvalóan alaptalan kérelmező kiszűrése és a megalapozott kérelmező státusának elismerése és támogatása nagyrészt az ő feladatukká válik. Ennek egyszerű oka van: azok a menekülők, akiknek nincsenek közeli családtagjaik a „régi" EU-tagállamokban, nem kívánhatják majd meg, hogy kérelmüket a gazdagabb nyugati országok vizsgálják meg, kivéve, ha megfelelő útiokmányokkal az Európai Unión kívülről

[20] Ezek egy részét még az Európai Uniót létrehozó szerződés alkalmazását megelőző, tisztán kormányközi struktúrában, más részét már a Maastrichti Szerződés K cikke szerint fogadták el, de jogforrási természetük mindkét esetben zavaros. Annyi biztos, hogy közvetlenül nem kötelezőek.

[21] Akárcsak az ECRE, a UNHCR és más szakértők.

[22] L. [16]

közvetlenül oda repültek/érkeztek.[23] Ahogy azt az elmúlt hét év valamennyi nagy kényszervándorlási hulláma mutatta (különösen a kiáramlás Romániából és Jugoszláviából), Közép- és Kelet-Európa országai fognak az eljárás lefolytatására hivatott államnak, illetve befogadó harmadik országnak minősülni. Tekintettel arra, hogy az Unióban ez idő szerint nincsenek olyan szabályok, amelyek pénzügyi támogatást irányának elő a nagyobb számú kérelmet elbíráló tagállamok javára, a közép-európai államok csatlakozása egyértelműen előnyös lenne az EU-nak: a jómódú központi földrajzi helyzetű régi tagállamok újabb pénzügyi befektetés vagy közigazgatási fejlesztés nélkül átruházhatnák a kérelmekről való döntés felelősségét, valamint az elismert menekültek védelmezésének és támogatásának terhét az újonnan csatlakozó országokra.

Ad 6. Kényszervándorlás – előnyök a csatlakozó államok oldalán

Ha valóban megfogalmazódik az EU-ban egy összehangolt menekültpolitika, ahogyan azt az Európai Uniós Szerződés K.1 (1) cikke és a Maastrichtban elfogadott Nyilatkozat elsődleges fontosságú, közös érdekű ügynek deklarálva előírja, és ha a közös álláspontok, közös lépések és egyezmények elfogadását a minisztériumok közötti valódi konzultáció és együttműködés előzi meg, ahogyan azt a K.3 (1) cikk kilátásba helyezi, akkor a középeurópai országok jelenlegi összehangolatlan, erőforrás-hiányos és jogilag sokszor megalapozatlan gyakorlata[24] helyébe a menekülőkkel és az elismert menekültekkel kapcsolatban egy hatékony és jogilag artikuláltabb bánásmód léphet. Az előnyök közé tartozhat az is, hogy a rendszer részeként ezek az országok nem funkcionálnának tovább a visszautasított kérelmezők gyűjtőmedencéjeként, illetve olyan országokként, ahová a menekülő – kérelmének érdemi vizsgálata nélkül – mint harmadik befogadó országba visszaküldhető, hanem maguk is hasznosíthatnák az igazságügyi és belügyi együttműködés keretében kialakított eszközöket. Így eltávolíthatnák azokat a személyeket, akiknek nem lenne jogalapja arra, hogy kérelmüket a csatlakozó tagállamokban vizsgálják meg, az arra jogosultak esetében pedig élhetnének az eljárásra kötelezett államot meghatározó szabályok adta lehetőségekkel.[25]

A tagsággal együtt járó nem lebecsülhető előny lenne, hogy a felvettek befolyásolhatnák a menekültpolitikára vonatkozó döntéseket. Ez kellemesebb lenne a jelenlegi helyzetnél, amelyben a döntéseket nem alakíthatják, de hatásaikat teljes mértékben el kell viselniük.

---

[23] Mind a Dublini, mind a Schengeni Egyezmény az eljárásra köteles állam kiválasztásánál elsőként azt az államot nevezi meg, ahol a kérelmezőnek már menekültként elismert közeli családtagjai élnek.

[24] L. Nagy[17]

[25] Nyilván e mondat teljes értelme akkor fog érvényesülni, ha akár a Dublini Egyezmény, akár a Schengeni Egyezmény hatálya a jövőben valamennyi tagállamra kiterjed.

Ad 7. Kényszervándorlás – hátrányok az EU oldalán

Akik eddig nem valódi menekültként visszaküldhetőek voltak a közép-európai országokba, a csatlakozás után megkövetelhetnék, hogy az őket nem kívánatosnak tartó államok eltűrjék jelenlétüket. Hivatkozhatnának ugyanis a munkavállaláshoz fűződő jogukra vagy arra, hogy megfelelő biztosítás és anyagi eszközök birtokában tartózkodási joguk az EU irányelvein alapul. Ezeknek a személyeknek a száma feltehetően nagyon kicsiny lenne.[26] (Ha a vizsgálatot kiterjesztjük Bulgáriára, Romániára és a szovjet utódállamokra, akkor ez a hátrány természetesen sokkal súlyosabb lehet.)

Az EU-államok szempontjából további komplikáció, hogy ha a közép-európai államok teljes jogú tagokká válnak, akkor az azokat érintő menekülőhullámok definíció szerint közös ügyeknek minősülnek, amelyekre – az 1996. évben kezdődő kormányközi konferencia által esetleg módosított – maastrichti eszköztárral kell válaszolni. Az a fajta visszafogottság – és a határok bezárása –, amely a romániai és később a délszláv menekülők mozgását kísérte, nem lenne fenntartható egy esetleges Ukrajnából kiinduló vagy Ukrajnán keresztül zúduló nagyobb kiáramlásnál. Ekkor a Lengyelország, Szlovákia, illetve Magyarország határára érkező ukrán vagy Ukrajnán átutazott menekülőt az Unió tagállamai kénytelenek lennének beengedni, mert nem hivatkozhatnának arra – mint a romániaiak és a jugoszláviaiak esetében –, hogy befogadó harmadik országon átutazva érkeztek.[27]

Ad 8. Kényszervándorlás – hátrányok a csatlakozó államok oldalán

A nemzeti menekültpolitika feletti ellenőrzés elvesztését lehet hátrányként értékelni, különösen azokban az országokban, ahol a menekülők bizonyos csoportjait nemzetiségük miatt vagy egyéb okokból előnyben részesítik. Az ilyesfajta, rendszerint közigazgatási, nem formalizált gyakorlatnak az EU-tagság elnyerését követően véget kell majd vetni. Az a fajta nagyvonalúság, amelyet Magyarország tanúsított a Romániából érkező magyar származású menekülőkkel szemben, minden bizonnyal szigorú kritikát váltana ki, ha ezt hazánk immár EU-tagállamként próbálná megismételni.

Ugyancsak hátránynak tekinthető a személyek visszaadása fölötti ellenőrzésben bekövetkezendő változás. Jelenleg valamely személy visszaadása Közép-Európába (akár azért, mert ott is kérelmezhetett volna menekültstátust, akár azért, mert tartózkodása az Unió területén illegális) külön szerződésen alapul, amelyet a közép-európai ország az Európai Unió egy vagy több tagállamával kötött. Ilyen szerződés hiányában ma még egyetlen uniós tagállam sem követelheti meg, hogy Csehország, Lengyelország, Magyarország vagy Szlovákia valakit – akár a menekültügyi eljárás lefolytatása céljából, akár azért, mert illegális nyugat-európai belépését vagy tartózkodását megelőzően ezeken az országokon átutazott – visszafogadjon. Csatlakozásuk után a közép-európai országok elvesztik azt az előjogukat, hogy a

[26] Salt tanulmányán[4] alapuló becsléseim szerint 1989 és 1991 között 12 000 csehszlovák, 62 000 lengyel és 6500 magyar állampolgár folyamodott menekültstátusért Nyugat-Európában. 1994-ben az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Németország, Spanyolország, Svájc és Svédország statisztikáiban a legtöbb menekültet produkáló tízes listában egyszer sem bukkant fel a visegrádi országok valamelyikének neve [18].

[27] Feltételezem, hogy Ukrajna ebben a helyzetben nem minősül sem biztonságos származási országnak, sem harmadik befogadó országnak.

visszafogadást külön szerződésben megállapított előfeltételekhez, alkalmasint – amint azt Lengyelország és Csehország tette – jelentős pénzügyi támogatáshoz kössék.

A közép-európai országok csatlakozásával járó további hátrány abban áll, hogy az EU-t a nemzetközi menekültjog szabályai és szelleme, valamint az emberi jogi normák megsértése miatt érő kritika[28] azokra az országokra is kiterjedne, amelyek a közelmúltban (például a délszláv válság kapcsán) jobb bizonyítványt állítottak ki magukról.

ILLEGÁLIS MIGRÁCIÓ

Ad 9. Illegális migráció – előnyök az EU oldalán

Amint azt említettem, jelenleg az Európai Unió külső határait illegálisan átlépő személy visszaadhatósága attól függ, létezik-e a közép-európai tranzitország és a visszaadni kívánó EU-ország között megfelelő egyezmény. Egyezmény hiányában mindegyik államba csak saját állampolgárai toloncolhatók vissza. Az illegális migrációhoz kapcsolódó bűncselekmények (embercsempészet, tiltott áruk csempészete, kábítószer- és fegyverkereskedelem) elleni harc ma ugyancsak kétoldalú és többoldalú szerződések és hivatalközi megállapodások függvénye. Természetesen a közép-európai államok csatlakozása után az Unió igazságügyi és belügyi együttműködése keretében kialakított védelmi rendszer ezekben az országokban, illetve velük kapcsolatban közvetlenül alkalmazható lenne, és nem kívánna kétoldalú kormányközi tárgyalásokat.

A közép-európai államok csatlakozása azzal is jár, hogy a jelenlegi tagállamok által az Unió külső határainak őrizetével és az azt átlépő személyek és áruk ellenőrzésével kapcsolatban vállalandó kötelezettségek és terhek[29] nagy része az új tagokra hárul. Az illegális migrációs nyomástól szenvedő jómódú nyugati társadalmak stabilitásának védelmét a közép-európai országok saját emberi és anyagi erőforrásaik terhére fogják megvalósítani. Mi ez, ha nem kristálytiszta előny!

Ad 10. Illegális migráció – előnyök a csatlakozó államok oldalán

Ha akár a schengeni dokumentumokban előirányzott, akár a külső határok átlépését szabályozó egyezményben tervbe vett rendszer valóban működni fog, akkor a kialakítandó átfogó számítógépes hálózat a régió valamennyi forgalom-ellenőrző pontjáról és számos más hivatali helyiségéből is elérhetővé válik, mégpedig bizonyos adatvédelmi garanciák mellett. Ez határozott előrelépés lesz a mai állapothoz képest, amikor például a magyar-

---

[28] Az Igazság- és Belügyminiszterek Tanácsában 1995. november 23-án elfogadott határozat a menekültmegbatározás harmonizálásáról a UNHCR éles kritikáját váltotta ki.[19] A másnap közreadott sajtóközlemény szerint az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága „komoly fenntartásokkal fogadja az Európai Uniót az az egy, amelyről azt gondolja, hogy aláássa a menekültügyi elveket, és nagyszámú menekültet megfelelő védelem nélkül hagy." A Főbiztosságot főleg az nyugtalanítja, hogy „az EU álláspontja lehetővé teszi az államoknak, hogy elkerüljék olyan személyek menekültként való elismerését, akiket »nem állami tényezők« üldöznek."

[29] Akár a schengeni rendszer lesz az, akár a Bizottság által hosszas viszontagságok után javasolt Egyezmény a tagállamok külső határainak átlépéséről. (COM (93) 684 final. OJ 94/C 11/06 (1994. január 15.)

román határon a határátlépést a vonaton ellenőrző határőrnek több mint tízezer nevet tartalmazó, hetente felfrissített számítógépes leporelló figyelmes böngészésével kell megállapítania, hogy meg kell-e tagadnia a vonat valamely utasának beléptetését.

Az illegális migráció kapcsán a csatlakozott országokban jelentkező további előny lenne az, hogy nem csupán saját nemzeti területükre koncentrálnának, figyelmen kívül hagyva jogszabályalkotásuk és jogalkalmazói gyakorlatuk hatását a régió többi államára. A bűnüldöző és jogszolgáltató szervek közötti együttműködés javulása egyértelműen nyereség lenne.[30] Az uniós tagság elősegítené azt a harcot, amely az illegális migrációhoz is kapcsolódó bűncselekmények ellen folyik. A rendszer közös adatbázisa nemcsak a belépésből kizárt vagy a letartóztatandó személyek adatait fogja tartalmazni, hanem az ellopott járművek és fegyverek azonosítását lehetővé tevő információkat is, ami hozzájárulhat a személyükben még nem azonosított bűnelkövetők kiszűréséhez, feltéve, hogy ilyen eszközök birtokában kísérlik meg a határátlépést.

A létrejövő EUROPOL hatását még korai megítélni, de feltehetően elő fogja mozdítani a nemzeti bűnüldöző szervek harcát a nemzetközi bűncselekmények ellen.

Ad 11. Illegális migráció – hátrányok az EU oldalán

A közép- és különösen a kelet-európai országok csatlakozását dialektikusan kell szemlélni.[31] Ami előnynek tűnt, hátrányként is jelentkezhet, nemkívánatos színben tüntetve fel a belső határok nélküli terület létrehozatalát. E kétélű tényezők között elsőként a külső határ fizikai ellenőrzése említendő.

Ha az ellenőrzés a vonatkozó szerződéseknek, irányelveknek és egyéb uniós szabályoknak megfelelően hézagmentes, gyors, hatékony, ugyanakkor a határt átlépők emberi jogait tiszteletben tartó lesz, akkor bevezetése a közép-európai országok keleti és északi határain előny. Ha azonban a térségben szokásos egyenetlen gyakorlat marad fenn, és a külső határt komoly rések teszik ellenőrizetlenül átjárhatóvá (akár az illegális határátlépést meggátolni hivatott technikai felszerelések hiánya, akár a határt ellenőrző személyek korrumpálhatósága miatt), akkor az Unió tagjai nem bízhatnak majd az újonnan csatlakozott állam határőrizeti szerveiben, ami nyilvánvalóan azzal a súlyosan negatív következménnyel járna, hogy az Unió (vagy a schengeni államok) területén belül vissza kellene állítani a belső határokat.

Másodsorban a 3. és 7. pontban már érintett jelenség sorolandó itt elő hátrányként. A visegrádi államok azon állampolgárai, akik valamilyen okból nemkívánatosak az Unió területén, ma még minden további nélkül kiutasíthatók, kitoloncolhatók, és az állampolgárságuk szerinti állam köteles visszafogadni őket. A csatlakozás után azoknak a személyeknek, akik most az illegális migráció elleni küzdelem céltáblái, alanyi joga lesz az Unión

[30] A jövő mérlegelését megnehezíti az érintett államok között fennállandó politikai viszonyok minőségének megjósolhatatlansága. Vajon fennmaradnak-e a jelenleg érzett feszültségek Magyarország és Szlovákia között? Felmelegszik-e Szlovákia és a Cseh Köztársaság hűvös viszonya? Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a végrehajtó hatalom bizonyos ágazatai a magas politikai kapcsolatoknál sokkal jobb viszonyban lehetnek, amint az a magyar és a román honvédelmi kapcsolatok terén is megmutatkozik.

[31] A hegeli módhatározó szokatlanul festhet itt. Nem ez lesz az egyetlen olyan eszme, amit az EU-tagállamoknak az újabb kibővüléssel újra kell tanulniuk.

belüli vándorlásra, így migrációjuk illegális jellege megszűnik, anélkül, hogy lényegét tekintve kívánatossá válna.

Ad 12. Illegális migráció – hátrányok a csatlakozó államok oldalán

Mostanában a közép-európai államok az illegális migránsok tranzitországai. A határt illegálisan átlépők és a túltartózkodók többsége az Unió valamelyik tagállamába törekszik. A Magyarország vagy Lengyelország keleti vagy nyugati határán (belépéskor, illetve kilépés közben) elfogott illegális migránsok közül elenyészően kevesen állítják, hogy Lengyelországra vagy Magyarországra akarnak bevándorolni. Ha ezek az országok is a belső határok nélküli terület részévé válnak, akkor az illegális migráns szempontjából közömbös lesz, hogy céljainak eléréséhez kiindulópontnak Németországot, Csehországot vagy Magyarországot választja. Aki a külső határokon belül van – bármelyik tagállamban – azonos mértékű cselekvési szabadsággal rendelkezik, akár illegális munkavállalásról, akár bűnöző életmódról van szó. Ez a tény növelni fogja az újonnan csatlakozó országokra nehezedő migrációs nyomást.

A közép-európai államok a rendőrség által üldözött, vagy bűnvádi eljárás hatálya alatt álló saját állampolgáraik kapcsán is nehezebb helyzetbe kerülnek, mert elvesztik azt a – gyakorlatilag korlátozott, de mégiscsak létező – lehetőségüket, hogy ezeket a gyanúsítottakat vagy vádlottakat a szárazföldön szúrópróbaszerűen, de a repülőtéren kivételt nem ismerő módon alkalmazott határellenőrzés során kiszűrjék, és az ország elhagyásában megakadályozzák. Feltehető, hogy ezek az államok is megfogalmaznak majd olyasféle gondokat és panaszokat, amilyeneket most néhány schengeni tagállam, kiváltképpen Franciaország hangoztat.

ÖSSZEFOGLALÁS

Több lehetséges, mint amennyi kívánatos. Ezért a belső határ nélküli terület lehetségességére vonatkozó felvetést annak kívánatosságát firtató kérdéssé alakítottam át. A közép-európai országok Európai Unióhoz való csatlakozása során beálló helyzetet összesen tizenkét érvcsoporttal elemeztem, melyek közül hat a belső határok nélküli terület létrehozatala mellett, hat pedig ellene szólt.

Ha most mégis visszatérünk az eredeti kérdéshez és azt próbáljuk megítélni, elképzelhető-e, hogy tizenkilenc vagy még több európai állam egymást elválasztó határvonalai csak a térképen létezzenek, de a valóságban észlelhetetlenné váljanak, a válaszom a következő: kétlem, hogy rövid (két–öt éves) időszakon belül a négy közép-európai ország képes lenne kialakítani azt az infrastruktúrát, és elérni azt a felszereltséget, amely a határok nélküli terület előfeltétele. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy amikorra a tagság az Unióban realitássá válik (akármikor is következik be, de biztosan nem korábban, mint

2000[32]), akkorra a technikai követelmények megfelelően teljesíthetőek lesznek. Az Unió kiterjesztése Csehországra, Magyarországra, Lengyelországra (és az ebben a tanulmányban nem taglalt Szlovéniára) nem jár majd sokkal nagyobb strukturális nehézségekkel, mint az utolsó kibővülés.[33] Ehhez hasonlóan Szlovákia felvétele sem jelent majd különösen nagy megterhelést, feltéve, hogy a jelenlegi kormánykoalíció uralkodása idején tapasztalható nyugtalanító folyamatok a közeljövőben EU-konform gyakorlatnak adják át a helyüket. Horvátország, csakúgy, mint a balti államok, Bulgária és Románia, ugyancsak tagjelöltek. A belső határok nélküli térségben való részvételük következményeinek áttekintése, akárcsak (további)[34] szovjet utódállamoké, meghaladta a jelen dolgozat vizsgálódási körét, mert olyan kérdéseket vet fel, amelyek megválaszolásához majdnem profetikus jövőbelátó képességre van szükség, ami kevés halandónak – e sorok írójának biztosan nem – sajátja.

IRODALOM

[1] SOPEMI Report, 1990. OECD, Paris, Table B5.3, p.152, 1991.

[2] OKOLSKI, MAREK: Migratory Movements from Countries of Central and Eastern Europe. In: People on the Move New Migration Flows in Europe, Council of Europe Press, Strasbourg, Table 10, p. 192, p. 95, 1992.

[3] JOLY, DANIÈLE–NETTLETON, CLIVE–POULTON, HUGH: Refugees Asylum in Europe. Minority Rights Group, London, p. 75, 1992.

[4] SALT, JOHN–SINGLETON, ANNE–HOGARTH, JENNIFER: Europe's International Migrants. Data, Sources, Patterns and Trends. HMSO, London, p. 198, 1994.

[5] SOPEMI Trends in International Migration. Continuous Reporting System on Migration, OECD, Paris, Table 37, p. 99, 1992.

[6] JUHÁSZ, JUDIT: International Migration in Hungary. *Innovation*, Vol. 8, No. 2, pp. 201–219, 1995.

[7] PAVLIK, ZDENEK–MARESOVA, JARMILA: Former Czechoslovakia. In: The Politics of East–West Migration (Ardittis, Solon ed.), St. Martin's Press, New York, pp. 111–125, 1994.

[8] International Migration Bulletin, No. 6, p. 6, 1995. May

[9] Commission, 94: Commission of the European Communities: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Immigration and Asylum Policies COM (94) final, 23 02, Brussels, p. 1, 1994.

---

[32] A realitás nem akkor áll elő, amikor a szerződés a csatlakozásról hosszas tárgyalások után végleges formát kap, hanem akkor, amikor a tizenöt (ha Málta és Ciprus már tag: tizenhét) tagállam közül a legutolsó is ratifikálta azt.

[33] A „sokkal nagyobb" kifejezés komolyan veendő. Természetesen az EU átlaganak egynegyedétől egytizedéig terjedő GDP-vel rendelkező államok (a mérték a számítás módjától [vásárlóerő-paritás vagy egyszerű értékösszevetés] függ) felvétele bonyolultabb alkalmazkodási problémákat okoz, mint a nettó befizető Ausztria, Finnország és Svédország csatlakozása. Mégis azt gondolom, hogy a tagállamok és a jelöltek közötti különbségek inkább mérték- mint minőségbeliek, és ezek is csökkenni fognak a tényleges csatlakozás időpontjáig.

[34] A jelen dolgozat szempontjából közömbös, hogy a balti államok a Szovjetunió részét alkották-e – és ezért Ukrajna, Belarusz stb. „további utódállamnak" nevezendő –, vagy a nemzetközi jog szerint sosem váltak a Szovjetunió részévé, s így most nem utódállamok, ami a mondatban a „további" jelzőt feleslegessé teszi.

[10] Magyar Demográfiai Évkönyv, 1994. KSH, Budapest. 11.8 táblázat. 1996.
[11] OKOLSKI, MAREK: Poland. In: The Politics of East–West Migration (Ardittis, Solon ed.). St. Martin's Press, New York, pp. 51–67, 1994.
[12] RÉDEI, MÁRIA: Hungary. In: The Politics of East–West Migration (Ardittis, Solon ed.). St. Martin's Press, New York, pp. 84–97, 1994.
[13] HATHAWAY, JAMES C.: The Law of Refugee Status, Butterworth, Toronto, p. 8, 1991.
[14] UNHCR: The State of the World's Refugees. In: Search for Solutions. Oxford University Press, New York, pp. 34–40, 1995.
[15] JOLY, DANIELE: The Porous Dam; European Harmonisation on Asylum in the Nineties. *International Journal of Refugee Law*, Vol. 6, No. 2, pp. 160–193, 1994.
[16] *International Journal of Refugee Law*, Vol. 2, No. 3, p. 469, 1990.
[17] NAGY, BOLDIZSÁR: Changing Trends, Enduring Questions Regarding Refugee Law in Central Europe. In: Human Rights in Eastern Europe (Pogány, István ed.). Edward Elgar, Aldershot, pp. 217–241, 1995.
[18] UNHCR: Asylum Applications in Western Europe: A Statistical Overview, Geneva, 1995.
[19] UNHCR: An Overview of Protection Issues in Western Europe: Legislative Trends and Positions Taken by the UNHCR, pp. 19–22, 1994, June

Jungbert Béla

Az embercsempészet mint az illegális migráció egy fajtája

A migráció – mint a tartózkodási hely megváltoztatása –, annak okai és következményei sokrétű elemzés tárgyát képezheti. Ez a közelítés az emberek vándorlásának összes típusát magában foglalja, legyen az rövidebb vagy hosszabb ideig tartó, szezonális vagy akár végleges. Okai között szerepelhet a politikai üldöztetés, a szegénység, a túlnépesedés, az urbanizáció, a munkaerő-piaci feltételek megváltozása, klimatikus-ökológiai katasztrófák vagy háborúk. Számos kísérletet ismerünk a migráció osztályozására. Egyetlen tipologizálás sem nyújt azonban többet, mint a migráció lehetséges fajtáinak önkényes besorolását.

A törvénytelen vagy szabályozatlan migráción belül az embercsempészet különböző súlypontokkal ugyan, de világviszonylatban erősödő tendenciát mutat. Ez tény, annak ellenére, hogy a jelenség minden érintett fél számára komoly veszélyeztetettséget jelent. Az ilyen módon útnak induló illegális migránsokat sújtja a szállítás bizonytalansága, az utazási körülmények nyomorúságos volta, a kiszolgáltatottság és a folyamatos félelem a lebukástól az út során, valamint a célországban, a legális munkavállalás esélytelensége és a kiszolgáltatottság az illegális munkaerőpiacon, továbbá a hatósági üldözés és a kitoloncolás.

A célországoknak szembe kell nézniük az illegálisan érkező migránstömegek okozta politikai, gazdasági és társadalmi következményekkel, valamint az államhatárok hatékony őrzése körüli megnövekedett feladatokkal és nehézségekkel. Olyan országokban, ahol az embercsempészet a nemzetközi szervezett bűnözés egyéb formáival is összefonódott, a helyi társadalomra nézve még nagyobb a kihívás, illetve a biztonsági fenyegetettség. Az említett veszélyek nagy részét a tranzitországokban is megélik. A különbség csak annyi, hogy az utóbbi országoknak általában nem kell hosszú távon ott élő, azonos illegális migráns közösségekkel számolniuk. Ugyanakkor szembe kell nézniük a növekvő illegális átmenő személyi forgalommal és ennek a helyi társadalomra gyakorolt hatásával. A célországok egyre hatékonyabb határellenőrzése és rendészeti tevékenysége eredményeképpen egyre több tiltott határátlépésen ért illegális migránst irányítanak vissza, vagy toloncolnak ki a gazdaságilag fejletlenebb tranzitországokba. Ezeknek növekvő nehézséget jelent az odairányítottak ellátása, a származási országukba való visszaszármaztatása önkéntes repatriáltatással vagy a kitoloncolás más tranzitországba.

A kibocsátó országokat sújtó negatív hatások magukban foglalják a különböző országok között e jelenség miatt keletkező politikai feszültségeket. Számolni kell ezeknek az országoknak a részéről az illegális külföldre vándorlás tolerálásával vagy a megakadályozás és a kontroll szándékának, netán képességének hiányával, az úti okmányok állami be-

szerzésének nehézségeivel, a nemzetközi szervezett bűnözés virágzásának passzív támogatásával. A kibocsátó országok néha hivatalosan is megfogalmazzák ráutaltságukat azokra a pénzösszegekre, amelyeket a célországokba megérkezett migráns állampolgáraik hazaküldenek otthon maradt hozzátartozóiknak. Vannak olyan országok is (mint például Mexikó, Románia vagy Thaiföld), amelyek az embercsempészetben többféle szerepet töltenek be: más-más összefüggésben, de akár egyidejűleg lehetnek kibocsátó, tranzit- és célországok. Más országok kibocsátó és tranzitországok vagy részben tranzit-, részben pedig célországok.

Az embercsempészet igen régóta ismert jelenség, az emberkereskedelem egy sajátos újkori fajtája. Miután az embercsempészet olyan országok felé irányul, ahol már többnyire jelentős legális és illegális külföldi közösségek élnek, a jelenséget a nemzetközi migráció általános és aktuális problémakörébe ágyazottan kell vizsgálnunk.

Az embercsempészet sokrétűsége és többirányú nemzetközi összetettsége egyúttal akadálya is annak, hogy hatékonyan fel lehessen lépni ellene. Nyilvánvaló, hogy csak közös politikai szándék és erre épülő szakmai együttműködés, információcsere, határellenőrzési, bűnüldözési, rendészeti és bevándorlási egyeztetések révén lehetséges hatékonyan eredményt elérni. A nyilvánvaló eredménytelenséget és a nehézségeket talán azzal lehetne ellensúlyozni, ha megkisérelnénk értelmezni az embercsempészet jelenségét. Mi az embercsempészet? Ki a csempészett személy, ki a szállító és kik a közreműködők? Melyek a legnagyobb kibocsátó területek? Mi motiválja a résztvevők veszélyvállalását és elszántságát? Miért tartós, és miért válik egyre intenzívebbé az embercsempészet? A kérdések megválaszolása talán rámutat a jelenség kezelhetőségének esélyeire és irányaira is. Elemzésünk kísérlet arra, hogy széles összefüggésrendszerben megvilágítsuk az embercsempészet jelenségét, annak okait, következményeit és kísérőjelenségeit. Áttekintjük azokat a nemzeti és nemzetközi erőfeszítéseket, amelyek arra irányulnak, hogy ezt a biztonságpolitikai kihívássá vált jelenséget kezelni tudjuk, és védekezni tudjunk ellene.

AZ EMBERCSEMPÉSZET OKAI, FOGALMA ÉS TÍPUSAI

Az abszolút és relatív szegénység mindenképpen fő oka korunk migrációs kihívásainak. Az alacsony nemzeti jövedelem, az egyenlőtlen személyi jövedelmi és vagyoni viszonyok, a népesség növekedésének régiónként kiugró üteme, a nem arányos gazdasági növekedés, a növekvő munkanélküli tömegek és a bűnözés, mind magyarázatul szolgálnak arra, hogy egyre virágzóbb az embercsempészet. Más régiók szívóhatása is bátorithatja a migrációt, vagy legalábbis befolyásolhatja a mozgás irányát, akárcsak a gazdasági jólét, a kulturális affinitás, az ott élő, korábbi honfitársak segítségébe vetett remény, valamint a célország migrációs politikája. Az aránylag jobban álló, fejlődő országokban a ki nem elégíthető elvárások demonstrációs hatása okozhat feszültséget és járhat migrációs hatással. Alapigazság, hogy nem a szegények legszegényebbjei vándorolnak el, hanem inkább azok, akiknek van forrásuk elöteremteni a szükséges feltételeket, és van személyes motiváltságuk. A tények cáfolják azt a feltételezést, hogy szélsőséges szegénység szélsőséges migrációt indít el, sőt általában a legszegényebb népek migránsai nem vonulnak át határokon. Ahol mégis megteszik, ez nem tömeges és tartós jelenség, továbbá gyakran politikai üldöztetés a háttere. Politikai és társadalmi események is elindíthatnak olyan migráci-

ős mozgást, sőt menekülést, amelynek érintettjei nem tartoznak az 1951-es Genfi Konvenció hatálya alá. A tömeges migrációt okozhatja természeti katasztrófa is: földrengés, vulkáni kitörés, szokatlan klimatikus jelenség, természeti degradáció, például sivatagosodás vagy szárazság, sáskajárás, környezetszennyezés.

A nemzetközi migráción belül embercsempészetről beszélünk, amennyiben:

– felmerül az anyagi ellenszolgáltatásért végzett tiltott szállítás,

– felmerül a közvetítő, illetve a csempészést szervező és bonyolító személy. Ezen a vonalon szerezhet az érdekelt információt, hamis vagy lopott úti okmányt vagy egyéb személyi okmányokat,

– országhatárt kell átlépni, tehát a jelenség külföldre irányul, a tranzit- vagy célországba a belépés illegális. Ez történhet az érintett fogadóország hatóságainak teljes kikerülésével vagy hamis úti és egyéb okmányok bemutatásával, illetve olyan fogadóországbeli okmányok felmutatásával, amelyeket loptak, vagy részben meghamisítottak. Természetesen előfordul a beléptető hatóság eseti korrumpálása, sőt az embercsempészláncba való beszervezése is.

A szállításnak nagyon sokféle módja van: a határ gyalogos átlépésétől kilométerek ezreinek egy hajó gyomrában való megtételéig. De szóba jöhet árukonténer, rejtőzés autóbuszon vagy elbújtatás kamionban. Légi úton gyakorlatilag csak lopott vagy meghamisított útlevelekkel, hamis vízumokkal lehet az adott országba bejutni, a visszaútra szóló, előre megváltott (de soha fel nem használt) repülőjegy felmutatásával. A csempészés útvonalai, eszközei, módja állandóan változik: ha egy-egy hálózat lebukik, ha intenzívebbé válik az ellenőrzés, a hamis dokumentumok kiszűrése hatékonyabb lesz, vagy pedig ha a csempészek újabb útvonalat fedeznek fel. Az embercsempészek olyan „szolgáltatásokat" igérnek, amelyeket a migránsok igényelnek abból a célból, hogy elérjék az áhított belépést a célországba: szállítás, segítségnyújtás, illetve annak megszervezése a határátlépéskor, hamis iratok beszerzése, elhelyezés, elszállásolás és ellátás az út során, a megérkezés után pedig (illegális) jövedelemszerző tevékenység biztosítása. Egyes migránsok mindösszze a szállítást igénylik, mások viszont a teljes „szolgáltatási láncot" igénybe veszik. Az elvárásokat meghatározzák az állampolgársági, nyelvi és kulturális tényezők, a ki- és bevándorlás aktuális korlátozásai, a földrajzi távolság a kiindulási és a célország között, a migráció alapmotivációja, a célország(ok) megválasztásának lehetősége, a társadalmi-gazdasági háttér stb.

A migránsok általában úgy érkeznek a térségbe, hogy nincsenek tisztában a lehetőségeikkel, jogaikkal, kötelezettségeikkel, felelősségükkel és kiszolgáltatottságukkal, pontosabban ezekről csak a csempészek által adagolt és manipulált információkkal rendelkeznek.

A csempészés szervezettsége alapján legalább háromféle rendszert különböztethetünk meg.

1. Kritikus és nehezen őrizhető határok mentén (mint Mexikó–USA vagy Indonézia–Malajzia) vagy új államok még nem eléggé hatékonyan működő határellenőrzésű régióiban (mint Kelet-Európa vagy a FÁK-országok) sok az *alkalmi embercsempész*. Ezek nem rendszeresen és általában kevés pénzért, gyalog, személygépkocsin, konténerekben, illetve kamionokban kísérelnek meg kisszámú egyént illegálisan átjuttatni a gyengén őrzött határokon. Bár itt is megvan az anyagi érdekeltség, az alkalmi csempészeknek nem ez a fő és kizárólagos jövedelemforrása. Az akció megszervezése lehet spontán vagy ad hoc jellegű.

2. *Kisméretű, jól szervezett* csempészkörök rendszeresen egy konkrét ország vagy tér-

ség állampolgárait fuvarozzák azonos útvonalakon és módon. Ilyen jellegű embercsempészés folyt 1992–93-ban Romániából Lengyelországba Ukrajnán át, aztán onnan tovább Németországba.

3. A *szervezett nemzetközi embercsempész-hálózatok* tevékenysége láncszerűen összefonódik, és a bűnözés egyéb formáira is kiterjed. Ezek ellen a legnehezebb eredményes küzdelmet folytatni. Országokat képesek behálózni, nagyon mobilisak, változtatják módszereiket, útvonalaikat, központjukat, embereik több országban is jelen vannak, nemcsak korrumpálják a hatóságokat, hanem be is épülnek azokba. A tranzit- és célországokban logisztikai bázisaik vannak. Kommunikációs és egyéb technikai jellegű felkészültségük általában a legmodernebb. Tevékenységi területeiknek az embercsempészés csak az egyik és nem is mindig a legmeghatározóbb ága. A megfelelő helyeken – a klandesztinitás körülményei között ugyan, de – kínálják is szolgáltatásaikat. Gyakran megtévesztő ígéreteket tesznek klienseiknek a határátlépéssel, az ellátással, a célországbeli viszonyokkal és a biztonsággal kapcsolatban. A már úton levő ügyfelek gyakran áldozattá, jobb esetben kiszolgáltatott és megfélemlített szereplővé válnak.

A célországba szerencsésen eljutó migráns is fenyegethető, zsarolható, és függő marad attól a szervezettől, amely oda juttatta. Igen elterjedt ez a fajta embercsempészet a kínaiak – Ausztráliába, Észak-Amerikába vagy Kelet-Európán át Nyugat-Európába irányuló – illegális migrációjában.

Az embercsempészek árai igen változatosak. Az Észak-Amerikába és Nyugat-Európába kívánkozó kínaiak fizetnek általában a legtöbbet (személyenként mintegy harminczezer USD-t. Más relációban ennél jóval kisebbek a tarifák, akár száz USD-s árak is előfordulnak. A fizetendő összeg függ a megtett földrajzi távolságtól, a célországba való bejutás nehézségi fokától, a határátlépés módjától stb. A migránsok gyakran mindenüket pénzzé teszik, hogy előteremtsék az útiköltséget. Sokszor családok, sőt nagyobb közösségek adják össze a pénzt. A jól szervezett csempészbandák megengedhetik maguknak, hogy a kliensektől induláskor csak útielőleget kérjenek, és a teljes összeget csak a megérkezés után fizettessék meg.

Az illegális határátlépést törvénytelen tartózkodás és engedély nélküli munkavállalás követi. Sok esetben a célországbeli gangek a frissen érkezett illegális migránsokat zsarolással-fenyegetéssel kényszerítik a szervezett bűnözésbe való bekapcsolódásra, annak kiszolgálására. Különösen áll ez olyanokra, akiket készpénzfizetés híján annak fejében szállítanak illegálisan más országba, hogy ott majd ingyenmunkával „ledolgozzák" a tartozást (kábítószer-kereskedelem, prostitúció). Arra is van példa, hogy a csempészek az otthon maradt rokonokkal további, úgymond útközben felmerült váratlan kiadásokat fizettetnek meg. A migránsnak a célországba vagy a tranzitországba való megérkezése után tartósan vállalnia kell a rejtőzködés körülményeit: teljes kiszolgáltatottságban kell várnia sorsának további alakulását. Lebukhat, vagy lebuktathatják a hatóságok előtt, nem jogosult szociális juttatásokra, az érdekvédelme sem biztosított. A mozgásszabadsága korlátozott, és életkörülményei semmiképpen sem tekinthetők normálisnak.

Az embercsempészet tehát több, mint fel nem derített illegális határátlépés. A fejlődő országok polgárai egyre nehezebben kapnak beutazási vízumot a fejlett régiók országaiba, ami felértékeli a csempészek kínálta lehetőségeket, így elsősorban a hamis okmányokhoz való hozzáférést. A hamisított vagy lopott okmányok forgalmazására egyes országokban önálló piac működik. A vízumkérelmekhez gyakran fiktív meghívóleveleket vagy munka-

szerződéseket mellékelnek. Nemzetközi viszonylatban is ismert az a Belgiumban 1994-ben felszámolt hálózat, amelyet ott élő, tartózkodási engedéllyel rendelkező ghánaiak működtettek illegálisan érkezett honfitársaik számára.

Az embercsempészet negatív következményei aláaknázzák a legális migráció előnyeit mind a bevándorlók, mind az érintett országok számára, egyúttal pedig diszkreditálják a legális migráció rendszerét.

Az embercsempészet nemzeti és nemzetközi jogot sértő cselekedet, sérti az emberi jogokat és a nemzetbiztonságot. Ráadásul hozzájárul a fekete háttérgazdaság erősödéséhez. Az embercsempészet rövid idő alatt jelentős jövedelemmel kecsegtető üzletág, amelynek hálózattá szerveződő irányítói kiterjedt hatalommal rendelkező bűnözők mind a kibocsátó, mind pedig a tranzit- és célországokban. Kísérőjelenségei az okmányhamisítás, a hatóságok korrumpálása, az ügyfelek megzsarolása, kábítószer-kereskedelemre és prostitúcióra kényszerítése.

A tranzit- és célországokat egyaránt veszélyeztetik az illegális migráns csoportok. A becsempészett migránsok egyfelől növelik az olcsó munkaerő-kínálatot és a kulturális sokszínűséget, másfelől veszélyek sokaságára hívják fel a figyelmet, mint például a gyengén ellenőrzött határok és ennek politikai vonatkozásai, a külföldiek általi „elözönlés" és a nem kívánt idegen kulturális hatás okozta zavar, a nem kívánt verseny a munkaerőpiacon (olcsó bérű munkaerő), valamint a túlterhelt szociális juttatások infrastruktúrájának válsága.

Az illegális migrációnak igen nagy szakirodalma van, és a körülötte folyó vita politikailag is leképeződik. Az illegális migrációt általában ugyanazok a helyzetek és célok indukálják, mint a legális bevándorlást. Az illegális munkaerő vándorlását például abból a szempontból is meg lehet közelíteni, hogy van rá viszonylagos igény és fogadókészség egyes gazdaságokban, ami meghatározza a beáramlók számát és összetételét egyaránt. A kis, rosszul szervezett, nem kellően ellenőrzött vagy nehezen követhető tevékenységű vállalatok (főleg az építőiparban és a köztisztaság területén) melegágyai a nyugat-európai feketemunkának. Ugyanakkor megalapozott a félelem, hogy a feketemunka kiszélesedése aláaknázza a munkaerőpiacot. Védekező reakció az ellenőrzés szigorítása, a munkaadók büntetése, a munkavállalók kitoloncolása és kitiltása. Az illegális, esetleg becsempészett munkavállaló általában hasonló etnikumú, szorosan zárt közösségbe kerül, ami számára egyszerre jelent relatív biztonságot és teljes kiszolgáltatottságot. Az általuk végzett kétkezi munka szakképzettséget általában nem igényel. A helyi társadalmat ugyanakkor nyugtalansággal tölti el az illegális idegenek nagy tömege. Ismeretes, hogy Európa- és főleg Amerika-szerte amnesztiával kísérlik meg legalizálni a már hosszabb idő óta ott tartózkodó illegális eredetű külföldiek helyzetét. Erre számítva sokan csak átmenetinek élik meg az illegalitás átvészelendő éveit.

Az embercsempészet, illetve a belőle fakadó következmények tehát minden résztvevő számára negatívak, kivéve természetesen magát az embercsempészt.

A nemzetközi migrációban érzékelhető az a tendencia, hogy a részben politikai, részben gazdasági migráció – a vándorlók számának növekedése mellett – egyre inkább kiszámíthatatlanná és előrejelezhetetlenné vált. A korábbi Dél–Észak és Dél–Dél irányú mozgás egyre inkább kiegészül a Keletről (a korábbi Szovjetunióból, a korábbi Jugoszláviából, Lengyelországból, Romániából) érkező migrációs hullámmal, aminek mind a nagyságát, mind pedig az időpontját nehéz előrejelezni. A másik jelentős arányú s ugyancsak újkeletű népességmozgás a Közel-Keleten és Közép-Keleten ment, illetve megy végbe

(Kuvait iraki lerohanása után, a szovjet zsidók Izraelbe való nagyobb arányú kivándorlása következtében, továbbá a kurdok üldözése és az afganisztáni események révén).

Az embercsempészet általában a szegény országokban virágzik, és a gazdag országokat célozza meg, az iránya Dél–Észak és Kelet–Nyugat. Mindez érvényes nemcsak a gazdasági migránsokra, hanem a különböző formájú erőszak áldozataira is. Adatok sokasága dokumentálja a haitiak, kurdok, szomáliaiak, Sri Lanka-iak és a volt jugoszláv térség polgárainak embercsempészek általi külföldre juttatását. A célirány Nyugat-Európa vagy Észak-Amerika, tehát nem a veszélyeztetett térség melletti első biztonságos ország. De sok jel utal Dél–Dél és Kelet–Kelet irányú mozgásra is különböző fejlődő és átmeneti szakaszban lévő vagy fejlődő országok között.

EMBERCSEMPÉSZEK A VILÁG KÜLÖNBÖZŐ TÉRSÉGEIBEN

Afrikában régiónként más az iránya és a formája az embercsempészetnek. Észak- és Nyugat-Afrikából jelentős a migráció Nyugat-Európába, mégpedig részben Kelet-Európán át. Igen nagy migrációs nyomásnak van kitéve Dél-Afrika is, ahol a belső vándorlás is nagy mértékű. Nagyszámú szomáliai, köztük sok kiskorú érkezik csempészek révén Európába. Jellemző, hogy sokan közülük csak az út egy későbbi szakaszán fordulnak embercsempészekhez. Aránylag könnyen bejutnak Olaszországba, ott vesznek igénybe embercsempészt a továbbutazás biztosítására. Vélelmezhető, de nehezen igazolható, hogy egyes szub-szaharai övezeti országok a nyíltan tolerált tranzitáltatás révén aktív szerepet vállalnak az ott az európaitól eltérő megítélés alá eső illegális migrációban.

Észak-Amerikában Kanada és az USA kizárólag migrációs célországok. Különösen az Egyesült Államok helyzete kritikus, hiszen évente mintegy százezer illegális migráns érkezésével kell számolnia. Mexikót tévesen tartják kizárólagosan kibocsátó országnak, ahonnan a migránsok tömegei áramlanak – a határ menti városokbeli „coyote" elnevezésű csempészek révén – az Egyesült Államokba. Emellett ugyanis Mexikó igen fontos tranzitország a Latin- és Közép-Amerikából származó, továbbá az ázsiai, elsősorban a kínai illegális migránsok számára, akik innen próbálnak bejutni észak-amerikai célországokba. Ugyanakkor érzékelhető, hogy Mexikó célországgá kezd válni egyes szegényebb szomszédos országok migránsai számára.

Közép-Amerika más országainak kizárólag kibocsátó szerepük van, részben Mexikó, részben pedig az Egyesült Államok irányába indulnak el újabb és újabb tömegek. Dél-Amerikában kibocsátó ország például Kolumbia és Peru, tranzitország Bolívia. Potenciális célországok Argentína és Venezuela. Brazília ezzel szemben – akárcsak a korábban említett Mexikó – mindhárom jelenséget felmutató ország.

Kibocsátó térség a Karib-régió is. Főleg a Dominikai Köztársaság és Haiti jelent illegális migrációs veszélyt az USA és Nyugat-Európa számára. A Bahamák, a Dominikai Köztársaság és Puerto Rico tranzitszerepe is jelentős. Ez utóbbi külön kihívást jelent, miután nincs határellenőrzés a sziget és az Egyesült Államok között. Így aki ide eljut, gyakorlatilag szabadon utazhat tovább az Egyesült Államokba.

Ázsia világviszonylatban az embercsempészet által leginkább érintett terület. Ezen belül Kína a legfontosabb kibocsátó ország. Szinte állandóan több százezres kínai illegális migráns tömeg van éppen mozgásban, útban valamelyik célrégió felé. Egyértelműen a ki-

nai embercsempészbandák a legszervezettebbek, a legjobban felszereltek. Tudatosan terjeszkednek, és logisztikai bázisokat építenek ki mindenfelé. A közelmúltig a klasszikus nyugati országokat célozták meg, mostanában azonban egyre inkább érdeklődnek Kelet- és Közép-Európa iránt is. Gazdasági migránsok ázsiai kibocsátói a Fülöp-szigetek, Thaiföld, valamint Banglades, India, Pakisztán és Sri Lanka. A térség illegális migránsainak legalább olyan mértékben célja Nyugat-Európa és Észak-Amerika elérése, mint a régió fejlettebb országai: Hongkong, Malajzia, Szingapúr és Dél-Korea. A közel-keleti és a perzsa-öböli országok ugyanakkor nagyszámú ázsiai migráns munkaerőt foglalkoztatnak. Thaiföld és Hongkong a tranzit illegális migráció központjai Makao, Szingapúr, Tajvan és Myanmar felé. Bangkok és Manila nemzetközileg is ismert piacai a hamis okmányok készítésének és forgalmazásának. A himalájai térség (főleg Nepál) többek között arról nevezetes, hogy afgánok és indiaiak erre indulnak Németország felé.

A nyugat-európai országok mágnesként vonzzák az illegális migránsokat. A csempészett migránsok között növekvő hányadot képviselnek a románok. Sokat lehet olvasni a lengyel, orosz és ukrán hölgyek növekvő arányáról az adott országban illegálisan tartózkodó prostituáltak között. A FÁK-országok tranzit- és célországok egyszerre. Az 1990-es évek elején e térség potenciális „mumusként" szerepelt az előrejelzésekben, ahonnan migránsok tömegének elindulása várható. Erre azonban nem került sor. Moszkva, Prága, Varsó, Budapest, de főleg Bukarest és Szófia fő tranzitpontjai az illegális migrációnak, ezen belül az orosz, a román és a bolgár főváros a hamisított okmányok forgalmazásának is központja. Közép-Kelet-Európa egyre inkább várakozó-felkészülő előszobájává válik az illegálisan Nyugatra igyekvőknek. Az EU tagországok és különösen a Schengeni Egyezmény államainak egyeztetett és hatékony, a közös külső határok ellenőrzésére összpontosító gyakorlata, összehangolt vízumpolitikája és menedékjogi eljárása, valamint a tolonc-egyezmények együttesen oda hathatnak, hogy Közép-Európában nagy számban gyülhetnek fel távoli országok illegális migránsai („buffer-zone" jelenség).

A legnagyobb számban Spanyolországon és Görögországon át érkeznek maffia stílusú csempészés útján illegális migránsok az EU államaiba. Görögország három fő kapuja a görög–török szárazföldi határszakasz, az égei-tengeri szigetek a Szamosz körüli török partoknál, valamint a görög–albán határszakasz. De Görögország Északról is ki van téve az illegális migrációnak Bulgária és a jugoszláv térség irányából. A görög belügyminiszter 1994-ben mintegy négyszázezerre becsülte az e térségben illegálisan tartózkodók számát, ennek mintegy fele albán volt. Ugyancsak válságövezet a Gibraltári-szoros, ahol főleg a Maghreb-térség migránsai próbálnak a brit felségterületen át Spanyolországba továbbjutni.

A Közel-Keleten és Nyugat-Ázsiában a Perzsa-öböl térségének, valamint Izraelnek van jelentős vonzereje a migránsokra, bár kevés az erre vonatkozó hiteles információ. Az afganisztáni és az iraki kurd embercsempészet is egyre erőteljesebb.

Az embercsempészet sajátságos formája a nők illegális szállítása prostitúció céljából. Nem feltétlenül migrációra, illetve prostitúcióra való kényszerítésről van szó. Sok esetben az érintettek önkéntesen vállalkoznak az útra, tudatában annak vagy sem, hogy mi vár rájuk. Amint illegálisan beléptek egy másik országba, a csempészek általában elveszik útleveleiket, fenyegetik, zsarolják őket, és nyilvánvalóvá teszik számukra, hogy az idegen környezetben csak a prostitúció önkéntes vállalása az életbenmaradás záloga. Sok nő küld haza pénzt a családjának, a legtöbb esetben eltitkolva a jövedelemszerzés módját.

Azt is látni kell, hogy lehetségesek olyan helyzetek, amikor autentikus üldözöttek, potenciális menekültek is csak csempészek révén menekülhetnek ki hazájukból. A legtöbb illegális migráns ennek ellenére gazdasági menekült, akiket elkábít, hogy illegálisan ugyan, de rövid idő alatt több pénzt kereshetnek és küldhetnek haza, mint amennyit otthon egész életükben kereshettek volna.

Az ILO becslései szerint 1991-ben Európában mintegy 2,6 millió illegálisan tartózkodó külföldi volt. Ez a szám magában foglalja az illegális szezonális vendégmunkásokat ugyanúgy, mint az elutasított menedékkérőket.[1] Ebből a számból Németországban élt hatszázötvenezer, Olaszországban hatszázezer, Spanyolországban háromszázezer és Franciaországban kétszázezer személy.

Az IOM becslése szerint 1993-ban mintegy háromszázötvenezer illegális migráns jutott be az EU-országokba. Ezek közül mintegy hatvanezer személy útvonala Közép-Kelet-Európán át vezetett. A Nyugat-Európában 1993 folyamán mintegy hétszázezer menedéket kérő személy kérelmének a felét – mint meg nem alapozott kérelmet – elutasították. A megalapozatlan kérelmet benyújtók mintegy húsz-negyven százaléka embercsempészek révén jutott a térségbe. Egyébként az illegális migránsok mintegy tizenöt-harminc százaléka kerül embercsempészek „segítségével" a célországba Nyugat-Európában.

Az embercsempészek által sikeresen szállított illegális migránsok száma 1993-ban Nyugat-Európában száz-kétszázezer fő volt. Ugyanebben az időben négy-ötezer embercsempészt fogtak el a hatóságok. Ezek mintegy húsz-huszonötezer ember csempészésében voltak érintettek.[2]

Az 1980-as évek közepétől a nemzetközi migrációs mozgások nemcsak Európa más, gazdaságilag fejlettebb országai számára jelentettek és jelentenek ma is egyre komolyabb kihívást, hanem a Magyar Köztársaság számára is. Magyarország azáltal, hogy 1989-ben csatlakozott – igaz, területi korlátozással – a Genfi Menekültügyi Konvencióhoz, megszüntette az elektromos határjelző rendszert, és a vízummentes utazásokra vonatkozó egyezmények körének jelentős kibővítésével az utazásokat segítő intézkedéseket tett, nagymértékben megkönnyítette a főként gazdasági, részben politikai és etnikai okokból menekülők és a migránsok beáramlását. Ezzel együtt elszaporodtak a tiltott határátlépések, illetve kísérletek, és az 1990-es évek elejére megjelent és egyre aktívabbá, szervezettebbé vált az embercsempész-tevékenység.

Míg 1990 előtt az embercsempész-tevékenységgel – mint a törvény erejénél fogva üldözött bűncselekménnyel – a határőrizeti szerveink csak szórványosan találkoztak, 1991-től a helyzet alapvetően megváltozott. Az embercsempész szervezetek kezdetben csak török állampolgárok Magyarországra való átszöktetését szervezték, később azonban a „piac" igényei alapján kibővültek, és tevékenységüket kiterjesztették szinte valamennyi kibocsátó országra. A szervezetek felépítését az induló országból a célországba csempészés feladataihoz igazították. Kialakultak a fő nemzetközi embercsempész-útvonalak. A Magyarországra illegálisan beutazott személyeknek mintegy hatvan százaléka embercsempészek, illetve segítők közreműködésével jutott az országba. Az ország területén az embercsem-

---

[1] Böhning, W. R., 1991. International Migration to Western Europe: What to do? International Labour Office, Geneva.

[2] Forrás: Jonas Widgren, Multilateral Co-operation to combat Trafficking in Migrants and the Role of International Organisations, IOM Seminar on Migration, 26–28 October 1994, Geneva, Paper No. 6, 5–6 old.

pészek tevékenységének köszönhetően is jelentősen megnövekedett az illegális bevándorlók és munkavállalók, a jogellenes belföldi tartózkodók száma, ami nemcsak a közbiztonságot veszélyeztette, hanem a lakosságot is növekvő mértékben aggasztotta.

1991 óta a beutazás feltételeinek hiánya miatt kétmillió-hétszázezer külföldi beléptetését utasította el a magyar határőrség. Ha figyelembe vesszük, hogy az átlagos évi negyven-negyvenkétmillió külföldi beutazóból öt-hatezren követnek el bűncselekményt, látható, hogy eltúlzottak a külföldiek magas bűnelkövetési arányára vonatkozó xenofób hiedelmek. Ebben az adatban nem szerepelnek a határátlépéssel kapcsolatos cselekmények. 1995-ben mintegy huszonkétezer jogellenes cselekményt követett el az államhatáron, illetve a határátkelőhelyeken százkét különböző ország állampolgára. 1994 májusa óta, tehát a külföldiek beutazását, magyarországi tartózkodását és bevándorlását szabályozó törvény hatályba lépése óta, tizenötezer főt utasítottak ki határozattal az országból. A negatív tendenciák visszaszorítására már 1991-től több kormányzati intézkedés született. Az illegális beutazások, az embercsempészek tevékenységének megakadályozására speciális egységeket, ún. határvadászszázadokat állítottak fel a tiltott határátlépésekkel veszélyeztetett határszakaszokon. Tevékenységük eredményességét mutatja, hogy csökkenő tendencia tapasztalható a tiltott határátlépők, illetve az azt megkísérlők számában (1992-ben húszezer-háromszázhatvanhat, 1993-ban tizenötezer-tizenhárom, 1994-ben mintegy kilencezer-háromszáz, 1995-ben december 1-ig hétezer-hétszázötven). A határőrizeti szervek a speciális egységek segítségével 1992-ben ötszáznyolcvanegy, 1993-ban háromszázhetvennyolc, 1994-ben háromszáztíz embercsempésszel, illetve határsértő segítővel szemben indítottak büntetőeljárást. Ez utóbbi jogsértést akkor állapítják meg (1995-ben december 1-ig kétszázhatvan esetben), ha nem bizonyítható, hogy a segítő ellenszolgáltatás fejében működik közre.

Ugyanezen időszakban háromezer-négyszázhetven esetben kísérleteztek hamis úti okmányokkal. Már nemcsak az útlevelek fényképeit cserélik ki, hanem a személyeket maszkírozzák ügyesen úgy, hogy az útlevélben lévő fényképre hasonlítsanak.

Az embercsempészekre az új jogszabály alapján – a büntetőjogi felelősségre vonás mellett – államigazgatási úton történő kiutasítás, illetve szükség szerint kitoloncolás is vár, amely kötelezően együtt jár a meghatározott időtartamra – akár tíz évre – szóló beutazási és tartózkodási tilalom elrendelésével.

A hatékonyabb megelőzés érdekében – figyelembe véve az embercsempészettel kapcsolatos nemzetközi jogharmonizációs törekvéseket – áttekintésre kerültek az embercsempészés és a tiltott határátlépés büntetőjogi megítélésének és szankciórendszerének kérdései és a jogalkalmazás tapasztalatai. Az embercsempészést jogunk bűncselekménynek minősíti, és a büntetőjog eszközeivel üldözi, ezzel szemben a tiltott határátlépés – a fegyveres elkövetés kivételével – lényegesen enyhébb megítélés alá esik, csak szabálysértésnek minősül.

Büntető Törvénykönyvünk az embercsempészetnek kétféle alakzatát különbözteti meg: egy súlyosabb büntetti és egy enyhébb vétségi alakzatot. A büntettet az követi el, aki tiltott határátlépéshez vagyoni haszonszerzés végett vagy ilyen cselekményeket elősegítő szervezet tagjaként, vagy megbízásból segítséget nyújt. A vétségi alakzatot az valósítja meg, aki az előbbiekben meghatározott módon az államhatár engedély nélküli vagy meg nem engedett módon történő átlépéséhez segítséget nyújt. A bűncselekmény szankciója súlyosabb esetben öt évig, enyhébb esetben két évig terjedő szabadságvesztés. A törvény

lehetővé teszi az elkövetéshez használt eszközök (pl. szállítóeszköz), valamint az elkövetés eredményeként keletkező haszon elkobzását.

A tiltott határátlépés szabálysértését az követi el, aki az államhatárt engedély nélkül vagy meg nem engedett módon lépi át. Ennek jogkövetkezménye pénzbírság. Ennek a szankciónak azonban nincs kellő visszatartó hatása, annál is inkább, mivel a büntetés – már amennyiben egyáltalán kiszabásra kerül – a többnyire úti okmány és anyagi fedezet nélkül érkező külföldi tekintetében gyakorlatilag végrehajthatatlan.

A hatékony együttműködés elősegítésére számos kétoldalú kormányközi egyezményt kötöttünk az elmúlt három évben. Magyarország ilyen – a személyeknek az államhatáron való átadásáról és átvételéről szóló – egyezményt írt alá Romániával, Ausztriával, Szlovéniával, Horvátországgal, Ukrajnával, Svájccal, a Szlovák Köztársasággal, a Cseh Köztársasággal és Lengyelországgal. Több egyezmény áll előkészítés alatt, illetve vár a közeli aláírásra.

Mind az embercsempészés, mind a tiltott határátlépés vonatkozásában a büntetőjogi normák bizonyos mértű szigorítása lenne indokolt – ez még a jövő feladata.

AZ EMBERCSEMPÉSZET ÉS A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK

A nemzetközi közösségnek a kormányok szintjén kell megvizsgálnia az illegális migráció – ezen belül az embercsempészet – jelenségét, okait és következményeit, az emberi jogok sérelmét, az egyes országok biztonsági érdekeit. Miután világjelenségről van szó, csak nemzetközileg egyeztetett elvek és gyakorlat révén lehetne közösen célokat kitűzni. A célokat pedig igen nehéz a nem mindig azonos érdekek közelítése nélkül elérni.

Kormányközi szervezetek már évek óta foglalkoznak az embercsempészet leküzdésével. Számos konvenció, ajánlás és más jogi intézmény született ez ügyben. Ezek közül említünk meg néhányat.

• A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 97. (1949) számú Konvenciója *A személyes szabadság korlátozásával járó migráció*, valamint *A vendégmunkások esélyegyenlőségének biztosításá*ról. Ez már büntetést is sürget az illegális migrációt szervező és elősegítő személyekkel szemben. Ugyanez fogalmazódik meg – kiegészítve az információcsere, a kitoloncolási költségek és a szigorúbb határellenőrzés igényével – az ILO 143. (1975) számú konvenciójában.

• Az ENSZ részben az általános emberi jogok védelme, részben az embercsempészek által szállított személyek jogainak védelme, részben pedig a vendégmunkások és családtagjaik jogainak védelme kapcsán érintette a problémakört. Az ECOSOC 1983/30. számú határozata az embercsempészet és az ebből elágazó prostitúció ellen emelt szót, de az általános javaslatok szintjén maradt, semmilyen stratégiát nem vázolt fel. Ennél jelentősebb az ENSZ Közgyűlés 1990. december 18-ai határozata: *A vendégmunkások nemzetközi védelmének konvenciója*. Megemlítjük az ECOSOC 1991/35. számú határozatát is, amely kifejezetten az embercsempészet ellen foglal állást. Ez már előrevetítette az ENSZ Közgyűlés 1993. november 16-ai 48/102. számú határozatát *Az embercsempészet prevenciójáról*.

• Az Európa Tanács az emberi jogok és a vendégmunkások jogi védelmének kérdéskörén belül foglalkozott a témával. Figyelmet érdemel *A vendégmunkások jogi helyzetéről*

szóló európai konvenció (1977), továbbá a 78/44. számú határozat az illegális migrációról és a feketemunkáról. Az utóbbi sürgeti embercsempészet elleni büntetőintézkedések bevezetését. Az 1211. (1993) számú ajánlás már kifejezetten az embercsempészet elleni összefogás igényét fogalmazza meg.

1993-ban az ENSZ 48. Közgyülését követően – a már említett 48/102. számú határozat elfogadása után – felkérték az IOM-et, az Interpolt, a Nemzetközi Tengerészeti Szervezetet és a Nemzetközi Civil Repülési Szervezetet, hogy dolgozzák ki az embercsempészet elleni nemzetközi fellépés együttműködési lehetőségeit.

1994-ben az ENSZ által szervezett nemzetközi konferencián *(Népesség és Fejlődés)* felszólították az államokat az embercsempészet elleni egyeztetett fellépésre, az összehangolt politika kidolgozására.

Az IOM Genfben 1994. október 26–28. között szervezett egy nagy sikerű nemzetközi konferenciát az embercsempészet elleni küzdelem koordinálása témakörében.

Az IGC (Inter-Governmental Consultations on Asylum, Refugee and Migration Policies in Europe, North-America and Australia) – amely egy informális munkacsoport az EU tagországok részvételével és több megfigyelői státusú ország bevonásával – minden létező fórumon felhívja a figyelmet az illegális migrációval járó veszélyekre és ezen belül az embercsempészet jelenségére. A munkacsoport folyamatosan áttekinti a tervezett és már életbe léptetett embercsempészet-ellenes intézkedéseket.

A kommunista rendszerek bukása után a migráció fokozódása, a feltételezett tömeges kiáramlás a keleti térségből arra késztette a nyugati országokat, hogy a migráció kezelésére összeurópai együttműködés keretében találjanak megoldást.

Az 1990-es évtized elejére aggasztóan megváltoztak az illegális és a legális migráció arányai, az illegális migráció és számtalan hatása biztonságpolitikai kérdéssé vált. Nemzetközi statisztikák bizonyítják, hogy Európában a konvenciós menedékkérők és menekültstátust nyert személyek száma folyamatosan csökken, és közöttük számos „álmenekült" (bogus refugee) található. A növekvő számú migráns nem a Genfi Egyezményben meghatározott okok miatt hagyja el – saját elhatározásából – rövidebb-hosszabb időre hazáját, motivációi elsősorban gazdasági indíttatásúak (például munkavállalás).

1990-től kezdődően két fő megközelítés alakult ki Európában:

- a migrációt összeurópai szinten, komplex módon kezelő ún. bécsi folyamat,
- a migrációnak csupán egy fontos szeletét, az illegális migráció visszaszorítását előtérbe helyező ún. berlini folyamat.

A közép- és kelet-európai országokból származó személyek vándorlásával foglalkozó Miniszteri Konferenciára Bécsben, 1991. január 24–25. között került sor osztrák kezdeményezésre, az Európa Tanács huszonöt tagországának, valamint néhány kelet-európai megfigyelő, az USA és számos nemzetközi szervezet részvételével.

A tanácskozáson egyetértés született abban, hogy nemzetközi együttműködésre van szükség, mert nemkívánatos, hogy válogatás és korlátozás nélkül növekedjék a bevándorlók száma, figyelemmel a fokozódó illegális mozgásokra. A résztvevők célszerűnek látták a korábbi migrációs irány helyett (Délről Északra) a Keletről Nyugatra irányuló migrációra helyezni a stratégiai hangsúlyt.

A konferencia a záróközlemény ajánlásaiban minden figyelmet arra összpontosított, hogy az országok között meglévő gazdasági különbségeket mint motiváló erőt mérsékelje, törekedjék a mozgást befolyásoló stratégiák hosszú és középtávú céljainak harmonizálá-

sára. Elhatározta az információcsere folyamatos bővítését, amelyben Magyarországot koordináló szereppel bízták meg.

A konferenciát követően megkezdte munkáját az ún. Bécsi Csoport, amely három fő munkacsoportba szerveződött. E csoportok a következő témakörök kidolgozását kapták feladatul:

- a vízumgyakorlat harmonizálása,
- az európai migráció információs rendszerének megteremtése,
- a gazdasági segítségnyújtás az elsőként befogadó országok számára, közös teherviselési mechanizmus kialakítása.

A Közép- és Kelet-Európából, valamint az e térségen át történő illegális beutazások megakadályozását szolgáló intézkedések tárgyában összehívott Miniszteri Konferenciát 1991. október 30–31-én tartották Berlinben, huszonhét európai ország és több nemzetközi szervezet részvételével.

Megállapították, hogy a kelet-európai mozgások – a politikusok szerint feltételezett mértékben – nem váltak valóra, viszont az ázsiai és az afrikai vándorlás fokozódott. Az európai országok nemzeti stabilitását veszélyeztető illegális migráció megfékezése összehangolt, egységes fellépést kíván.

A Berlini Csoport létrejöttével az európai együttműködést célzó folyamat kettévált. Míg a Bécsi Csoport alapvetően a legális migrációból fakadó gondok kezelésére koncentrált, addig a Berlini Csoport kifejezetten csak az illegális bevándorlással kapcsolatos kérdések megoldásának előkészítését vállalta. A berlini folyamatot az 1993. február 15–16-ai budapesti Miniszteri Konferencia zárta le nyolc konkrét ajánlás elfogadásával. Az ajánlások végrehajtását az ún. Budapest Csoport kíséri figyelemmel. A magyar elnökség alatt működő ún. Budapest Csoport 1993 szeptemberében Budapesten, majd egy évre rá Prágában ülésezett. A harmadik plenáris ülésre 1995 szeptemberében került sor Zürichben. A plenáris ülések között szakértői szinten munkacsoportok tevékenykednek. A Szakértői Csoport a zürichi ülésig Magyarország, Csehország, Horvátország, Törökország, a migrációs kérdésekkel foglalkozó nemzetközi szervezetek (IOM, IGC, ICMPD) és az EU, valamint a Schengen-csoport képviselőiből áll. A legutóbbi plenáris ülés napirendjén a következő témakörök szerepeltek:

1. Az embercsempészetre vonatkozó nemzetközi jogszabályok megalkotása, különös tekintettel az illegális munkavállalás és foglalkoztatás büntetésének összehangolására a részt vevő államokban.

2. Információcsere a toloncegyezményekről.

3. Az információcsere lehetőségei az illegális migráció és az embercsempészet területén.

4. Pénzügyi és technikai segítségnyújtási lehetőségek a bűnmegelőzési tevékenység fejlesztésére a kelet- és közép-európai tranzitországokban.

5. Nemzetközi együttműködési lehetőségek az illegális migránsok távoli országokba való gazdaságos és eredményes visszatelepítésére.

Az illegális migránsokkal szemben a klasszikus idegenpolitika, az állam szuverenitása és a közrend védelme elsődleges szempont – a rendészeti elvnek dominálnia kell. Határozottan és következetesen ellenőrizni kell az érkező idegeneket. Az etnikai és faji előítéletek ellen hat, ha a társadalom tudja, hogy az itt tartózkodó idegeneket következetesen szűrik. Ez része lehet a nemzetközi szervezett bűnözés elleni védekezésnek is.

A Budapest Csoport fő célnak tekintette, hogy minden ország üldözze az embercsempészetet legalább a büntetőjog eszközeivel, és ennek érdekében egyfajta jogharmonizáció induljon el. Ajánlja, hogy külön kezeljék a haszonszerzésre irányuló és szervezett embercsempészetet, s az általa szerzett bevételeket elkobzandónak nyilvánithassák. Lefoglalhassák az embercsempészek és a tettestársak tulajdonát képező szállítóeszközöket (gépkocsit, hajót, légi járművet), ha azokat csempésztevékenységre használják fel. Ajánlanak intézkedéseket idegenek foglalkoztatásának megszüntetésére, jogsegély nyújtását az embercsempész-tevékenység üldözéséhez, valamint különleges egységek és szolgálatok létrehozását embercsempész-hálózatok tevékenységének leküzdésére. Ehhez a rendőrségeknek és más szerveknek (például a határőrségeknek) különleges egységeket célszerű felállítani, amelyek közös taktikai koncepció szerint teljesítik feladataikat: üldözik az illegális bevándorlásra felbujtó vagy abban bűnsegélyt nyújtó személyeket, szervezeteket, az illegális foglalkoztatással összefüggő vétségeket, ezzel kapcsolatban az okiratok meghamisítását. Az ajánlás a jogsértők módszereihez megfelelő operatív taktikák alkalmazását javasolja. Az Európán belüli gyors együttműködés kialakításának feltétele a különösen magasan fejlett kompatibilis kommunikációs technika használata. Az ajánlás ezen kívül útmutatást ad a határellenőrzés javításának szabványaira, eljárásaira és az átkelőhelyek közelében a határszakaszok megfelelő őrzésére.

A zürichi ülésen az embercsempészet témakörében Belgium mint a Schengen-elnökség országa, Ausztria és az ICMPD, a bécsi székhellyel működő Migrációpolitika-kutató Központ nyújtott be közös tanulmányt. A korábbi magyar felmérésekből kiinduló, újabbakkal kiegészített tanulmány megállapítja, hogy sajnos lassú a folyamatok üteme. További erőfeszítéseket kell tenni a jogharmonizáció, különösen a büntetéskiszabási gyakorlat területén. Egységesen szigorúan kell üldözni a cselekményt. Harmonizálni kell az alkalmazott szállítóeszközök elkobzását szabályozó előírásokat. Mindezt összefüggésbe hozták a toloncegyezményekkel: legyen határozott cél az embercsempészek által behozott illegális migránsok gyors visszaadása. A bilaterális toloncegyezmények láncolata a budapesti miniszteri konferencia óta alakult ki, most körvonalaiban felvetették egy multilaterális toloncegyezmény kialakításának a lehetőségét. Az 1996. évi Miniszteri Konferencián elkészülhet ennek egyfajta modellje, amelynek révén minden érintett ország azonos elvek alapján, szervezettebben és gazdaságosabban adhatná vissza a külföldieket.

A Budapest Csoport a következő miniszteri konferenciára készül, amit 1996-ban tartanak. A Cseh Köztársaság jelezte készségét a konferencia megrendezésére. A zürichi tanácskozás hangsúlyozta a Budapest Csoport kiemelkedő szerepét, hiszen jelenleg ez az egyetlen létező páneurópai jellegű fórum a migráció ellenőrzésével és konkrétan az illegális migráció elleni fellépéssel foglalkozó kérdések megvitatására. A zürichi konferencia elismerte az Európai Unió és a Schengen-csoport azon lépéseit, amelyeket az illegális migráció és különösen az embercsempészet leküzdésére tettek: az Europol kábítószeregység illetékességét kiterjesztették az embercsempészet elleni küzdelemre, az információcsere új rendszereit hozták létre.

A Budapest Csoport felkérte a Szakértői Csoportot – amelyben az EU és a Schengen-elnökség képviselője is jelen van –, hogy más nemzetközi szervezetekkel együtt minimális szabványok kidolgozásával vagy törvénymodell megszövegezésével összpontosítson az embercsempészet büntetőjogi törvényhozási harmonizációjára.

Jegyzőkönyv[1]

az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 1995. szeptember 20-án, szerdán 14 órai kezdettel az Országgyűlés delegációs termében megtartott üléséről

Napirend: 1. A magyarországi menekültügy kérdésének megvitatása

Elnököl: Gellért Kis Gábor (MSZP), a bizottság elnöke
Jegyzőkönyvvezetők: Kriczki Istvánné, Soós Ferenc és Barna Beáta

Az ülés résztvevői:
A bizottság részéről: Gellért Kis Gábor (MSZP), Mészáros István László (SZDSZ), Donáth László (MSZP), Hiesz György (MSZP), Kristyánné Aknai Erzsébet (MSZP), Tóth Pál (MSZP), Vankó Magdolna (MSZP), Hága Antónia (SZDSZ), Horváth Vilmos (SZDSZ), Sepsey Tamás (MDF), Tirts Tamás (FIDESZ), Dögei Imre (FKGP)
Meghívottak: Világosi Gábor politikai államtitkár (BM), Jungbert Béla főigazgató (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal), Philippe Labreveux (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság), Polt Péter, az állampolgári jogok országgyűlési biztosának helyettese, Szilágyi Júlia (VERITAS Alapítvány), Deák Péter (Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja Független Alapítvány), Ambrus Ágnes (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság)

GELLÉRT KIS GÁBOR (MSZP), a bizottság elnöke, a továbbiakban ELNÖK:

[...] Szeretettel köszöntöm képviselőtársaimat, meghívott vendégeinket, a sajtó munkatársait. Megkezdjük bizottsági ülésünket. A magyar parlament emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának e napra tervezett ülése egyetlen tárgyat jelölt meg, amellyel a mai napon foglalkozni kíván. A menekültügy magyarországi helyzetét vizsgálnánk meg. Úgy gondolom, hogy miután ez az első alkalom, amikor a magyar parlament illetékes bizottsága a legteljesebb mértékben igyekszik áttekinteni a menekültügy kérdéseit az új parlament fennállása óta, elsősorban meg kell köszönnöm azoknak az uraknak, hölgyeknek, akik elfogadván meghívásunkat, írásos anyagukkal hozzájárultak ahhoz, hogy képviselőtársaim és a vendégek egyaránt olyan áttekintést kapjanak a menekültügy magyaror-

[1] Az elhangzott vita rövidített, egyébként szöveghű – az előbeszéd pontatlanságait meghagyó – változata. A mondaton belüli rövidítéseket [...] a hosszabbakat [...] jelöli.

ségi helyzetéről, amely ebben ... a teljességben eddig még aligha került képviselőtársaim kezébe. Ezért hálával tartozunk, mindazonáltal a bizottság azért tűzte napirendjére a kérdést, mert szomorú aktualitása van annak, hogy a menekültüggyel foglalkoznunk kell.

Egészen más okokból, mint ahogy foglalkozott a parlament természetesen és kényszerű okokból a '90-es évek elején ugyanezzel a témával. Most más a helyzet, sok egyéb más vonatkozással terhelt a menekültprobléma Magyarországon, továbbá nem szándékozott, a véletlen egybeesés folytán más aktualitása ennek a mai ülésnek az, hogy az Európa Tanács parlamentjének közgyűlése jövő heti ülésén ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik: a kelet-közép-európai migráció, menekültügy helyzetével. [...]

Szokás szerint ... most azt kérem, hogy a kiosztott írásos anyag alapján ... Dr. Világosi Gábor államtitkár úr szóban járuljon hozzá az információs anyaghoz ...[...]

VILÁGOSI GÁBOR államtitkár (BM): Tisztelt Elnök úr! Tisztelt Bizottság! A bizottsági tagok és mi is valamennyien bőséges anyagot kaptunk – és úgy vélem, hogy nekem ebből valóban csak néhány fő momentumot kell kiemelni ahhoz, hogy utána a felkért előadók részleteiben ismertessék a menekültügy mai magyarországi helyzetét.

Talán azzal kezdeném, hogy Magyarország, mint a legtöbb közép-kelet-európai ország, több évtizeden keresztül jelentős menekültkibocsátó ország volt, és ez a trend a '80-as évek végén változott meg – mondhatni azt, egy csapásra –, amikor viharos gyorsasággal a menekülteket átengedő tranzitországból részben célországgá váltunk. Természetesen – mivel erre nem voltunk felkészülve – ez számos problémát vetett fel, ma már többéves múlt áll mögöttünk, és ezért számos tapasztalattal rendelkezünk. [...]

A magyar menekültügyi helyzetet jellemzi, hogy a '80-as évek végén elsősorban Romániából jöttek Magyarországra, ... majd a volt Jugoszlávia területén kirobbant konfliktus óta pedig a menekültek túlnyomó többsége a volt Jugoszlávia területéről érkezik hazánkba. [...]

Mielőtt továbbmennék, tisztázni kell – természetesen elnézést kérek azoktól, akiknek ez a szakterülete, hiszen ők ezt nagyon jól tudják –, hogy két kategóriát mindenképpen meg kell különböztetni, hisz vannak az úgynevezett genfi konvenció alá tartozó menekültek, akik menekültstátust kapnak, akikről az 1951. évi genfi konvenció rendelkezik, és vannak az úgynevezett menedékesek, akik nem tartoznak a genfi konvenció hatálya alá, hanem olyan területről érkeznek, ahol az életük közvetlen veszélynek van kitéve – azaz háborús övezetből –, akik átmeneti védelmet kapnak. ... Magyarországon a ... menedékesek [helyzete] jogilag nincs szabályozva, ... de meg kell jegyezni, hogy ez a nemzetközi jogban is hiányzik. A befogadást tehát – gyakorlatilag jogszabályi háttér nélkül – humanitárius okok indokolják. [...]

... Magyarország – amelyik a térségből nagyon korán, már 1989-ben csatlakozott a genfi konvencióhoz – úgynevezett területi korlátozással csatlakozott, ami annyit jelent, hogy az Európából fakadó okok miatti menekülteket ismeri csak el menekülteknek egy eljárás folytán. ... aki nem Európából fakadó okok miatt kényszerül elhagyni hazáját, az hiába tartozik a genfi konvenció hatálya alá, Magyarország ezt nem akceptálja, és így az Európán kívülről érkezetteket az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága látja el, illetve ők döntik el, hogy megkapják-e a státust vagy sem. [...]

... Három befogadóállomás és két átmeneti szállás üzemel jelenleg Magyarországon. Némi változás következett be ezeknek a szálláshelyeknek a számában és helyében az elmúlt időszakban, hiszen Hajdúszoboszlón és Csongrádon megszüntettük, mert abban az

időszakban oly mértékben csökkent ... az elhelyezettek száma, hogy ez mindenképpen indokolt volt. Ezt a döntést természetesen gazdasági megfontolások is alátámasztották.

Ugyanakkor a ... debreceni tábort az elmúlt hónapban, augusztusban megnyitottuk, hiszen ebben az időszakban a kiújult harcok miatt ismét nőtt a menekültek száma Magyarországon. [...]

Néhány szót mondanék a menekültek ellátásáról. A magyarországi menekültek ellátására az úgynevezett Menekültügyi Alap szolgál. Az Országgyűlés költségvetésében évente határozza meg, hogy mennyi jut a menekültek ellátására. Ez az összeg 1995-ben egymilliárd forint. Ennek mintegy hatvan százalékát a szálláshelyeken elhelyezett menedékesekre kell költeni. Ők teljes ellátásban részesülnek, szemben azokkal, akik magánházaknál kerültek elhelyezésre. ... természetesen csökkentett mértékben, de ők is komoly anyagi forrásokhoz jutnak.

Ahhoz, hogy a táboron kívüli menekülteknek is megfelelő ellátást tudjunk biztosítani, mindenképpen nagyarányú nemzetközi segítségre szorulunk. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága komoly anyagiakat fordított a magyar menekültügyi helyzet minél színvonalasabb ellátására, kezelésére. Ebben az évben ... programjukkal azt kívánták elősegíteni, hogy a táborokat el tudják hagyni, legyen reális alapjuk új egzisztencia kialakítására.

Ennek számos nehézsége van egyébként. ... a táborokban lévők ... nemzetiségi összetétele, hisz egy egészen más kultúrához tartozó emberek, többnyire bosnyákok lakják a táborokat. Ők nyilvánvalóan nehezen illeszkednek be egy más kultúrájú országba, mint amilyen Magyarország.

Nagyon sok közülük az idős ember, akinek az alkalmazkodóképessége nyilvánvalóan még kisebb, és jelentős részük alacsonyan iskolázott, ...[ami] megnehezíti ... magyarországi integrálásukat. [...]

ELNÖK: Köszönöm szépen, államtitkár úr. Amit államtitkár úr elmondott, abból is nyilvánvaló, hogy a bizottsági ülésnek [célja], hogy mindazok a jogi tisztázatlanságok, amelyek a menekültek helyzetét övezik ... minél hamarabb tisztázódjanak, ... a jogalkotási folyamatba be tudjuk építeni ezeket a kötelezettségeket, amelyek nem kis részben a jogharmonizáció egyébként is adódó kötelezettségéből fakadnak.

Ezek után megkérem Dr. Jungbert Béla urat, a Menekültügyi és Migrációs Hivatal [főigazgatóját], hogy a beküldött anyaghoz ... tegye meg szóbeli kiegészítését.

JUNGBERT BÉLA (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal): Köszönöm szépen ... [...]

Tisztelt Elnök úr! Tisztelt Bizottság! Kedves vendégek!

[...] Amint önök is tudják, a [menekültügyi] tevékenység igen sajátos, igen nehéz. Ez nem közhely, hiszen nyilvánvaló, hogy egy krízisproblémáról van szó.

Én mindazonáltal indítónak – akár vitaindítónak – megkockáztatnám azt a kijelentést, hogy krízistémáról van szó, ennek ellenére nincs krízishelyzet ennek a témának a kezelésében.

Ez egy olyan terület nemzetközi relációban is, ahol nehéz látványos, komoly eredményeket felmutatni rövid idő alatt. Ennek ellenére ... megkockáztatom ..., hogy 1989 óta, amikor is a magyarság legújabb kori történetében újabb nagy kihívásként a menekültügy jelentkezik, azóta a különböző kormányok kiemelt prioritásúként kezelték ezt a kérdést, és a nemzetközi visszajelzések alapján mind a magyar társadalom, mind a magyar kormányok toleranciából, xenofóbiától való mentességből, segítőkészségből jelesre vizsgáztak.

Azt, hogy a harmadik szereplő, a hivatal hogyan vizsgázott, ezt nem tisztem megítélni, ezt tegyék meg mások.

Sajátossá teszi a magyar menekültügy irányítását az, hogy [...] semmilyen formában nem tudunk partnerei lenni olyan térségbeli elképzeléseknek, hogy a menekültkérdést meg lehet előzni ... etnikai tisztogatás, deportálások valamilyen látens vagy nyílt formájú felvállalásával ... és menekültkérdésként való kezelésével. A magyar kormányok nagyon felelősen kijelentették, hogy ... számunkra csak az elfogadható, hogy a határainkon kívül élő kisebbségek szülőföldjükön élhessenek garantált kollektív jogok birtokában, és ... nem akarunk ebből menekültkérdést csinálni.

Természetesen ebben a körben azt is el kell mondani, hogy a Menekültügyi Hivatal részéről fel kell készülnünk krízishelyzetekre, hogy képesek legyünk kezelni válsághelyzeteket ... [...]

Teljesen nyilvánvaló, hogy a menekültüggyel kapcsolatos kérdéskört nagyon széles ívben kell szemlélnünk [...] érinti a határőrségi területet, érinti a rendészetet, érinti a nemzetbiztonságot, érinti az ellátás finanszírozási rendszerét, érinti a munkaügy területét – amennyiben már státusos menekültek vagy menedékesek munkavállalási dolgairól van szó. ... [...] sok szempontból a Népjóléti Minisztérium is illetékes a menekültügy nagy kérdéskörében.

... a különböző szervekkel ... a magam részéről kiválónak és hatékonynak ítélem az együttműködést. ... hatékonynak érzem ... a nem kormányzati szervezetekkel, amelyeket elvi szinten partnernek kívánunk tekinteni; gyakorlati szinten pedig túl sok mindent jelent az NGO-k köre, tehát erre külön ... kell kitérnünk, hogy milyen súlypontok, megközelítések, programok és milyen hiányok vannak, és hol lehet továbblépni ebben az együttműködésben.

Nagyon fontos a magyar menekültügyi helyzet kezelése, menedzselése során a nemzetközi megjelenítés. Úgy érzem, hogy mind a kormány, mind a Belügyminisztérium – ahova a Menekültügyi és Migrációs Hivatal tartozik –, de a hivatal is saját szintjén, tevőlegesen kapcsolódik a vonatkozó nemzetközi intézményrendszerbe. Ennek is tudható be, hogy az Európa Tanács Migrációs, Menekültügyi és Demográfiai Bizottságával, a Menekültügyi Főbiztossággal, a Nemzetközi Migrációs Szervezettel és más szervezetekkel, intézményekkel kiváló, átfogó és projektekben realizálódó kapcsolatrendszerünk van. [...]

[Tevékenységünkben] ... a legfontosabb ... a hatósági, nyilvántartási, biztonsági tevékenység, a regisztráció. Másik ilyen nagy terület a klasszikus gazdasági ellátás ... a táborokon belül és a táborokon kívül. El kell mondani, hogy bár érnek minket bírálatok, amelyek jó része nyilván megalapozott, hiszen egészében véve lehetne jobb ellátást, táplálóbb élelmezést, rendszeresebben ruhát meg vitamint meg tejet biztosítani a gyermekeknek. [...]

Mindazonáltal munkatársaim nevében tisztelettel kérek megértést és empátiát, mert két irányból gyakran ki vagyunk téve demagógiának. A demagógia egyik ága, szélsősége, hogy amikor magyar emberek széles tömegei nélkülöznek, akkor miért adunk külföldieknek, miért gyűjtünk ide rendezetlen státusú külföldieket. A másik demagógia pedig az, hogy miért nem ... teszünk sokkal többet a teljes integrálás vagy a sokkal méltóbb elhelyezés érdekében.

Ez időnként olyanokban csapódik le, hogy mikor kaptak utoljára friss gyümölcsöt – ez újságban volt, azért merem kimondani –, és a menekülttáborokban a nők időnként nem kapnak rendszeresen intimbetétet.

Ezek azért demagóg közelítések, és azért veszélyesek, mert van bennük valóságalap. Valóban, ... a magyar lakosság széles tömegei is sok tekintetben nélkülözést szenvednek, és abban is van igazság, hogy sokkal többet kellene tennünk a hazájukból akaratuk ellenére, erőszak hatására elmenekülni kényszerült emberek érdekében. [...]

Természetesen vannak problémáink. Érnek minket bírálatok, ... jogos bírálatok. Jogos bírálat például az, hogy a mai napig nem megoldott, nem tisztázott, mit jelent az a fogalom, hogy ideiglenesen ellátott menekült, illetve regisztrált menedékes, és hogy meddig tart az ideiglenesség. Mentségünkre viszont annyit, hogy ez a világban sem rendezett. [...]

Szeretném jelezni, hogy ... várakozásunk, szándékunk, kérésünk, úgy tűnik, találkozik a kormányzat szándékával is: ismét előtérbe kerül az átfogó menedékjogi törvény megalkotásának szükségessége. [...] Az elmúlt napokban Világosi Gábor államtitkár úr létrehozott egy munkacsoportot azzal a feladattal, hogy összegezze a koncepciórészeket, készítsen alternatívákat a megfelelő elemzések, ... egyeztetések előtt, majd ezt követően nyilván sor fog kerülni a kodifikációs munkára. Nagyban megkönnyítené a hivatal munkáját is, ha jól beszabályozott rendszer jönne létre, amely alapján tervezni lehet, áttekinthetően lehet kezelni jelenségeket; ... ha egy Európa-konform felépítésű menedékjogi törvény születne Magyarországon. A térség némely országában már készültek ilyenek, ... ezenkívül pedig a Menekültügyi Főbiztosság, valamint a Nemzetközi Migrációs Szervezet felajánlotta a nemzetközi jogi tanácsadói segítséget ezen a területen.

... tény, hogy végre van már idegenrendészeti törvény, állampolgársági törvény, rendőrségi törvény, és lesz határőrségi és egyéb törvény, mindezeket majd harmonizálni kell, mert számos átfedés, érintkezés lesz a menedékjogi törvénnyel. [...]

Államtitkár úr utalt arra is, hogy az alapból történik a finanszírozás. Ezt nyilván kiegészítik egyéb források is, de a menekültellátás alapja a Menekülteket Támogató Alap. Az idén ez egymilliárd forint, tavaly kilencszázmillió forint volt, tehát az inflációval sem tudjuk tartani a lépést. Nem vagyok biztos benne, hogy tényként kezelhető-e, de a hivatal írásban megkapta azt az ukázt, hogy költségvetésünket ... úgy készítsük a következő évre, hogy ... jövőre az Alap megszűnik.

Tehát egyéb finanszírozási formák lesznek. Ez nagy felelősség, mert én megkockáztatom, hogy [az eddigi] hatékony ..., áttekinthető finanszírozási forma volt ... [...] És egyáltalán nem vagyok biztos benne, hogy a Menekültügyi Főbiztosság a magyar Belügyminisztérium költségvetésének fejezetcímébe integrált Menekültügyi Hivatalhoz rendelne-e ENSZ-pénzeket ... El tudom képzelni, hogy ... ebben az esetben egy külön közalapítvány jönne létre kuratóriummal ... [...]

Mi is megoldatlannak tekintjük azt, hogy az ideiglenes menedékesek státusának rendezetlensége miatt tisztázatlan ... a táboron kívüli munkavállalás mechanizmusa ...

Azért ködösítek szándékosan, mert a hatályos magyar törvények nem tiltják az ideiglenes menedékesek legális munkavállalását Magyarországon. Munkavállalás szempontjából külföldinek minősülnek, [azaz munkavállalásuk] kettős feltétele: tartózkodási engedély, munkavállalási engedély. A tartózkodási engedély adott, bár megjegyzem, hogy ... rossz ... az, hogy kettős irányítás van e területen, mert a tartózkodási engedélyt a rendőrség adja, a regisztrált menedékes igazolványát pedig a Menekültügyi Hivatal. Ezeket a kettősségeket, átfedéseket is jó lenne szándékaink szerint egy kézbe tenni, másrészt a menedékjogi törvény adott esetben majd ezeket a kérdéseket is egységesen kellene, hogy kezelje. [...]

... bár a törvény nem tiltja a regisztrált menedékesek legális munkavállalását, gyakor-

latilag és nagy többségükben esélytelenek arra, hogy a megyei munkaügyi központoktól munkavállalási engedélyt kapjanak. [...] Annyit sikerült elérni, hogy ha ilyen mégis van, akkor nem kell a munkavállalási vízumot a származási országa szerinti nagykövetségünkön fölvenni, fölveheti, ... nálunk, de ... sokkal olcsóbb illegálisan alkalmazni valakit éhbérért vagy fél bérért, mint adózni utána ...

Sajnos, tudnunk kell róla, hogy a táboron kívül élő regisztrált menedékesek – mintegy ötezer főről lehet szó – közül mintegy ezerötszáz lehet potenciális munkavállaló. Nem igazán veszélyeztetnék a magyar munkaerőpiac viszonyait. Azonkívül hozzá kell tenni, hogy tragikus módon nagy részük alulképzett, frusztrált. Nemcsak idegen nyelvet nem beszélnek ..., hanem magyarul sem tanultak meg, és nem is különösebben motiváltak erre, tehát a munkaköröknek egy bizonyos sajátos, perifer izált területét láthatnák el ideiglenesen. Mindazonáltal elvben a Menekültügyi és Migrációs Hivatal is egyetért az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának azon egyik alapgondolatával, hogy célszerű lenne mielőbb minél nagyobb számú menedékest ellátottból, segélyezettből önfenntartóvá tenni. Ez azonban egy elv, és nem több. Ennek a felmérése, előkészítése nem történt meg. A magyar társadalom is felkészítetlen erre. Különböző fóbiák élnek ... a várható konfliktusok vonatkozásában. Történtek bizonyos kutatások azt követően, hogy mi történne, ha egyes táborokból elkisérnének menedékeseket, mi lesz velük [ha kikerülnek]. Gyakorlatilag ezek a vizsgálatok nem zárultak le. Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy az erre a célra létrehozott projektek a mi meglátásunk szerint nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, nem sikerült igazán látványos módon hozzájárulniuk az ideiglenes menedékesek ideiglenes integrálásához, ahhoz, hogy tartósan önfenntartóvá tudjanak válni.

Ugyanakkor azt is el kell mondani, hogy rettenetes dolog, hogy emberek éveken át nem tudják egész pontosan, hogy mire várnak. Közhely, de igazság, hogy a legjobb dolog, ami velük történhet, ha visszatérnek a hazájukba – ahogy az ENSZ mondja – biztonságban és méltóságban.

Akik tudták, megtehették. A horvátok, szerbek megtehették. A legtöbbet szenvedett bosnyák közösségnek egyre kevesebb esélye van erre. A másik dolog, ami még történhet velük, a harmadik országba történő továbbutazás. A Nyugat egyre szelektívebb, egyre restriktívebb, ezért egyre esélytelenebbek. Tehát mi történik ezek után? Valóban ott kell ellátni őket ideiglenes jelleggel, ahol vannak. Ennek mindenekelőtt a törvényi kereteit kell megtalálni; a menedékjogi törvény e téren is elmozdulást kell, hogy hozzon. [...]

ELNÖK: Köszönöm szépen ...[...]

Ezek után megkérem Philippe Labreveux urat, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság magyarországi képviselőjét, hogy szóban fűzzön kiegészítést az általa beküldött anyaghoz.

PHILIPPE LABREVEUX (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság): Nagyon köszönöm. Elnök úr. Engedje meg, hogy először is köszönetet mondjak azért, amiért ezt a találkozót összehívták, és lehetővé tették azt, hogy szélesebb körben találkozzunk, mint egy állami szint. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának képviselete mintegy öt éve dolgozik Magyarországon, és ez idő óta többé-kevésbé egy kétoldalú dialógusnak a szereplője, amelynek a másik oldalán az állam áll, és nagyon kevéssé vesz részt ebben a kommunikációban a civil társadalom.

Ebben az évben – és engedje meg, hogy ezt aláhúzzam – nagyon komoly változás következett be a nem társadalmi szervezetek menekültügyben való részvételében. Azt gondolom, ez azért is nagyon fontos, mert amikor csak az állam szerepel a porondon, akkor

túl sok szó esik a biztonsági kérdésekről, de nagyon kevés szó esik az emberi jogi, humanitárius kérdésekről.

Engedje meg, hogy most egy kicsit eltérő perspektívába helyezzem a kérdést. A menekültprobléma nem itt van, hanem egy ajtóval odébb, a szomszédban. Nem szabad elhanyagolnunk azt a tényt, hogy Jugoszláviának a mintegy huszonnégymilliós lakosságából mára négymillió a számüzött, a belső-külső menekült. Közülük mintegy hárommillió hagyta el Bosznia-Hercegovinát. A napjainkban tapasztalt boszniai szerb támadásokat, valamint a horvát megmozdulásokat követően olyan komoly népességmozgások alakultak ki a volt Jugoszlávia területén, amely – mondhatjuk – az egész háború során talán a legrosszabb helyzetet produkálta. Az elmúlt napokban, hetekben mintegy három-négyszázezer ember hagyta el otthonát, és került bele ebbe a népvándorlásba, szerbek, horvátok, bosnyákok egyaránt.

Amikor a magyar politikusokat hallom napjainkban, azt követelve, hogy a Vajdaságban az etnikai egyensúlyt sikerüljön megtartani, akkor azt kell mondjam, hogy sehol az ország területén nem tartották meg ezt az egyensúlyt.

Amikor a szomszédban lezajló nagy népmozgásokról beszélünk, amely mintegy háromnégy-ötszázezer embert érint, akkor azt kell mondjam, hogy Magyarország nagyon kis mértékben vált érintetté a népmozgások által. Ez azt jelenti, hogy az a négyezer ember, aki ebben az évben érkezett, valamint az a kétezer-egynéhány, aki tavaly érkezett, az ehhez a nagy számhoz, tehát a mintegy félmilliós tömeghez képest – akik Jugoszláviában vándorolnak – igazán kicsi.

1991 óta hetvenkét-hetvennégyezer ember érkezett Magyarországra a volt Jugoszlávia területéről. Napjainkban mintegy nyolcezer ember van itt abból a nagy tömegből, amelyik átvonult az országba, és ebből a nyolcezer emberből négyezer ebben az évben érkezett. Ezekkel a számokkal arra szeretnék rámutatni, hogy a menedékkérők Jugoszláviából jöttek és mentek, nagyon kevesen maradtak itt, és jelentettek komoly terhet az országnak. Senki nem tudja pontosan, hogy abból a hetven-egynéhányezerből, akik a volt Jugoszlávia területéről ez alatt a néhány év alatt Magyarországra érkeztek, hány tért haza, hány távozott egy harmadik országba, és pontosan hány maradt itt közülük.

A volt Jugoszláviából származó menekülők számára természetesen sokkal vonzóbb Európa nyugati fele, különösen Németország. Németországban jelenleg mintegy félmillió volt jugoszláv menedékes van. De amellett, hogy Nyugat-Európa vonzóbb számukra, azt is meg kell említeni, hogy Magyarország azért nem igazán vonzza ezeket az embereket, merthogy még csak meghatározott jogi státusuk sincs itt Magyarországon, nincsenek jogi előírások. Azt is el kell mondani, hogy akik táboron kívül voltak elszállásolva, azok a menedékkérők júniusig naponta száznegyven forint támogatást kaptak összesen a megélhetésükre.

A tavaly elvégzett felmérés eredményeképpen elmondhatom önöknek, hogy a Magyarországon táboron kívül lakó menedékesek nyolcvan százaléka mondta azt, hogy ha a körülmények engednék, akkor hazatérnének. ... valószínűleg a Németországban levő jugoszláv menedékesek is hazatérnének, ha a körülmények megengednék. A legnyomasztóbb harcok és etnikai tisztogatások mellett napjainkban biztató tárgyalási eredményeket is látunk, amelyek a béke elérésére irányultak. [...]

Sok kormány – így például a német kormány is – már a visszatérésen és Jugoszlávia újjáépítésén dolgozik, terveket készítenek. Azért kívántam felvázolni ezt a perspektívát,

mert ugyan nem gondolom azt, hogy valamennyi menedékes a volt Jugoszlávia területéről még ebben az évben vagy jövőre vissza fog térni, de hangsúlyozni szeretném, hogy ha a körülmények úgy alakulnak, és a visszatéréshez és az integrálódáshoz segítséget fognak kapni, a többség valóban vissza akar, és vissza fog térni.

Nem azt mondom, hogy eljön a béke, de azt nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy a háború megáll. A volt Jugoszláviában folyó háború nagyon sok sebhelyet hagy maga után, és az egyik ilyen következmény lehet az, hogy nagyon sokan semelyik utódállamba nem tudnak majd beilleszkedni, állampolgárság nélkül maradnak. Ez azt jelenti, hogy ha a belgrádi parlament elfogadja az állampolgárságról szóló új törvénytervezetet, akkor mintegy hétszázezer koszovói albán marad állampolgárság nélkül.

ELNÖK: Köszönöm szépen. Ez után ... térjünk át a harmadik anyagra, amelynek szerzője a VERITAS Alapítvány vezetője, Dr. Szilágyi Júlia. [...]

SZILÁGYI JÚLIA (VERITAS Alapítvány): Köszönöm szépen. Ahogy Elnök úr mondta, mi egészen más szempontból vizsgáltuk a kérdést lent a nagyatádi menekülttáborban. Lehet úgy mondani, hogy alulról, és lehet úgy is mondani, hogy az emberi oldal felől. [...]

Arra a megállapításra jutottunk ..., hogy az évek során az ideiglenes menedéket kérők helyzete és a menekülése jelentős változásokon ment át. Amíg 1992-ben jórészt harci cselekmények következtében Horvátországon keresztül érkeztek a menedékesek Magyarországra, addig mára a kép teljesen megváltozott. Két olyan dolog is történt, ami jelentősen befolyásolta a menekültek beáramlását.

Az egyik az, hogy a Boszniai Szerb Köztársaság területén, tehát a boszniai szerbek által ellenőrzött területeken kiépült egy kényszermunkatábor-rendszer, amely nem városokban, hanem a különböző hegységekben található, és behálózza az egész területet. Másrészt szerb területen kiépült egy embercsempész-hálózat, illetve egy embercsempészútvonal vagy -rendszer, amely – információink szerint – félhivatalos-félmagán úton szállítja az embereket Magyarországra. Ezért úgy gondoljuk, hogy a '92-es menekülteket a szó hagyományos, eredeti értelmében lehet menekülteknek tekinteni, akik viszont most, '95-ben érkeznek, azok inkább valamiféle deportálás következtében kerülnek Magyarországra. [...]

Hogy ez a rendszer milyen olajozottan működik, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az idén augusztusban és szeptemberben történt két hatalmas katonai akció – egyrészt Krajina visszafoglalása a horvátok által, másrészt pedig a NATO-bombázások – következtében megindult hatalmas menekültáradat nem befolyásolta a boszniai bosnyákok magyarországi deportálását sem számban, sem pedig abban, hogy magát a rendszert nem szüntette meg, nem zilálta szét. [...]

A másik kiegészítésem egy egész más területre vonatkozik, arra a vizsgálatunkra, amelyet a jelentésben igyekeztünk összefoglalni. A jelentést ott tudtam lezárni, hogy a menekültek egy részét Nagyatádról áthelyezték Debrecenbe, hogy tehermentesítsék a nagyatádi tábort. Azóta beérkezett hozzánk egy rövid jelentés vagy inkább csak feljegyzés a debreceni menekülttáborból, amelyben a kifogásolt dolgok listája szerepel. Ezek a kifogások nagymértékben megegyeznek azokkal a kifogásokkal és problémákkal, amelyekkel mi Nagyatádon találkoztunk. Ezért csak felsorolásszerűen szeretnék ebből néhányat kiemelni.

Az első számú kifogásuk az, hogy a debreceni táborban nem elegendő az élelem. Ehhez egy adalék: a debreceni táborban az egy főre jutó napi költség a maga hatszáz-

negyvenkilenc forintjával körülbelül duplája a nagyatádinak, ahol ez háromszázhetvenkét forint. Kifogásolják, hogy nincs elég mosóporuk; hetente egy pohárnyi mosóport kapnak, amellyel egy családnak – különösen, ha gyerekek is vannak – nem lehet tisztán tartani a holmijait. Kevés a takarítóeszköz a lakóépületekben – mondják –, így az épületeket nem tudják tisztán tartani. [...] A debreceni táborban sokaknak nincs téli ruhája, és most, hogy beálltak az esőzések, fáznak abban a ruhában, amiben otthonról eljöttek. A nyilvántartást nagyon hiányosnak tartják; ezt mi magunk is nagyon hiányosnak találtuk. Az embereket gyakorlatilag nem lehet megtalálni a táborban, mert a nevek nincsenek regisztrálva, és a szobaszámok nincsenek fölírva. A tábor személyzetének a hozzáállását is kifogásolják Debrecenben, mert azt gondolják, hogy a hangnem elég durva és goromba, és hogy bizalmatlan velük szemben a tábor vezetősége és a személyzet. Azt kifogásolják, illetve félelmezik, hogy a pénzküldeményeket tartalmazó leveleket vagy a postán, vagy a táborban fölbontják, és kiveszik abból a pénzt. További kifogásuk, hogy egy alkalommal, amikor egy olyan megbeszélés zajlott, ahol előadták a kéréseiket, illetve problémáikat, akkor készítettek volna egy videofelvételt, de ezt a videofelvétel-készítést leállították.

... egyértelmű, hogy a tábor lakóépületeinek az állaga sokkal szebb, mint a nagyatádi, hiszen egy újonnan felújított táborról van szó, de továbbra is ... egymással rokonságban nem lévő férfiakat és nőket tesznek közös hálóhelyiségekbe. [...]

ELNÖK: Köszönöm Szilágyi doktornő kiegészítését. [...]

Végezetül megkérem Deák Péter urat, a Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központjának vezetőjét, hogy a többiekéhez képest viszonylag rövid, mégis figyelemfelkeltő dokumentumát szóban egészítse ki ... [...]

DEÁK PÉTER (Biztonságpolitikai és Honvédelmi Kutatások Központja): Köszönöm szépen a szót és a meghívást. Az anyagról annyit, hogy ez a kis kurta, néhány oldalas anyag ... most indult ... kutatási projektünk [vázlata] ...

[...] ...úgy látjuk, hogy a [menekült]kérdést biztonságpolitikai szempontból indokolt megközelíteni ... Szeretném hangsúlyozni, hogy ... jelenlegi prezentációm nem valamiféle harangverés, mert mindenekelőtt biztonsági kockázatnak tartjuk a migrációs jelenség felerősödését, nem pedig ma meglévő, akut ... veszélynek.

[...] ... előzetes vizsgálataink azt igazolják, hogy a normális és hasznos népességmozgások mellett biztonsági kockázatként vagy kihívásként a migráció akkor jelenik meg, amikor az hirtelen tömegessé válik, és ezen belül is a menekülési forma az, amely ilyen aspektusból vizsgálatot és felkészülést igényel. Azért is, mert a kiváltó motívumok, az okok, amelyek a felgyorsulását és tömegességét eredményezik ... a biztonsági okok elsősorban.

A másik [ok] a gazdasági stabilitás teljes szétesése, mint forrás. A harmadik tömeges migrációs ok bizonyos politikai tendenciák, szélsőséges rezsimek hatalomra kerülése, nemzeti kérdés elfajulása, etnikai tisztogatás és a ... deportálás, az elűzés ...

... a migráció tömegessé válásának a számai ... sok esetben túlzottak. ... vannak olyan realitások, amelyek kritizálják ezeket a számokat. ... például a menekülési útvonalak egyszerű áteresztőképessége, a menekülési ütem. ... a befogadóképesség, ... a menetütemképesség. [...]

Úgy látjuk, hogy Magyarországot elsősorban déli, délkeleti, esetleg keleti irányból veszélyeztetheti ilyen irányú mozgás. [...] Továbbra is úgy látjuk, hogy a közvetlen ... veszély elsősorban az ex-Jugoszlávia irányából jelentkező ...

A másodlagos irány ... a Románia, Ukrajna felől érkező, elsősorban gazdasági természetű menekültek vagy egyéb katasztrófa következtében jövő menekültek ... És ezenkívül mindenfajta tranzitforgalom jellemző.

Vannak olyan számításaink, amelyeknek megfelelően tíz–negyven napon belül érkező tizenhatezer menekült kritikus számot jelent az ország befogadóképessége szempontjából. A kilencvenezer pedig elviselhetetlen szituációt. [...]

Milyen biztonsági konzekvenciákat, hatásokat látunk mi egy esetleges tömeges migráció esetében? Az egyik csoportja ezeknek a határövezeti nyugtalanság, ... a határ ellenőrizhetősége megnehezül, leterhelődik a határőrség ... Felerősíti a ... határ menti bűnözés jelentőségét, amikor tipikusan a határ mentén jelentkeznek felerősített csempészési lehetőségek ... Vele jár az embercsempészés ... és végeredményben minden tömeges – főleg zöldhatárátlépés – incidenskeltő jelenség. Tehát olyan helyzet áll elő a határon, amikor indulatok szabadulnak el, fegyverek dördülnek pró vagy kontra, és ezek számos egyéb, a migráción túli konzekvenciával, nézeteltérésekkel és nemzetközi konfliktusokkal is járhatnak.

A másik hatáscsoport a bűnözés ... [A migráció] helyt ad ... a drog-, a sugárzóanyag-mozgásnak, felerősíti a maffiajelenséget .... szociális konfliktusok jöhetnek létre ... a migráns nemzetiségek között ... a befogadók és a migránsok között, és rengeteg a szociális konfliktus a táborokban.

[...] Nem mellőzendő szempont az a nemzetbiztonsági tény, hogy a tömeges migráció különböző ügynökök bevándorlásának lehetőségét adja meg.

A következő biztonsági kockázatcsoport az ökológiai és katasztrófacsoport. Ez elsősorban jelentkezik a járványveszélyben és a hazai egészségügyi infrastruktúra leterhelésében. Tömeges migráció esetén hozzávetőlegesen az átérkező lakosságnak mintegy ötven százaléka szorulna egészségügyi kezelésre vagy szűrésre, ami azt jelenti, hogy vagy a hazai egészségügyi infrastruktúrát terheli le, vagy mozgósítható katonai, határőrségi intézményeket venne igénybe ...

Nem beszélnék részletesen a gazdasági konzekvenciákról. Ennek csupán egyetlen jelenségéről, a feketemunkaerő-piac feltöltődéséről beszélnék, és erről sem gazdasági vonatkozásban, hanem abban, hogy az a tapasztalat – különösen Csongrád megyében –, hogy a fekete-munkaerő folyamatosan agresszívabbá válik. Tehát a fekete-munkaerő fekete-munkaidő alatt, mind a magyar, mind a külföldi ... agresszívabbá válik. Kevesli a neki juttatott pénzt. Jelen pillanatban olyan tendencia van Csongrád megyében, hogy leépülőben van a feketemunka. Inkább megszabadulnak tőle, mint hogy alkalmazzák.

És végül – de nem utolsósorban – kockázatot jelent politikai szempontból. Teret ad a terrorizmusnak, és ami még fájóbb, megjelennek a szélsőségek. Erről, azt hiszem, a kollégáim beszéltek, a demagógiáról, de ... szélsőséges mozgalmak is ... megjelennek. Folyamatosan növekszik az ezzel kapcsolatos ellenállás, ez is a szociális konfliktusok körébe tartozik, de ezekből az ügyekből nemzetközi gondok, problémák és viták is származhatnak.

Tehát egy felgyorsult migráció számos kérdésben lefoglalja a külpolitikát ...

A mi véleményünk szerint az a legnagyobb gond, hogy a magyar politikai cselekvés és törvényhozás tulajdonképpen sajátos csapdahelyzetben van. Ez azt jelenti, hogy meg kell felelni azoknak a demokratikus normáknak, amelyek honosak azokban az integrációkban ..., amelyek felé mi törekszünk. [...] ... miután nekünk még ... bizonyítanunk kell azt,

hogy ez az ország a demokratikus jogállam felé halad, mi nem tehetjük meg azt, amit egy klasszikus demokrácia megtesz, hogy bezárja a kapuit. [...]

[A menekültügy] ugyanis egy sokszereplős jelenség. [...] Itt dolga van a polgári védelemnek, a vámhatóságoknak, a határőrségnek, a humanitárius szervezeteknek, az NGO-szervezeteknek, nem beszélve a biztonsági szolgálatokról, az egészségügyi szervezetekről ... A sokszereplős szervezetek együttműködése ... koncepció nélkül nem lehetséges.

Meg kell határozni a prioritásokat, mégpedig azt, hogy egy várható esetben tulajdonképpen elsősorban melyik területen kell az adott országban az erőfeszítéseket eszközölni. A jogalkotás terén? A megelőzés terén? A befogadókapacitás növelése terén? Vagy a migrációs jelenséget kezelő szervezetek és intézmények létrehozása terén?[...]

Egy konzekvenciát azonban le kell vonni, ez pedig az, hogy az ország önmagában véve nem hogy nem tud megküzdeni az esetleges tömeges migráció problémájával, de nem is jogosult. Ugyanis a migráció nemzetközi jelenség, nemzetközi érdekeket sért, s mivel mi alapvetően tranzitország vagyunk, ... a helyzetünk ... is olyan, hogy a nemzetközi intézmények ... közreműködése nélkül egyébként sem tudjuk megoldani ezt a problémát. – Köszönöm szépen a figyelmet.

ELNÖK: Nagyon köszönöm Dr. Deák Péter kiegészítését. Ezzel a kiegészítéssel a felkészülés végére értünk. Ettől kezdve képviselőtársaimé lesz a szó.

Egyetlen dologra szeretnék reagálni az elhangzottak közül, arra, amit Philippe Labreveux úr a vajdasági etnikai arányok megváltoztatásával kapcsolatban mondott. Túl azon, hogy az Európa Tanács vonatkozó ajánlásában megfogalmazódik a kisebbségekkel összefüggésben, hogy az adott területek etnikai arányait azok a tagországok, amelyek ezt a megállapodást aláírják, erőszakosan nem változtathatják meg. Igaz, Jugoszlávia nem tagja az Európa Tanácsnak, a norma azonban európainak tekinthető. De mondom, túl ezen akkor volna igaz az, amit Philippe Labreveux úr elmondott a Vajdasággal kapcsolatban, ha pontos információink volnának arról, hogy a Krajinából menekült szerbeket nagyjábanegészében arányosan próbálja fogadni Szerbia a maga területén. Tehát ha volnának információink arról, hogy ennek a menekültáradatnak egy része Niš környékén telepedett meg, Kragujevac vagy Svetozarevo környékén, tehát Közép-Szerbiában, ott, ahol viszonylag sűrű a népesség, és ipar is van.

Tudjuk egyébként – Magyarországon hajlamosak vagyunk ilyenkor mindjárt fölcsavarni a lángot –, hogy a magyarok által is lakott területek közül nem elsősorban a tömbmagyarságban élő vidékeken – tehát Szabadkán – telepítették le a menekülteket, hanem lejjebb, a Duna völgyében, a magyarság szórványai által lakott vidéken, a régi Torontál megyében – ha a jelenlévőknek ez mond valamit. De a dologban mégiscsak az a lényeg, hogy figyelembe veendő egy-egy területnek az eltartóképessége. Ezek is igazán fontos szempontok, hiszen halott vidékre, mondjuk, Montenegróba nem nagyon lehetne menekülteket telepíteni. Ezek elfogadható indokok volnának. [...]

... szeretném, ha először képviselőtársaim tennék fel a maguk kérdéseit. [...] Mészáros István alelnök úr!

MÉSZÁROS ISTVÁN LÁSZLÓ (SZDSZ) alelnök: Köszönöm a szót. Elnök úr. Először is szeretném kifejezni az örömömet afölött, hogy egy ilyen bizottsági ülés létrejött, és az asztal körül helyet foglalnak az e területhez értő tisztviselők, szakértők, úgyhogy valóban több oldalról kaphatunk tájékoztatást.

Amikor annak idején, a bizottság őszi munkatervének a meghatározásakor eldöntöttük,

hogy ebben a témában ... bizottsági ülést tartunk, akkor az egyik indokunk az volt, hogy ezen a területen a jogalkotást illetően elmaradásunk van. ... mégpedig a menedékjogról szóló törvény az, amely már évek óta hátrébb és hátrébb sorolódik. Ezzel a mai találkozóval is az egyik nem titkolt célunk az, hogy ennek a törvénynek az előkészítéséhez lökést adjunk. Egy másik célunk, hogy a közvélemény figyelmét felhívjuk erre a nagyon fontos területre.

De ha már az elmaradást említettem; mint minden ilyennek, ennek is van egy hasznos oldala is, mégpedig az, hogy a törvény megalkotásánál most már több év tapasztalatait lehet figyelembe venni, és így talán elkerülhető lesz az, hogy egy törvényt azonnal módosítani kelljen, mondjuk, a megalkotását követő egy esztendő múlva. Mindig szerencsésebb megtalálni a törvényeket, mint kitalálni őket.

Ez után a bevezető után szeretnék több kérdést is feltenni. Kérdéseim első részét a kormány képviselőinek tenném fel. [...]

A legutóbbi négy esztendőben a migrációt úgy kezelte a kormányzat, hogy a migráció területe szét volt szedve a különböző kormányzati szervek között. Más foglalkozott a menekültüggyel, más a bevándorlással, más az idegenrendészettel, és annak idején állandóan visszatérő panasz volt az, hogy a szétszabdalás miatt a koordináció és az információáramlás a területek között akadozik. [...] Most egyéves tapasztalat keletkezett az új kormány működése során.

Azt szeretném megkérdezni, hogy milyen tapasztalatok voltak az egy év folyamán, hatékonyabb lett-e a koordináció és az információáramlás? Illetőleg, ha ... problémák vannak, van-e elképzelés arra, hogy ezen hogy lehetne segíteni.

... a Menekültügyi Hivatalnak a nevében a migráció is szerepel, tehát ez vajon azt jelenti-e, hogy ... távolabbi célként szerepel a migráció idevonása is, mondjuk, a bevándorlás tekintetében vagy pedig nem?

A másik kérdésem ... a szabályokra vonatkozik. Én nagy örömmel hallottam ..., hogy elindult a menedékjogi szabályozás koncepciójának előkészítése. Ezt az én egyéb forrásokból szerzett információim is megerősítik, ... és külön örülök annak, hogy erre részletesen kitér a hivatal „Menekülők Magyarországon" című anyaga ...[...]

Ezt követően szeretném megkérdezni ...mire számíthatunk itt a parlamentben, körülbelül mikor számolhatunk azzal, hogy olyan fázisba jut el az anyag, hogy beterjesztésre kerül, illetőleg mi magunk is föl szeretnénk ajánlani, hogy nagyon szívesen bekapcsolódnánk akár a koncepció előkészítésének a folyamatába is.

... az elmúlt négy év tapasztalata volt, hogy nem vettük észre, hogy kidolgozott koncepció alapján létezett volna az idegenpolitika. A törvények megszülettek a bevándorlásra, megszülettek az idegenrendészetre, ... de változatlanul úgy érzem, az elmúlt egy év tapasztalatai alapján is, hogy ... hiányzik egy úgymond idegenpolitika, ami túlivel a puszta menekültügyön. Vajon mit akar az ország kezdeni azokkal az idegenekkel, akik idejönnek? [...] ... többször visszaköszön ... az a vélemény, hogy ... akik pecsételnek meg engedélyeznek, azok csinálják az idegenpolitikát. ... ez mennyire igaz, mennyire nem, ez lenne a ... kérdésem. [...]

[...]

A következő kérdésem: adományok érkeznek, megtörténik azok szétosztása. Mennyire rendezett az ellenőrzése ezeknek az adományoknak, eljutnak-e a célba, ellenőrzött-e, hogy arra használják-e föl vagy sem, ha címzetten adják? [...]

A következő kérdésem Labreveux úrhoz szól. Először is köszönetet szeretnék mondani mindazon segítségért, amit a Főbiztosság budapesti irodája eddig is nyújtott. Labreveux úr elődje ... is nagyon jó partner volt abban, hogy ezeket a problémákat közösen lehessen közelíteni. És minthogy Magyarország először nézett igazából szembe ezzel a problémával a rendszerváltozás után, minden nemzetközi tapasztalat és segítség elkelt, és én úgy gondolom, hogy a jövőben is elkel, mert lévén, hogy megváltozott az ország pozíciója, úgy gondolom, hogy olyan problémával nézünk szembe, ami nem egyszerre megoldható, ... meg kell tanulni együtt élni vele ... és megfelelő, európai módon kezelni .... és ebben továbbra is szükséges az önök segítése.

Nekem is az a véleményem az elhangzott számok ismeretében, hogy van egy abszolút szám, ez a százharmincezer közeli menedékes vagy menekülő, akik 1989 óta érkeztek, ebből jelenleg nem tudom pontosan, mennyi tartózkodik itt, de töredéke. Mert jönnek, és aztán, ha szerencséjük van, mennek, és azt is tudjuk, hogy akik itt vannak, azok nagy része vissza akar térni.

Tehát ezen számok ismeretében nekem is az a véleményem, hogy nem okozhat elhordozhatatlan nehézséget az országban, ha nem történik valami katasztrófa és egy nagy ugrás. [...] ... dramatizálni sem kell a helyzetet. [...] Én annak figyelembevételét kérném, hogy mi ne csak menekültszempontból nézzük ezeket a vajdasági ügyeket, hanem a magyar nemzet szempontjából is, hiszen már csak félmilliós magyarság él történelmileg a Vajdaság területén, és közülük is tízezreknek kellett elmenekülniük ezek alatt az évek alatt. Nem is beszélve a félelemnek a légköréről, ... fegyveres szerb emberek járkálnak magyar falvak utcáin, és egyes helyeken – ahogy a sajtó írta – eltávozásra felszólító leveleket dobálnak be a postaládába.

Tehát mi ebből a szempontból is nézzük az ügyet, és szerintem mindamellett, hogy mi mélységesen együtt érzünk a szerb menekültekkel, és ugyanúgy elfogadhatatlannak tartjuk az etnikai tisztogatásnak azt az oldalát, ami nem a szerb részről indul ki, mint a másikat, azt szeretném hangsúlyozni, hogy éppen a jövő problémáinak a megelőzése érdekében is szállunk síkra az arányos letelepítések mellett. Hiszen elképzelhetetlen, ha majd egyszer a háború véget ért, egy stabil Szerbia megoldatlan kisebbségi problémákkal, ha ott nem kerül rendezésre a koszovói ügy, a vajdasági magyarok ügye; ezek olyan puskaporos hordók maradnak, amelyek bármikor újra tudják generálni a feszültségeket. Tehát a megelőzés szempontjai is azok, amelyek vezetnek olyankor bennünket, amikor az arányosság szempontjait felemlegetjük. Ez csak kommentár volt, a kérdéseimet feltettem már, és köszönöm a szót, Elnök úr.

ELNÖK: Én is köszönöm. [...] ... tudom, hogy Világosi Gábor államtitkár úrnak ... el kell mennie. ... ha reflektálni akar az elhangzottakra, akkor ... megadom erre a lehetőséget. Tessék!

VILÁGOSI GÁBOR államtitkár (BM): Köszönöm szépen. [...]

Ami a menedékjogi törvénykezést illeti, úgy vélem, hogy ... évekkel előbb ... nem lehetett volna megalkotni egy törvényt, ... nem volt megfelelő tapasztalat. Én úgy érzem, hogy ... az elmúlt néhány év megfelelő hátteret biztosít ahhoz, ... hogy megalkossunk egy remélhetőleg jó szinvonalú menedékjogi törvényt. Eleget tegyünk az alkotmányban előírtaknak is, hisz ott rögzítve van, hogy a menedékjogi kérdést törvényi szinten kell szabályozni. Ugyanis egyrészről természetesen a nemzetközi tapasztalatokat figyelembe kell venni – ez a munkálat már régóta folyik –, másrészről pedig a magyar sajátosságokat is

tükröznie kell a megalkotandó törvénynek. A koncepció kialakítása folyik, ahogy főigazgató úr erre már utalt, volt már egy koncepciókialakítás. [...]

Ami az időintervallumot illeti, ebben az évben ... – én bízom benne – a koncepciót sikerül kialakítani. Ezt a koncepciót ... a legszélesebb körben meg kívánjuk vitatni, de magának a koncepciónak a kialakítása viszont néhány embernek kell, hogy legyen a fő munkaterülete, hisz húsz-harminc emberrel nem lehet még koncepciót sem kialakítani. [...] Amennyiben ez a koncepció elfogadást nyer és letisztul, úgy vélem, hogy a jövő évben van realitása annak, hogy egy menedékjogi törvényt a parlament elé bocsássunk, addigra lehetne ezt megfelelő szinten kodifikálni is. [...]

Szeretnék még kitérni a területi korlátozás feloldására, hisz ez már több ízben felvetődött, nemzetközi szervezetek is ezt proponálják. Ez a munka ... párhuzamosan a menedékjogi törvénykoncepció kialakításával folyik, ami nem jelenti azt, hogy a végeredménynyel is összekötve kell lennie. Tehát én elképzelhetőnek tartom, hogy erről a döntés hamarabb megszületik, és nyilvánvalóan arra is kell ... időt fenntartani, hogy ténylegesen feloldásra kerüljön. De ennek a deklarálására, azt hiszem, hogy talán már ebben az évben sor kerülhet és a tényleges feloldásra pedig jövőre.

[...] Azt sem vitatom, hogy nagyon sok ... tényező ... indokolja, hogy ... egy intézmény foglalja magában a menekültügy és migráció kérdéseit ... Néhány ilyen lépés azonban már a közelmúltban megtörtént, utalnék arra, hogy a Budapest Csoportnak[2] a munkája átkerült a Menekültügyi és Migrációs Hivatalhoz. Véleményem szerint javult a migrációval foglalkozók és a menekültüggyel foglalkozók közötti információáramlás is. [...]

ELNÖK: Köszönöm szépen az államtitkár úr válaszát ... Azt kérem, hogy Dögei Imre kisgazda képviselőtársunk tegye fel ... kérdését ...

DÖGEI IMRE (FKgP): Köszönöm a szót. Tisztelt tanácskozás! Rendkívül megragadott a gondolatsor, amit önök itt előadtak. Főleg az, hogy a nagyatádi táborban milyen helyzetek állnak elő, valamint a többiben is valószínű. Mennyire biztonságos ott az emberi nyugalom, mennyire tudják osztályozni – ha ezt a furcsa szót használom, talán így a legérthetőbb –, mert a menekült emberek között valószínű, hogy politikai, emberi humánumból érkezők, valamint köztörvényesek is biztosan vannak. A feszültség egyébként is az embert éri, hogy tudják ezt valahogy biztosítani. Nagyon fontos ez a kérdés azért, mert a nemzetközi közvélemény valahogy most ideterelődött a menekültügyben, hisz befogadó országként – ez egy kellemes szó Magyarország részére –, de ugyanakkor a háború, mert csak háborúnak lehet nevezni, ahol zajlik, megkérdőjelezi a biztonságot és a nyugalmat. Én megdöbbenve hallom azt, hogy a nagyatádi táborban olyan körletek vannak vagy helyiségek, ahol együtt vannak férfiak és nők. Nagyon kényes ez a kérdés, mindenképpen ezt helyre kell tenni, és ez is teszi többek között a magyar politikai hogyant. Szeretném, ha erre egy megnyugtató választ kapnék, nem tudom, kitől, de engem nagyon idegesít ez a dolog. Tulajdonképpen a magyar népnek az ítélőképességét is megadná ez, ha ezt nyugalomba tennénk helyre. Köszönöm.

ELNÖK: Köszönöm szépen. Következőkben Donáth László képviselőtársamé a szó ...

DONÁTH LÁSZLÓ (MSZP): Köszönöm szépen. Szétszedtem egypár kérdést ...

Az egyik a főbiztos úr jelentésének a 3. pontja – egy mondatot idézek –: „Hercegszántó határátkelőhelyre szállítva busszal az akár kétszázötven menekültet is számláló csoportokat,

[2] Lásd Jungbert Béla tanulmányát a kötetben. (*S. E.*)

mindezért kétezer német márkát elérő díjat szednek fejenként." Hogy ki, hol, miért – nem részletezi a szöveg.

A másik a VERITAS-csoport jelentése, ahol utalnak arra, hogy a menedékesek egy része megemlítette nekik, hogy a határ kis-jugoszláviai oldalán azon a címen kértek tőlük néhány száz márkát, hogy az a Magyar Határőrség részére lesz. Milyen címen? [...]

A további kérdés Jungbert főigazgató úrhoz ... Mi a helyzet – a nagyatádi táborról készült a VERITAS-csoport jelentése – az élelmezéssel? A különböző statisztikák szerint elég nagyszámú a gyerek és serdülő korú, tehát az olyan életkorú táborlakó, akiknél ez kifejezetten fontos. Mivel magyarázza tehát a főigazgató úr azt a tényt, amely a jelentésben található, hogy amíg Bicskén az egy főre jutó napi költség ezerszázharmincegy forint, addig ez a szám Nagyatádon az előbbinek alig harmada, azaz háromszázötvenhét forint.

Változatlanul főigazgató úrhoz: a menekültként Magyarországra érkező bosnyákok nyilvánvalóan nem tudják, hogy jogi értelemben senki földjére kerülnek, amikor ideiglenes menedéket kérnek előzetes meghallgatások után az idegenrendészeti hatóságnál. Kérdés: kapnak-e megfelelő felvilágosítást arról, hogy mi a különbség a menekült és a menedékes státus között? [...]

Ezeknek az embereknek van-e módjuk első nyilatkozatuk megváltoztatására a későbbiek folytán? A határőrség mint idegenrendészeti hatóság előtt történik az első nyilatkozat; követi-e második nyilatkozat ezt az elsőt?

Végül ... ugyancsak a főigazgató úrhoz: idegenrendészeti kirendeltség úgynevezett helyi szerve a befogadóállomásokon – Békéscsabán, Bicskén – működik, valamint Budapesten, Szegeden és Nyíregyházán. Bicske évek óta nem fogad közvetlenül a határról érkező menekült menedékeseket, ezzel szemben Nagyatádra naponta érkeznek a menekültek. Hogyan szervezi meg az ön által dirigált hivatal ebben a táborban az idegenrendészeti feladatok ellátását?

Két kérdésem Szilágyi doktornőhöz lenne. Itt sajátosan egy egyházi probléma is előkerül ... [...]

A 11. oldalon található [VERITAS-jelentés] ... idézem: a mohácsi vagy a harkányi gimnáziumba azért nem lehetett beíratni több gyermeket, mert a bosnyákok számára a felvétel kritériuma a keresztlevél. Nonszensz! Ez ennél sokkal súlyosabb ügy; ugyanis a keresztlevél-probléma ötven évre visszautal, csak egy egészen más náció számára. Akkor az élet megmentését szolgálta volt a keresztlevél, ebben az esetben pedig a szellemi tanulmányok folytatását vagy megkezdését. Ezt én nem egyszerű adminisztratív problémának érzem. [...]

Visszatérve a nagyatádi táborra, ... mi a helyzet azokkal, akik más vallásúak, tehát nem mohamedánok, hanem pravoszlávok, szerb ortodoxok, horvát katolikusok, esetleg görög katolikusok. A vajdasági populációt is feltételezve még annak a lehetőségét sem zárom ki, hogy a mi hitsorsosaink közül is vannak közöttük, tehát evangélikusok, ... Tehát mi a helyzet azokkal, akik más vallásúak, és nyelvi nehézség vagy fizikai állapotuk – öregség, betegség – miatt nem tudják felkeresni a helyi templomok valamelyikét?[...]

Még egy kérdés ... a VERITAS-csoport jelentése csak nagyon röviden foglalkozik a bosnyák orvosok ügyével, amely azonban a sajtót a nyár folyamán rettentő módon izgatta, engem változatlanul izgat. [...] Annyit említ csak a jelentés, hogy van, aki kapott működési engedélyt, mások pedig nem. Ha szakmai és pénzügyi szempontból is indokolt lenne, hogy a nagyatádi táborban is működjön közegészségügyi szakember és gyógyszerész, és

ennek a dologi feltételei is adottak, akkor mi az oka, hogy mégsem kaptak működési engedélyt? – Köszönöm szépen.

ELNÖK: Köszönöm szépen Donáth László kérdéseit. [...]

... Horváth Vilmos képviselőtársamé a szó ...

HORVÁTH VILMOS (SZDSZ): Köszönöm a szót, Elnök úr. Első kérdésem mind a főbiztos úrhoz, mind a főigazgató úrhoz szólna. Azt szeretném megkérdezni, hogy a toloncegyezmények alkalmazása során a gyakorlatban van-e módjuk az érintetteknek menedékkérelmet előterjeszteni.

A második kérdésem a főbiztos úrhoz szólna. Kielégítőnek érzi-e a kapcsolatát a kormánnyal?

Még egy ... kérdésem lenne a ... főigazgató úrhoz. Az előzetesen megküldött anyagot áttanulmányozva ... azt vettem észre, hogy a különböző helységekben más és más napi normatívák vannak, és elég nagy különbségeket véltem felfedezni. Szeretném megkérdezni, hogy ennek milyen okai vannak. Ahogy tapasztaltam, a nagyatádi tábor van ilyen szempontból a leghátrányosabb helyzetben. [...] Köszönöm.

ELNÖK: Köszönöm én is. Most Hiesz Györgyé a szó ...

HIESZ GYÖRGY (MSZP): Köszönöm, Elnök úr. Kérdésem a Menekültügyi Hivatal főigazgatójához szólna. Képviselőtársaim Hajdú-Bihar megyéből bíztak meg a következő kérdések feltevésével: Készül-e a BM önálló státusú menekülttáborrá nyilvánítani a debrecenit? [...] Rendeződik-e a körülbelül kétszáz iskolás korú gyereknek az oktatása, tankönyvvel való ellátása a debreceni táborban? A harmadik kérdés kérés is és kérdés is ... amennyiben igaz az információ, hogy lesz kihelyezett ülése a hivatalnak Debrecenben: kérése a Hajdú-Bihar megyei képviselőknek, hogy oda kapjanak meghívást. Köszönöm szépen.

ELNÖK: Köszönöm szépen. [...] Néhány rövid reflexióm volna ...

Az első Szilágyi Júlia doktornőhöz, aki az anyagban is és aztán szóban utalásszerűen szóba hozta azt a ... vállalkozás jellegű valamit, amelynek révén a bosnyák menekültek Magyarországra érkeztek. Miután tudom, hogy nagyon nehéz ezekről a dolgokról beszélni, politikailag több mint érzékenyek, ezért én megpróbálok egy verziót előadni, és csak azt kérem, hogy adott esetben bólintson rá, vagy ha a jelenlévő vendégeink között van valaki, akinek bővebb információi vannak, egészítse ki. Ezek szerint úgy menne a dolog, hogy krajinai vagy szerbiai szerbek intézményes támogatással, de magánvállalkozóként szervezik a bosnyák menekültek határon túlra juttatását?[...]

A másik megjegyzésem ... arra vonatkozik, amit Deák Péter itt a szóbeli kiegészítésében adott elő, hogy igen, igaz, a menekültügy olyan kérdés, amelyet egyedül Magyarország nem tud megoldani. Ehhez nemzetközi szervezetek, a nemzetközi integráció szervezetei, nemzetközi segélyszervezetek és minden más hasonló intézmény közreműködése szükséges részint pénzzel, részint adománnyal, részint tapasztalattal, mindazokkal a lehetséges eszközökkel, amelyek segíthetnek megoldani az ügyet. Úgy gondolom, hogy miután itt az elmúlt ezstendőkben magunk is tapasztalatokra tettünk szert, nagyon fontos volt az a segítség, amit eddig kaptunk, de Magyarország nem vonhatja ki magát az alól a felelősség alól – és nem kis részben emiatt ülünk itt –, hogy szuverén módon, szuverén állam módjára kell intézni ezeket az ügyeket, hiszen a nemzetközi segítség egyszersmind azt is jelenti, hogy ugyanez a menekültprobléma nem máshol jelentkezik, hanem itt, tehát van ennek, akarom, nem akarom, egy olyan vonatkozása, hogy a nemzetközi szervezetek, nyugati or-

ságok, amelyek bennünket segítségben részeltetnek, valamelyes arányban ide telepítik a menekültügy megoldását. Tehát, ha úgy tetszik, nem kegyadományként, hanem az integrációban való részvétel természetes folyományaként fogjuk fel mi magunk is a menekültügy problémáját Magyarországon, ekként akarjuk megoldani. De azt hiszem, hogy sem a felelősségünket, sem kötelezettségeinket illetően, sem a jogainkat illetően ez a tény nem korlátozhatja szuverenitásunkat, nem korlátozhatja a magyar kormányt és a magyar parlamentet abban, hogy ezekben a kérdésekben szuverén módon döntsön. Ezt nagyon fontosnak tartottam elmondani, mert hiszen máskülönben valóban valamiféle paternalista jótékonykodásnak volnánk kitéve, egyéb befolyásokról nem beszélve.

Én köszönöm azt, hogy eddig is türelemmel meghallgattak bennünket. ... javasolom, hogy most tíz perc szünetet tartsunk ...

(Szünet)

ELNÖK: Kedves Képviselőtársaim! Kedves Vendégeink! Folytatjuk a bizottság ülését. [...] Kőszeg Ferencnek adom meg a szót ...

KŐSZEG FERENC (SZDSZ, Helsinki Bizottság): Köszönöm, Elnök úr. Köszönöm a meghívást is. El kell mondanom, hogy én egy furcsa kettős szerepben ... vagyok itt. Elsősorban azért jöttem el, mert részt veszek egy NGO, egy emberi jogi társadalmi szervezet, a Magyar Helsinki Bizottság munkájában. Voltaképpen ebben a minőségben vagyok itt; csak egy kicsit visszaélek a képviselői jogállásommal, hogy a többi hasonló társadalmi szervezet képviselőit megelőzve szót kértem és kaptam. [...]

Amit mondani szeretnék, az nem is annyira kérdés, mint inkább néhány reflexió az előbb elhangzottakhoz. [...]

Az egyik dolog az, hogy a zsurnalizmusban és a publicisztikában rendkívüli mértékben elterjedt az a kifejezés, ami itt is többször elhangzott, hogy Magyarország tranzitországból célországgá változott. Nagyon kétlem, hogy ez a kijelentés ... megalapozott. Az, hogy úgy tűnik, ez így van, összefügg a másik problémával, ... nevezetesen azzal, hogy ki a menekült, a menedékes, illegális migráns stb.

Azt hiszem, amikor azokról a számokról beszélünk, hogy Magyarországra száz-százhúsz-százötvenezer menekült érkezett 1989 óta, akkor ebben jelentősen, sőt mondhatnám, teljes mértékben összekeveredik két dolog, nevezetesen a szomszédos országokból áttelepülő magyarok ügye és a valóságos menekültek, menedékesek, menedéket keresők ügye. Ezt a kettőt nem szabad összekeverni! Amikor menekültáradatról beszélünk, akkor nem lehet idevonni a szomszédos országokból áttelepülő magyarokat.

Németországban, ahol milliós nagyságrendű a menekültek, menedékesek száma, ahol – ahogy Labreveux úr is említette – körülbelül félmillió, a volt Jugoszláviából oda menekült személy tartózkodik, ott senkinek nem jut eszébe, hogy az áttelepült németeket – akik a háború után és az azóta eltelt évek során Németországba települtek át – belevegye a menekültek, egyáltalán a külföldiek számába. Teljesen függetlenül attól, hogy közülük jó néhányan menekültstátusban, még többen bevándorolt státusban vagy pedig ideiglenes, esetleg tartós tartózkodási engedéllyel, de még bevándorolt státus nélkül élnek itt és nem magyar állampolgárok, de semmiképpen nem menekültek és nem menedékesek. Ha ezt figyelembe vesszük, akkor, azt hiszem, más kép alakul ki a külföldiek és a menekültek helyzetéről.

Ezzel függ össze a következő kérdés is. Többször elhangzott, hogy míg a genfi értelemben vett menekültek vonatkozásában van jogszabály, addig a menedékesek befogadása pusztán egy humanitárius aktus Magyarország részéről. Az igaz, hogy nincs magyar jogszabály, amely a menedékesek státusát rendezi. De azért az nem egészen igaz, hogy ez pusztán egy humanitárius aktus, mert olyan nemzetközi szerződésnek részesei vagyunk, amely kimondja azt, hogy aki olyan országból érkezik, ahol polgárháború, háború folyik, vagy olyan országból, ahol az illető életét, szabadságát veszély fenyegeti, nem lehet kiutasítani senkit. Ezt nemcsak az a nemzetközi egyezmény mondja ki, amely természetesen magyar törvénnyé vált az országgyűlési elfogadás révén, de kimondja az idegenrendészeti törvény is. Tehát itt egyszerűen egy törvényi kötelezettség áll fenn a hatóságoknak arra, hogy ezeket az embereket ne utasítsák ki.

Ugyanakkor valóban nincs olyan törvény és jogszabály, amely a helyzetüket rendezné. Ennek az a következménye, hogy a Jugoszláviából érkezett ilyen személyeket a közvélemény és a hatóságok általában menedékesként kezelik. De ez csak részben van így. Amikor Szilágyi Júliával és Ill Mártonnal együtt vizsgálatot végeztünk a kistarcsai táborban, akkor láthattuk, hogy a táborokban lakó úgynevezett illegális külföldieknek az igen jelentős része boszniai menekült volt. Ezt folytatni lehet azzal, hogy addig is, azóta is, napjainkban is igen sokan érkeznek olyan Európán kívüli országokból – tehát nem Jugoszláviából –, amelyekben szintén polgárháború folyik, szintén olyan állapotok vannak, hogy nem lehet vagy nem lehetne őket visszaküldeni abba az országba.

A nemzetközi emberi jogi szervezetek több tiltakozást adtak közre akkor, amikor annak a bizonyos Sri Lanka-i csoportnak – amelynek számos tagja meghalt az embercsempészúton – az élve maradt tagjait Magyarország kiutasította, és visszaküldte őket Sri Lankába.

De a probléma ennél tulajdonképpen sokkal általánosabb, hiszen naponta igen jelentős számban érkeznek Afganisztánból ilyen személyek, és nincs jogszabály, amely alapján valamit lehetne velük kezdeni, de ... intézmények sincsenek ... Éppen ma panaszolta el nekem az idegenrendészet egyik vezető tisztje, hogy néhány nappal ezelőtt egy egész napja azzal telt, hogy helyet találjon tizennyolc afgánnak, akikkel a hatóságok nem tudnak mit kezdeni, mert nincs rájuk vonatkozó jogszabály. Az emberi jogi szeretetszolgálat táborában is megpróbálták őket elhelyezni, de ott sincs hely.

A következő probléma, amiről érdemes beszélni, az az idegenrendészet és a menekültügy összefüggése. Azt gondolom – és hadd tegyem ezt javaslatként –, hogy nagyon kívánatos volna, ha az emberi jogi bizottság – amely a kistarcsai táborral kapcsolatos jelentésnek egy, még nem végleges formáját megvitatta – nem erre a jelentésre térne vissza, mert azt sok minden, elsősorban a kistarcsai tábor időközben történt bezárása túlhaladottá tette, de az idegenrendészet kérdésköre egyáltalán nem túlhaladott.

Szeretném javasolni, hogy valamikor a belátható jövőben az emberi jogi bizottság foglalja munkatervébe az idegenrendészet kérdéseit, és foglalkozzon ezzel is. De, ami itt konkrétan a menekültkérdéssel összefügg: elhangzott az, hogy felteszik-e másodszor a kérdést, vagy pedig véglegesnek tekintik azt a nyilatkozatot, hogy ő nem menedékjogot kér. Az én ismereteim, tapasztalataim szerint ez a kérdés egyáltalán nem hangzik el. Igen sok idegenrendészeti határozatot láttam, és nemigen emlékszem arra, hogy találkoztam volna olyannal, amelyik magában foglalja azt, hogy feltették ezt a kérdést, és az illető nemmel válaszolt, hogy ő nem akar menedékjogot kérni. Ezzel szemben viszonylag friss –

nyári – tapasztalat, hogy a muraszemenyei táborban volt egy orosz állampolgár, aki azt állította magáról, hogy ő átállt a csecsen felkelőkhöz, és azért menekül. Az irataiban ennek semmiféle nyoma nem volt. Természetesen én nem zárom ki, hogy hazudott, de a kérdés nem lett megvizsgálva. Én jeleztem, írtam Jungbert úrnak, és azt a választ kaptam sajnálatos módon, de erről természetesen a hivatal egyáltalán nem tehet, hogy amire a levelem megérkezett, néhány nap múltán, addigra már visszaszállították Oroszországba.

Általános tanulsága ennek kettő. Az egyik: igazából nincs vizsgálva az, hogyha egy illegális migránst a határon elfognak, az menekült vagy menedékes-e, vagy olyan helyről jött-e, ahol az életét, szabadságát veszély fenyegeti. A másik tanulság (ez a Sri Lanka-i ügyből is tanulság): sajnos, a magyar hatóságoknak fogalma sincs arról, hogy mi történik azokkal, akiket visszaszállítanak valamelyik országba. Azt hiszem, ... ez egy veszélyes dolog, mert sohasem tudhatjuk, hogy nem történik-e valami bajuk azután ...

Végezetül a külföldiekkel, menedékesekkel kapcsolatos biztonsági problémákról. Én azt hiszem, hogy ez egy kicsit túl van dimenzionálva. Magyarországon évente körülbelül százhúszezer ismertté vált bünelkövető közül évek óta állandó szám, öt-hatezer a külföldi. [...] Nagyatádon megkérdeztem a városi rendőrkapitányság közbiztonsági vezetőjét, és azt mondta el, hogy a városban általában ezernégyszáz bűncselekmény történik, ebből 1992-ben tizenhat külföldi elkövető volt, 1993-ban kilenc és 1994-ben csupán négy. Azt hiszem, hogy a menekültekkel, menedéket keresőkkel kapcsolatos biztonsági problémák nem olyan drámaiak, mint időnként a közvélemény és mi magunk is képzeljük. Köszönöm szépen.

ELNŐK: Köszönöm szépen. Erre az utóbbira vonatkozólag: azt hiszem, hogy amikor erről beszélnek akár szakemberek, akár politikusok, akár zsurnalisztak, akkor a menekülteket és a migránsokat egyaránt ideértik, sőt azokat is, akik egyébként teljesen legálisan tartózkodnak Magyarországon. Tehát a külföldiek által elkövetett bűncselekmények nem pusztán erre a kategóriára vonatkoznak, a menekültekre, hanem a külföldiek legszélesebben értendő körére.

KŐSZEG FERENC (SZDSZ): Negyvenegymillió külföldi lépte át a határt a múlt évben, és közülük indult büntetőeljárás ötezer ellen. Ezzel szemben – természetesen nevetséges az összehasonlítás így – vagyunk tíz és fél millióan, és ha leszámítjuk ezt az ötezret, azt mondjuk, száztizenötezer honfitársunk ellen indult büntetőeljárás, szóval az arányok nem billennek a külföldiek kárára.

ELNŐK: [...] ...úgy gondolom, hogy a jövő év első felében, szinte párhuzamosan azzal, amit itt az államtitkár úr a készülő törvénnyel összefüggésben mondott, visszatérhetünk az idegenrendészet vizsgálatára. [...]

... még egy dolgot megkérdeznék ... főigazgató úrtól. Az alap összege, tehát a menekülteket támogató alap összege, ez az egymilliárd forint, amely a költségvetésben szerepel, illetőleg a költségvetésben ugyancsak szereplő, a hivatal működési költségeit fedezendő összeg 2:1 arányban viszonyul egymáshoz nagyjában-egészében. Ha pusztán a hivatal működését tekintjük, és itt most a pótköltségvetésben viszonylag részletezett kiadásait is figyelembe veszem, akkor azt kell mondanom, hogy ... túlságosan magas ... a hivatal működésének költsége. Szabad-e tudni valamit afelől, hogy mit fednek ezek a költségek, mennyiben fordítódnak a hivatal közvetlen működési feladataira ..., és mennyiben van szó olyan pénzekről, amelyek a menekültüggyel, illetve a táborok működésével függnek össze, amelyek nem a hivatal önműködésének kiadásaira mennek el? [...]

Elsőként főigazgató urat kérem meg, hogy reflektáljon az elhangzott kérdések sorrendjében ...

JUNGBERT BÉLA (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal): Köszönöm szépen, Elnök úr. Sok kérdésre kell és szeretnék válaszolni, de miután ... Nováky tábornok úrnak el kellene mennie, kérdezem tisztelettel elnök úrtól, hogy átadhatnám-e neki előbb a szót.

ELNÖK: Természetesen. [...]

NOVÁKY BALÁZS (BM Határőrség): [...]

Mi a nyolcvanas évek végétől, a romániai események kezdetétől foglalkozunk – ... egyre szakszerűbben és egyre szabályozottabban – a menekültüggyel, és meglehetősen sok tapasztalatunk ... gyűlt ebben a témában össze. ... itt az ideje annak, hogy ez törvényileg is teljesen egyértelműen és világosan szabályozott legyen. Hiszen arra nem lehet számítani, hogy viszonylag rövid időn belül megszűnik Magyarországon a menekültügyi kérdés, mert ha déli szomszédunknál normalizálódik is a helyzet, és nem lesz, ami menekülésre inspirálja az ott élőket, azért a világ más tájairól – ahogy Kőszeg úr is beszélt róla – érkeznek és még nagyon sokáig fognak hozzánk érkezni. És főleg, ha a konvencióhoz való csatlakozás területi kiterjesztése is megtörténik, az biztos, hogy sok-sok évre megjelenő kérdést fog okozni. Tehát nagyon jó lenne inspirálni a törvény megszületését.

Ami a konkrét helyzetet illeti: a menekültekkel eddig is, most is és a jövőben is általában mi találkozunk először, de azokkal is, akik éppen csak ideiglenes védelmet vagy menedéket kérnek. Ez különféle gyakorlatban valósul meg. Az egyik ilyen gyakorlat az, amikor megjelennek egy normális határátkelőhelyen azzal, hogy ők ilyen céllal jöttek; ideiglenes védelem vagy éppen menekültstátus ügyében, és ezt bejelentik. Ebben ... már kialakult eljárásunk van. Kár, hogy Kőszeg úr már elment, mert elmondom: nem egészen úgy áll a dolog, hogy ők nincsenek felvilágosítva, vagy nem tudnak semmit, hiszen ha nem tudnának semmit, akkor eleve nem azzal jönnének, hogy ideiglenes vagy tartós védelmet kernek, vagy menekültek akarnak lenni.

Kétségtelen, hogy a határőrségnek ilyenkor az első dolga az, hogy valami információt próbál szerezni. Az első meghallgatás körülbelül azt jelenti, hogy céljaikról, szándékaikról érdeklődünk, a legszűkebb adataikról, és ettől kezdve az összes további kérdés a menekültügyet illeti ... De van olyan is, amikor kisebb csoport érkezik, vagy valaki egyénileg, akkor anélkül, hogy sok-sok adatot vennénk fel, ellátjuk megfelelő okmányokkal – utazási igazolvány stb., aki akar, gyalog jön –, és elindítjuk a saját maga által választott járművel – busszal vagy vonattal – Nagyatádra, vagy ahol – a menekültügytől kapott információ alapján tudjuk, hogy – éppen fogadják. Tehát még ez a fajta szabadság is megvan.

A másik már a klasszikusabb értelemben vett menekültügyi kérdés, amikor – annak idején, a '91-es helyzetben, de egy-egy ember még ma is – az úgynevezett zöldhatáron érkezik valaki, a harci cselekmények elől vagy az attól való félelmében. Ebben a metodika ugyanaz. Nálunk az a legfontosabb kérdés, hogy minél előbb ... menedéket adjunk neki, szállást, a feje fölé fedelet, a gyereknek akármit; cuclisüvegekkel, pelenkákkal és egyebekkel is el vagyunk látva, mert az élet így hozta. Ezek az egyszerűbb esetek.

A harmadik megoldási mód kicsit már rafináltabb, mert ott derül ki, hogy valakinek akkor jut eszébe menekültnek nyilváníttatni magát, vagy ideiglenes státusért vagy védelemért folyamodni, amikor például a magyar–osztrák vagy a magyar–szlovák határon illegális határsértés közben elfogjuk, és ennek már egészen más az eljárási rendje. De ha itt jelenti be, akkor ebben az esetben is – ha ... például bosnyák – feltétlenül a menekültügy-

nél köt ki, nem pedig az ideiglenes gyűjtőhelyeinken, és nem idegenrendészeti eljárás folyik ellene ... ahogy Kőszeg úr mondta. Nem állítom, hogy egyedi esetek nincsenek, de egyedi ügyekből általánosítani nem jó dolog.

Hogy csak a legutóbbi napok példájából említsek egy esetet: néhány bosnyákot, aki ideiglenes védelmet kérve jött ide, már talán harmadszor indítottunk vissza a nyugati határról a nagyatádi táborba, s nem a kitiltásukkal vagy egyebekkel foglalkozunk. Ez egyfajta szükséges és ... humanitárius gyakorlat, csak az a kérdés, hogy meddig tartson ez a dolog. [...]

Van még egy kérdés, amire szintén visszautalnék. Itt vannak ezek a konvenció hatálya alá nem eső országokból érkező menekültek. Ugyanez az eljárás velük szemben is, a döntéseket viszont a Menekültügyi Főbiztosság hozza, nem pedig a magyar határőrség vagy éppen a menekültügy, vagy a rendőrség idegenrendészete. [...]

[...] Mi is tudunk róla, hiszen elmondják a Boszniából hozzánk érkező védelmet kérők, hogy amire ők a határhoz jutnak, bizony meglehetősen sok pénzt vasalnak ki tőlük; igaz ez a kétezer márkás tétel is, de van, amikor kevesebbet, és az is igaz, legalábbis az elmondások szerint – és nemigen van okunk kételkedni benne –, hogy bizony olyan címen is kértek tőlük pénzt, hogy az a magyar határőrségnek kell. Mi soha egy fillért nem kértünk, nem is akartunk, nem is vagyunk olyan kapcsolatban a szerbiai határforgalom-ellenőrző szervekkel, hogy erre valamiféle lehetőségünk is lenne. Azt gondolom, ha valahol államilag elnézett vagy inspirált dolog, hogy minél több boszniai ne ott maradjon, hanem valahogy kerüljön ki az országból, akkor ez a része inkább már saját zsebre menő ügy.

[...] Egyébként az ... ideiglenesen itt lévők – mert már az első meghallgatásnál elmondják, hogy ők tulajdonképpen nem mint célországba jöttek, de hát ez van legközelebb, ott nem maradhatnak, Szerbiába nem fogadják be – ... itt várják ki, amíg valamerre, és általában Nyugat- vagy Észak-Európa felé szeretnének továbbmenni. [...] Én azt hiszem, hogy a Magyarországot érintő menekültügyi probléma igazándiból akkor kerül nyugvópontra, ha a délszláv helyzet valamilyen módon normalizálódik, a katonai tevékenység megszűnik. [...] És minden bizonnyal a volt Szovjetunió különféle országaiból is egyre többen fognak azért eljutni Magyarországig valamilyen tranzitcéllal vagy menedékes céllal, tehát ezek a kérdések ... a törvényes keretek közötti humánus eljárást feltétlen igénylik, feltétlen igénylik az ebben érintett összes szerv nagyon koordinált és nagyon szabályozott tevékenységét. [...] Megvan most már az idegenrendészeti törvény, sajnos, még mindig nincs határőrségről szóló törvény, nincs menekültügyről szóló törvény sem, és ezek ... legalábbis törvényi szinten nem teszik lehetővé a kapcsolódást, csak ... a gyakorlatban, ami megítélésem szerint rendezetten és jól folyik.

Ahogy a jelenlegi helyzet kinéz a déli határunkon túl, azt hiszem, hogy a közeljövőben – legalábbis arra, amit Deák Péter úr itt felvázolt, mint lehetséges konzekvenciát – remélhetőleg nem kell számolni .... De kisebb, ... százötven-kétszáz fős csoportok vagy éppenséggel ennél több, minden bizonnyal a jövőben is meg fognak jelenni. Hogyha egy kicsit lobbizhatok a magunk dolgában, akkor én is azt kérném, hogy ... a törvények ne csak egyszerűen a menekültügyi kérdést, hanem az ország törvényes rendjének fenntartása lehetőségeit, a törvényes humánus intézkedések lehetőségeit, ellenőrizhetőségét ... is tegyék lehetővé.

Amíg ez nem lesz, addig, azt hiszem, hogy marad az, amit eddig is csináltunk, amit most is megtettünk az elmúlt hetekben, hogy bizony a délvidéki helyzet elemzése kapcsán

leültünk együtt, és minden lehetséges változatban végiggondoltuk, hogy milyen teendők vannak, mit szükséges tenni. [...]

ELNÖK: Köszönöm szépen. [...]

ELNÖK: ... Főigazgató úré a szó.

JUNGBERT BÉLA (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal): Köszönöm szépen, Elnök úr. [...]

Látni kell, hogy a konvenciós státusért történő folyamodás vonatkozásában van egy klasszikus eljárásrend, amikor ... egyéni üldöztetést vizsgálnak annak az esetében, aki ilyen státusért folyamodik. Az ideiglenes menedékért ... történő folyamodáskor ez ... úgy néz ki, hogy akik háborús övezetből csoportosan jönnek, és nem kérnek menekültstátust; .... és nem is kívánnak a fogadó országban maradni; ezek a személyek kapnak ideiglenes ellátást.

A kollégák valóban nem szokták megkérdezni, hogy kíván-e a genfi konvenció értelmében menekültstátust, hanem azt szokták megkérdezni, hogy miért jött, meddig kíván maradni, mit kíván. Ezután ezek az emberek elmondják, hogy háborús üldözöttként érkeztünk Jugoszláviából, és vagy megyünk vissza, vagy várjuk, amíg el tudunk menni legálisan, vagy el tudunk szökni Nyugatra. Ebből kitűnik, hogy nem kívánnak tartósan Magyarországon maradni, ezért nem is folyamodnak menekültstátusért. [...]

ELNÖK: Labreveux úré a szó.

PHILIPPE LABREVEUX (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság): Köszönöm. [...]

Kaptam egy kérdést arról, hogyan lehetne javítani a kormány és a főbiztosság kapcsolatát. Természetesen minden kapcsolat javítható; azt gondolom, éppen ez történik most, ebben a pillanatban, és mindjárt elmondom, hogy miért. A legrosszabb az, amikor úgymond egymással szembeni helyzetben vagyunk, és nincs egy tágabb környezet, mert se nekünk nincs igazunk, se a másik félnek. Az ENSZ alapokmányában rögzítve van, hogy az ENSZ-nek a kormányokkal kell kapcsolatot tartania, továbbá a népekkel. Az ENSZ-hivatalnokok jó bürokraták, és hajlamosak arra, hogy inkább a kormánnyal tartsák a kapcsolatot, mint a társadalommal.

Amit most csinálunk, az nem más, mint hogy a játékban részt vevőknek a körét bővítjük, amely lehetővé teszi egy szabadabb és demokratikusabb megvitatását a menekültkérdésnek, és szóhoz juttatja nemcsak a bürokratákat, hanem a valóban elkötelezett embereket is. Ez azért nagyon fontos, mert egyetlen jog sem alkalmas arra, hogy megfelelően szabályozza a menedékkérők vagy a menekültek helyzetét egy adott országban anélkül, hogy a klíma, a befogadó ország klímája nem megfelelő ehhez. Vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy leginkább a megfelelő hitelkártyával rendelkező külföldieket fogadják jó szívvel az országban.

Szeretnék egy megjegyzést tenni még a Deák úr által elmondottakhoz ... Magyarország kénytelen harmonizálni a belső jogot a nemzetközi egyezményekkel. Amit vonakodva csinál az ember, az nem lesz jól megcsinálva. És ez nem csak jog kérdése vagy törvény kérdése, ez, hogy úgy mondjam, civilizáció kérdése is. Amit a jog harmonizációjánál és

az Európához csatlakozásnál valójában figyelembe kell venni, az nem elsősorban a jogszabály, más országok jogszabálya, hanem ... elsősorban az a tény, hogy ezek az országok bevándorlási országok, tehát befogadó országok, és ez az a tábor, amihez Magyarország csatlakozni kíván. Svájc lakosságának tizenhét százaléka külföldi. Bár a menekült népesség ... meglehetősen kicsi ..., én együtt említem őket a migránsokkal azért, mert ... a lakosság, a köz úgyis egy kalap alá veszi őket. És tudatában kell lennünk ... elfogultságainknak is. A konvenciós státus iránt megindított eljárásoknak a nyolcvan százalékát magyar etnikumú személy esetében indítják meg, és ugyanez az arány mondható a státust kapottakra ... Ha ugyanazokat a feltételeket alkalmaznák a nem magyar etnikumúakra is, magasabb lenne az elismert menekültek száma.

Amikor ezt említem, akkor nem minősítettem, hogy ez jó vagy rossz, csak megemlítettem. Ehhez a jelenséghez hozzá kell még adni a földrajzi korlátozás fenntartását. Ehhez hozzá kell tenni még azt, hogy az ideiglenes védelemben részesülőknek a helyzete nem szabályozott, őket nem védik szabályok. És egyetértek Köszeg úrral, amikor azt mondta, hogy a határon túli magyar kisebbségek ügyét valószínűleg külön ügyként kellene kezelni.

ELNÖK: Köszönöm szépen. [...]

... az elhangzottakhoz annyit, hogy ez nem tudom, mennyiben verifikálható ... amennyiben ugyanazt az eljárást alkalmaznák más országból érkezett menekültekkel szemben, mint a magyar nemzetiségűekkel szemben, akkor több menekültstátust kapnának az ideérkezők. Mert ... a magyar jogban alkalmazott eszközök ebben a pillanatban nem látszanak ... alátámasztani azt, amit Labreveux úr mondott. Itt legfeljebb az eljárásban lehet különbözőség, de ezzel kapcsolatos jelzéseket én nem ... érzékeltem, de majd Jungbert Béla főigazgató úr valószínűleg erre is gondol. Övé a szó.

JUNGBERT BÉLA (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal): Köszönöm szépen, Elnök úr. Itt annyi fontos dolog merült fel, hogy nehéz ebben rendet teremteni. ... miután még a státusos eljárásnál vagyunk, ... a menekültstátusért való folyamodás során első fokon az úgynevezett helyi szerv – amely rendőri állományú szerv, de a Menekültügyi Hivatalhoz tartozik – jár el a kérelmek elbírálásakor, másodfokon a hivatal, harmadfokon ... a bíróság. Le kell szögeznem, ... hogy az ügyek több mint kilencvenöt százaléka első fokon megoldást nyer. Ez azért valami módon jelzi azt, hogy a dolgok nagyjából-egészében a helyükön vannak.

Vissza kell utasítanom azt, hogy diszkrimináció lenne a menekültstátusok elbírálása során. ... a magyar hatóságoktól ... – 1989 óta, amióta a volt kommunista blokkból elsőként csatlakoztunk a genfi konvencióhoz – mintegy négyezer-kétszáz személy kapott menekültstátust, összesen nem több, mint hatezer folyamodóból. Azt hiszem, más országokhoz képest ez nagy elfogadási arány.

Miért kapott menekültstátust a magyar etnikumú személyek több mint nyolcvan százaléka? Azért, mert ezeket a személyeket nemcsak elüldözték a hazájukból, nemcsak individuális perzekúciót tudtak bizonyítani, hanem kifejezték azon óhajukat, hogy itt kívánnak élni, nem kívánnak tovább-, illetve hazamenni. Ez megalapozta azt a kérelmet, hogy itt kívánnak menekültstátusért folyamodni.

A korábbiakban Elnök úr jegyezte meg Labreveux úr egy gondolatával vitatkozva: amennyiben atrocitás éri a vajdasági magyarokat, ezt hogyan kezeli a magyar kormányzat. [...] El kell utasítani, mintha Magyarországnak olyan aggodalmai lennének, hogy egy történelmileg kialakult etnikai kompozíció megváltoztatása aggasztaná kizárólag [...]. Látni,

kell, példátlan dolog az, hogy a menekülők egy csoportja úgy kerül egy bizonyos területre, hogy ott az őslakosságot ... zaklatja, és szervezett módon üldözi el. Ehhez nem lehet asszisztálni, sem nemzetközileg, sem azon ország kormányzata részéről, amely többdimenzionálisan felelős kisebbségei sorsáért. [...]

Labreveux úr felvetette azt is, hogy nagy tömegben kívánnak visszatérni elsősorban a boszniai menedékesek. Az elején ez valóban így volt. Emberek százai, ezrei úgy jöttek, hogy néhány hét múlva visszamennek, miután ... elvonulnak a seregek. Nos, ezek már itt vannak három-négy éve. Nyugatra nem nagyon tudnak menni legális módon, hazatérni pedig a legtöbb esetben nincs hova. Látni kell viszont, hogy más országokból kifejezett repatriáltatási projektek kerültek ... megvalósításra. [...] Például Ausztria fizet azoknak az ideiglenes menedékeseknek, akik hazatérnek. Többen haza is tértek, néhány hét után pedig visszatértek Ausztriába – erre az osztrák hatóságok kénytelenek lehetőséget biztosítani –, mert az új viszonyok között már nem tudnak gyökeret verni. ... a bécsi székhelyű Nemzetközi Migrációs Kutató Központ – ahol magyar összekötőtisztünk is dolgozik – számszerűen dokumentálni tudta ..., hogy kérdéses. ... Európából tömegesen vissza tudjuk-e telepíteni sikerrel a menedékeseket.

A menekültek helyzete más, mert ha valaki menekültstátusért folyamodott, akkor az azt jelenti, hogy ott is akar maradni. De világjelenség, hogy ... egyre kevesebb ember kér ... és még kevesebb ember kap menekültstátust. A menekültstátus intézménye bizonyos értelemben ... hidegháborús termék. 1951-ben arra találták ki, hogy ha valaki kiszabadul Keletről – ahol automatikusan üldözöttséget előlegeztek meg –, Nyugaton automatikusan integrálódhasson. '56-os magyarjaink ennek révén vertek gyökeret a világban. Most valószínűleg új jogintézményekkel kellene az új jelenséget kezelni.

Rengeteg kérdést kaptam. Több kérdésre összevonva válaszolnék... Egész röviden szeretnék reflektálni a Menekültügyi Főbiztosság helyi irodájával fennálló kapcsolatokra – mert ez számos kérdésre választ ad –, utána pedig az NGO-kkal fennálló kapcsolatokra...

El kell mondani, hogy a Menekültügyi Migrációs Hivatal és a táborok tapasztalatai szerint messzemenően pozitív az a tevékenység, amelyet a Menekültügyi Főbiztosság 1989 óta a magyar kormányoknak a menekültügyi problémák ellátásában nyújt. A magam részéről ezúttal is csak köszönetemet tudom kifejezni; hatékony és jól orientált segítségnyújtásról van szó. Azonban a világon többfelé megfigyelhető, hogy a Menekültügyi Főbiztosság ott igazán hatékony és operatív, ahol krízishelyzetben azonnal, gyorsan interveniálni kell ... Amikor később a helyzet már úgy-ahogy beáll ..., akkor nem egy esetben koncepcionális viták, kompetenciakérdések merülnek föl, és ezekkel szembesülünk mi is.

Csak címszavakban jelezném az érzésem szerint meglevő néhány probléma lényegét, és csak konkrét kérdések esetén térnék vissza erre ...

Problematikusnak érzem azt – és a Főbiztosság által összeállított anyagban is szó van erről –, hogy kétségbe vonja a Menekültügyi Migrációs Hivatal és a magyar hatóságok által megadott számadatok hitelességét. Itt különbözőképpen lehetne fogalmazni; én a sajtóban már fogalmaztam úgy, hogy a hatóságok nevében kikérem magamnak. Ezt most itt nem ismétlem meg, mert itt nincs helye ilyen hangnak, mindazonáltal fel kell vetni, hogy ez biztonsági kérdés. [...] Hány menedékest regisztráltunk a volt Jugoszláviából? Említésre került, hogy több mint hetvenezret. Ez tény! Ez nem olyan kérdés, amiről különösebb interpretációkat vagy beállításokat lehetne feltételezni. A százharmincezer ember is reális, összesen 1989 óta, hiszen gondoljunk bele, hogy ebben benne vannak az erdélyi-

ek is, akiknek csak egy része rendezte státusát menekültként; egy része bevándorolt, honosodott vagy tranzitált. De ezek reális számok, ... és azt kérem mindenkitől, hogy szíveskedjen ellenőrizni kijelentéseink megalapozottságát. De nem érzem szerencsésnek, ha a sajtóban vagy más publikus anyagokban kifejezésre juttatunk olyan állításokat, hogy kétségbe vonjuk bizonyos hatósági számadatok valószínűségét. Sőt olyan beállítás is elhangzott, hogy ez azért történne, hogy a Menekültügyi Hivatal több pénzt tudjon kérni. De ez nem így működik!

Itt kapcsolódnék egy másik kérdéshez, ahhoz, hogy a főbiztosági juttatások és más adományok is teljességgel nyomon követhetők. A Főbiztosság nemcsak nyomon követheti, hogy hova megy a pénze, hanem részt vesz a pénz ide vagy oda tételében, és saját egységesített rendszerében kap rátekintést, és vesz részt az elszámolásokban. [...] Felelősséggel tudom állítani, hogy sem rosszhiszeműség, sem hanyag kezelés, se a projektektől való koncepcionális eltérés nem volt a magyar menekültügyi szervek részéről.

Természetesen vannak koordinációs gondok. Vannak olyan gondok, hogy bizonyos felszerelések, amelyekből több kellene, annak idején nem kerültek beszerzésre, bár az ENSZ biztosította a pénzt, másokból meg fölösleg van. De ezeket nyilván korrigálni lehet ...

... a Főbiztosság helyi irodájának vezetője több ízben aggályának adott hangot ... az alap felhasználásával kapcsolatban. Látni kell, hogy mandátuma szerint a Főbiztosság képviselője és csapata csak kiegészíti, részt vesz abban a munkában, amelyet a magyar kormány a magyar kormányzati szervek révén a magyar menekültügyi helyzet rendezésében megvalósít. [...]

Nagyobb körültekintéssel kell eljárnunk a jövőben azt illetően is, hogy milyen formában tudunk a főbiztossággal közös projektek megvalósításában részt venni. Amikor én hálásan és tisztelettel megköszönöm a Főbiztosság eddigi anyagi segítségét, arra gondoltam, hogy tevőlegesen részt vett a menekültek ellátásában. Tavaly egy váltás történt, ennek a sajtóban nagy visszhangja volt. Nem vesznek részt a tábori ellátásban, kizárólag a táboron kívüli menedékesek megsegítésében és a táborok elhagyásának elősegítésében ... vesznek részt. A magyar kormány nincs abban a helyzetben, hogy ilyen vagy olyan választásokat tegyen, mert fedél kell a menedékesnek, enni kell, öltözni kell, gyógyszer kell, oktatás kell. Ezért azt szeretném kérni tisztelettel, hogy fontoljuk meg az idei projektek tapasztalatait leszűrve, elemezve azokat, hogy elvben egyetértünk: ... minél kevesebb ember legyen ellátott, minél több önellátó. Ugyanakkor figyelembe kell venni a magyar társadalmat, tehát azt, hogy a politikai rendszerváltás megtörtént, gazdaságilag vannak nehézségeink, munkanélküliség van, a táboron kívül élő menedékesek egy szűk földrajzi régióra koncentrálódnak, amelyek ... recesszióban vannak. Kezelni kell ezt politikailag úgy, hogy ne legyen szembenállás az ottani helyi lakosság [és a menekültek] között, az önkormányzatokkal ... és NGO-kkal jó kapcsolat kell. [...]

Másik koncepcionális kérdés az volt ..., hogy kellenek-e a táborok most, vagy távlatilag mi legyen velük. Stratégiai kérdés, ... a magyar kormánynak szuverén joga a szervein keresztül megfogalmazni azt, hogy hány tábort tart fenn, ugyanis itt biztonsági szempontok is vannak. Nyilván érdekünk a béke, akkor lennénk a legboldogabbak, ha nem lenne menekültügyi hivatal, nem lenne rá szükség. De engedelmet kérek, a nemrég menekülttáborként megnyitott debreceni tábort üresen is működtetni kellett, és ez egy hónapban egymillió forint volt. És életveszélyes dolog, amikor összeszámoljuk, hogy hány tábor van, és mennyit költünk rá. Elosztjuk a táborlakókkal, és kijön valami csillagászati összeg, és

azt mondjuk, hogy ennyibe kerül egy menekült. Nem annyiba kerül egy menekült! Nem annyiba kerül egy menekült, mert ha nem lesz egy menekült sem, bizonyos táborokat akkor is működtetni kell. Ez egy nagyon összetett dolog, és itt majd a normatívákra vissza fogok térni, hogy tulajdonképpen mennyibe is kerül egy menekült. [...]

A kérdés valójában egyszerű, hiszen itt fajlagos összegekről van szó. Természetesen egy nagyobb tábor olcsóbb, hiszen gondoljunk bele, hogy egy tábor üresen is pénzbe kerül. [...]

ELNÖK: Bocsásson meg, Főigazgató úr, hogy a szavába vágok. ... mindannyian értjük a fajlagos költségeket. Viszont más bontásból kiderül, hogy ezeknek a költségeknek a jelentős hányada a menekültek közvetlen ellátásából adódik. Tehát élelmezés, ruházkodás, gyógyszer, amelyet valóban a menekültekre költenek, és nem a tábor rezsijéhez tartozik. Tehát a fajlagos költségeknek ez az eltérése pusztán ebből a tényből, amit most hallottunk, nem vezethető le.

JUNGBERT BÉLA (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal): Az élelmezési összeget most emeltük meg szeptember hónaptól. Most száznyolcvanhat forint lett. Ez olyan összeg, amely nem nagy, lehetne több, pillanatnyilag ennyit tudunk biztosítani, körülbelül százharmincról emeltük fel száznyolcvanhatra. Reméljük, hogy ebben nemcsak az infláció nyakló nélküli előretörését követjük, hanem részben a javítást is tudjuk szolgálni.

A ruházat vonatkozásában ez így nem is jelentkezik, mert nagyon nagy segítséget kapunk adományok révén ... Én arra szeretnék utalni mindössze, hogy a táborok között a dolog lényegéből fakadóan vannak egy fóre lebontva összegszerű különbségek. Ez részben adódik helyi specifikus dolgokból. Abból fakadóan, hogy ... külön kell választani azt, hogy mennyit költünk, ha benne van a kollégák fizetése, ha benne van a tábor működtetése és az, amit ráköltünk egy menedékesre a táborban. Van egy olyan alapvető törekvésünk, hogy releváns különbségek ne legyenek ... Ezenkívül azt is látni kell, hogy sok adományt kapunk, de sosem eleget. Ha adományok jönnek, akkor nyilván ezen spórolni lehet. Ezeket sem lehet egységesen teriteni, általában Nagyatád jobban benne van a köztudatban, mint más táborok. Ugyanakkor Nagyatád felé megfogalmaztuk azt a kérést, hogy juttasson más táboroknak is.

Tehát soha nem lesz olyan helyzet ..., hogy ugyanannyiba kerüljön minden táborban egy menekült, mert itt ... nagy eltérések vannak azt illetően is, hogy például fajlagosan Nagyatádon jóval kevesebben vannak kollégák, munkatársak, mint Bicskén például, ahol speciális feladatok vannak, integrációs projektek... [...]

ELNÖK: ... a táborvezetőké a szó. [...]

EINVACHTER JÁNOS (Bicskei menekülttábor): Amit itt a táblázat rögzített, az egy adott pillanat, egy adott nap volt. [...] Azon a napon valóban kevesen voltunk. Ez annak a kanadai programnak köszönhető, ahová az idén kétszáztizenhatan mentek ki, és előtte való napokban utazott el körülbelül száz fő. [...] Bicskén zömmel a státusos menekültek vannak, tehát akik Magyarországon menekültstátust kaptak, azok vannak jelen, illetve a harmadik országba utazók, elsősorban kanadaiak. [...]

Az ő számukra olyan kurzusokat szervezünk – ez tizenkét előadásból áll –, amely a magyar állampolgári ismeretektől a Magyarországgal való megismerkedést jeneti. [...]

Táborunkban ma van örmény, grúz, albán-albán, ukrán, aki Oroszországból jött, orosz, aki Ukrajnából jött, aztán román, romániai magyar és a jugoszláv válság kapcsán mindegyik államból érkezettek vannak, és mindegyikük rendelkezik menekültstátussal. Tehát

nem igaz, hogy csak a vajdasági magyarok vagy a romániai magyarok kaptak az elmúlt időszakban státust. Ezenkívül vannak azok a menedékesek, akik Kanadába mennek ki.

Mi megszervezzük ezeknek az embereknek az integrációját – ami a munkahelykeresést, a gyermekek nyelvoktatását és utána kinti iskolákba való eljuttatását jelenti, majd a lakáskereséstől a kiköltözésen át a beillesztésig tartó folyamatot –, ami nálunk átlagosan nyolcszázhúsz nap. Az erre a dologra való felkészítés – a belső szolgáltatások – nyilván valamivel több kiadással jár, és kis tábor lévén, ezek máshogy oszlanak meg egy főre számítva, mint a nagy táborokban. [...]

A harmadik országba utazók pedig – akik Kanadába mennek tovább – négy-hat hónapot töltenek a táborban. Ezeknél elsősorban az egészségügyi szűrővizsgálatokat végezzük el, amit a kanadai állam megkövetel a beutazáshoz, és angol, illetve azok, akik Québec tartományba mennek, francia nyelvoktatásban részesülnek. Ezek is hozzájárulnak a magasabb kiadásokhoz, mert ezeket az embereket utaztatni kell, hiszen nem Bicskén vannak például a szűrővizsgálatok.

Egyébként mindegyik táborban teljesen egységes az ellátás – napi száznyolcvanhat forint –, valamint ugyanannyi a mosóporadag, az egy főre jutó söprű stb. Ezek teljesen megegyeznek a táborokban. Úgy gondolom, ezek az emberek viszonylag jól ellátott rendszerben vannak, ami az alapellátást illeti. Nyilván lehet kritizálni azt, hogy zsírosan vagy kevésbé zsírosan főznek. De tolerálva vannak táborainkban – így Bicskén is –, azok, akik vallásuk miatt nem fogyasztanak disznóhúst. Ezeket a dolgokat nyilván időről időre föl lehet vetni, de ezek alapvetően meg vannak oldva a táborokban. – Köszönöm.

ELNÖK: Köszönöm szépen. Ismét Főigazgató úré a szó.

JUNGBERT BÉLA (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal): Köszönöm, Elnök úr. Utaltam arra, hogy a magunk részéről a nem kormányzati szervezetekkel történő együttműködést egészében szükségesnek és alapvetőnek tartjuk. De nem annyira jónak, hogy azt jobbá ne lehetne tenni; ez a szándék megvan. Konkrétan: itt is meg szeretném említeni a Humanitárius Szervezetek Magyarországi Szövetségét, amelybe a Vöröskereszt, a Máltai Szeretetszolgálat, az Ökumenikus Szeretetszolgálat és a Magyar Caritas tartozik. Ezekkel egészében kiváló és rendszeres kapcsolatunk van. Hogy a probléma nem még jobban megoldott ebben a koordinációban, annak az az oka, hogy csak kéréseket tudunk hozzájuk intézni. Ezekre általában alapvetően pozitív választ kapunk, azonban nem nagyon vagy egyre csökkenő mértékben tudunk pénzzel támogatott projektek formájában együttműködni velük.

Itt konkrétan a debreceni tábor megnyitását említeném, ahol messzemenő támogatást kaptunk mind a máltaiaktól, mind a Vöröskereszttől, mind az Ökumenikus Szeretetszolgálattól; különösen a máltaiaktól, akik a mai napig is végeznek szociális munkát, és orvosi jelenlétet is biztosítanak, annak ellenére, hogy ennek a pénzügyi hátterét még mindig nem tudtuk kellően rendezni. A nagyatádi tábor vonatkozásában és Budapest térségében külön ki szeretném emelni az Ökumenikus Szeretetszolgálatot, amely jogi tanácsadó szolgáltatást végez több helyen, és az erőspusztai tábort is működteti. Ezt a kapcsolatot mélyíteni szeretnénk a Humanitárius Szervezetek Magyarországi Szövetségével, ezért felajánlottuk, hogy állandó irodát ... működtessenek táborainkban.

Aránylag új a kapcsolatunk a VERITAS-szal. Messzemenőleg üdvözöljük, és szakmailag nagyon kompetensnek, megalapozottnak, tisztelere méltónak tekintjük azt a munkát, amit végeznek.

Azt a néhány alapvető fenntartásomat, amelynek ezzel az anyaggal kapcsolatban hangot kell adnom, annak tudom be, hogy keveset kommunikáltunk, keveset kommunikáltak a táborok vezetésével, hiszen ha mi leültünk volna ezeket megbeszélni, akkor számos félreértést sikerült volna elkerülni. [...]

Röviden utalnék arra, hogy felmerült itt a bosnyák orvoscsoport kérdésköre. Szeretném leszögezni, hogy a táborban működő bosnyák orvoscsoport működését – amelynek hatalmas és nem mindig a témáról szóló sajtóvisszhangja volt az elmúlt hónapokban – az elmúlt fél évben részleteiben és folyamatosan vizsgálta a Népjóléti Minisztérium, a megyei és a városi ÁNTSZ és a BM Központi Kórház. Szeretném leszögezni ..., hogy a Menekültügyi és Migrációs Hivatal ebben az ügyben szakmai állásfoglalást sosem hozott, és nem is fog hozni, viszont azon magyar kompetens szervek döntését, amelyek meghozzák a szakmai állásfoglalást, meghozzák a szakmai döntést, messzemenően érvényesíteni fogja, még akkor is, ha ennek számos, esetleg ... vihart is kiváltó sajtóvisszhangja lesz.

Szeretném leszögezni, ha az említett kompetens szervek ... a bosnyák orvosok működését engedélyezik, és felelős szakmai felügyeletüket ellátják ..., akkor a Menekültügyi és Migrációs Hivatal ehhez minden technikai feltételt biztosítani fog a jövőben is.

Elhangzott, hogy mi lesz a fogorvosokkal, nőgyógyászokkal, másokkal. Negyven magyar állampolgár végez egészségügyi természetű munkát a nagyatádi táborban. Ott alapvetően megoldott ez a kérdés. Természetesen helye van minden segítő szándéknak, főleg, ha ingyen van. De látni kell, hogy nem ezen múlik. Azt olvashatjuk a sajtóban, hogy mi lesz a bosnyákokkal, ha nem lesznek ezek a bosnyák orvosok. Nem erről van szó.

Ez ügyben nem egészen értem a VERITAS által helyenként tett orvosi szakmai észrevételeket. Én nem vagyok orvos, de ebből az összetételből látszik, hogy vannak ugyan itt pszichiáterek, gyermekpszichiáterek, van gyógytornász, egyetemi hallgató, de végül is orvos nincs. Úgy ítélem meg, hogy ez ügyben az illetékes egészségügyi hatóságok állásfoglalását kell kérni minden esetben, és azt mérvadónak kell tekinteni.

Csodálkozásomnak adok hangot, hogy az ismert szakmai összetételű VERITAS olyan, kifejezetten komoly közegészségügyi témában, mint a járványügy, véleményt nyilvánít. Én nem mernék ilyet tenni. Ha valaki járványügyben illetékes, annak hatósági jogköre van. A megyei ÁNTSZ ezt közmegelégedésre ellátja. Hogy oda kellene egy bosnyák járványügyes, aki a rüh és a tetvesség ügyében külön eljárna? Hát hogy járna el? Hiszen egy ilyen ügyben illetékes embernek hatósági engedéllyel kell rendelkeznie. Erre vannak magyar emberek, van egy működő ÁNTSZ, és van egy felügyelő szerv. Fogadjuk el, hogy ezeket a dolgokat ők jobban tudják, mint a Menekültügyi Hivatal vagy a VERITAS-stáb. Végül is azt javaslom, hogy az illetékes egészségügyi hatóságokra szeretném ezt a kérdést bízni, és kizárólag az ő észrevételeiknek fogunk teret adni a táborban.

A gyógyszerkészlet kezelésében: kettős gyógyszerek, nem ellenőrzött gyógyszerek, ... a Népjóléti Minisztérium egyértelmű döntést hozott, hogy csak az OGYI által forgalmazott gyógyszereket s csak ellenőrzött módon használják. Nem is tartom szükségesnek itt kitérni a VERITAS anyagában fellelt alternatívákra. Egyszerűen úgy érzem, hogy amit a Népjóléti Minisztérium leírt, az egy európai normarendszer, az egészségügyi ellátás rendszerébe ágyazott dolog, és javaslom, hogy ezt fogadja el mindenki ...

ELNÖK: [...] Most újfent kézbe vettem a VERITAS anyagát, ... azt hiszem, ... azonos malomban őrölnek mind a ketten. [...]

JUNGBERT BÉLA (BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal) [...] Volt egy általa [Kőszeg Ferenc] félreértett interpretáció azt illetően, hogy egy ötszázmillió forintos tétel úgymond a hivatal rendelkezésére állna. [...] A hivatal évi mintegy hatvanmillió forinttal gazdálkodik. Ez, úgy érzem, hogy arányaiban más hivatalokhoz képest szerény, és az az ötszázmillió forint pedig része az egymilliárd forintos Alapnak, és azt hiszem, hogy ezzel megadtam a választ. [...]

Miért húzódott olyan sokáig a szabályozás? [...] Fel kell vállalni azt, hogy a magyar etnikumhoz való tartozás, a határon kívüli magyarok ... migrációs vonatkozásában ... melyek a preferenciális kérdések? Ezek stratégiai kérdések, amik nagyon izgalmasak... Fel kell vállalni ilyeneket mindenféle gazdasági elesettségünk vagy esetleg éleződő intolerancia ellenére is, hogyha valakit befogadok bevándorlóként, ha valakit befogadok tartózkodási engedéllyel, ha valakit befogadok menekültként, valami módon integrálását elő kell segítenem. Mert jelenleg a bevándorlók önfenntartók, ... annak pedig egyre kevesebb személy tud megfelelni, hogy rendelkezzen a rendőrség által szabott feltételekkel. Az elhangzott, hogy a pecsételő ember dönti el, hogy ki jön be. Igen ám, csak ez a pecsételő ember úgy éli meg, hogy rajta csattan az ostor, mert nem mondják meg fentről, hogy hogyan pecsételjen. [...]

Elhangzott az, hogy adományok, ellenőrzés, ... stb.

El tudom mondani, hogy szoros és egyértelmű ellenőrzési rendszerünk van. Többdimenzionális, állandó, permanens ellenőrzési rendszer van mindenre kiterjedően, biztonsági, gazdasági téren. Mi ugyanilyen hatékony ellenőrzésnek tekintjük a nem kormányzati szervezetek tevékenységét, mert ez is egyfajta ellenőrzés. Itt is ellenőrzést várunk és kérünk, mert segítik a munkánkat, és ezt is a rendszerbe beépített elemnek érezzük.

Az adományok vonatkozásában szeretném leszögezni, hogy elhangzottak és konfrontációs helyzetekben el fognak hangzani vagdalkozások. Amikor rendelettel beszüntettem a nagyatádi bosnyák orvoscsoport működését, egyből kiderült, hogy a hatóság cipőket lop, útleveleket, vízumokat árul, bolsevista stb. Ezzel szemben azt tudom elmondani, hogy az adományozónak nemcsak köszönetünket nyilvánítjuk, és az adományozó nem csak ad, de az adományozó részt vehet az elosztásban, és láthatja, követheti az adomány sorsát. Ezt tartjuk normálisnak, ez a bevett dolog. Van egy adomány-nyilvántartási rendszerünk pénzekre, egyebekre. Ahol emberek és adományok vannak, ott ez a terület természetesen mindig sikamlós.

A kérdéshez az is hozzátartozik, hogy a menekültek nem egy esetben ... a feketepiacon eladják ezeket a dolgokat. Sajnos, ez is benne van a képletben. És ha ezért hibásak vagyunk, ott vagyunk hibásak, hogy a táborban élő menekültek ma Magyarországon pénzjuttatásban nem részesülnek. Ez nem elv, hanem gyakorlat, mert nincs miből. Ha lesz pénz, megfontoljuk annak lehetőségét, hogy kapjanak valamilyen pénzösszeget. Voltak konstrukciók - hisz a kollégákkal gondolkodunk ilyeneken – arra vonatkozólag, hogy időnként legyen alternatíva, hogy vacsorát kér valaki, vagy az árát kéri. Vagy: most már van törvényi lehetőség arra, hogy táboron belül valaki legálisan munkát vállalhasson, rotációban, valamilyen bérért. Így juthatnak munkához. De nyilván vannak betegek, elesettek is; ke-

ressük a módját, hogy ezeket hogyan tudjuk pénzhez juttatni. Az adományokról ennyit tudok mondani. Ha konkrét aggály van, hogy hol, mi tűnt el, kérjük megnevezni, azonnal kivizsgáljuk. [...]

A nagyatádi tábor biztonsága. Magyarország biztonságos menedéket nyújt különböző etnikumú és etnikumtól független menedékeseknek. ... etnikumtól függetlenül, de ugyanakkor vigyázva arra, hogy etnikai konfliktusokat ne importáljunk se az országba, se a táborokba. A táborban az ellátott személyek biztonságban vannak.

Kérdés volt, hogy köztörvényesek bekerülhetnek-e a táborokba. Nemcsak bekerülhetnek, be is kerülnek. Korábban Nagyatádon ellátott, majd Nagyatádról kikerült kábítószerárusokat fogtak el néhány hónappal ezelőtt a Rákóczi úton. Tudjuk, hogy a koszovói albánok között aránylag nagy a szervezett bűnözés. Vigyázni kell erre. Ezt a dolgot többdimenzionális ellenőrzési rendszerben kell kezelnünk. Védenünk kell a menedékeseket attól is, hogy se áldozatai, se részesei ne legyenek a szervezett bűnözésnek. [...]

Vegyes körletek, fiúk, lányok együtt. Itt két különböző dologról van szó. Nyilván vannak pozitív példák, osztrák meg svéd minták, ahol panziórendszerben családoknál, kint a hegyekben, festői környezetben helyezik el a menedékeseket, családonként fizet értük a hivatal vagy valaki. Nagyon szép dolgok ezek. De Magyarország azt tudja adni, amit ad, és Magyarország rengeteget ad, Magyarország erején felül teljesít. Magyarországnak ez rengeteg áldozatvállalásába kerül. Mi laktanyákban tudjuk ezeket a szerencsétlen sorsú embertársainkat ideiglenesen elhelyezni. Debrecenben már meg tudtuk oldani, hogy külön tusolnak a fiúk és a lányok, de Nagyatádon ez még gondokat vet fel. Az urak [a táborvezetők] el fogják mondani, milyen próbálkozásokat teszünk arra, hogy ezt civilizáltan tudjuk kezelni. Azon vagyunk, hogy jobbá tegyük a helyzetet. Jó szándékunk megvan, de a lehetőségeink korlátozottak. [...]

Elhangzott az, hogy mi van a más vallásúakkal. Nincsenek más vallásúak. Mindenkinek megteremtettünk minden lehetőséget arra, hogy saját vallását élje, közösségileg élje azt. Természetesen Nagyatádon volt arra a legnagyobb igény, hogy a mohamedán közösség külön helyiségben, külön papjukkal kapjon egy termet, imatermet, ez van. Munkatársaim egyetértésével – és ahogy ismerem őket, meggyőződésükkel is – ... találkozik, hogy minden ilyen irányú kérést tőlünk telhetően messze kielégítsünk. Arra nincs mód, hogy ennek elébe menjünk, csak helyet tudunk adni igényeknek, és elő tudjuk segíteni jogos igények teljesülését. [...]

Elhangzott az, hogy toloncegyezmények alkalmazása során van-e mód menedékeskérelmet előterjeszteni. Akkor, ha valaki itt van időtlen idők óta, és a toloncegyezmények révén kitoloncolásra kerül sor, akkor értelemszerűen nincs. Említettem a hetvenkét órát és a három hónapot [alapesetben hetvenkét órán belül kell benyújtani a menekültstátusért való folyamodást, rendkívüli helyzetben ez lehet három hónap]. Látni kell viszont .... hogy illegálisan érkező, rosszhiszeműen itt tartózkodó, nem is menekült, nem is menedékes személy, kitoloncolásra kerülne, de nem tudjuk foganatosítani a kitoloncolási határozatot, mert háborús övezetből jön, vagy nem működik közre, nem mondja meg a személyi adatait, vagy állampolgársága szerinti nagykövetsége nem működik közre. ... ekkor megfelelő közösségi szállásra elhelyezésre kerül. [...]

Az afgánok említésre kerültek. Valóban, a napjaink egyik, ha tetszik migrációs és biztonságpolitikai kihívása az illegálisan érkező afgánok kérdése. Az afgánok Oroszországból, ... Moszkva környékéről érkeznek, ahol több mint százötvenezer él belőlük, és a he-

lyi adminisztráció atrocitásának vannak időnként szervezetten is kitéve. Ezek a személyek az elmúlt napokban elindultak Közép-Európa felé, és rajtunk keresztül Nyugat-Európa felé. Szlovákiában, Csehországban az utóbbi hónapban ötszörösére emelkedett az illegális afgánok jelenléte, Magyarországon is jelentkeznek. [...] A Főbiztosság nem találja egyéni üldöztetésüket megalapozottnak, vissza kéne szállítani őket, hova? [...] Lényeg az, hogy nem a Menekültügyi Migrációs Hivatal hatásköre, mint ahogy a tragikus helyzetbe került, elhalt tizennyolc Sri Lanka-i és kitoloncolt húsz további személy sorsa sem. Ezekben a kérdésekben a Menekültügyi Főbiztosság hozott egy kompetens, megalapozott és Európa-konform ... döntést. A magyar hatóság ezzel egyetértett, és a megfelelő magyar hatóság lebonyolította a kitoloncolást. [...]

PHILIPPE LABREVEUX (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság): [...] Az afgánokról beszélve legyünk pontosak: nem százezer afgán vágyakozik Magyarországra. Az afgánokkal kapcsolatban az a probléma, hogy nem küldhetők vissza az országukba .... Fizikailag nem küldhetők vissza Afganisztánba, mert egyetlenegy direkt járat létezik Frankfurt és Kabul között, és az is elég rendszertelenül közlekedik.

Az afgán probléma Oroszországban is létezik, ahol bizonyos afgánokkal helytelenül bántak. Néhány afgán Oroszországból Németországba akart menni, ami nem meglepő, mert mintegy ötvenezer afgán él Németországban. Ezek lehetnek rokonok, hozzátartozók.

Hogyan érkeznek? Többnyire volt szovjet útlevéllel érkeznek, amit Tadzsikisztánban állítottak ki. Többségük a magyar–ukrán határt lépi át. Ezt a mozgást két-három embercsempész szervezi. Ezek az embercsempészek ismertek. Az is ismert, hogy bizonyos összefonódások léteznek. Természetesen rengeteg ukrán határőr van, akiken átjutnak ezek az afgánok. Harmincöt magyar határőr ellen folyik eljárás a Nyírbátori Határőr Igazgatóság területén korrupció miatt e pillanatban. [...]

Gyakorlati módja a sorsuk megoldásának az lenne, ha az összes érintett szerv le tudna ülni, és meg tudná beszélni ezt a problémát, ha valóban gyakorlatiasak akarunk lenni.

ELNÖK: ... arra a kérdésre, hogy mit lehet velük tenni. Ukrajnával Magyarországnak van toloncegyezménye.

PHILIPPE LABREVEUX (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság): Magyarország területi korlátozással csatlakozott a genfi konvencióhoz, ezért valamennyi nem európai kérelmező ügyét mi vizsgáljuk ki. [...] ... a tizenkilenc túlélő menedékjogot kért, ... heten azonnal kifejezték azt a kívánságukat, hogy visszatérjenek az országba. Én magam hallgattam ki az első tíz kérelmezőt. A meghallgatott tízből mindössze kettő vagy három adott elő olyan okot, ami üldöztetésre utalt volna, az összes többi nem is hivatkozott üldöztetésre. Tehát miután valamennyi kérelmezőt a hivatal kétszer, némelyiküket háromszor is meghallgatta,

három különböző tisztviselővel, ezután két-három ügy volt olyan határeset, és ezeket az ügyeket vitatta meg a képviselet, a colombói, tehát a Sri Lanka-i menekültügyi főbiztosági képviselettel, ismertetve az eset összes körülményeit. Ez az eset rávilágított egy problémára, mégpedig arra, hogy az embercsempészet rendkívül nagy mértékben fejlődött az utóbbi időben, és valószínűleg a csempészetet fenyegető büntetések nem ... megfelelő mértékűek. A csempészek segíthetnek valódi, igazi menekülteknek is az utazásban vagy a mozgásukban, de az esetek többségében az emberek illúzióit táplálják csupán ...

SZILÁGYI JÚLIA (VERITAS Alapítvány): [...] Az eddigiek alapján úgy ítélem meg, hogy az általam leírt anyag teljes egészében félreérthető, és egyetlen egyértelmű mondat nincs benne. Még a vastagon nyomtatott szöveg sem egyértelmű, amelyben jeleztem, hogy az ÁNTSZ felügyeletét feltétlenül szükségesnek tartom a bosnyák orvosokra nézve ugyanúgy, mint a magyar orvosokra a táborban. [...]

... a bosnyák orvosok ügye. [...] Én a magam részéről a bosnyák orvosoknak a tevékenységét nagyon szeretném a magyar egészségügyi rendszerbe integrálva látni, és igenis azt gondolom, hogy a karantén területén közegészségügyi tevékenységre ... igenis szükség van. [...]

... ne forduljon elő az, ami a mi érkezésünk előtt fordult elő. ... a két rendelőben dolgozó két orvos nem tudta, hogy a másik mit ad a betegnek? [...]

Hogy én milyen alapon merek ebbe a dologba beleszólni? Erre két jogalapom van. Az egyik a nevem előtt szereplő dr., amely doktort takar, és nem jogi doktort, hanem orvosdoktort; a másik pedig az, hogy a Népjóléti Minisztériumban van egy szakreferensi feláll ásom, így van belátásom és konkrét tudomásom arról, hogy milyen módon született a Népjóléti Minisztérium döntése a bosnyák orvosok ügyében.

... az embercsempészet mibenlétéről. Azt gondolom, minden szerv kapcsolatba kerül ezzel a dologgal, és vagy hallgatólagosan túri, vagy segíti. Ezt másképp el nem tudom képzelni. A Drina Bosznia-Hercegovina és Kis-Jugoszlávia közötti határfolyó. Ezen az átkelés csónakon pillanatnyilag négyszáz márkába kerül fejenként. A boszniai oldalon üldözik a bosnyákokat, ... ott azért kell együttműködést feltételeznünk, hogy egyáltalán átmehessen, és ne lőjék le, a másik oldalon pedig fogadni kell. Fogadják is. És segítik is őket, mert valahol Bijeljina magasságában kelnek át, ahhoz van legközelebb ez a Majevica kényszermunkatábor-rendszer. Tehát ott kerülnek át a Drinán, majd onnan Szabadkáig mennek, ki így, ki úgy, ami elég hosszú út, és ezen az úton atrocitások, ellenőrzések és minden egyéb nélkül utaznak végig az emberek, vagy személyautóban, vagy más járművön, de többnyire buszban. Gondoljuk el, Kis-Jugoszláviában megy az országúton egy busz, tele emberekkel, és senki nem állítja meg, nem ellenőrzi, hogy hova mennek meg miért. Majd Szabadkára megérkezve a helyi szervektől kapnak valamilyen papírokat, amelyekkel – ahogy Labreveux úr is mondta – többé nem lehet visszamenni. Érvényességükről meg a nem tudom, mijükről csak ennyit.

ELNÖK: Egyirányú útlevél. Köszönöm szépen. [...]

ELNÖK: Ennek a hosszú napnak a végére értünk. Én úgy tekintem ezt a mostani találkozásunkat, mint valamínek a kezdetét. Azzal nyitottam a bizottsági ülést, hogy első alkalommal fog neki a parlament illetékes bizottsága, hogy amennyire lehetséges, a maga teljességében tekintse át a magyarországi menekültügy helyzetét. Ezzel egyszersmind jeleztem azt is, hogy adósságunk volt önmagunkkal, de leginkább az üggyel szemben. Nagyon köszönöm mindazoknak, akik a bizottság munkáját elősegítették, az előzetesen beküldött anyagokkal. Mindegyikben rengeteg munka van, érzékelhető az az erőfeszítés, amely kivétel nélkül arra irányul, hogy ezt a szomorú helyzetet, ami a menekültügy magyarországi megjelenését kíséri, enyhítse a menedékesek körében, és éppen azt, hogy a hazai és a nemzetközi jognak megfelelően, a humanitárius szempontoknak is megfelelően próbáljuk ezeket az ügyeket intézni, az emberek sorsát a lehetőségek szerint jobbra fordítani. Ami már csak azért is nehéz, mert mint ahogy erről beszéltünk korábban, a jogi szabályozásnak híja van, és remélem, hogy ez a mai ülés is katalizálja némiképp azt a folyamatot, amelynek a végén bekövetkezik a jogi szabályozás teljes egészében, és előnyünkre fordíthatjuk azt, hogy eddig ez ennek híján történt.

Hiszen nem egyszerű azoknak a helyzete, akik a jog, a jog által nem biztosított úton próbálják mégis a jogszerűséget megteremteni. Ez plusz erőfeszítést kíván, és csak tisztelet illeti meg azokat, akik ilyen körülmények között is igyekeznek megfelelni ezeknek a követelményeknek.

Külön köszönöm Labreveux úrnak, hogy végül is az ő látogatása nyomán született meg ennek a mai bizottságnak az alapötlete, és kérem, hogy a maga csatornáin továbbítsa köszönetünket az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságához azért a munkáért, amelyet ő maga és kis csapata végez Magyarországon.

Én abban reménykedem, és ebből a szempontból különösen hasznosnak tartom a mai találkozót, hogy az az egyébként természetes konfliktuózus viszony, amelyik egy ilyen rapid helyzetben kialakul különböző intézmények között, nyugvópontra jut, és az az együttműködés, amely szükséges ahhoz, hogy nemzetközi és magyar szervezetek egyránt közösen oldják meg a Magyarországon élő menedékesek helyzetét olyan pontra jut, annyira tisztázott együttműködési keretekben valósul meg, ami elsősorban a menedékesek ügyét szolgálja majd.

Ugyanígy hadd köszönjem meg Jungbert Béla úrnak, hogy felkészült, felkészített bennünket, hogy információkkal bőven ellátta a bizottság tagjait, hiszen azt hiszem, hogy információ nélkül valóban csak a találgatásoknak van tere, csak a félreértések halmozódnak, és ez alól nem kivétel maga a politika sem, sem a politikacsináló. Nagyon is szükségesnek látszik az, hogy a továbbiakban szorosabb együttműködés alakuljon ki. Ezt most valamennyi itt ülő vendégünknek mondom, hogy kérem, kifejezetten kérem valamennyiüket, hogy bármelyikünket közvetlenül vagy engem – mert természetesen én az információkat megosztom a bizottság tagjaival – keressenek meg, legyen az személyes ügy vagy intézményes jellegű.

Amiben közre tudunk működni, vagy úgy látják, hogy hasznos volna a közreműködésünk, mert nem hiszem azt, hogy pláne ezek után, ne tennénk meg mi is a magunk erejéből, eszközeivel mindent egy-egy ügy megoldása érdekében.

Köszönöm Szilágyi Júliának is a közreműködését, és változatlanul arra kérem, hogy mint a civil szférának igen jeles képviselője, a jövőben is támogassa munkájával, munkájukkal a mi munkánkat is, mert a civil szervezetek néha élesebben fogalmazott kritikája

nélkül a hivatalos intézmények aligha tudnák ellátni feladatukat, beleértve a parlamentet is. Nagy szükség van erre, és én magam is kezdeményezni fogom a jövőben.

Táborvezető uraknak nemkülönben megköszönöm, hogy ilyen késő estig hajlandók voltak itt ülni velünk. Nem fenyegetésképpen mondom, a következő időszakban számos látogatást tervezünk, és ezek közé nyilvánvalóan besorol az, hogy meglátogatunk menekülttáborokat. Időben jelezni fogjuk, és kérem, hogy legyenek segítségünkre egy ilyen látogatás alkalmával.

Még egyszer valamennyiüknek köszönöm a részvételt. Képviselőtársaimnak külön azt, hogy ilyen kitartók voltak. Viszontlátásra. [...]

(Gellért Kis Gábor)
a bizottság elnöke

Függelék

Migrációval foglalkozó hazai kutatók

A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport (MTA Politikatudományi Intézet) évkönyvében évről évre közreadjuk azoknak a hazai kutatóknak a név- és címjegyzékét, akik ismereteink szerint a nemzetközi migrációnak valamely részterületével foglalkoznak. Ha Ön nem szerepel a jegyzéken, bár itt lenne a helye, és szeretne felkerülni a listára, kérjük, jelentkezzen. Címünk: 1068 Budapest, Benczúr u. 33. (Sik Endre, Tóth Judit)
☎/Fax: 342 9571

Név	Cím	Kutatási téma
Berenesi Zsuzsa	MTA Politikatudományi Intézet 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Délszláv menekültek szociológiai vizsgálata, diaszpórakutatás
Cseresnyés Ferenc	Jannus Pannonius Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Filozófiai és Politika Elméleti Tsz. 7601 Pécs, 48-as tér 1. ☎ 06/72-211-433	A magyarországi bevándorlási politika vizsgálata
Dövényi Zoltán	MTA Földrajztudományi Intézet 1062 Budapest, Andrássy út 62. ☎ 132-5996	A migránsok területi elhelyezkedése Magyarországon
Fejős Zoltán	Teleki László Alapítvány 1125 Budapest, Szilágyi E. fasor 22/C ☎ 275-2500	Migrációtörténet, interkontinentális migráció, diaszpóraelmélet, etnikai indíttatás és migráció
Hárs Ágnes	MM Munkaügyi Kutatóintézet 1066 Budapest, Mozsár u.14. ☎ 132-7787	Migránsok a hazai munkaerőpiacon, feketemunka, munkaerő-vándorlás
Hofer Tamás	Néprajzi Múzeum 1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12. ☎ 131-5996	Társadalmi és kulturális alkalmazkodás a migránsok számára
Horváth Ágnes	Magyar Rádió Külföldi Adások Szerkesztősége 1800 Budapest, Bródy Sándor u. 5–7. ☎ 138-8742, 138-7783	Délszláv menekültek szerveződésének vizsgálata

Horváth László	Mátra Múzeum 3200 Gyöngyös, Kossuth u. 40. ☎ 06/37-311-447	Kivándorlás a XX. sz. első felében, kivándorlás Észak-Magyarországról
Juhász Judit	Központi Statisztikai Hivatal 1525 Budapest, Pf. 51. ☎ 212-6518	Migrációs statisztika, a bevándorlók szociológiai vizsgálata
Kovács András	MTA Politikatudományi Intézet 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Délszláv menekültek repatriálásának szociológiai problémái
Lovász Irén	Néprajzi Múzeum Hofer Tamás leveleivel 1055 Budapest, Kossuth Lajos tér. 3.	Szlavóniai magyar menekültek Baranyában
Nagy Boldizsár	Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Nemzetközi Jogi Tanszék 1364 Budapest, Egyetem tér 1–3. ☎ 266-8055	Menedékjog Magyarországon, Közép-Kelet-Európában, migráció Közép-Kelet-Európában
Nyíri Pál	MTA Politikatudományi Intézet 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	A magyarországi kínai közösség szociológiai vizsgálata
Puskás Júlia	MTA Történettudományi Intézet 1250 Budapest, Pf. 9. ☎ 155-8539, 155-7649	Kivándorlás a tengerentúlra, a kivándorlók etnikai összetétele 1870-től
Rédei Mária	Regionális Informatikai KFT 1221 Budapest, Gerinc u. 103. ☎ 228-5014	A magyarországi emigráció/ immigráció előrejelzése, demográfiai elemzése, a migráció és a területfejlesztés kapcsolata
Sik Endre	MTA Politikatudományi Intézet 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Xenophóbia a migránsokkal kapcsolatosan, migránsok szociológiai vizsgálata, emigrációs potenciál vizsgálata Közép-Kelet-Európában
Stark Tamás	MTA Történettudományi Intézet 1250 Budapest, Pf. 9. ☎ 342-9571	Magyarország II. világháborús emberveszteségei
Tóth Judit	MTA Politikatudományi Intézet 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	A migrációs szabályozás, politika és közigazgatás kapcsolatának vizsgálata
Tóth Pál Péter	KSH Népességtudományi Intézete 1525 Budapest, Pf. 51. ☎ 212-6559	Állampolgárságot kérők, bevándorlók demográfiai, szociológiai vizsgálata
Veliky János	Kossuth Lajos Tudományegyetem 4010 Debrecen, Pf. 48. ☎ 06/52-316-666, 329-100	Erdélyi migráció, a menekültek beilleszkedése

Abstracts

REFUGEES

V. Huseby-Darvas, Éva

Ambiguities of Security and Violence in Hungarian Refugee Camps during the 1990s

The anthropologist describes the ambiguity of refugees' desire for security, safety in a temporary shelter in Hungary after surviving various tragedies in their homeland and of daily conflicts, even violence present among the inmates. Through the stories of an ethnic Hungarian woman's suicide and of serious bodily harm between two Bosnians in the camp she characterizes the mechanism of enmity, self-destruction derived from frustration and stress, the results of closed co-existence. Dialogues with the refugees prove how the camp-life makes the gap between hopes and reality deeper and deeper between the inmates belonging to various cultural, social backgrounds. The personal confessions show not only a birth of a new refugee community due to the common fate, but the disintegrating families, personalities, and violence as an action of "independence for a little while", respectively.

Berencsi, Zsuzsa

Economic Strategies and Power Relations in a Refugee Camp, Their Effects on Internal and External Relations of Inmates

Through personal observations, the sociologist follows the socio-economic relationships in some refugee camps. Due to language knowledge and a strong ability to conformity, a special layer has been developed by interpreters, kitchen workers and leaders of inmates' self-governments, and this circle monopolises the information, internal jobs, smaller bedrooms and availability of donations, i.e. all advantages available in the camp. Naturally, they are interested in keeping their formal/informal roles to preserve disparity among the inmates. There is a basic need to make the daily life more dynamic and peaceful in the camp, but – in order to avoid serious conflicts among the inmates – the official leaders rely on this "over-stable" stratum. Also the external relations to the local market, labour market are mainly influenced by this group.

Horváth, Lajos

Refugees in Nagyatád – Through the Eyes of the Receivers

The author summarises the results of a representative survey of the local population of Nagyatád monitoring the attitude and the changes of attitude toward refugees in the camp since 1991. The answers of the local inhabitants were compared with the opinion of two control-groups (the regular staff of the camp and the people of a surrounding village). According to the survey, the prejudice level has not increased significantly in the local community although the population has not been informed on refugees and they have only sporadic personal contacts with them. The only circle welcoming the appearance of aliens and keeping living contacts with refugees is that of the rural farmers offering illegal employment for them.

Berencsi, Zsuzsa

The Escaping Route – from Bosnia to Csongrád and Further (Refugees in the Csongrád Camp at Closing)

What are the main characteristics of the decision-making mechanism for refugees in the case of a camp closing? The researchers followed the options of inmates in Csongrád camp and their changing life from spring to autumn in 1995. Only ten percent of the interviewed householders intended to start an independent existence and as time passed, only some „pioneers" settled down out of camps. The majority – under the influence of rumours and group pressure – moved to a less comfortable camp and continued a dependent life in a camp in tight co-existence with fellows from the same region of origin. The paper describes not only the main reasons of decisions, fears, language barriers, motivations of refugees having spent four years in the Csongrád camp before the closing but also the re-evaluation of their fates after being resettled into the Nagyatád camp.

Őrszigethy, Erzsébet

A Tale of a Happy Refugee Family from Yugoslavia to Budapest

The author has written a modern „saga" of a refugee family with four generations arriving from Vojvodina. The short historical backgrounds of their region is described together with the fate of each family member in the recent decades. The Kereki family had to leave their house and consolidated circumstances behind and move to Hungary in 1992. Due to their strong ability to establish a new life and to their luck in finding jobs, dwellings in Budapest, the story has a happy end while the reader may also get lessons on the disfunction of alien police, refugee management and migration policy.

DIASPORAS

Kapitány, Ágnes and Kapitány, Gábor

Crossing cultures – Exchange of Culture (Acculturation of Intellectuals from Transylvania)

The issues of individualisation in close connection with exchange of culture is in the focus of the paper. The authors chose three groups characterised by severe shift of their culture: the group of Transylvanian intellectuals having resided at least for a year here, in Hungary, Hungarian professionals who had spent a longer time overseas and ex-nomenclature members becoming entrepreneurs in contemporary Hungary. The paper in the volume contains only the story of Transylvanian migrants, how they meet with the more individualised, goal-oriented, less archaic culture, language, inter-personal relations in Hungary. The analysis was based on structured in-depth interviews.

Szakáts, Mária

Integration Strategies of Transylvanian Hungarians in Hungary

When Transylvanian migrants appeared in Hungary in the late 80s, they experienced the fate of refugees in a deep transition period in both the sending country and the receiving country. The survey conducted by the author among Transylvanians in Hungary and certain statistical data prove the characteristic role of human networks, the importance of post- or pre-migration friendships, common political preferences and newly established associations in the course of integration. The research may contribute to the understanding of the notion of "lost homeland" in a subculture in which emigration has been traditionally considered a betrayal.

Nyíri, Pál

Individual and Community – Chinese NGOs in Hungary from 1989 to 1995

The focus of the paper is the traditional moral basis of the Chinese diaspora and the process of establishment of Chinese associations in Hungary. Being a non-traditional community, the institutionalisation produces certain pluralism among the Chinese in Hungary. This diaspora differs from the Asian, West-European Chinese diaspora. Since 1992 a bi-centred community has developed. The first and highly influential organisation intends to represent exclusively all of the Chinese in Hungary keeping good contacts with mainland China. The other centre of the community is more open, less orthodox and urges the integration of the Chinese into the Hungarian society. Both centres have their own newspapers and economic influence.

Nyíri, Pál

Chinese People in Hungary as a Part of the World-wide Chinese Commercial Web

The new diaspora of Chinese businessmen appeared in the Hungarian market in the 1990s. Due to the extensive establishment of first small-size, later on larger companies, the number of Chinese firms reached about a thousand by 1994. This current economic "boom" of Chinese retailers, shop-keepers, restaurant owners and investors has been welcomed by certain social strata characterised with reduced purchasing power, while the Government has taken various measures against the low price–low quality Chinese products. Despite millions of USD invested in Hungary by the world-wide commercial web based on traditional family contacts and on „spontaneous privatisation", the (self)investors, holders are considering moving the stocks and distribution centre from Hungary to another neighbouring country.

Tóth, Judit

China and the Chinese in the Hungarian Media

The analysis of news, articles, reports on China and the Chinese at home, in diaspora and in Hungary covers the contents and attitudes of publications in the Hungarian media in the period 1992–1995. The picture on the daily events, contradictions or results of the reforming communism and a new-born market economy given by the media is very simplified and mainly imported from foreign press agencies. Such publications cannot stimulate the feeling of solidarity of the Hungarian readers toward the Chinese. Publications on Chinese people in Hungary focussing on extreme, unusual events may increase the level of xenophobia.

POLITICS

Hablicsek, László and Tóth, P. Péter

The Impacts of International Migration on the Demographic Situation in Hungary from 1994 to 2010

There are three main pillars of the demographer authors' analysis on the relationship between the international immigration to Hungary and the size of the population. First, that it is important to pay attention to international migration as a demographic factor absolutely ignored in the Hungarian estimations until recently. Secondly, migration may help estimate the errors of the census when certain missing or residing social strata (emigrants, illegal aliens) cannot be accounted for properly. Thirdly, the authors develop a hypothesis on possible net demography trends over 2010 in Hungary taking into account the future size, fertility and mortality patterns of the emigrants.

Nagy, Boldizsár

The Feasibility of an Area without Internal Frontiers in the European Union after the Accession of the Central and East European States

The question posed to the author by the Action Centre for Europe (London) was whether an area without internal frontiers can be retained after the accession of the Central and East European States.

The analysis investigates three major groups of movements, i.e. regular migration, forced migration and illegal migration and reviews the benefits and the disadvantages which would accrue to the European Union and to the newly acceding Central European states respectively. (The Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia are considered here.) The study does not aim at giving a one word answer to the question whether the area without internal frontiers is desirable, but lists a great number of impacts on the labour market, on the culture of the affected societies, on the freedom to form a national asylum policy, etc.

As a personal judgement, the author concludes that the extension of the Union to the Czech Republic, Hungary, Poland (and to Slovenia not to be analysed here) should not pose much greater structural difficulties than the last extension of the EU.

Jungbert, Béla

Trafficking Aliens as a Form of Illegal Migration

The paper gives a pragmatic summary on the various reasons, patterns, actors, regional specialities and measures of trafficking as a world-wide phenomenon. Being a transit country in the middle of a migration route, Hungary has faced the reality of 40 million border-crossings per year and the relatively high proportion of rejection/refoulement at the border (in 1992–1995 about 2.7 million aliens). International organisations co-operate in order to combat illegal migration. The author illustrates the results of national and international fight against such trafficking.

A kötetet gondozta és a kiadást szervezte a Sík Kiadó Kft.

Szöveg-elõkészítés: Szóköz Bt.
MSZH Nyomda – 96.028 Budapest, 1996
Felelõs vezetõ: Nagy László ügyvezetõ igazgató

MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve

1000,-Ft